

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 5 Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 9 Bahar/Spring 2015

Ebsco HOST PUBLISHİNG

*ASOS INDEX
Tarafından Full Text Taranmaktadır.*

Bingöl

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 5

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue 9

Bahar/Spring 2015

Sahibi / Owner:

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol Universty Social Sciences Institute)
Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ

Editörler / Editors:

Doç.Dr. Sait PATIR
Doç.Dr. Abdulkadir BİLEN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Yrd.Doç. Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ
Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN
Doç. Dr. Sait PATIR
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖSMAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:

Ali OFLAZ

E-Dergi Sorumlusu / Contact Person of e-Journal:

Öğr. Gör. Özgür AYDIN

Dergi Sekreteryası ve İletişim / Secretary of Journal and Communication:

Bingöl Üniv. Sos. Bil. Enst. Sekreteryası: sosbil@bingol.edu.tr

İngilizce Redaktör / English Redactor:

Arş. Gör. Önder ÇAKIRTAŞ

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL
Tlf: 0 (426) 215 00 72 **Faks :** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sosbil@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication:

Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü

- Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayımlanan, Ulusal Hakemli, bilimsel bir dergidir. Dili Türkçe ve İngilizcedir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŐI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet BeŐir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŐIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ÖNDEŐ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan PAMUK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Doğan KARACOŐKUN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof.Dr. Said KINGIR
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof.Dr. Kahraman ÇATI
Doç.Dr. Mahmut Kubilay AKMAN
Doç.Dr. İsmail Hakkı ERASLAN
Doç.Dr. Mahmut Cengiz YILDIZ
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI
Doç. Dr. Gökalp N. SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI
Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARACA
Yrd.Doç.Dr. Emine Yeşim BEDLEK
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Faruk MANAV
Yrd. Doç. Dr. Nilgün BİLİCİ

İÇİNDEKİLER

İ. Hakkı ERASLAN, Cem Çağrı DÖNMEZ, Alaaddin YÜKSEL Kümelenme Yaklaşımının Kavramsal Tanımı: Sistem ve Sistemlerin İşleyişi Açısından Bir Değerlendirme	1
Fikret OSMAN The Problem of Logicality of Agnosticism	53
Murat BAYAT, Abdulvahap BAYDAŞ, Cahit ATLI Hizmet Sektörünün Kavramsal Tanımı ve Ulusal Ekonomilerdeki Önemi	59
Cem IŞIK, Neslihan SERÇEOĞLU İnovasyonel Turizm: Çin Örneği	89
Sırrı TİRYAKİ Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler	103
İbrahim FIRAT, Sümeyra CEYHAN Yalın Üretim Sistemine Geçişin İşletme Performansına Olan Katkısı Kahramanmaraş'ta Hazır Giyim İşletmesinde Bir Uygulama Çalışması Örneği	143
Onur KAYA Women on The Road Narrating Their Identities	177
Tuğba AKMAN KAPLAN Self-Colonization and Decolonization in The Works of Yaşar Kemal and Paul Bowles	199
Muhammed ÇETKİN El-Câhız ve Kitâbu'l-Buhalâ'dan Bir Bölüm Üzerine Mülâhazalar	215
Yusuf AYDOĞDU Postmodern Bir Roman Çözümlemesi: İhsan Oktay Anar'ın Suskunlar'ı	235
Tayyip TÜZ Emevîler Dönemi Siyasi Şiir "Ferezdak" Örneği	259
Murat VAROL Zazaca Kaynaklara Dair Bir Bibliyografya Çalışması-2-	273
Kasım TATLILIOĞLU Erken Çocukluk Döneminde Ailede Çocuğa Kazandırılan Değerlerin Çocuğun Kişilik Gelişimine Etkisi	283
Mustafa YILDIZ Theo Sommer: Bu Nato Görevini Tamamlamıştır, Birlik Daha Avrupalı Olmalıdır.	293

KÜMELENME YAKLAŞIMININ KAVRAMSAL TANIMI: SİSTEM VE SİSTEMLERİN İŞLEYİŞİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

The Conceptual Description of Cluster Approach: An Evaluation from the Perspective of System and the Operation of Systems

İ. Hakkı ERASLAN¹ Cem Çağrı DÖNMEZ² Alaaddin YÜKSEL³

ÖZET

Bu çalışma, sistem ve sistemlerin işleyişi açısından endüstriyel kümelenme yaklaşımının kavramsal tanımı ve ne anlama ifade ettiğine açıklık getirmek suretiyle, literatürde yer alan teori ve pratik uygulamaları sunan bir eleştirel yazın taramasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, betimsel bir yöntem izlenmiş, çok geniş bir yazın incelemesi yapılmış ve kümelenme kavramının değer zinciri (value chain) bağlamında ne anlam ifade ettiği, zincirde faaliyet gösteren oyuncuların hangi fonksiyonları icra ettiği tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, sık sık kavram karmaşasının yaşandığı, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (İOSB), Küçük Sanayi Siteleri (KSS), Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (TDİOSB), serbest bölgeler, endüstri bölgeleri ve tarımsal havzalar gibi yapılanmalar ve bunların kümelenme oluşumları arasındaki ilişkiler de ortaya çıkarılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Kümelenme, Kalkınma, Değer Zinciri, Organize Sanayi Bölgeleri, Havza Yönetimi.*

ABSTRACT

The purpose of this research is to identify the conceptual definition of the industrial cluster approach in terms of the functioning of the system, and the system and stated that what it means by clarity, reveals a critical literature review offers field theory and practical applications in the literature. In this context, a descriptive method was followed, a wide literature review was made and what it means in the context of the value chain of the cluster concept, which functions of the players in the chain has

¹ Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, hakkieraslan@duzce.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, cem.donmez@marmara.edu.tr

³ Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, ayuksel@bingol.edu.tr

.....
attempted to define activities that it has performed. Also, often experiencing the concept of chaos, between structures such as Organized Industrial Zones, Specialized Organized Industrial Zones, Agricultured Based Specialized Organized Industrial Zones, free zones, industrial zones and agricultural basin and the relationships between them and cluster formation is revealed.

Key Words: Cluster, Development, Value Chain, Organized Industrial Zones, Management of Agricultural Basin.

GİRİŞ

Endüstriyel kümelenme kavramının tespitine bağlı tarifini ilk defa literatüre kazandıran Harvard Üniversitesi profesörlerinden Michael Porter'dır. Ulusların Rekabet Avantajı (*The Competitive Advantage of Nations*) adlı kitabı ile kavramı billurlaştıran Porter; dünya genelinde yapmış olduğu vaka analizleri sonucunda gelişmiş ekonomilerin temelinde, iş-gelir-ihracat sağlayan, güçlü ve düzgün işleyen endüstriyel kümelenme yapılarının varlığını ortaya çıkarmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, tarihte ilk defa Ahilik Teşkilatı ile kümelenme tipi yapıların kurulmasına ve gelişmesine vesile olan (*çeşitli imalat sektörlerini farklı teşkilatlar altında organize ederek imalat sistemini ihya eden*) Ahi Evran'dır. Diğer bir ifade ile endüstriyel kümelenmelerin kurucusu Ahi Evrandır; Porter, endüstriyel kümelenmelerin tespitini ve gelişmiş ekonomilerin arkasında yer alan bu tip yapılanmaların keşfini ve tanımını yapan kişidir.

Kümelenme İngilizce'de *cluster* sözcüğüne denk gelmektedir. Yığınlaşma, kümeleşme, vs. adlar ile de bazen tanımlanan (karıştırılan) *kümelenme* kavramı; belirli bir sektörde ürün ya da hizmetin üretilmesi konusunda doğrudan veya dolaylı olarak etkin olan ya da olma potansiyeli olan oyuncuların ortak (*aynı ve/ veya yakın*) bir coğrafyada yoğunlaşmaları, birbirleriyle iş birliği ve katma değer ekleyerek faaliyet göstermeleri ve rekabetçi ekonomik değer üretmeleri şeklinde ifade edilmektedir. Kümelenmenin oluşturduğu sistemin (*değer zinciri*) ve sistemlerin sisteminin işleyişini mantıksal çerçevede analiz ederek stratejilerin geliştirilmesine ve idare edilmesine ise *kümelenme yöntemi* denilmektedir.

Kümelenme, yerel bir coğrafyada bir değer zinciri silsilesi içine gömülü (*embeded*) iç içe geçmiş sektörel teşkilatlanma yapıları olup, halkayı temsil eden oyuncuların bu sistem içinde, değer zinciri süreci boyunca belirli aşamalarında görev alıp birbirlerine katma değer ekleyerek faaliyet

göstermeleridir. Bu bağlamda endüstriyel kümelenmeler, aslına bakıldığında, bir sektörel değer⁴ zincirinin (*value chain*) oluşturulması ve bunun sistemik ve sistematik olarak etkin bir şekilde yönetilmesi faaliyeti şeklinde özetlenebilir.

Rekabet üstünlüğünü (*competitive advantage*) geliştirmeyi esas olarak oyuncuların örgütleyen kümelenme yaklaşımı; şirketleri birbirinden izole oyuncular olarak değil, değer zinciri sistemi içinde birbirleriyle bağlantıları olan halkalar olarak incelemekte ve bu bağlantıları güçlendirmeye yönelik faaliyetleri organize etmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde; kümelenme yaklaşımı-değer zinciri ilişkisinin incelenmesi öncelikli elzem konulardan birisini oluşturmaktadır.

Değer zinciri-rekabet üstünlüğü elde etme ilişkisi kümelenme açısından değerlendirildiğinde; değer zincirini oluşturan oyuncuların incelenmesi sonucunda hangi halkaların verimsiz olduğu ve toplam katma değere etki yaptığı ortaya çıkmakta ve kümelenme içinde yer alan oyuncuların yeteneklerini (*kapasitelerini*) ve gayretlerini (*performanslarını*) artırmaya yönelik stratejiler belirlenmekte, öncelikli önlemler alınabilmekte, bu vesile ile kaynaklar daha etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, değer zinciri, esasen rekabet üstünlüğünün⁵ gelişimini incelemeye, analiz etmeye ve izlemeye yönelik sistemik bir yöntemdir. Bu itibarla model, makro, mezo ve mikro düzeyde faaliyet gösteren yapıların, ana yetkinlik alanlarının tanımlanması ve rekabet üstünlüğü kazanmada etkili olan faaliyetlerin tespitinde yararlı bir analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Rekabet üstünlüğünü sadece bir

⁴ Porter (1985), *değeri*, bir mal veya hizmet üretmek için faaliyette bulunan işletmenin müşterilerine sunduğu faydaya karşılık, müşterilerin ödemeye hazır olduğu bedel değer olarak tanımlanmaktadır. Walters ve Lancaster (1999a) ise değeri 3 farklı gruba (1-değer, 2-göreceli değer ve 3-değer önerisi); yani temel üç tanıma dayandırmaktadır. 1) *Değer*, müşterilere en az toplam maliyetle sunulan faydaların yararlı bileşimidir. Bu anlamda değer, değer peşinde olanların (*value driver*) üstlendikleri maliyetlerle tercih ettikleri fayda birleşimlerinin karşılaştırılmasıdır. 2) *Göreceli değer*, alternatif değer önerileri arasından tercih edilen memnuniyetin sağlanmasıdır. 3) *Değer önerisi*, müşterilere değer nasıl sunulması gerektiğinin ifadesidir. Bu durum işletmenin içinde ve dışında aynı özellikte önem taşımaktadır. İç süreçte, değer peşinde olanlar, bir hedef müşteri grubuna öneriler sunmak için çalışmaktadır. İç süreç, maliyet peşinde olanlarla birlikte değer peşinde olanlar için işletmenin değer üretimini içeren faaliyetleri kapsamaktadır. İşletme dışı süreç işletmenin müşterilerin zihninde yer aldıkları konumu ile değer önerisi, güvenlik, performans, estetik, ekonomi, güvenilirlik ve uygunluk olarak tanımlanan değer ölçütlerinin ve unsurlarının bileşimiyle şekillenmektedir (Walters ve Lancaster.1999a: 64- 644; Walters ve Lancaster, 1999b, s: 697- 698; aktaran, Erkanlı ve Karsu, 2012: 219).

⁵ Rekabet üstünlüğü; kuruluşun değer oluşturan fonksiyonlarını rakiplerinden daha ucuz maliyet ile yapmasına ya da ürünlerinin kalite ve işlevlerini farklılaştırarak yüksek bir fiyat ile piyasaya sunmasına bağlıdır. Dolayısıyla, rakiplerden farklılıklar kuruluşa rekabet avantajı sağlar.

oyuncunun genel yapısına bakarak anlamak mümkün değildir. Rekabet üstünlüğü; adı geçen oyuncunun; başta tasarım, üretim, pazarlama, teslimat ve ürün destek hizmetleri gibi gerçekleştirmekte olduğu farklı operasyonlardan ve içinde faaliyet göstermiş olduğu eko-sistemden kaynaklanmaktadır.

Rekabet üstünlüğünü kazandıran operasyonları daha iyi anlayabilmek için, öncelikle genel kapsamı ile değer zincirinden başlamak ve daha sonra o oyuncuya özgü uygun operasyonları tespit etmek gerekmektedir. Çünkü özellikle bir teşkilatın (*işletmenin*) rekabet üstünlüğü, değer zincirinde yer alan önemli operasyonları (fonksiyonları) rakiplerinden daha iyi yapma becerisinden kaynaklanmaktadır. Değer zincirindeki stratejik operasyonların tam olarak belirlenmesinin ardından ihtiyaç duyulan bu operasyonlar arasındaki bağlantıların ve ilişkilerin tanımlanmasıdır. Bağlantının varlığı, bir operasyonun performansının veya maliyetinin bir diğerini etkilemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Birincil ve destekleyici faaliyetler arasında bağlantıların olması da mümkündür. Buna göre rekabet üstünlüğü; bağlantılı operasyonları koordine etme ve en iyi (*optimum*) düzeyde yönetme yeteneğinden kaynaklanmaktadır (Kunt ve Yalçın, 2012: 26).

1. DEĞER ZİNCİRİ (VALUE CHAIN) KAVRAMI

Günümüzde müşteri tarafından tercih edilen, satın alınan, itibar gören ürünleri üreten işletme olabilmek müşteriye sunulan *değer* kavramlarıyla tartışılmaktadır⁶. Çünkü bir işletmenin hayatta kalabilmesi yani faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi ve devamlılığı; müşteriler tarafından tercih edilme, benimsenme, itibar görme ve satın alınma sürecine sıkı sıkıya bağlıdır. Müşteriye arz edilen değer, işletmenin maddi varlıkları ve maddi olmayan varlıklarıyla bütünlük halinde oluşturulan en önemli rekabet avantajı olarak ifade edilmektedir. Bu bütünlüğü sağlayarak işletmenin üretkenliği, verimliliği, piyasada rekabet edebilir durumda bulunması için ortaya çıkarılması gereken teknolojik bilgi, deneyim ve yönetim yapısı değer zinciri sisteminin önemli unsurlarıdır. Bu bağlamda *değer zinciri*; herhangi bir endüstri dalındaki

⁶ Ekonomik ve teknolojik alanda hızlı bir değişimin yaşandığı ekonomi dünyasında, en önemli amaçlar olan kârlılık ve sürekliliğin sağlanması günden güne zorlaşmaktadır. Günümüzde, rekabet üstünlüğünün sağlanması ve sektör ve işletme başarısının elde edilmesi müşteriye daha kaliteli mal veya hizmeti daha ucuza sunmakla ve yeni pazarlara farklı ürünler arz etmekle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin rekabette avantaj elde ederek kârlılığını devam ettirmesi müşterisi için daha fazla değer yaratmasına bağlıdır (Doğru, 2010: 115).

herhangi bir işletme için temel hammadde kaynaklarından müşteriye dağıtılan nihai mal ve hizmete kadar değer yaratan faaliyetlerin bağlantılı dizisidir (Shank ve Govindarajan, 1992; aktaran, Erkanlı ve Karsu, 2012: 217).

Değer zinciri operasyonları tek başlarına rekabet üstünlüğü sağlamakla birlikte, değer zincirindeki *bağlantıların* da rekabet üstünlüğü üzerinde etkileri olduğu bilinmektedir. Ancak bu etkiler çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bağlantıların kullanılması optimizasyon ve koordinasyona imkân sağlayan *bilgi akışı* ile mümkün olabilmektedir. Bağlantılar sadece bir kuruluşun değer zinciri içerisinde yer almamakta, tedarikçilerin ve kanalların (*dikey bağlantılar*) değer zincirleri ile kuruluşların değer zinciri arasında da ortaya çıkabilmekte ve böylece rekabet gücünü destekleyen ek fırsatlar sunabilmektedir. İşte bu noktada, değer zinciri yaklaşımı söz konusu dikey bağlantıların rollerine dikkat çekerek, bir kuruluşun entegrasyonunun doğurduğu potansiyel faydaları daha net olarak tespit edebilmesine imkân tanımaktadır. Değer operasyonları arasındaki bağlantılar dört ana nedenden [(1) *aynı fonksiyonun başka şekillerde uygulanması*, (2) *dolaylı faaliyetlerde çaba gösterilerek geliştirilen doğrudan operasyonların maliyetleri ve performansları*, (3) *kuruluş içerisindeki faaliyetlerin sahada servise bir ürünü tanıtmaya ve anlatmaya ihtiyacı ortadan kaldırması* ve (4) *farklı şekillerde uygulanan kalite fonksiyonları*] kaynaklanmaktadır. Bağlantıların tanımlanması ise, her değer operasyonunun başkaları üzerindeki etkilerini ve kendisini etkileyen diğer operasyonlar arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde inceleme sürecidir (Kunt ve Yalçın, 2012: 26). Bir değer zinciri modeli farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bu düzeyler detaylı bir şekilde izah edilmektedir.

1.1 Değer Zinciri Modeli Düzeyleri

Değer zinciri günümüzde artık bir coğrafya ile sınırlı kalmamaktadır. Eğer zincirinin ileri ve geri halkaları da hesaba katıldığında küresel bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile küreselleşme süreci, değer zincirinin hacmini ve fonksiyonel kapasitesini de bütün dünyaya yaygınlaştırmıştır. Nitekim bazı ürünlerin üretiminde değer zinciri neredeyse dünya üzerinde tur atmaktadır.

Değer zinciri yapılanmaları birbiri içine geçmiş üç farklı düzey ve bütünleşik birimlerden (*makro, mezo ve mikro düzey değer zincirleri*) oluşmaktadır. Diğer bir deyişle değer zinciri, işletmelere küresel (*makro*), sektörel (*mezo*) ve firma (*mikro*) düzeyinde olmak üzere üç seviyede etki etmektedir. *Birincisi*, işletmenin faaliyet göstermiş olduğu temel ve alt

.....

sektörlerin küresel değer zinciri ve ileri-geri bağlantılarını; *ikincisi*, işletmenin faaliyet gösterdiği endüstri çerçevesinin ortaya konulması; *üçüncüsü* ise, işletmenin kendi içindeki süreçlerin alt faaliyetleri ile birlikte tanımlanmasıdır. Adı geçen üç model, *aslına bakıldığında*, iç içe geçmiş ve gömülü modellerin mezcedilmiş halidir.

1.1.1 Makro Düzey Değer Zinciri Modelleri (Küresel Düzeyde)

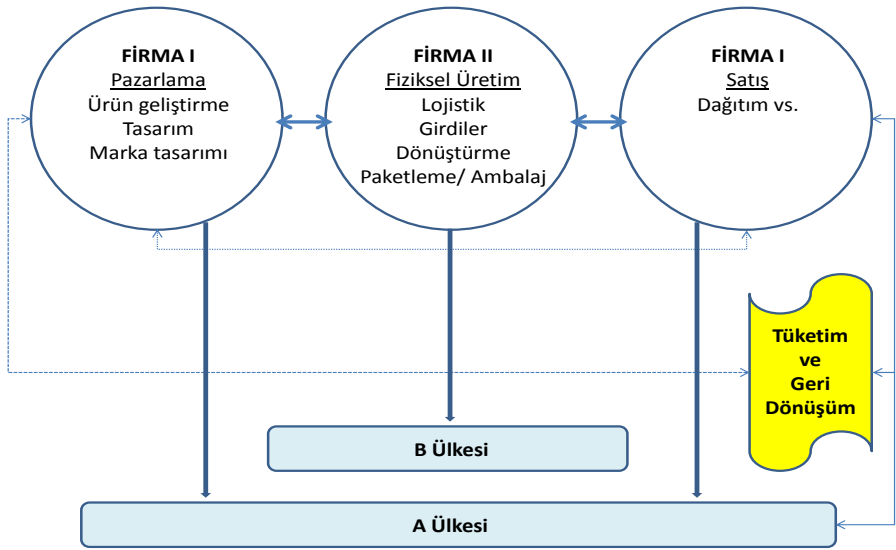
En geniş anlamda, *yani makro düzeyde*, bir değer zinciri yapılanması *küresel değer zinciri* kavramı ile açıklanmaktadır. Çünkü artık çağımızdaki yapısıyla herhangi bir ürün için değer üretimi süreci genellikle sadece tek bir ülke ve/ veya coğrafya üzerinde yerleşimle sınırlı kalmamakta; üretim süreci pek çok alt aşamaya ayrılarak farklı ülkelerde yerleşik firmaların dahil olduğu bir işbölümü bağlamında bütün dünya coğrafyası üzerine yerleştirilebilmektedir. Bir başka ifadeyle, bazı firmalar, kontrol ettikleri bir değer üretim zincirini/ sürecini parçalayarak, her bir bölümü ya kendilerine sermaye bağıyla bağlı başka firmalar arasında ya da kendi bünyeleri dışında olmakla birlikte kontrol edebildikleri tedarikçi/ taşeron konumundaki firmalar arasında, ulusal ya da uluslararası düzlemde dağıtabilmektedirler (Kaplinsky ve Morris, 2000, aktaran Aktaş ve Akçaoğlu, 2005).

Özellikle bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bu türden organizasyonlara girişebilen firmaların, kendi ülkeleri dışındaki coğrafyalarda yerleşik bağlı firmaları yönlendirmelerini, kontrol ve koordine etmelerini eskiye kıyasla çok kolaylaştırmaktadır. Bu yolla farklı ülkelerde ya da farklı bölgelerde bulunan bağlı firmalarda aynı fonksiyonların yinelenmesi gibi etkinlik azaltıcı unsurlardan kaçınarak, birim maliyetlerinin asgariye indirilmesi mümkün olabilmektedir (Dicken, 1998; Kaplinsky ve Morris, 2000, aktaran Aktaş ve Akçaoğlu, 2005).

Aşağıda yer alan model, küresel düzlemde bir değer zincirinin işleyiş şemasını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, A ülkesinde yerleşik olarak faaliyet gösteren Firma I'in, değer zincirinde sadece pazarlama ve satış fonksiyonlarını üstlendiği; buna karşılık fiziksel üretimi (imalâtı) B ülkesinde yerleşik olarak faaliyet gösteren Firma II'ye yaptırdığı görülmektedir. Firma I ve Firma II arasında sermaye ortaklığı gibi bir ilişki olabileceği gibi bu tür bir ilişkinin varlığı da bir zorunluluk değildir. A ülkesinde yerleşik Firma I; ürünü geliştirmekte, marka yaratmakta, daha sonra bu ürünü B ülkesinde yerleşik ve kendisinden bağımsız taşeron Firma II'ye fason olarak imâl ettirip, kendi (A)

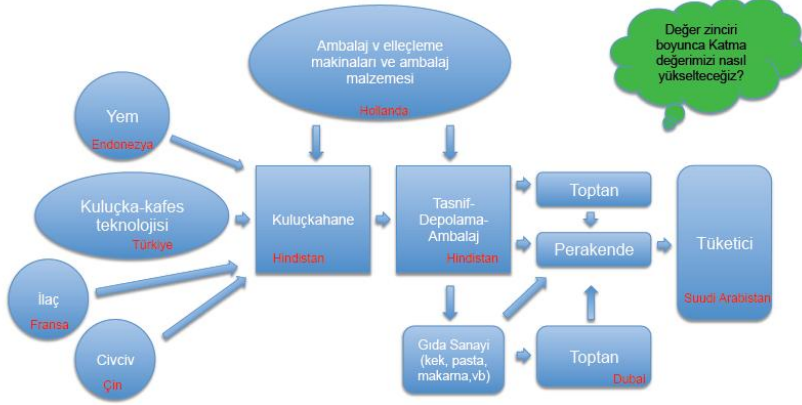
ülkesinde kurduğu satış-dağıtım kanalı aracılığıyla tüketiciye sunmaktadır. Ürünün B ülkesi de dahil olmak üzere üçüncü ülkelerde yine Firma I'in markası altında satılması da söz konusu edilebilir. Görüldüğü gibi, firmalar dışa iş verme (*outsourcing*) yoluyla başka firmalarla işbirliği içine girerek, özellikle rekabetçi (*üstün*) oldukları alanlarda (*segment*) uzmanlaşabilirler. Küresel rekabet arttıkça firmalar bu stratejiyi daha yaygın biçimde benimsemektedirler (Aktaş ve Akçaoğlu, 2005).

Şekil 1: Küresel Değer Zinciri

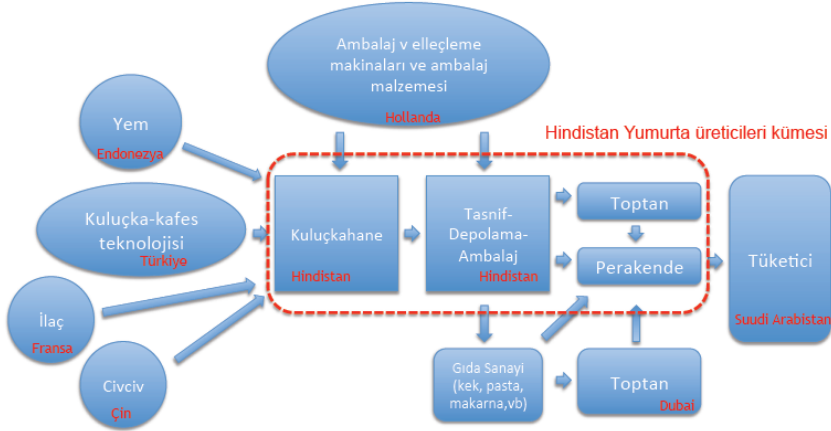

Küresel değer zincirinde; herhangi bir ürün için değer üretimi süreci genellikle sadece tek bir ülke üzerinde yerleşimle sınırlı kalmamakta; üretim süreci pek çok alt aşamaya ayrılarak farklı ülkelerde yerleşik kuruluşların dahil olduğu bir iş bölümü bağlamında bütün dünya coğrafyası üzerine yerleştirilebilmektedir. Bir başka ifadeyle bazı kuruluşlar, kontrol ettikleri bir değer üretim zincirini/ sürecini parçalayarak, her bir bölümü ya kendilerine sermaye bağıyla bağlı başka kuruluşlar arasında ya da kendi bünyeleri dışında olmakla birlikte kontrol edebildikleri tedarikçi/ taşeron konumundaki kuruluşlar arasında, ulusal ya da uluslararası düzlemde dağıtabilmektedirler (Kunt ve Yalçın, 2012: 28).

Şekil 2: Küresel Değer Zinciri Analizi-Hindistan Yumurta Sektörü

Şekil 3: Küresel Değer Zincirinde Kümelenmeler: Hindistan Yumurta Üreticileri Kümelenmesi

Küresel değer zincirlerinde *yükseltme* ise 5 farklı kategoride (*süreçte, üründe, fonksiyonlarda, zincirleme ve küresel*) gerçekleşmektedir. (1) *Süreçte Yükseltme*; değer zinciri içerisindeki kuruluşların tek tek verimlilikleri (*örneğin, stok devir hızında iyileştirme, hata oranının düşürülmesi gibi*) veya zincir bağlantıları arasındaki işlerin (*örneğin teslim sürelerinin kısaltılması, daha hızlı teslimat gibi*) daha verimli yapılarak iç süreçlerin rakiplere göre etkili ve verimli hale getirilmesi. (2) *Üründe Yükseltme*; eski ürünlerin yenilenerek veya yeni ürünlerin tasarlanıp üretilerek rakiplerden daha hızlı bir şekilde pazara sunulabilmesi. (3) *Fonksiyonel Yükseltme*; bazı faaliyetlerin değiştirilerek, eklenerek, farklılaştırılarak kuruluş içerisinde yeni yetenekler kazanılması

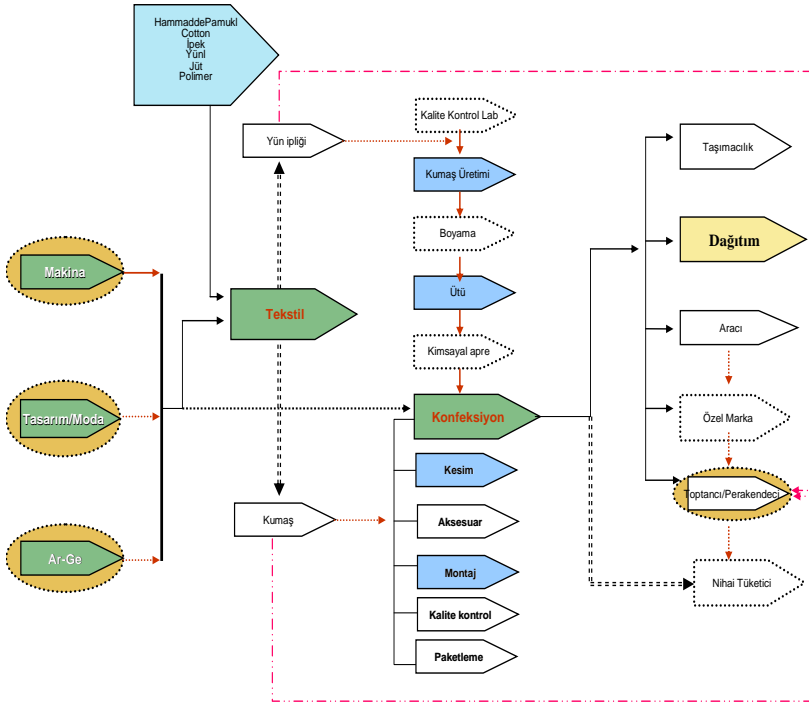
(örneğin dış kaynak kullanımıyla muhasebe, lojistik gibi faaliyetlerin farklılaşması) veya değer zinciri içerisinde başka bağlantılar içerisine girilmesi (örneğin, tasarım fonksiyonunun eklenmesiyle sadece üretim yapan bir kuruluşun tasarımcı-üretici olması). (4) Zincirleme Yükseltme; yeni bir değer zincirine geçerek daha rekabetçi ve katma değerli ürün veya hizmetlere geçilebilmesi (örneğin, elektronik parçası üretiminden zaman içerisinde televizyon veya bilgisayar üretimine geçilerek farklı bir değer zinciri içerisinde yer alabilmek). (5) Küresel Yükseltme; değer zincirinin bir diğer ülke sınırı içerisinde bulunan faaliyetini ya bulunduğu bölge/ülke içinde gerçekleştirmek üzere girişimde bulunmak ya da kuruluşun faaliyet alanını diğer ülke içine kadar genişletmek (satın almalar, ortaklıklar veya yeni kuruluşta doğrudan yabancı yatırım) şeklinde yapılmaktadır (Kunt ve Yalçın, 2012: 29).

1.1.2 Mezo Düzey Değer Zinciri Modelleri (Endüstri ve Sektör Düzeyinde)

Mezo düzey olarak adlandırılan endüstri ve sektör düzeyinde değer zinciri ise, hammadde tedarikçilerinin değer zinciri ile başlar; oradan üretim işletmelerine ve daha sonra burada üretilen ürünlerin dağıtım kanalları vasıtasıyla son müşterilerin değer zincirlerine ulaşmasıyla son bulur. Tüm bu bağlantılar işletmelerin endüstri içindeki durumunu belirleyen koşulları ortaya koyar ve değer zinciri içindeki ortaya çıkardıkları katma değerleri belirler (Kuyucak ve Şengür, 2009: 133).Sektörel Değer zinciri her bir sektörün kendi nev-i şahsına mahsus olarak değişiklik göstermektedir. Özellikle mal üretimi yapan sektörler hizmet sektörü değer zincirlerine nispeten büyük farklılık arz etmektedir. Diğer yandan, her bir değer zinciri farklı girdi yapısı, talep yapısı ve çıktılara sahip olup, birçok oyuncu bu faaliyet zincirleri içinde birbirleri ile sıkı bir ağ (network) oluşturmakta ve eş güdüm halinde hareket etmektedirler.

Aşağıdaki Şekil bir tekstil ve hazır giyim sektörünün değer zinciri modelini yansıtmaktadır. Model'de sektörün temel operasyonel modeli ele alınarak değer zincirinin yapısının (oyuncular ve temel faaliyet alanları) neler olacağı belirlenmeye çalışılmıştır. Model genel olarak tekstil ve hazır giyim sektörü faaliyetlerini bütünsel olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 4: Tekstil ve Hazır giyim Sektörü Değer Zinciri

Kaynak: Eraslan vd., 2008.

1.1.3 Mikro Düzey Değer Zinciri Modelleri (İşletme Düzeyinde)

Mikro düzeyde de değer zinciri modeli işletmelere (*firma*) yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim firma seviyesine değerlendirildiğinde rekabet üstünlüğü firmanın tasarım, üretim, pazarlama, teslimat ve ürün destek hizmetleri gibi gerçekleştirmekte olduğu birçok farklı operasyondan kaynaklanmaktadır. Mikro düzeyde rekabet üstünlüğünü kazandıran operasyonları daha iyi anlayabilmek için, öncelikle genel kapsamı ile değer zincirinden başlamak ve daha sonra o firmaya özgü uygun operasyonları tespit etmek gerekmektedir. Yöneticiler açısından bakıldığında değer zinciri analizi, firma içerisindeki değer zincirini oluşturan ana operasyonların tespit edilebilmesinde ve firmanın sürdürülebilir rekabet üstünlüğü potansiyelinin sahip olunabilmesinde kullanılan güçlü bir araç olarak nitelendirilmektedir. Bir örgütün (*işletmenin*) rekabet üstünlüğü, değer zincirinde yer alan önemli operasyonları rakiplerinden daha iyi yapma becerisinden kaynaklanmaktadır. Birçok sanayide görülen, firmaların ürün tasarımından, yedek parça üretimine,

son montajdan nihai kullanıcıya teslimine kadar tüm operasyonları tek başlarına gerçekleştirmedikleridir. Genellikle örgütler, değer sisteminin veya arz zincirinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte değer zinciri analizinin örgütün operasyonlarının yer aldığı tüm değer sistemini de içermesi gerekmektedir. Değer zinciri, firmaların birleşme sonucunu doğurmayan ancak uzun dönemli ortaklıkları öngören işbirliklerini de içerebilmektedir. Ancak bu tip koalisyonların, değer zincirinin işbirliği ortakları tarafından koordinasyonunu veya paylaşımını içermesi gerekmektedir (Porter, 1985; aktaran, Eraslan vd., 2008).

Firma düzeyinde incelediğimizde; Değer Zinciri Modeli şimdiye kadar hem teoride hem de pratik çalışmalarda kendisine uygulama alanı bulmuştur. İki ana kısımdan oluşan modelin *birincil faaliyetlerini*, giren lojistik, operasyon (işlem), çıkan lojistik, pazarlama ve satış ve hizmetler oluştururken; *destekleyici faaliyetlerini* ise, firma altyapısı, insan kaynakları yönetimi, teknoloji geliştirme ve satın alma (tedarik) halkaları meydana getirmektedir.

Şekil 5: Mikro Düzey Değer Zinciri Modeli

Yukarıdaki Şekil'de de görüldüğü gibi, değer zinciri analizlerini yürütebilmek için, firmanın operasyonlarının birincil ve destekleyici faaliyetler başlıkları altında incelenmesi gerekmektedir. Temel operasyonlar üretim ile ilişkili olan; destekleyici operasyonlar ise bir firmanın, örneğin insan kaynakları yönetimi gibi, etkinliği ve etkisi için gerekli olan altyapıya yönelik operasyonlardır (Porter, 1985; aktaran, Eraslan vd., 2008). Değer zincirindeki operasyonların tam olarak belirlenmesinin ardından ihtiyaç duyulan bu operasyonlar arasındaki bağlantıların ve ilişkilerin tanımlanmasıdır. Bağlantının

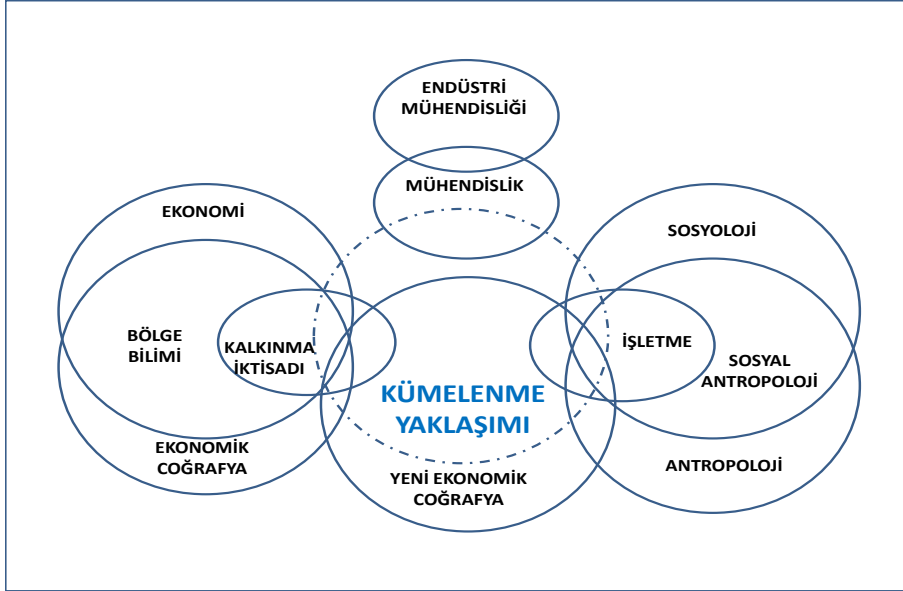
varlığı, bir operasyonun performansının veya maliyetinin bir diğerini etkilemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Birincil ve destekleyici faaliyetler arasında bağlantıların olması da mümkündür. Buna göre rekabet üstünlüğü, bağlantılı operasyonları koordine etme ve en iyi (*optimum*) düzeyde yönetme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Değer zinciri operasyonları tek başlarına rekabet üstünlüğü sağlamakla birlikte, değer zincirindeki bağlantıların da rekabet üstünlüğü üzerinde etkileri olduğu bilinmektedir. Ancak bu etkiler çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bağlantıların kullanılması en iyileme (*optimization*) ve koordinasyona imkân sağlayan bilgi akışı ile mümkün olabilmektedir. Bağlantılar sadece bir firmanın değer zinciri içerisinde yer almamakta, tedarikçilerin ve kanalların (*dikey bağlantılar*) değer zincirleri ile firmanın değer zinciri arasında da ortaya çıkabilmekte ve böylece rekabet gücünü destekleyici ek fırsatlar sunabilmektedir. Değer zinciri yaklaşımı söz konusu dikey bağlantıların rollerine dikkat çekerek, bir firmanın entegrasyonunun doğurduğu potansiyel faydaları daha net olarak tespit edebilmesine imkân tanımaktadır (Porter, 1985; aktaran, Eraslan vd., 2008)⁷. Özetlemek gerekirse; mikro düzeyde değer zinciri, firmanın operasyonlarını maliyet liderliği ve farklılaşma çerçevesinde ayırıştırılmaktadır. Firmanın rekabet gücü elde etmesi stratejik olarak önemli olan operasyonları rakiplerinden daha düşük maliyetle ve daha etkin olarak gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu nedenle mikro düzeyde değer zinciri analizleri bir örgütün gerçekleştirdiği operasyonları tanımlamakta ve örgütün rekabet gücünü maliyet ve farklılaşma faktörlerine bağlamaktadır. Zira maliyet ve farklılaşma çerçevesinde bir firmanın gerçekleştirdikleri rekabet üstünlüğü ile doğrudan bağlantılı olmaktadır. Örneğin, yüksek kalite ile rakiplerinden farklılaşmak isteyen bir firmanın, değer zinciri operasyonlarını rakiplerinden daha iyi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Öte yandan, maliyet liderliği stratejisi değer zinciri operasyonlarında maliyet indirimi veya kullanılan toplam kaynaklarda azaltma anlamına gelmektedir (Porter, 1985; aktaran, Eraslan vd., 2008).

⁷ Değer operasyonları arasındaki bağlantılar dört ana nedenden kaynaklanmaktadır: (1) aynı fonksiyonun başka şekillerde uygulanması, (2) dolaylı operasyonlarda çaba gösterilerek geliştirilen doğrudan operasyonlarının maliyetleri ve performansları, (3) firma içerisindeki operasyonların sahada servise bir ürünü tanıtmaya ve anlatmaya ihtiyacı ortadan kaldırması ve (4) farklı şekillerde uygulanan kalite fonksiyonları. Bağlantıların tanımlanması ise, her değer operasyonunun başkaları üzerindeki etkilerini ve kendisini etkileyen diğer operasyonlar arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde inceleme sürecidir.

2. KÜMELENME KAVRAMI TANIMI

Kümelenme tipi sektörel örgütlenme ve üretim modeli ilk çıkışı ve kavramı; köken itibari ile çok eskilere (*Ahilik Teşkilatı'na*) dayanmasına rağmen, rekabet teorilerinin gurusu olarak kabul edilen Harvard Üniversitesi Rekabet Enstitüsü Profesörlerinden Michael Porter tarafından günümüzde yeni bir anlayış çerçevesinde kavramsallaştırılmış, teori ve pratik alana sunulmuştur.

Şekil 6: Kümelenme Yaklaşımına Katkıda Bulunan Disiplinler

Kümelenme yaklaşımı ile rekabet üstünlüğü elde etme anlayışı ve çabaları sadece mikro (şirket) düzeyinde değil, aynı zamanda sektör ve ulusal düzeyde de gerçekleştirildiğinden birçok farklı disiplinin, kavramsal tanıma yönelik müdahaleleri olmuştur⁸. Nitekim aşağıdaki Şekil'de de görüldüğü gibi farklı disiplinlerin kümelenmelere müdahil olması, değişik tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Kümelenme tipi örgüt yapılanmaları her ne kadar yönetim ve organizasyon disiplini bağlamında ele alınsa bile birçok bilim dalı ile doğrudan ve dolaylı olarak irtibatlı olan bir yaklaşımdır. Özellikle, ekonomik

⁸ Örneğin, son yıllarda özellikle *firma teorisindeki* gelişmeler (*kuruluş yeri, rekabet stratejileri, dışsallıklar vs.*) büyüme modellerinin yanı sıra bölgesel çalışmaları da etkilemiştir. Neoklasik iktisadın denge büyüme modellerine son yıllarda yöneltilen eleştiriler ve ekonomi yazınındaki gelişmeler (*içsel büyüme teorileri, evrimci iktisat, yeni yapısalci iktisat, kurumsal iktisat, ağ teorileri, sanayi bölgeleri ve ileri teknoloji bölgeleri teorileri*) ise bölgesel gelişme çalışmaları için değer zinciri ve kümelenme gibi güçlü analitik araçlar sağlamıştır (Eser ve Köse, 2005). Bu bağlamda iktisat bilimi de kümelenme kavramı tanımlamalarına önemli katkılar sunmuştur.

coğrafya, sosyoloji, sosyal antropoloji, endüstri mühendisliği, bölge planlama, kentleşme, işletme, stratejik yönetim vs., gibi bilim dalları bu bağlamda öne çıkan disiplinlerdir.

Muhtasar bir şekilde izah edildiğinde; tarım, sanayi veya hizmet sektörüne yönelik bir *bir ürün ve/ veya hizmetin üretilmesi konusunda değer zincirinde (value chain) yer alması gereken oyuncuların (doğrudan veya dolaylı olarak etkin olan ya da olma potansiyeli olan) ortak bir coğrafyada yoğunlaşmaları ve birbirine katma değer ekleyerek faaliyette bulunmaları* kümelenme olarak tarif edilmektedir.

Kümelenme kavramının pek çok tanımı olmakla birlikte en yaygın olanı hiç şüphesiz Michael Porter'ın tanımıdır. Kavramın popülerleşmesinde Porter'ın (1990: 78) belirli bir bölgede birbiri ile ilişkili şirket ve kurumların *coğrafik yoğunlaşması* şeklinde çok referans verilen ilk tanımlaması ile başlayan etkisi büyüktür⁹. Porter'a göre kümelenme; belirli bir alanda, birbiriyle rekabet eden fakat aynı zamanda işbirliği yapan karşılıklı birbirine bağlı ve ilişkili şirketlerin, ihtisaslaşmış ve uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıları ve üreticilerin (ve) bunlarla ilişkili endüstrilerdeki iştirak halindeki kurum ve firmaların (*örneğin üniversiteler, standart kuruluşlarının ve ticaret birliklerinin-derneklerinin*) coğrafik bir yoğunlaşması şeklinde ifade edilmektedir. Bu tanıma göre, rekabet avantajına, bir şebeke içinde birbirine bağlı ve aynı zamanda coğrafik yakınlık içinde iş gören şirketler sahiptir. Bir kümelenme yapılanması; birbiri ile ilişkili endüstrilerin ve diğer destekleyici oyuncuların (*örneğin o endüstrinin ihtiyaç duyduğu özel girdiler, makina ve teknik servis ve altyapı tedarikçileri vs.*) varlığına sahip olmalıdır. Ayrıca, dağıtım ve müşteriye ulaşma kanalları, tamamlayıcı ürünleri üreten üreticiler ve o endüstri ile ilişkili beceriler, teknolojiler ve girdileri üreten oyuncuları; araştırma enstitüleri, üniversiteler, standartları belirleyen organizasyonlar, eğitim veren oyuncuları da içermelidir¹⁰. Porter'ın yaptığı kümelenme tanımında

⁹ 1980'li yıllarda dünya ekonomisinde, özellikle üretim sistemleri ve iş örgütlenmesinde ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak kitlesel üretimden esnek üretim sistemine doğru bir dönüşümün gerçekleşmesi; bölgesel çalışmaların 1990'lı yıllarda yeniden ilgi görmesine ve gelişme iktisadında ihmal edilen *coğrafi boyutun* ön plana çıkmasını vesile olmuştur.

¹⁰ Çeşitli boyutlarda ortaya çıkan kümelenmelerde ana şirketlerin yanısıra özelleşmiş girdi sağlayan mal ve hizmet tedarikçileri, özelleşmiş altyapı sağlayıcıları, özelleşmiş eğitim, bilgi araştırma ve teknik destek kurumları (*örneğin üniversiteler*), düşünce kuruluşları, mesleki eğitim

iki temel özelliğin (*oyuncu bağlantıları ve coğrafi yakınlık*) ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi kümelenme içinde faaliyet gösteren firmalar bir şekilde birbiriyle bir işbirliği içindeki bağlantılarıdır. Bu bağlantılar yatay (*tamamlayıcı ürünler ve hizmetler, teknoloji vb.*) ve dikey (*alım-satım zincirleri*) bağlantılardan oluşmakta ve bu bağlantıların birçoğu sosyal ilişkiler ve ağları (*networks*) içermektedir. İkinci özellik ise coğrafi yakınlığın vermiş olduğu bir nitelik olup; kümelenmeler karşılıklı bağlı firmaların mekânsal yoğun yerleşmesinden oluşmaktadır¹¹. Benzer şekilde bir tanım sunan ve Avrupa ekolünden olan Roelandt ve Hertog (1998) ise OECD için hazırladıkları çalışmada kümelenmeyi; birbirine güçlüce bağımlı firmaların (*özelleşmiş tedarikçiler dahil*), bilgi üreten kurumların (*üniveristeler, araştırma enstitüleri, mühendislik şirketleri*), bağlantı sağlayan kuruluşların (*aracılar, danışmanlar*) ve müşterilerin değer ekleyen tedarik zinciri şeklinde birbirlerine bağlandıkları ağ olarak ifade etmektedir.

Diğer yandan Pyke (2000), kümelenmeleri birbirlerine bağımlı firma guruplarının aynı sektördeki nihai ürünü üretebilmek için organize oldukları coğrafik birliktelikler olarak görmektedir. Özetlemek gerekirse kümelenme, mal veya hizmet üretmek için bir değer zincirinde¹² yer alan, birbiri ile ilişkili ve ortak bir hedefe yönelik olarak faaliyet gösteren oyuncuların (*mal veya hizmet üreten girişimciler ve firmalar, tedarikçiler, birbirine rakip ve/ veya tamamlayıcısı olan şirketler, uzmanlaşmış altyapı sağlayıcıları, kontrol ve sertifikasyon kuruluşları, yerel yönetim, merkezi yönetim/ kamu, finansal kurum veya kuruluşlar, medya, bilgi üreten kurumlar, Ar-Ge kurum ve/veya kuruluşları ve sektörel sivil toplum kuruluşları*) coğrafi bir alanda meydana getirmiş olduğu ağ (*network*)'a bağlı sektörel teşkilatlanmalar olarak tanımlanabilir.

Gupta ve Subramanian (2008: 372-378) tarafından yapılan kümelenme literatürü incelemesinde coğrafya ekonomileri, Elmas Modeli bağlantıları ve

kuruluşları, standartları düzenleyen kurumlar, ticari ve mesleki sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili oyuncular bir kümelenmenin üyeleri olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1998).

¹¹ Kümelenme yaklaşımında; coğrafi yoğunlaşma bir ülke, bir bölge, bir şehir veya bir mıntıka olabilmektedir (Humphrey ve Schmitz, 1995; Porter, 1998a; Roelandt vd., 1997; Bulu ve Eraslan, 2004).

¹² Günümüzde bir ürünün girdilerden en son kullanıcılara buluşmasına kadarki geçen süreç karmaşık bir üretim ve hizmetler zincirini kapsamaktadır. Değer zinciri adı verilen bu süreçteki her oyuncunun (*girdi sağlayıcıları, üretim, pazarlama, Ar-Ge, finansman, altyapı hizmetleri vb.*) verimliliği ve üretkenliği en son ürünün rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir (TEPAV, 2007: 82).

yenilikçilik sistemi olarak sınıflandırılan başlıca üç akımdan bahsedilmektedir. Bu akımlardan birincisi birlikte mevkilenmenin kazanımları, ikincisi kümelenme bağlarını karşılıklı güçlendirme, üçüncüsü yenilik oluşturan ilişkiler ağına vurgu yapan akımlardır. Bu akımlar eylemlerine göre yedi ayrı bakış açısı içinde sınıflandırılmaktadır: (1) Krugman'ın coğrafya yaklaşımı; (2) Yeni-coğrafya yaklaşımı; (3) Porter'in Elmas Modeli yaklaşımı; (4) Yeni-Elmas Modeli yaklaşımı; (5) Bölgesel yenilik sistemleri yaklaşımı; (6) Küresel yenilik sistemleri yaklaşımı. (7) Uluslarüstü değer zinciri yaklaşımı (*bu yaklaşımda küresel değer zinciri literatürü kullanılmıştır*).Aşağıdaki Tablo'da da görüldüğü gibi kümelenme literatürünün erken dönemlerindeki *dahile* odaklanmadan, literatürün yakın dönemlerinde, *uluslar üstü değer zinciri yaklaşımı* ile örneklendirilen, *harice* odaklanmaya bir kayma gerçekleşmiştir. Teorik gelişmelerle ilgili bu kayma, kümelenme tasarlamada-oluşturmada ve kümelenmeyi sürdürülebilir kılmada, dahili yığın ekonomilerinin, zannedilenden daha az güçlü olduğunu öne sürülmektedir. Öte yandan ampirik kanıtlar, harici güçlerin ne rekabetçilik ne de sosyal yardımlarının doğal karşılanamayacağını, dış güçlerin yerel kümelenmelere ön şartsız bir teşviki ancak sınırlı bir şekilde sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla, hem endüstrileşmiş hem de gelişmekte olan pazarlardaki toplumlar ve kural koyucular (*politika yapıcılar*) için, dış menşeli kaynakların kendi kurallarını koymasını ve yerli- dahili kaynaklarla bağlantılar kurmasını desteklemek oldukça nazik ve eleştirel bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 1: Kümelenme Tanımı Literatürünün Özeti

Temel Esasları	Bakış Açıları	Kaynakça	Verdikleri Örnekler
1.Kümelenmenin dışarıdaki ölçek ekonomilerine dayanması durumunda; • Maliyet yönetimine dayanan şirketler rekabet edebilir.• Taşıma maliyetlerinin düşmesi kümelenmenin dağılmasına yol açar.	• Coğrafya	• Krugman (1991)• Marshall (1890/1916)• Arthur (1989)	New York imalat endüstrisi kümelenmesi
2.Kümelenmenin	• Yeni	• Dunning (2000)	İngiliz hafif

birlikte mevkileşmiş yerleşik bilgiye dayanması durumunda; • Şirketlerin rekabeti (ürün) farklılaştırma ile mümkündür. • Yeniden kümelenme çevresel (<i>marjinal, önemi az olan</i>) yerel kıymetler etrafında oluşur.	Coğrafyacılar	• Zucker ve arkadaşları (1998) • Audretsch (1998) • Markusen (1996) • Gupta (1998)	sıklet araba imalatçıları Almanya'daki Leipzig yaratıcı endüstriler kümelenmesi
3. Eğer kümelenme öğrenim (<i>tahsil</i>) ve altyapı oluşturan bölgeye mahsus bağlantılara dayanıyorsa; • Şirketler odak farklılaştırılması (<i>yerelden ziyade küresele odaklanmak</i>) ile küresel düzeyde rekabet edebilir. • Dört faktör kümelenmeyi dağılmaya itebilir (<i>girdi koşulları, talep şartları, destekleyici ve ilişkili endüstriler ve şirket stratejisi, yapısı ve rekabet</i>).	• Elmas Modeli sinerjileri	• Porter (1990, 1998a, 1998b)	İtalya deri-moda kümelenmesi
4. Kümelenmenin ihtisaslaşmış bağlantılara dayanması halinde; • Firmalar fonksiyonel bir yetkinlik (ehliyet) temelinde rekabet edebilirler. • Yeniden kümelenme küresel bir yeniden uzmanlaşma sayesinde oluşur.	• Yeni Elmas Modeli tamamlayıcıları	• Clancy ve arkadaşları (2001) • Van Grunsven and Van Egeraat (1999)	İrlanda elektronik ve sağlık kümelenmeleri
5. Kümelenmenin firmalar arası ilişkiler ağı/şebekesine dayalı	• Yerel bölgesel Yenilikçilik	• Cooke and Morgan (1994) • Aydalot and	Bologna, İtalya'daki paketleme

İ. Hakkı ERASLAN, Cem Çağrı DÖNMEZ, Alaaddin YÜKSEL, Kümedenme Yaklaşımının Kavramsal Tanımı: Sistem ve Sistemlerin İşleyişi Açısından Bir Değerlendirme

olması halinde; Firmalar entegre edilmiş maliyet yönetimi ve farklılaştırmaya dayanarak rekabet edebilir.Değer elde etme kümedeki güçlü oyuncular tarafından tekelleştirilirse kümelenme teşkilatı dağılır.	Sistemleri	Keeble (1988) Hassink ve diğerleri (1995)	makinesi kümelenmesi Aichi Prefecture (Toyota) ve Osaka Prefecture (Panasonic), Japonya
6.Eğer kümelenme küresel mübadele ilişkileri ağına dayalı ise; Firmalar hem az maliyetli (<i>maliyet etkin</i>) hem de farklılaştırılmış olan, kişiye özel katma değer temelinde rekabet edebilirler.Yeniden kümelenme önder ülkelerdeki lider firmaların ilişkilerindeki çeşitlilik ile oluşur.	Küreselyeni likçilik sistemleri	Ernst (2002)	Doğu Asya'daki elektronik kümelenmesi Güney Kore'deki elektronik kümelenmeleri
7-Eğer kümelenme lider yabancı firmaların kontrolü temeline dayanıyorsa; Firmalar küresel pazarlar kadar faktörlere (<i>bilgi ve kaynaklar</i>) erişimde farklılık yaratmaya dayanan bir temelde rekabet edebilirler.Kümelenme, mevzuata uygun açık veren bir ticari denge yaratarak bu yolla küresel refah düzeyinde bir düzensizlik (<i>yozaşma</i>)	Uluslararası değer zinciri	Leslie and Reimer (1999)Gereffi et al. (2005)Kaplinsky (2000)Gereffi (1994)Humphrey and Schmitz (2002)	Doğu Asya hazır giyim kümelenmesi

ortaya çıkarır/ veya kümelenme rekabetçiliğini sürdürülebilir kılan, kendi kendini denetleyen bir mekanizma geliştirir.			

Kaynak: Gupta ve Subramanian, 2008.

2.1 Kümelenmelerin Çeşitleri ve Düzeyleri

Bölgesel kümelenmeye duyulan yoğun ilginin bir sebebi de *onların orada olması* gerçeğindedir. Çeşitli araştırmacılar birçok sanayide önde gelen şirketlerin aynı milletten, bölgeden ve hatta şehirden olduklarını vurgulamışlardır. Bölgesel kümelenme hemen hemen her ileri ekonomide mevcut olup gelişmekte olan ülkelerde de benzer oluşumlar gözlemlenmektedir. Bölgesel kümelenme farklı ve geniş bir sanayi tipi yelpazesinde de faaliyette bulunabilirler. Silikon Vadisi, Route 128, M4 Bölgesi, Tokyo ve Sophia Antipolis *ileri teknoloji ile üretim yapan* kümelenmelere; Venedik cam işleme sektörü, Pakistan tıbbî araçlar sektörü, Cenevre lüks saat sektörü ve Japonya bıçak sektörü gibi endüstriler ise *yüksek düzeyde zanaatkarlık isteyen* kümelenmelere örnek olarak verilmektedir. Yine, ABD, Fransa ve İngiltere'nin havayolu sektörü, Japonya, Almanya ve İsveç otomobil sektörü ve Japonya, Güney Kore ve ABD elektronik sektörü gibi *büyük ölçekli sanayiler* de kümelenmenin diğer örnekleri arasında yer almaktadır (Enright, 2001, aktaran Mercan vd., 2004: 172).

Markusen (1996) kümelenmeleri üç tip olarak tanımlamaktadır. Bunlardan birincisinde kümelenme, bir bölgedeki bir ya da bir kaç firmanın etrafında ve bir ya da bir kaç endüstri olarak gelişimidir (*Hub and Spoke district*). İkinci tip kümelenme ise esas olarak uluslararası firmaların fabrikalarının toplandığı bölgelerdir. Bu bölgelerde ya yüksek teknolojiye ya da düşük işgücü maliyetlerine dayalı üretimler yapılabilir (*Satellite industrial platform*). Üçüncü tip kümelenme ise devlet merkezli bölgelerde oluşmaktadır. Bunlar başşehir, askeri ya da araştırma merkezi veya kamu şirketleri etrafında faaliyet gösterirler (*state centered district*).

Roelandt, Hertog, Sinderen ve Vollar (1997) kümelenmeleri firma seviyesi (*mikro*), dal veya endüstri seviyesi (*meso*) ve ulusal seviye (*makro*) olmak üzere üç seviyede tanımlamışlardır.

Mikro seviyede kümelenmeler değişik tedarikçilerin oluşturduğu ağ olarak tanımlanabilirler. Mikro kümelenmeler bir ya da bir kaç ana oyuncu çevresindeki tedarikçilerin oluşturduğu ağ ile var olurlar. Bu seviyede analiz

yaparak kümelenme içerisindeki tedarik zincirinin eksik oyuncuları ve eksik bağlantılarını bulmak mümkündür. Mezo seviyede aynı bölgede bir kaç endüstrinin tedarik zincirleri içerisinde birbirini destekleyen bir yapılar oluşturduklarını görürüz. Mezo seviyede birbiri ile girdi çıktı ilişkisi olan mikro kümelenmeler bir araya gelirler. Örneğin birbiri ile ilişkili olabilecek turizm, yat, organik tarım kümelenmeleri bir araya geldiğinde bir mezo kümelenme oluşturabilirler. Makroseviyede ise kümelenmeler ulusal seviyede ele alınırlar. Ulusal seviyede birbirini destekleyen endüstriler makro kümelenmeler olarak değerlendirilebilirler.

Tablo 2: Değişik Düzeylerde Endüstriyel Kümelenme Yapılanmaları

Analiz Düzeyi	Kümelenme Yapısı	Analiz Odağı
• Ulusal (Makro)	• Ekonomik yapının içerisindeki endüstri grupları	• Ulusal ekonominin özelleşmiş yapıları • Ulusal kümelenmelerde ürün ve prosesler için yenilikçilik ve geliştirme ihtiyacı.
• Endüstri (Mezo)	• Benzeri son ürün(ler) için oluşan endüstri içi ve endüstriler arası tedarik zinciri	• Endüstrilerin SWOT ve kıyaslama analizi • Yenilik ihtiyaçlarının keşfedilmesi
• Firma (Mikro)	• Bir ya da bir kaç firma etrafında özelleşen tedarikçiler	• Stratejik iş geliştirilmesi • Tedarik zinciri analizi ve yönetimi • Ortak yenilikçilik projelerinin geliştirilmesi

Kaynak: Roelandt vd., 1997: 5.

Benzer şekilde Hoen (1998) de kümelenme düzeylerini 3 farklı kısma ayırmış ve iki ana boyut (*yenilikçi girişimler ve üretim bağlantıları*) etrafında değerlendirmiştir. Bunlar yenilikçi girişimler ve üretim bağlantılarıdır. Aşağıdaki Tablo'da yenilikçi girişimler ve üretim bağlantıları boyutları ile değişik kümelenme analiz seviyeleri göz önüne alınarak kümelenmelerin altı farklı şekilde analizlerinin yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3: Kümelenmenin Farklı Tipleri

	Yenilikçi Girişimler	Üretim Bağlantıları
• Mikro	• Teknoloji ve bilginin firmalar, araştırma kuruluşları vs. arasında yayılması	• Tedarik zincirindeki tedarikçiler ve müşteriler

• Mezo	• Teknoloji ve bilginin sektörler arasında yayılması	• Sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantılar
• Makro	• Ekonomik sistemin bilgi ve teknoloji yayılmasına göre sektörel olarak sınıflandırılması	• Ekonomik sistemin değer yaratan tedarik zincirlerine göre sektörel olarak sınıflandırılması

Kaynak: Hoen, 1998:1.

3. ETKİN BİR KÜMELENMENİN OLUŞUMUNDA TEMEL UNSURLAR

Etkin bir kümelenmenin oluşumunda, yapılamasında ve sistemik olarak işleyişinde birçok unsur rol oynamaktadır. Bazen bu unsurlardan sadece birinin var olması yeterli iken, bazen birkaç tane alt unsurun bir araya gelerek yapılanmanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Özellikle, aşağıda adı geçen unsurlar kümelenmelerin oluşumunda öne çıkan temel etkenler olarak göze çarpmaktadır.

3.1 Nüve Unsuru

Genel olarak gelişmiş kümelenme tipi yapılanmalar, bir doğal olgu olarak kendiliğinden ortaya çıkabildiği gibi, bağlı bulunduğu hammaddeye yakınlık ve/veya sahiplik derecesi (*yani temel nüve'nin varlığı*); bunun etrafında planlı ve kasdî devlet politikalarının yönlendirilmesi neticesinde de ortaya çıkmaktadır.

Bir bölgenin ve/veya ülkenin hammadde kaynakları *nüvesine* ev sahipliği yapması kümelenme oluşumunun en önemli etkenleri arasında yer almaktadır. Örneğin, İtalya'nın önemli mermer yataklarına sahip olması çok gelişmiş bir mermercilik kümelenmesinin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bugün İtalya'nın *Carrara* adı verilen bölgesi, binlerce çalışanı ile gerek doğal taş endüstrisi, gerekse mermercilik sektörü açısından çok gelişmiş kümelenmelerden birisi olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan, hammadde (*nüve*) ile kastedilen unsur başka bir kaynak da olabilmektedir. Örneğin, İstanbul Sultanahmet bölgesinin çok zengin tarihi ve kültürel zenginliklere sahip olması, Türkiye'nin en önemli *Kültür ve Tarih Turizmi* kümelenme oluşumlarından birinin var olmasına imkân sağlamıştır (Nasır, Bulu ve Eraslan, 2007). Yani burada yüzyılların birikimi sayesinde oluşmuş olan kültürel varlıklar bir nüve hükmüne geçmektedir.

3.2 Coğrafik Unsurlar

Kümelenmelerin oluşumunda önemli değişkenlerden birisi de ülkenin ve/veya bölgenin *coğrafik* yapısının ve/veya konumunun kümelenmeye uygun olmasıdır. Genel olarak baktığımızda, doğal ulaşım yolları ve/veya kavşağı

.....
üzerinde yer alma, deniz ve/ veya göl kıyısı kenarında bulunma, yükseklik, topografya, verimli, düz ve sulak arazilere sahiplik gibi önemli faktörler kümelenmenin temelinde yatan etkenler olarak göze çarpmaktadır. Örneğin, İskandinav ülkelerinden Norveç'in çok uzun, elverişli ve okyanusa açılan deniz kıyılarına sahip olması son derece gelişmiş bir *Deniz Taşımacılığı* kümelenmesinin tohumlarının atılmasına vesile olmuştur. Bugün Norveç, nüfus oranı çok küçük olmasına rağmen dünya deniz taşımacılığının ortalama %10'unu gerçekleştirmektedir. Yine, Hong-Kong ve Singapur'un coğrafi konum olarak Uzakdoğu ve Ortadoğu arasında yer alması bu ülkelerde *uluslararası ticaret ve gemi tamir- bakım hizmetleri* sektörü kümelenmelerini ortaya çıkarmıştır.

3.3 İklim Unsuru

İklim de son derece önemli unsurların başında gelmektedir. Nitekim özellikle tarıma dayalı üretim ve buna bağlı oluşan sektörel kümelenmelerde iklimin çarpıcı etkileri görülmektedir. Örneğin Malezya'nın tropikal kuşakta yer almasına bağlı olarak uzun döneme sarı yağmur alması, kauçuk ve palmye ağaçlarına münbit bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ülkede kauçuk ve palmye bitkilerine dayalı sektörel kümelenmelerin oluşumu iklimsel özelliklerin verdiği avantaj üzerine bina edilmiştir.

Aynı şekilde, Denizli ilinin iklimsel özellikleri, *Ev Tekstili* sektörü için doğal bir klima ortamına imkân sağlaması; diğer bir ifade ile üretim faaliyetinde gereksinim duyulan klima ihtiyacının doğal yollar ile elde edilmesi; *buna bağlı olarak*, klimatize maliyetlerini (*temel girdi maliyeti*) asgari seviyeye indirmesi oyuncuların bu yöndeki rekabet avantajını fark etmeleri beraberinde kümelenme yapısını getirmiştir.

3.4 Sosyo-Kültürel Unsurlar

Kümelenme yapılarının oluşumunda toplumun bilgi birikimi, sosyo-kültürel özellikleri ve ekonomik durumu da önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Heidelberg bölgesindeki *Matbaa ve Baskı* sektörü kümelenmesinin altında Almanların sosyo kültürel yapısı (*ilk matbaanın icadının burada gerçekleştirilmesi gibi*) önemli bir rol oynamıştır (Porter, 1990). Diğer yandan, sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak İsviçre'de farklı dillerin konuşulması, bu ülkenin bankacılık, turizm, uluslararası ticaret ve lojistik sektörlerinde gelişmiş kümelenmelerin kurulmasına vesile olmuştur.

Benzer şekilde, Ankara ilinde faaliyet gösteren bilişim firmalarının bilgi

.....
üreten kurumlara (*Ortadoğu Teknik Üniversitesi- ODTÜ, Bilkent Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi*) coğrafi olarak yakın olmaları (*bazı oyuncuların bu üçgen içinde yer almaları*), onların geniş bir *yüksek nitelikli işgücü* havuzuna sahip olmalarını sağlamış ve gelişmiş bir *bilişim kümelenmesini* doğurmuştur (Bulu, Eraslan ve Şahin, 2004)¹³.

3.5 Sofistike ve Nitelikli Talep Unsuru

Atmacanın tasliti, serçe kuşunun uçma istidadını inkişaf ettirir. Bu görüşten hareketle, bazen çok zor koşullar ve durumlar, insanların ve/ veya kurumların yenilikçi kabiliyeti geliştirmekle birlikte nitelikli ve yoğun talep ihtiyacının da ortaya çıkmasına vesile olurlar.

Örneğin, su kıtlığı, sıcaklık ve kuraklık şartları, İsrail'in sulama teçhizatı ve diğer gelişmiş tarım teknolojileri sektörü kümelenmesinin doğmasına vesile olmuştur. Bu durum aynı zamanda bir ülkenin kendi kendine yetmesi isteğini de yansıtmaktadır. Finlandiya'daki çevre sanayii sektörü kümelenmesi metal, ormancılık, kimyasal maddeler ve enerji gibi yerel işlem sanayilerinin sebep olduğu çevre problemlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır (Mercan vd., 2004: 173).

İtalya'da doğal kaynakların kıtlığı da elde var olan imkânların en iyi değerlendirilmesine vesile olarak inovatif kümelenmelerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde İtalya, dünya genelinde en yenilikçi ürünlere dayalı kümelenme yapıları ile rekabet etmektedir. Benzer şekilde Japonya'nın mekân sıkıntısı, minimalist ürünlere dayalı talep neticesi kümelenme yapılarını beraberinde getirmiştir. Örneğin robot teknolojilerinin geliştirilmesi ve buna dayalı kümelenme yapılarının ortaya çıkması tesadüf değildir.

3.6 Girişimci Üniversite Unsuru

Girişimci üniversitelerin stratejileri ve bu stratejilere bağlı faaliyetleri de güçlü sektörel kümelenmeleri doğurmuştur. Bu tip üniversitelerde (*girişimci üniversite*) geliştirilen ve/ veya ortaya çıkarılan fikirler kümelenme tohumlarının yeşermesine de vesile olmaktadır.

Örneğin Stanford Üniversite'sinin girişimleri Silikon Vadisi Bilişim Sektörü'nü ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, üniversite ile sanayinin birlikteliği Vadi'de kümelenmenin oluşumunu tetiklemiştir. Silikon Vadisi ve Stanford Üniversitesi arasındaki, 1950'lere uzanan yakın bağların nedeni olarak Silikon

¹³ Adı geçen üniversitelerin bilişim ve teknoloji konularında uluslararası düzeyde bilim insanı ve kapasitesi mevcut olup, ayrıca her yıl bu konuda kümelenmenin ihtiyaç duyduğu nitelikli elemanları mezun etmektedir.

Vadisi'nin başlangıcının, büyük oranda Stanford Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı Frederick Terman'ın düşüncelerinden çıkan bir fikrin ürünü olduğuna inanılmaktadır. Terman, bölgede oluşan bu becerikli taife birikimden az da olsa bu bölge için bir pay almaya yardımcı olacak, Stanford civarında bir ileri teknoloji merkezi tasarlamış; bölgesel ileri teknoloji ekonomisinin zenginleşmesine yardımcı olacak, Stanford ve yerel endüstri arasındaki işbirlikçi ilişkileri geliştirecek bağlar kurmuştur. 1975 itibariyle, Silikon Vadisi'ndeki ileri teknoloji firmaları 100 binin üzerinde işçi istihdam etmiş ve Vadi ulusun elektronik icat ve üretim merkezi olarak lider konuma gelmiştir. 1996 itibariyle, Silikon Vadisi'ndeki 100 kadar yeni Stanford firması 65 milyar dolardan fazla ekonomik gelir sağlamıştır. Her ne kadar Silikon Vadisi firmaları ülke çapında birçok üniversite yerleşkesine kamp kurmuş olsa da, California Üniversitesi'nin coğrafi yakınlığı, çok çeşitli firmaları yerleşkeye çekmeyi ve ileri teknoloji işçi pazarındaki son gelişmelere yakın olmayı kolaylaştırmaktadır. Mesela; Berkeley'in Haas School Meslek Edindirme Ofisi, işletme bölümünü seçilen bazı firmalara reklam etmek ve Silikon Vadisi'ndeki işçi alımına dair eğilimlerin bilgisini toplamak adına haftanın bir gününü Silikon Vadisi'nde geçirmekteler (Mercan vd., 2004: 172- 173).

3.7Çapa (Anchor) Yatırımcı (Girişimci) unsuru

Gelişmiş çoğu kümelenmelerde büyük firmaların önemi azımsanmayacak kadar önemlidir. Hatta sıfırdan kümelenme (*zero cluster*) çalışmalarının bazıları bile bu oyuncular tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin, iki farklı otomotiv firmasının Bursa iline yapmış olduğu ilk yatırımlar, zamanla diğer ilgili oyuncuların da gelişmesini beraberinde getirmiş ve güçlü bir otomotiv kümelenmesinin faaliyetini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda çapa yatırımcı bir kümelenmenin oluşumunda ve gelişiminde bir anda en önemli unsur olabilmektedir.

3.8Devlet Politikası unsuru

Devlet, yani kamu iradesi ve buna bağlı olarak geliştirilen ekonomik politikalar, bazen çok güçlü kümelenme yapılarının ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Hatta devlet teşvik politikası da bu tip sektörel kümelenmelere ve kümelenmelerde faaliyet gösteren oyuncuların hedef projelerine verilerek uluslararası rekabetçilik güçleri geliştirilmektedir. Devlet unsur da, tıpkı çapa yatırımcı gibi bazen sıfırdan kümelenme (*zero cluster*) yapılarının ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

Örneğin Omaha, Nebraska'daki *tele pazarlama sektörü kümelenmesi* Birleşik Devletler Hava Gücünün, Stratejik Hava Komutanlığını (SAC) oraya yerleştirme kararına çok şey borçludur. Ülkenin nükleer stratejisinde anahtar bir rolden sorumlu olarak SAC, ABD'de fiber optik telekomünikasyon kablolarını ilk kullanan yer olmuştur. Bu bağlamda yerel Bell şirketi (şimdi U.S. West) böyle bir müşteri ile ilişkisi sayesinde alışılmadık yetenekler geliştirmiştir. Merkezi saat kuşağında bulunması ve kolayca anlaşılabilen yerel aksanı gibi özellikler ile birlikte Omaha'da gelişen olağanüstü telekomünikasyon yeteneği ve altyapısı, o bölgenin tele pazarlama sektörü kümelenmesine destek sağlamıştır (Mercan vd., 2004: 173).

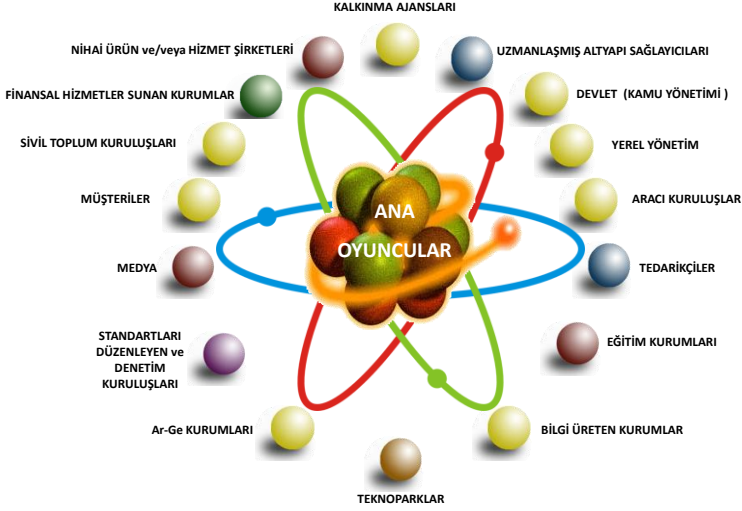
4 BİR ENDÜSTRİYEL KÜMELENMENİN TEMEL OYUNCULARI

Bir sektörel kümelenme tarım, sanayi veya hizmet sektörüne dayalı bir ürün etrafında yapılanmaktadır. Genel olarak tüm sektörler göz önüne alındığında, etkin ve rekabetçi bir sektörel kümelenme ağı etrafında birçok oyuncunun faaliyet gösterdiği müşahade edilmektedir. Diğer bir ifade ile bir sektörel kümelenme mal ve/ veya hizmet üreten ve onu destekleyici çeşitli görevler üstlenmiş oyuncuların oluşmaktadır. Doğal olarak, sektörde yer alan tüm oyuncular kümelenmenin de üyelerini teşkil etmektedir. Bir kümelenmenin yaklaşık 16 farklı temel oyuncusu bulunmaktadır. Bu oyuncuların sayısı sektöre ve üretilen ürüne göre farklılık göstermektedir. Ana oyuncular salt üretici firma anlamına gelmemektedir. Nitekim ana üretici ile birlikte bazen bir kamu kurumu ana oyuncu olabildiği gibi, aynı zamanda, güçlü bir sivil toplum kuruluşu da (*genellikle meslekî örgütlenmeler*) benzer şekilde aynı fonksiyonu icra etmektedir.

En gelişmiş sektörel kümelenmelere örnek olarak gösterilen Silikon Vadisi Bilişim Sektörü Kümelenmesi'nde faaliyet gösteren *finansal kurumlar*, uygulamış oldukları farklı ve çeşitli finansal araçlar ile bağlı bulunduğu kümelenmenin en önemli oyuncuları arasında yer almıştır.

Aşağıda detaylı bir şekilde izah edildiği üzere; (1) mal ve/ veya hizmet eden firmalar, (2) devlet, (3) yerel yönetim, (4) tedarikçi, (5) eğitim kurumları, (6) bilgi üreten kurumlar, (7) teknoparklar, (8) Ar-Ge kurumları, (9) standartları düzenleyen ve denetim kuruluşları, (10) medya, (11) sivil toplum kuruluşları, (12) finansal hizmetler sunan kuruluşlar, (13) kalkınma ajansları, (14) nihai ürün ve/ veya hizmet şirketleri, (15) uzmanlaşmış altyapı sağlayıcıları ve (16) müşteriler.

Şekil 7: Bir Endüstriyel Kümelenmenin Temel Oyuncuları

4.1 Endüstriyel Kümelenmelerde Mal ve Hizmet Üreten Firmaların Rolü

Genel olarak bir endüstriyel kümelenmenin ana oyuncularını mal ve/veya hizmet üreten girişimci firmalar oluşturmaktadır. Birçok endüstriyel kümelenmelerin merkezinde yer alan mal ve/veya hizmet üreten bu kurumlar, ana oyuncu olarak dikkat çekmektedir. Diğer bir ifade ile kümelenmelerin amiral gemisini mal ve/veya hizmet üreten özel sektör oyuncularını temsil etmektedir. Kümelenme içinde yer alan oyuncular bazen sadece küçük ve orta boy işletme olabileceği gibi (KOBİ), bazen de büyük ölçekli firma da olabilmektedir. Diğer bir ifade ile, kümelenmelerin, büyük işletmeler ile birlikte bu oyuncuların etrafında faaliyet gösteren (*ana oyuncu için çalışan*) küçük ölçekli firmaların yoğunlaşmasından meydana geldiği görülmektedir. Kısaca, büyük ölçekli ve KOBİ tarzı firmalar kümelenmelerin *olmazsa- olmaz* yapı taşlarını (*ana oyuncularını*) teşkil etmektedir. Nitekim birbirleriyle yoğun ilişkide bulunan firmaların yatay uzmanlaşma ve örgütlenmeye dayalı ağlar (*networks*) oluşturarak kümelenme içinde faaliyet göstermeleri *ulusal ve bölgesel düzeyde* rekabetçi bir sanayi yapısının oluşmasında rol oynamaktadır.

4.1.1 Endüstriyel Kümelenmelerde Büyük Ölçekli Firmaların Rolü (Çapa Yatırımcı- Anchor Investor)

Büyük ölçekli firmalar (*işletmeler*) kümelenmelerin en önemli oyuncularında yer almaktadır. Nitekim kümelenmede üretilen nihai mal ve/ veya hizmetler bu oyuncular tarafından üretilmektedir. Bazen bir kümelenme başlı başına bir (*çapa yatırımcı*) ve/ veya birkaç büyük firmanın etrafında oluşmuş yapılanmalardan meydana gelebilmektedir. Diğer bir ifade ile değer zinciri içerisinde yer alan en önemli halka işletmeler olup, tüm değer zinciri faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Hatta değer zinciri faaliyetleri işletmeler üzerinde temerküz etmektedir. Bu bağlamda, bazı kümelenme geliştirme (*cluster development*) çalışmalarında yapılacak geliştirme programları kapsamında büyük oyuncuların daha da güçlendirilmesi ve rekabet üstünlüğünün artırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

Kümelenmenin en temel oyuncusu olan büyük işletmelerin sahipleri genellikle o kümelenmenin en önemli oyuncusu (*ana oyuncu*) da olabilmektedir. Diğer bir ifade ile, kümelenmenin diğer oyuncuları bu oyuncuya farklı ilişkilerde bağlı (*tedarikçi, STK, müşteri, rakip vs.*) olarak çalışmaktadır. Doğal olarak, bu oyuncunun içsel ve dışsal örgütsel davranışı (*takip etmiş olduğu strateji, almış olduğu karar ve/ veya kararlar, uygulamaya koyduğu veya koymayı planladığı teknolojiler, ürün deseni tercihleri vs.*) doğrudan kümelenmenin oyuncuları arasındaki ilişkileri olumlu ve/ veya olumsuz şekilde etkilemektedir.

4.1.2 Endüstriyel Kümelenmelerde Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)'lerin Rolü

KOBİ tarzı mal ve/ veya hizmet üreten işletmeler- firmalar birçok kümelenme yapılanmalarında değer zincirinin en önemli halkalarını temsil etmektedir. KOBİ tarzı üretim yapan firmaların birçok faydası olduğu gibi çoğu zaman kümelenmelerin de en önemli oyuncusu unvanına sahiptirler. Bu bağlamda, KOBİ'lerin kümelenme içinde yapmış olduğu faaliyetler, ilgili sektörün de rekabet gücünün artmasına vesile olmaktadır¹⁴.

Yapılan çeşitli çalışmalar, aynı zamanda, KOBİ'lerin bulunduğu kümelenmelerin, üretimde talep değişikliklerine ve talep dalgalanmalarına karşı esnek bir biçimde ve hızlı olarak cevap verme yeteneklerinin gelişmiş

¹⁴ KOBİ'lerin evrensel bir tanımı bulunmamasına rağmen, genel olarak, istihdam edilen personel sayısı, yıllık satış hacmi, sermaye büyüklüğü ve aktif büyüklüğü temel alınarak yapılan tanımlar ortak özellikler olarak öne çıkmaktadır. Ancak, tanımı ne şekilde yapılırsa yapılsın; ulusal, bölgesel ve sektörel kalkınma aşamalarında ve sektörel kümelenme geliştirme sürecinde önemli ve etkin rol oynamaktadırlar.

olmasının, işbölümü ve uzlaşmadan kaynaklandığını vurgulamaktadır. İşbirliği yardımıyla maliyetler ve riskler kümelenme içinde faaliyet gösteren işletmelere yayılmakta, ortak sorunlar karşısında topluca çözüm üretme şansı doğmaktadır. Kümelenmenin, ekonomik faaliyetlerin sektörel ve alansal yoğunlaşmasından hareketle; birbirleri ile ilgili işletmeler, uzman tedarikçiler, hizmet üreticileri ve ilgili kurumlar kümelenmeyi oluşturmaktadır. Yeni endüstriyel bölgeler ise, kümelenme oluşumunun yanı sıra, ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümünün KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği ve kurumsal düzeyde ekonomik faaliyetlerin mekânsal etkileşimlerini içeren, sınai gelişme bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bölgelerde yer alan KOBİ'ler, büyük işletmelerin sahip oldukları birçok üstünlüğü elde edip, tek başlarına ulaşamayacakları olanaklara kavuşmaktadır. Bu bölgeler, KOBİ'lerin yerel düzeyde rekabet güçlerini geliştirirken, uluslararası düzeyde başarılı bir şekilde rekabet etmelerini sağlamaktadır (Ayaş, 2003). Bu etkinin şuurunda olan hemen tüm ülkeler, KOBİ'leri geliştirmek ve uluslararası rekabete hazırlamak için çok çeşitli çalışmalar yapmakta, bu sınıflamadaki firmalara önem vermektedir.

Avrupa Birliğine üye tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de faaliyet gösteren üretim endüstrisi firmalarının yaklaşık %99'unu KOBİ'ler oluşturmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014; KOSGEB, 2014; TÜİK, 2014). KOBİ'ler, aynı zamanda, mal ve hizmet üretimi değer zincirinin etkin halkaları olarak kümelenmelerin oluşumunda da yapı taşlarını meydana getirmektedirler. KOBİ'lerin stratejik kararları almakla yükümlü bireyleri genelde en üst seviyedeki karar vericilerdir. Türkiye'de bu kişiler genelde şirketin sahibi veya daha nadir de olsa profesyonel yöneticilerdir. KOBİ'lerin üst seviye yöneticilerinin genelde firma *iç kaynaklarını* kullanarak rekabet üstünlüğü sağlamak konusunda oldukça başarılı olduklarını kabul edilebiliriz. Oysa aynı karar vericilerin firmaların *dış kaynak* imkânlarını kullanarak firmalarına sağlayabilecekleri fırsatlar konusunda oldukça geride olduklarını da gözlemlemekteyiz. Yapılan analizler, aynı sektörde olan firmaların beraber iş yapma kültürlerinin çok zayıf olduğunu ve bu firmaların aralarında ciddi bir *güven* problemi olduğunu ortaya koymaktadır. İşte firmaların içlerinde bulunduğu sektörün imkânlarını kullanmak için gerekli işbirliği ortamının oluşturulmasında son yıllarda kullanılmaya başlanan ve dünyada hızla kabul gören *kümelenme yaklaşımı* bu kapsamda ulusal düzeyde KOBİ'lerin rekabet üstünlüklerinin artırılması için yeni ve önemli bir imkân olarak

öngörülmektedir.

Özetlemek gerekirse, KOBİ ölçekli firmalar kümelenmelerin temel oyuncularını arasında kabul edilmekte olup, bazen büyük bir oyuncu gibi hareket edebilmekte; veya, birçok küçük ölçekli firma işbirliğine gidip büyük bir oyuncunun yapmış olduğu fonksiyonları icra edebilmektedir. Böylelikle, kümelenmeden talep edilen büyük bir sipariş bile kısa zamanda KOBİ'ler arasında yapılan işbirliği çerçevesinde yerine getirilmektedir.

4.2Endüstriyel Kümelenmelerde Kamu Yönetimi (Devlet) ve Siyasi İrade'nin Rolü

Etkin bir kümelenmenin temel oyuncularından birisini kamu kurum ve kuruluşları ile merkezi hükümet (*siyasi irade*) oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerin kümelenme yapılanmalarında kamu kurumlarının genel olarak, yasal altyapı (*regulation*) ile fiziki altyapı (*infrastructure*) sağlamak gibi iki önemli fonksiyonu icra etmektedir. Özellikle sektörel kümelenmenin yapılanması ve kümelenme geliştirme çalışmaları sürecinde kamunun sanayi ve teknoloji politikaları, yasal ve kurumsal düzenleme mekanizmalarıyla faal bir rol üstlendiği görülmektedir¹⁵.

Ancak, yapılan analiz çalışmalarında ülkemizde kamu kurumlarının (*özellikle valilik*), kümelenmelerin planlanması, organizasyonu ve geliştirilmesi yönünde de etkin oldukları müşahade edilmektedir. Özellikle il valilerinin kümelenmelerin geliştirilmesi konusunda yapmış oldukları girişimler kabul görmekte ve kümelenmenin diğer oyuncularını önemli oranda etkilemektedir. Halbuki, gelişmiş ülkelerin gelişmiş kümelenmelerinde, sektörel sivil toplum kuruluşları ve özel sektör oyuncularının daha etkin rol aldıkları, hükümetlerin ve kamu iradelerinin daha çok geri planda kalarak, bu görevden müstağni kaldıkları gözlemlenmektedir (*kümelenme yapılanmalarının ihtiyacı olan sadece yasal ve fiziki altyapı ile birlikte, organizasyon, sektörel teşvik, planlama*

¹⁵Günümüzde birçok ülke ulusal ekonomik politika olarak kümelenme temelli kalkınma ve rekabetçilik stratejilerini uygulamaktadır. Örneğin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD)'na bağlı tüm ülkeler, Kuzey Amerika'da yer alan ülkeler (ABD, Kanada, Meksika), Avrupa Birliği (AB)'ne üye ülkeler (Belçika, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, Almanya, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Letonya, Polonya, Portekiz ve İspanya), Ortadoğu ülkeleri (İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan) gibi devletler kümelenmeye dayalı politikaları uygulamaktadırlar. Benzer şekilde, ülkemizde de kümelenme temelli kalkınma çalışmaları 2005'ten sonra resmi kurumlarca benimsenmeye başlanmıştır. Kümelenme temelli sanayi politikalarına hükümetin eylem planında da yer verilmiştir. Buna göre *kümelenme politikaları oluşturularak KOBİ'lerin müşterek yatırımları kümelenme yaklaşımı çerçevesinde desteklenecek ve OSB yönetimlerinin bu konuda rol üstlenmeleri sağlanacağı* ifade edilmektedir.

ve strateji geliştirme gibi fonksiyonların da kamu yönetimi tarafından karşılandığı görülmektedir).

Yine Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, özellikle hükümet kararları kümelenmelerin gelişiminde etkin rol oynamaktadır. Hatta, hükümetin teşvik politikaları ile sıfırdan kümelenmeler (*zero cluster*) bile oluşturulmaktadır (*savunma sanayi sektörü oluşturulması gibi*). Öte yandan, merkezi hükümet kümelenme temelli sektörel dönüşüm projelerini gerçekleştirmek için girişimlerde de bulunmuştur. Nitekim, 2008 yılı Eylül ayı içinde alınan hükümet kararı gereği tekstil, deri ve hazır giyim sektörlerine yönelik (*ilk defa bir sektör için*) kümelenme temelli teşvik politikası izlenmiştir.

Özetlemek gerekirse, Marın ve Eraslan'ın da işaret ettikleri gibi (2007), özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde, sektörel kümelenme analizi ve geliştirme çalışmalarında özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarında yer alan oyuncuların kamu kuruluşlarına kıyasla çok daha aktif ve etkin olarak rol aldıkları; örneğin, turizm sektörünün geliştirilmesi ve rekabetçilik gücünün sürdürülebilir hale getirilmesi için kümelenme içerisinde yer alan tüm oyuncuların faaliyetlerinin; destinasyonda yaşayan yerel halkın, müteşebbislerin, bilgi üreten kurumların tur operatörlerinin, yerel yönetim ve kamu kuruluşlarının ortak hedefler etrafında fikir birliğine varması ve her oyuncu üzerine düşen görevi yerine getirerek işbirliği yaptıkları; bu bağlamda, kamu yönetiminin planlamada, yasal ve fiziksel altyapı sağlamada önemli oranda etkin olduğu diğer faaliyetlerde ise arka planda kaldığı görülmüştür¹⁶.

4.3Endüstriyel Kümelenmelerde Yerel Yönetimlerin Rolü

Yerel yönetimler¹⁷, özellikle ülkemizde, kümelenmelerin önemli

¹⁶ Altyapı ya da eğitim programları gibi *kamu kuruluşları tarafından yapılan yatırımlar*, işletmelerin performanslarını geliştirmektedir. İşe alınan çalışanların yerel programlarda eğitilmeleri, eğitim maliyetlerini düşürmektedir. Biraz daha açmak gerekirse, sadece kamunun değil, özel sektör içindeki işletmelerin eğitim programları, altyapı, kalite merkezleri, test laboratuvarları gibi yapmış oldukları yatırımlar, kümelenme içindeki diğer oyuncuların performanslarını artırmaktadır.

¹⁷ Belirli bir beldede yaşayan halkın, yerel ve ortak nitelikteki ihtiyaçlarını gidermek amacıyla oluşturulan ve karar organları halk tarafından seçilen yerel yönetim birimlerinden en önemlisi belediyelerdir. Ülkelerin siyasi yapısına bağlı olarak ülke yönetimi içerisindeki rolü değişiklik gösterebilen belediyeler; halkın kendisini yöneten birimleri bizzat seçmesi dolayısıyla demokrasinin de beşiği sayılan kurumları olarak değerlendirilmektedir. Çağdaş devletlerde toplumsal ihtiyaçların artması ile birlikte değişim gösteren kamu hizmetlerini karşılama zorunluluğu devletin (*merkezi yönetimin yanında*), yerel yönetimlere de ağırlık vermesine yol açmıştır. Bu doğrultuda, ülkelerin siyasi yapısına bağlı olarak yerel yönetimlere verilen önem

oyuncuları arasında yer almaktadır. Nitekim şimdiye kadar yapılan kümelenme analiz ve geliştirme çalışmalarında il özel idareleri ve belediyelerin kent düzeyinde yapılmakta olan sektörel kümelenme çalışmalarında rollerinin önemi ortaya çıkarılmıştır.

Kamu yönetim sisteminin önemli bir parçası ve aynı zamanda yerel halka en yakın kurumlar olan yerel yönetimlerin ortaya çıkışlarından günümüze kadar toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasında ve sosyal politikaların hayata geçirilmesinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Kümelenmelerin gelişiminde de etkin olan bu kurumlar, dönem dönem farklılaşmakla birlikte eğitim, konut, sağlık, sosyal yardım ve sosyal hizmetler gibi temel sosyal politikaların sağlanmasında görev almışlardır. Doğrusu, yerel yönetimlerin bu alanlardaki etkinliği 1990'lı yılların ortalarından itibaren hızla artmaya başlamış ve 21. yüzyılın başında belediyecek anlayışı, yerel toplumun ekonomik ve sosyo- kültürel gelişimine doğru yönelen bir sorumluluğa dönüşmüştür (Ersöz, 2006).

Küresel ekonomi giderek ağ ekonomisi niteliği kazanıyor. Ülkeler, şirketler, ürün ve hizmetler, işgücü ve elbette kentler birbirine bağlandıkça daha fazla değer yaratıyor. Kentler özellikle kümelenme stratejileriyle farklı sektörlerde katma değer yaratıp küresel ağ ekonomisinin nimetlerinden yararlanarak bunu ihracat yeteneğine dönüştürebiliyorlar. Ama bunun için her ölçekte doğru ve katılımcı bir tarzda yönetilmeleri, kent ekonomisini geliştirecek, ekonomik yoğunlaşmaları doğru yönlendirip kentsel ve bölgesel kümelenme stratejileri oluşturabilecek, sektörleri birbirine bağlayıp ürettikleri katma değeri artırabilecek, dış ticaret perspektifi taşıyan ve siyasi irade tarafından da desteklenen yerel yönetimlere sahip olmaları gerekiyor. Bu yerel yönetimlerin asli görevlerinden biri ise, inovasyon odaklı olarak etkileşimli, geniş ve etkin katılımlı bir *kent ekonomisi, kültür ve teknoloji politikası* yaratmak olmalı. Bu politika, kenti sadece ulusal değil küresel bir düğüm olarak algılamalı. Çünkü ekonomisi, kültürü ve teknolojiyle dünyaya entegre olan bir kent, ülkenin ağ-geçidi işlevi yükleneciktir (Uçkan, 2009).

Türkiye geneli incelendiğinde, çeşitli illere bağlı yerel yönetimlerin

günden güne artmış ve günümüz küreselleşme sürecinde yerel yönetimler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte, ülke yönetiminde yetkilerin bir kısmı yerel yönetimlere devredilerek, desantralizasyon anlayışı genel kabul görmüş ve *küresel düşün yerel hareket et* olarak ifade edilen yerindenlik ilkesi literatürdeki yerini almıştır. Diğer yandan, yetki devri ile birlikte; yerelleşme sadece hizmetlerin değil, kaynakların da merkezi yönetim ile yerel yönetim birimleri arasında bölüştürülmesini öngörmüştür (Demircan, 2007: 136- 153).

kümelenme temelli çalışmalar ile kent ekonomisini geliştirmeyi hedefledikleri ve buna bağlı projelere başladıkları görülmektedir. Nitekim İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm projesi çerçevesinde *Kümelenme Temelli Kentsel Dönüşüm Projesi*, yine İBB'nin kent genelinde Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Kümelenme Analizi (*cluster analysis*) projesi, Elazığ İl Özel İdaresi'nin hizmet, sanayi ve tarım sektörlerinin rekabetçilik analizi ve buna bağlı olarak kümelenme analizi ve kümelenme geliştirme (*cluster development*) projeleri, Bolu İl Özel İdaresi'nin Bolu Ticaret ve Sanayi Odası ile yürütmekte olduğu Bolu İli Turizm Sektörü Kümelenme Geliştirme Projesi, Tekirdağ İl Özel İdaresi'nin tüm ili kapsayan rekabetçilik analizi ve buna bağlı olarak planlanan kümelenme analiz ve kümelenme geliştirme projeleri bu kapsamda değerlendirilmesi gereken örnekler olarak verilebilir (Marın ve Eraslan, 2007).

4.4 Endüstriyel Kümelenmelerde ve Tedarikçilerin Rolü

Kümelenmelerin diğer önemli oyuncularından birisini de tedarikçiler oluşturmaktadır. Tedarikçiler bir mal ve veya hizmet üretimi yapan ana oyuncuları destekleyen işletmelerden oluşmaktadır. Öyle ki, bazı kümelenmelerin en önemli oyuncularından birisini tedarikçiler teşkil etmektedir. Endüstriyel kümelenmeler içinde ana oyuncular ile birlikte tedarikçilerin de faaliyet göstermesi son derece önemlidir. Özellikle nitelikli talep üretimi söz konusu olduğunda, tedarikçi-ana oyuncu yüz yüze görüşme yapması son derece önem taşımaktadır.

Günümüz küresel rekabet ortamında ana oyuncuların (*işletmelerin*) maliyetlerini ve verimliliklerini daha iyi yönetmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda, kümelenmede faaliyet gösteren ana oyuncuların tedarikçiler ile karşılıklı güvene dayalı bir işbirliğine gitmesi işletmelerin ve kümelenmenin rekabet gücünü artırması bakımından elzemdir. Böyle bir ilişkinin oluşturulması ise taraflar arasında bilgi paylaşımının ve aktarımının artırılması ile mümkün olmaktadır. Kümelenme işte bu noktada önemli bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca bazı durumlarda, kümelenme içinde faaliyet gösteren ana oyuncular kendi içinden geliştirmiş oldukları yeni firmaların doğmasına (*spin-off*) vesile olmaktadır. Hatta bu yeni firmalar sektörel kümelenmenin önemli oyuncuları (*tamamlayıcı oyuncu*) rolünü üstlenmektedir.

4.5 Endüstriyel Kümelenmelerde Üniversite Öncesi Mesleki Eğitim Kurumları (*Mesleki ve Teknik Liseler*)'nın Rolü

Genel olarak, işe yönelik nitelik kazandırmayı amaçlayan üniversite öncesi mesleki eğitim kurumları endüstriyel kümelenme yapılanmalarının temel oyuncularını arasında yer almaktadır. Bu oyuncular mesleki ve teknik liseler şeklinde eğitim (*çıraklık, insan gücü geliştirme projeleri eğitimi, işbaşı eğitimi, okul ve işyerlerinin işbirliğine dayalı ikili eğitim, özel mesleki eğitim*) vermektedir¹⁸.

Endüstriyel kümelenmelerde bu tür oyuncular ilgili sektörün ihtiyacı olan *mesleki işgücünü* karşılamaları açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, özellikle keyfiyetli insan gücünün yetiştirilmesi ve niteliklerinin sürekli olarak geliştirilmesi ve yenilenmesi sürecinde gerek içerik, gerek bütün eğitim süreci içindeki yeri, konumu ve gerekse hedef kitlesi bakımından en önemli oyuncular olarak değerlendirilmektedir.

4.6 Endüstriyel Kümelenmelerde Bilgi Üreten Kurumların (Üniversiteler vs.) Rolü

Kümelenmelerin en önemli oyuncularından birisini kuşkusuz, *bilgi üreten kurumlar* oluşturmaktadır. Bilgi üreten kurumların en önemli müesseselerinden birisi olarak değerlendirilen üniversiteler ise, bir yandan kümelenmelerin ihtiyacı olan nitelikli işgücü arzını yerine getirdiği gibi, diğer yandan kümelenmenin en temel rekabet aracı olan bilgiyi üretmekte ve teknolojik gelişmelerin öncülüğünü yapmaktadır.

Değer yaratan unsurlar, fiziksel ve maddi varlıklardan maddi olmayan varlıklara doğru hızla evrilmektedir. Günümüzde gelişmiş ekonomilerin artık tümüyle üretim tabanlı olmadığı, üretimde bildiğimiz sermaye ve emek

¹⁸ Dünya genelinde mesleki eğitimin üniversite eğitiminden önce geldiği görülmekte olup ortaöğretim sistemleri ülkelere göre birbirinden farklı özellikler göstermektedir. OECD ülkelerinin çoğunda mesleki eğitim ortaöğretim düzeyinde verilirken, bazı ülkeler mesleki ve teknik eğitimi ağırlıklı olarak ortaöğretim sonrasına bırakmışlardır. Okul sistemini esas alan mesleki ve teknik ortaöğretim yanında, okul ve işletmeler tarafından ortaklaşa yürütülen programları uygulayan eğitim kurumları da vardır. İtalya, Portekiz, Japonya ve Yunanistan'da sadece okulu esas alan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları bulunmaktadır. İsviçre, Almanya ve Çek Cumhuriyeti'nde ise okul ve işletmeler tarafından ortaklaşa yürütülen model daha ağırlıklıdır. Ortaöğretim kurumları bazı ülkelerde tek, bazı ülkelerde çok kanallı olarak yapılandırılmıştır. Tek kanallı ortaöğretim modellerinde okullar arasındaki yatay ve dikey geçişler kolaydır. Çok kanallılarda ise sözü edilen geçişler ya hiç yoktur veya çok zordur. Çok kanallı modeli uygulayan ülkelerde mesleki ve teknik ortaöğretileri tamamlayan öğrencilerin, ağırlıklı olarak kendi alanlarının devamı mahiyetindeki yüksek öğretim kurumlarına devam etmeleri beklenir. Bu modellerin bazılarında yüksek öğretime geçiş hakkı vermeyen mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları da bulunmaktadır. Bazı ülkelerde özel eğitim gerektiren bireyler için ayrı okul türü oluşturulmuştur. Bazı ülkelerde ise kaynaştırma esas alınarak farklı okul türleri asgari seviyeye indirilmektedir (DPT, 2001: 3).

değerlerinin yanına hem de onlardan çok daha etkili olarak *bilgi* denilen bir kavramın geldiğini ve *yenilikçiekonomi* ya da *bilgi tabanlı ekonomi* kavramlarının temelinde *bilgiye dayalı süreçlerden* türetilen en yüksek katma değer arayışlarının olduğunu görüyoruz. Bu gelişmeler sonucu teknolojinin tanımı da değişmiştir. Eskiden ya da klasik yaklaşıma göre bir kesimden diğerine aktarılabilen bir mal olarak görülen teknoloji artık bilgiye dayalı hale gelmiştir. Bilgi odaklı bu gelişmelere bağlı olarak, başlıca bilgi üretim alanları ise üniversitelerdir (Kiper, 2010).

4.7Endüstriyel Kümelenmelerde Teknoparkların Rolü

Teknopark fikri ilk olarak 1950 yılında Stanford Üniversitesi'nin öncülüğünde yaptıkları araştırmaları ticarileştirmek isteyen bir grup araştırmacının çabalarıyla Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bu girişim ya da günümüzde bilinen adıyla Silikon Vadisi aynı zamanda dünyanın en çok tanınan teknoparkıdır. Yüksek teknolojiye odaklı girişimcilik ruhunun sürükleyici olduğu bu oluşumlar, günümüzde küresel kritik küteller olarak ifade eden girişimcilik, sermaye, araştırma, sanayi ve yüksek niteliklerde insan gücünün birbirinden beslendiği bölgesel eko-sistemler haline gelmiştir (Kiper, 2010). Günümüzde teknoparklar birçok gelişmiş ülkede rekabetçilik ve ekonomik gelişme programları içinde önemli bir araç olarak görülmüş ve endüstriyel kümelenme yapılanmalarının önemli oyuncularını arasında yer almıştır.

Teknoparklar rekabetçi bir endüstriyel kümelenmede faaliyet göstermesi gereken en önemli oyuncular arasında yer almaktadır. Teknoparklar, kümelenmede faaliyet gösteren ana oyuncuların uluslararası rekabetçilik güçlerini artırabilmeleri için araştırma geliştirme faaliyetleri (Ar-Ge), teknolojik faaliyetlerin altlığını hazırlama, ürün ve/veya yeni ürün geliştirme, üretim ve/veya yeni üretim süreçlerinin iyileştirilmesi ve rekabet öncesi oyuncular arasında işbirliklerine zemin hazırlamada, özellikle yüksek katma değerli ortaya çıkarılması bakımından hayati önem taşıyan destekleyici ünitelerin başında yer almaktadır.

Günümüzde teknoparklar, aynı zamanda, bilgi üreten kurumların çalışmalarını pratik hayata uygulama zemini için önemli mekânlar olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda teknoparklar, üniversiteler ile birlikte ortaya çıkarılan değer, bağlı buldukları endüstriyel kümelenmelerin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda aracı kurumlar olarak da

nitelendirilmektedir. Böylece bilgi, teknolojik bilgi, ürün geliştirme (Ür-Ge), problem çözme gibi konuların kümelenmede faaliyet gösteren ana oyuncuya, teknopark uygulamasıyla kısa sürede gerçekleştirilme imkânı bulunmaktadır.

4.8Endüstriyel Kümelenmelerde Araştırma& Geliştirme (Ar-Ge) Kurumlarının Rolü

Araştırma, bilgi arama işinin sistematik şekilde yapılmasıdır. Araştırma her yerde yapılabilir ise de amaçları, inançları ve yöntemleri farklı olan kişilerce de yapılabilir. Bu nedenle araştırma sistematik olarak yapılsa bile bütün araştırmalar bilimsel değildir. Eğer sistematik araştırmalar, deneysel ve rasyonel esaslara dayanmakta ise ancak o zaman bilimsel olurlar. 21. yüzyıl dünyasının şartları ve bu yüzyılı paylaşan milletlerin sahip olduğu imkânlar ve teknolojiler düşünüldüğünde dünya üzerindeki her sektörün ihtiyaç duyduğu Ar-Ge çalışmaları sonuçlarının da bu deneyselliği ve rasyonelliği içerisinde bulundurması gerektiğinin önemi daha net olarak anlaşılabilir. Ülkelerin gelişmelerini ve içerisinde buldukları çağın gereksinimlerini yerine getirebilmelerini sağlayan Ar-Ge çalışmaları da bu araştırma ve geliştirme çalışmalarının önemini idrak etmiş, bilimsel verileri hayata aktarmayı misyon edinmiş araştırma kurumları ile mümkün olabilmektedir (Metin, 2007).

Ekonomisi güçlü ülkelerin gelişmiş endüstriyel kümelenmeleri incelendiğinde Ar- Ge oyuncularının önemli destekleyici kurumlar olduğu dikkat çekmektedir. Diğer bir ifade ile bağımsız Ar- Ge merkezlerinin tıpkı teknoparklar gibi gelişmiş kümelenmelerde bilginin üretim merkezleri şeklinde hizmet verdikleri müşahade edilmektedir. Bir Ar- Ge merkezini hem makine-teçhizat olarak hem de araştırmacı personel olarak teçhiz etmek, özellikle küçük işletmeler açısından hayli meşakkatlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde merkezler, sahip oldukları araştırma altyapısı ile endüstriyel kümelenmede faaliyet gösteren OBİ ve KOBİ'lerin teknolojik bilgi ve üretim geliştirme (Ür-Ge) ihtiyacını da karşılayan oyuncular¹⁹.

¹⁹ Doğrudan yabancı sermaye akışındaki artışa ve küresel üretim ve inovasyon ağlarının kapsamının gelişmekte olan ülkeleri de içerisine dahil edecek şekilde genişlemesine karşın, bu süreç tüm coğrafyalarda ve tüm ülkeler arasında eşit seviyede gerçekleşmemektedir. Küresel üretim ve inovasyon ağlarında stratejik ve etkin bir konum elde edebilmek ancak ulusal olarak teknolojiyi kullanabilme, fakat daha da önemlisi teknoloji/ inovasyon geliştirebilme yetkinliklerinin, bilgi altyapısının ve bu altyapıyı destekleyecek ulusal inovasyon sisteminin gelişmesiyle mümkündür. Katma değer oranı yüksek olan Ar- Ge faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılması için, öncelikle yerel ülkedeki *ulusal inovasyon sisteminin* söz konusu faaliyetleri destekleyecek ve besleyecek şekilde kurulması gerekmektedir. Çokuluslu firmaların ilişkide olacağı tedarikçi ve müşteri firmaların, üniversitelerin ve araştırma kurumlarının yenilikçi

Türkiye, bugüne kadar ulusal ve uluslararası anlamda faaliyet gösteren birçok araştırma merkezini aktif hale getirerek bu araştırma merkezlerinin çalışmalarını da yine ulusal ve uluslararası platformlarda değerlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, günümüze gelinceye kadar kurulmuş olan araştırma merkezleri de çalışma alanlarını ulusal ve uluslararası düzeyde yapmaya çalışmışlardır.

Özellikle, akademik nitelikte çalışmalar ortaya koyan bu araştırma merkezlerinin başında gelen Türk Dil Kurumu (TDK), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi, Yüksek Öğretim Kurumu, Deprem Araştırma Dairesi, Marmara Araştırma Merkezi (MAM), Milli Prodüktivite Merkezi (MPM), Türk Tarih Kurumu, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Üniversite ve Enstitülere bağlı olan Araştırma merkezleri de çalışma alanlarını ulusal veya uluslararası düzeyde belirli bilim dallarıyla sınırlandırmışlardır (Metin, 2007). Ancak, ülkemizde henüz endüstriyel kümelenmelerde mevcut hizmet veren Ar-Ge kurum ve kuruluşlarına rastlanmamaktadır. Kuşkusuz, Ar-Ge oyuncularının kümelenmelerde faaliyet göstermesi özellikle ana oyuncular ve KOBİ'ler açısından hayli önem taşımaktadır.

4.9 Endüstriyel Kümelenmelerde Standartları Düzenleyen ve Denetim Kuruluşlarının Rolü

Kümelenmelerde oyuncular arasında olan ilişkilerin ahenk içinde işleyebilmesi için standartları düzenleyen ve denetim eden kurum ve kuruluşların aldığı rol ön plana çıkmaktadır. Adı geçen oyuncuların çeşitli yöntemler ile (*örneğin belgelendirme*) kümelenmede yer alan oyuncuların kalitelerini standartlaştırdığı ve belgelendirdiği görülmektedir.

Belgelendirme, işletmeler için hareket tarzlarını değiştirecek, stratejik planlamalarında etkinlik artışı oluşturacak, verimliliklerini ve rekabet güçlerini arttıracak işletmenin karşılayacağı minimum kalite standartlarını içermektedir. Belgelendirme; ürün, hizmet ve süreçler için kalite sürekliliği sağlamakta ve ürün tasarımı, üretim sürecinden, satış sonrası hizmetlere kadar tüm süreçlerde kalite kontrol sistemlerine odaklanmayı gerektirmektedir. Diğer

bir vizyona sahip olması, üst düzey teknoloji üretimine istekli ve yetkin olmaları ve çok uluslu firmalara değer katabilecek yerel bilgi birikimine sahip olmaları, söz konusu firmaların inovatif faaliyetlerini bu ülkelere kaydırmaları konusunda son derece önemli olmaktadır (Ansal ve Ekmekçi, 2007: 12).

tarafından belgelendirme sistemleri, belirli özelliklere ilişkin standartlar oluşturduğu için tüm taraflar adına (üretici-tedarikçi-tüketici) güven oluşmasını sağlamaktadır. Organizasyonun diğer faaliyetleri ile entegre edildiği takdirde hem uluslararası pazara açılmada kalite ve çevreye duyarlılık konularında güvence sağlayarak ticaret işlemlerini kolaylaştırmakta, hem de olumlu bir imaj oluşturarak firma ürün veya hizmetlerinin satış miktarlarını arttırmaktadır. Ayrıca, işletmelerin uyması gereken yasal yükümlülüklerine doğal olarak uyum göstermesini ve işletmelerin toplum hayatına olumlu etkilerinin olmasını da sağlamaktadır (Çatı ve Taşgit, 2007).

Belgelendirme, kümelenmede yer alan oyuncuya (firmaya) önemli pazarlama ve finansal performans sonuçları sağlaması, ürün ve hizmet kalitesinin algılanma düzeyini artırması ve çalışanlar arasında etkin iletişimin oluşturulmasından dolayı önemlidir. Özellikle, kurum imajına katkı sağlaması; kalite algılamasını artırması; prosedürlerin daha iyi dokümanite edilmesini temin etmesi; daha açık çalışma talimatı ve prosedürleri sağlaması; mesleki sorumlulukları belirlemesi; gereksiz işlemleri ortadan kaldırması; daha iyi müşteri hizmetleri sağlaması; israfı azaltması; müşteri memnuniyetini artırması; sürekli gelişimi sağlaması; verimlilik artışı ve pazar payına katkı sağlaması, sonuç olarak rekabet avantajı sağlaması belgelendirmenin öne çıkan faydaları olarak nitelendirilmektedir. Günümüz rekabet koşullarının en önemli değişkenlerden biri olarak kabul edilen müşteriye güven vermek, kaliteli mal ve hizmet üretmek ve rakipten farklı olmak işletmeyi rekabet adına daha güçlü yapacaktır. Belgelendirilmiş bir işletmenin organizasyon yapısı, personeli ve sunmuş olduğu mal ve hizmetleri bir akredite şirketi tarafından teminat altına alınmıştır. Yani müşteriler akredite şirkete güvenerek işletmeyi tercih ettikleri görülmektedir (Çatı ve Taşgit, 2007).

4.10Endüstriyel Kümelenmelerde Medyanın Rolü

Çağımızda en büyük değişim iletişim alanında yaşanmaktadır. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler her şeyden önce iletişim alanında kendini göstermekte ve toplumda varlığını hissettirmektedir. Medya, kültürün ulusal ve uluslararası düzeyde bireylere ulaştırılması noktasında önemli bir görev üstlenmektedir. Diğer taraftan medya (yazılı basın, radyo, televizyon, internet vb. gibi), özellikle toplumsal hayatta bireylerin çeşitli sosyal ihtiyaçlarını gidermek için sık sık başvurdukları önemli bir kaynaktır. Bireyler bu kaynağı bilgi edinme, eğlenme, haber alma maksadıyla kullanırken, medya da topluma ve dolayısıyla bireylere karşı sorumluluklarını, doğru ve tarafsız olarak

bilgilendirme, eğitim, eğlendirme ve sosyalleştirme vb. gibi fonksiyonları yerine getirerek yapar (Kocadaş, 2005).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, kümelenmelerde yer alması gereken bir diğer oyuncu medya'dır. Özellikle, rekabetçiliği içselleştirmiş kümelenmelerde medya, kümelenmenin üretmiş olduğu mal ve/ veya hizmetin ulusal ve uluslararası pazarlarda tanıtımı, imaj yönetimi, sosyal ve kültürel faydaların yerel topluma anlatımı, lobi faaliyetleri vs. gibi birçok faaliyetin topluma aktarılması görevini üstlendiği görülmektedir.

Öte yandan, medyanın olumsuz haberler ile imaj üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Medyanın gücü, yeni medya olarak adlandırılan iletişim ağları ve internet ile gerek kapsam gerek yoğunluk oldukça artmış ve hızlanmıştır. Bu önemli gücü, stratejik olarak endüstriyel kümelenmelerde, yani mal ve/veya hizmet üretimi yönetiminde, planlamada, pazarlamada, iletişim uygulamalarında (imaj vs.) ve kriz durumlarında kullanmak mümkündür.

4.11 Endüstriyel Kümelenmelerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Sivil toplum kavramı, tarihsel süreçte çeşitli biçimlerde tanımlanabilir. Bir toplumda sivil toplumun gelişmesi kültürel bir süreçtir ve çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devrinin paylaşılması ile paralellik taşır. En geniş anlamıyla sivil toplum, bireylerin ve grupların devletten kaynaklanmayan ve devletçe yönetilmeyen her türlü toplumsal faaliyeti için müşterek bir tanım haline gelmiştir (Demirkol ve Gül, 2006).

STK'ların toplumsal hayatın bütün alanlarıyla ilişkisinin tarihi çok uzun yıllara yayılmaktadır. Vakıf ve loncalarla başlayan toplumsal dayanışma geleneği, toplumda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Nitekim resmi kayıtlara göre, 19. yüzyıl başlarında 15.000'den fazla vakıf olduğu bilinmektedir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde, endüstriyel kümelenmelerde sivil toplum kuruluşlarının ne denli önemli rol üstlenebilecekleri görülmektedir. Nitekim herhangi bir endüstrinin gelişimine yönelik oluşturulan sektörel sivil toplum kuruluşu, ilgili sektörün rekabet gücünün artırılmasına yönelik faaliyetler yürütmektedir. Gelişmiş ülkelerin endüstriyel kümelenmelerinde faaliyet gösteren bu tür sivil toplum kuruluşlarının son derece önem arz ettiği görülmektedir. Ancak, şimdiye kadar yapılan analiz neticelerinde Türkiye'de hali hazırda faal olan bu türden kuruluşların etkin olarak çalıştığı ortaya çıkarılmamıştır.

4.12 Endüstriyel Kümelenmelerde Finansal Hizmetler Sunan Kurumların Rolü

Gerek KOBİ gerekse büyük ölçekli firmaların en önemli sorunlarından birisini finansal kaynak ihtiyacı oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkemizde faaliyet gösteren sanayi, hizmet ve tarım işletmeleri sık sık finansal sıkıntı ile karşı karşıya kalmaktadır. Fon eksikliği işletmelerin hem yatırım hem faaliyet döneminde yaşanmakta olup kısa ve uzun vadeli finansal sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa vadeli finansman sorunları, yetersiz işletme sermayesi ve işletme sermayesi temininde karşılaşılan güçlükler, yüksek kredi maliyetleri, sınırlı teşvikler, tahsilât güçlüğü, piyasalardaki hızlı değişimler ve finansman imkânlarının yeterince değerlendirilmemesi olarak sayılabilir. Uzun vadeli finansman sorunları ise, yetersiz öz kaynak, yatırım kredisi teminindeki güçlükler, yatırım kredilerinin pahalı olması, genel ekonomik durum ve sermaye piyasasının gelişmişlik düzeyi olarak kendisini göstermektedir (Karataş, 2006).

Öte yandan, finansal sistemimizin nerede ise sadece bankacılık üzerine bina edilmesi diğer finansal enstrümanların yeterli ve etkin olarak kullanılmamasına neden olmaktadır. Halbuki, banka kredisinin (*faiz enstrümanı*) yanı sıra birçok alternatif finans kaynakları (*barter, melek finans, finansal kiralama, imtiyaz sistemi, girişim sermayesi, kredi garanti fonu vs.*) mevcuttur. Örneğin, Silikon Vadisi kümelenmesinin en temel oyuncularını girişim sermayesi (*venture capital*) şirketleri oluşturmaktadır.

Özetlemek gerekirse, Karataş ve arkadaşlarının da ifade ettikleri gibi (2007) finansman gereksinimlerinin karşılanmasında bu fonlar ve kullanımları, gerekli prosedür ve anlaşmalar sağlandığı taktirde kümelenmelerde yer alan işletmelerin finansal performanslarının yükseleceği beklenmektedir. Ancak kümelenmelerin gelişiminin can damarlarından birisini oluşturan finansal oyuncular (*ve kullanılan enstrümanlar*), birçok sektörde olduğu gibi kümelenme yapılanmalarında da eksik oyuncu olarak gözlemlenmektedir.

4.13 Endüstriyel Kümelenmelerde Kalkınma Ajanslarının Rolü

Küreselleşme olgusu beraberinde kalkınma anlayışları ve buna bağlı yapılan stratejilerin de değişmesine neden olmuştur. Bölgelerarası dengesizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin karşı karşıya oldukları önemli bir sorundur. Ancak bu sorun, az gelişmiş ülkelerde kendini daha fazla göstermektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olduğu gibi, ülkelerin kendi içinde de görece olarak gelişmiş ve

az gelişmiş bölgeler bulunmaktadır. Ülke içindeki bu gelişmişlik farkları pek çok sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmakta ve bu nedenle ülke genelinde sosyo-ekonomik bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, bölgeler arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik yeni yaklaşımlar gündeme gelmektedir (Akiş, 2011: 238). Bu sürecin getirdiği oyunculardan biri de bölgeselleşme için küresel bir model olarak geliştirilen kalkınma ajanslarıdır.

Bölgesel gelişme ya da bölgesel kalkınma kavramının klasik tanımında, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasına vurgu yapılmıştır. Bu tanım çerçevesinde Türkiye’de de bölgesel gelişme stratejileri, kalkınmada öncelikli yöreler politikaları üzerine bina edilmiştir. Buna göre; alt yapı yatırımları ile teşviklerin gerice yörelere aktarılması temel politika olarak benimsenmiştir. Bu güne kadar tüm Cumhuriyet Hükümetlerinin programlarında bu hususlara yer verilmiş, planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte de tüm kalkınma planlarında yer almıştır (Akin, 2006: 295).

Çağdaş bölgesel gelişme kavramı yaklaşımında ise, klasik tanıtında yer alan bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi amacının yanı sıra, özellikle AB üye ve aday ülkeleri arasındaki gelişmişlik düzeylerinin birbirlerine yaklaştırılması, bölgelerin kendi içindeki kırsal ve kentsel gelişmişlik düzeyleri farklılıklarının giderilmesi, bölgelerin küresel rekabet güçlerinin artırılması, yerel dinamiklerin harekete geçirilerek bölgesel potansiyelin değerlendirilmesi, ve ülkelerin topyekun kalkındırılması amaçlanmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da, bölgesel gelişme sadece geri kalmış yörelerin kalkındırılmasına yönelik çabaları değil tüm bölgelerin sürdürülebilir ve küresel rekabete dayalı bir kalkınma çabasına girmesini ve özellikle özel sektör ve yerel yönetimler ile diğer bölgesel aktörlerin süreçte yer almasını sağlayacak bir yerelleşme ve bölgeselleşme politikalarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. İşte bu noktada kalkınma ajansları bu değişim sürecinin bir ürünüdür (Akin, 2006: 295).

Kalkınma Ajansları (KA), merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirme amacıyla Dünya’da 1930’lu yıllardan itibaren kurulmuşlardır. Önemli bir bölümü Avrupa’da olmak üzere pek çok bölge kalkınma ajansı mevcuttur. Bu konudaki ilk örnek 1933 yılında ABD’de kurulmuş ve daha sonra Avusturya, Belçika, Brezilya, Almanya, Hollanda, İtalya, Portekiz, İspanya, Çek Cumhuriyetleri,

Macaristan ve Polonya'da da birçok kalkınma ajansları kurulmuştur. Temel amacı kalkınma olan bu kurumların esas varlık nedenleri, *aynı zamanda*, farklı eksenler üzerine bina edilmiştir. Bölgesel stratejilerin uygulanması, yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme, alt yapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olma ve özel sektörün yakın geleceği için yerel-bölgesel çözümler araştırma ve bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için finansal garantiler ve çözümler arama, başlıca eksenlerin arasında gösterilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Kalkınma Ajanslarının birinci gündem maddesini de kümelenme yaklaşımı ekonomik kalkınma projeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kalkınma ajansları kümelenme konusunda ön çalışmalara başlamıştır. Ajansların kümelenme temelli çalışmalara ve projelere doğrudan destek vermesi ve bu tip çalışmaları planlaması, kümelenmenin önemli oyuncularını arasına girmesine vesile olmuştur.

4.14 Endüstriyel Kümelenmelerde Nihai Ürün ve/ veya Hizmet Şirketleri

Nihai ürün ve/ veya hizmet şirketleri kümelenmenin bir diğer oyuncusudur. Bir sektörel kümelenmede bu tip oyuncular nihai ürün ortaya çıktıktan sonra, ürünün katma değerini artıracak faaliyette bulunarak, firmaların, *dolayısı ile*, kümelenmenin rekabetçi gücünü artırmaktadırlar.

Nihai ürün ve/ veya hizmet oyuncuları gelişmiş ve gelişmekte olan tüm kümelenmelerde faaliyette bulunmaktadır.

4.15 Endüstriyel Kümelenmelerde Uzmanlaşmış Altyapı Sağlayıcıları

Bazı gelişmiş endüstriyel kümelenmelerde, üretilen bir ürüne yönelik altyapı hizmeti sunan oyuncular da faaliyet göstermektedir. Bu oyuncular uzun dönemli tecrübesi ve birikimi bulunan ve çok nitelikli iş yapabilme kabiliyetine sahip firmalardan oluşmaktadır. Bu firmalar özellikle Ar-Ge yapısı gelişmiş ve katma değeri yüksek kümelenme yapılarının içinde faaliyet göstermektedir. Diğer bir ifade ile gelişmiş kümelenme yapıları bu tip oyunculara mübit bir zemin hazırlamaktadır.

4.16 Endüstriyel Kümelenmelerde Müşterilerin Rolü

Müşteriler sektörel bir kümelenmede yer alan oyuncuların nihai halkasını oluşturmaktadır. Kümelenmelerde müşteriler çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bir müşteri bireysel tüketici olabildiği gibi, doğrudan ilişkili olan tamamlayıcı ve/ veya destekleyici firma (ana tedarikçi ve/ veya ana üretici), sivil toplum kuruluşu, devlet, yerel yönetim veya bilgi üreten bir kurum

da olabilir²⁰.

Kümedenmelerde, müşterilerin *nitelikli talebi* inovasyonu tetiklemekte ve oyuncuların yenilikçilik kabiliyetlerini kamçulamaktadır. Bu durum ise kümedenmenin tamamını zincirleme reaksiyon şeklinde baştan sona etkileyerek rekabetçilik gücünün artmasına vesile olmaktadır.

5. KÜMELENME YAPILANMALARI İLE ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ (OSB), KÜÇÜK SANAYİ SİTELERİ (KSS), TARIMA DAYALI İHTİSAS ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ (TDİOSB), SERBEST BÖLGELER; ENDÜSTRİ BÖLGELERİ VE TARIMSAL HAVZA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kümedenme oluşumları ile genellikle OSB, KSS, TDİOSB, Serbest Bölgeler, Endüstri Bölgeleri ve Tarımsal Havza aynı formasyon yapılarında algılanmaktadır. Ancak bu yapılanmaların hiçbirisi kümedenme yapıları ile tam olarak örtüşmemektedir. Kümedenme oluşumları bunların hepsini içerebilir, ama hiçbirisi kümedenme yapılanması özelliği taşımamaktadır. Diğer bir ifade ile bu tip yapılanmalar kümedenme oluşumuna etki eden teşkilatlanma yapıları olup, bir mal ve/ veya hizmet üreten sektörel değer zinciri bünyesinde değerlendirilmektedir.

Tablo 4: Kümedenme Yapılanmaları ve Diğer Formasyonlar Arasındaki İlişki

Endüstriyel Formasyonlar	Kümedenme Yapıları İle İlişkisi	
	Var	Yok
• Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)		
• İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (İOSB)		
• Küçük Sanayi Siteleri (KSS)		
• Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (TDİOSB)		
• Serbest Bölgeler		
• Endüstri Bölgeleri		
• Tarımsal Havzalar		

5.1 Kümedenme Oluşumları ve Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)

²⁰ BtoC, ticari firmaların müşterilerine (*perakende tüketicilere*) yaptıkları satış işlemleri; BtoB, ticari firmaların ticari firmalara (*genellikle tedarikçiden ana oyuncu- üreticiye*) yaptıkları satış işlemleri; BtoG, ticari firmaların kamu yönetimine yapmış oldukları satışlardır.

Arasındaki İlişki

Farklı tanımları yapılmakla birlikte, OSB'leri birbirleriyle çeşitli ekonomik ilişkiler içinde olan uyumlu ve ilgili küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının ortak altyapı hizmetlerinden yararlanmak üzere standart fabrika binaları içinde üretim yaptıkları planlanmış bir alan olarak tanımlanabilir.

Kümelenme tipi organizasyon yapılanmalarında en çok karşılaşılan sorulardan birisi de OSB'lerin kümelenme sayılıp sayılmayacağıdır. Yanıt çift taraflıdır. Yani, bazı OSB'ler gelişmiş bir kümelenmenin güzel örneğini yansıttığı gibi, bazı OSB'lerin de bir kümelenme niteliği taşımadığı görülmektedir. Maalesef ülkemizde hem OSB olup hem de kümelenme özelliği taşıyan bir yapılanma yok denecek kadar azdır. Diğer taraftan OSB'lerinin, *kentsel gelişmenin denetimi veya yönlendirmesi amacı* daha ağır basmaktadır. Dolayısıyla her OSB bir kümelenme olmadığı gibi, kümelenme için gerekli şartları sağladığı düşüncesi de yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü kümelenme tipi teşkilatlanma yapıları sadece mekânsal bir araya gelmeyi içinde barındırmamakta, bunun yanı sıra içeriğinde rekabet edebilirlik, oyuncular arasında işbirlikçi faaliyetler, birlikte öğrenme, yenilik üretimi, ortak Ar-Ge faaliyetleri, bilgi alışverişi ve karşılıklı etkileşimi de içermektedir.

Özetlemek gerekirse, ülkemizdeki OSB mevcut durumlarıyla kümelenme çabalarının başarıya ulaşması için gerekli olan altyapı ve kurumsal yapıların çoğunu sağlamaktadır. Bu anlamda gerek yol, su ve elektrik gibi altyapı hizmetleri gerekse kurumsal üstyapıları ve bunu düzenleyen yasal düzenlemeleriyle kümelenme çalışmaları için gerekli önkoşulları taşımaktadırlar. Geriye sadece tamamlayıcılık özellikleri gösteren ekonomik faaliyetler ile kamu ve özel kurumların değer zincirindeki yerlerinin belirlenmesi ve işlevsel bütünlüklerinin daha fazla geliştirilmesi yönündeki çabalar kalmaktadır. Bu, Çağlar (2006: 312)'in da ifade ettiği gibi kümelenmede önem taşıyan firmalar arasındaki işlem maliyetlerinin düşürülmesi ve kolektif bir sinerjinin yaratılmasına hizmet edecektir. Sonuç olarak mevcut OSB kullanılarak kümelenmelerin oluşturulması ve bunların mezo ölçüdeki yerel kalkınma politikalarının bir aracı haline dönüştürülmesi için gerekli koşulların önemli bir bölümü bulunmaktadır. Yani OSB'ler rehabilite edildiğinde gelişmiş kümelenme örneği ortamı oluşturmak mümkün görünmektedir.

5.2 Kümelenme Oluşumları ve İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (İOSB) Arasındaki İlişki

Birçok sektörü ve buna bağlı çeşitli ürünleri üreten farklı işletmeleri

bünyesinde barındıran Organize Sanayi Bölgelerinin daha nitelikli olarak tasarlanmış şekli ihtisas organize sanayi bölgeleridir (İOSB). Bu alanlar, küresel düzeyde artarak devam eden rekabet baskısı nedeniyle sanayide verimliliği ve etkinliği artırıcı yöntemler geliştirilmesinin bir parçası olarak, özünde kümelenme yaklaşımını benimsemiş olup, belirli bir ürünün üretilmesine yönelik olarak yapılandırılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye sanayisinde de kümelenme yaklaşımını uygulama yolunda atılan en önemli adım Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucu İhtisas OSB'lerin kurulması ve sayılarının artırılması olmuştur. İOSB'ler tam olarak kümelenme yapılanması değildir. Ancak büyük oranda kümelenme yaklaşımına yakın bir yapıda oluşturulmaktadır. Nitekim İhtisas OSB, 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nda, *aynı sektör grubunda ve bu sektör grubuna dahil alt sektörlerde faaliyet gösteren tesislerin yer aldığı organize sanayi bölgesi* tanımı ile kümelenme yaklaşımına benzer olarak tarif edilmiştir.

5.3 Kümelenme Oluşumları ve Küçük Sanayi Siteleri (KSS) Arasındaki İlişki

KSS'ler, genellikle aynı üretim kolunda, çeşitli mal ve hizmet imalatına yönelik atölye ve küçük fabrika ünitelerine çeşitli olanaklar sağlayan, altyapı ve gerekli sosyal-teknik hizmetleri ortak yapan alanlardır. KSS, aynı zamanda, esnaf ve sanatkârların toplandığı dükkân şeklindeki sanayi çarşıları da çok küçük ölçekli sınaî altyapı organizasyonları olarak da tanımlanmaktadır. KSS'lerin ortak özelliği, satış hacmi, istihdam yapısı ve üretim yelpazesi ile sınırlı, küçük ölçek ve boyutlu atölyeleri içermesidir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012). Bu bağlamda değerlendirildiğinde KSS yapılanmaları kümelenmeleri yansıtmamaktadır. Diğer bir ifade ile bir KSS yapılanması aynı zamanda kümelenme değildir. Bununla birlikte etki bir kümelenme yapılanması içinde, aynı sektöre yönelik üretim yapan KSS'lerin etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği ve kümelenmenin rekabetçilik gücünü artırdığı müşahade edilmektedir.

5.4 Kümelenme Oluşumları ve Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (TDİOSB) Arasındaki İlişki

4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu ile tanımlanan Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (TDİOSB), başta ulusal gıda güvenliği olmak üzere tarımsal verimlilik ve rekabetçiliği sağlayarak ülke ekonomisine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Buna göre tarım ve sanayi sektörünün entegrasyonunu sağlamaya yönelik tarıma dayalı sanayi girdisini oluşturan

bitkisel ve hayvansal üretimin ve bunların işlenmesine yönelik sanayi tesislerinin yer alabileceği ve ilgili mevzuatı uyarınca öngörülen biyogüvenlik tedbirlerine uyulması şartıyla TDİOSB kurulabilmektedir. TDİOSB'ler tarım ve sanayi sektörünün entegrasyonunu sağlamaya yönelik tarıma dayalı sanayi girdisini oluşturan bitkisel ve hayvansal üretimin ve bunların işlenmesine yönelik sanayi tesislerinin yer aldığı üretim bölgelerini ifade etmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, TDİOSB'lerde işletmelerin bir araya gelmeleri büyük oranda kümelenme yapılanmalarına çok benzer şekilde tasarlandığı görülmektedir. Yine bir kümelenme yapılanmasının birçok oyuncusunu bünyesinde taşıması bu tür bölgelerin önemini verimlilik ve sürdürülebilirlik yönünden önemli kılmaktadır.

5.5 Kümelenme Oluşumları ve Serbest Bölgeler Arasındaki İlişki

Serbest bölgeler; ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sınıai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nda serbest bölgelerin kurulması ve işletilmesindeki temel amaçlar; ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek olarak sıralanmıştır. Buldukları ülke ekonomilerine sağladıkları katkıların yanında, esnek ve çağdaş idari yapılarıyla dış ticarete yönelmek isteyen firmalara modern ve gelişmiş bir yatırım ortamı sağlayan serbest bölgeler lojistik merkezler olarak ülkemizde de önemlerini artırmaktadırlar (Ekonomi Bakanlığı, 2014).Kümelenme oluşumları ile ilgileri açısından değerlendirildiğinde, mekan olarak kümelenmelere uygun olan bu bölgelerin, kümelenme yapılanmalarına münbit bir zemin oluşturabileceği görülmektedir. Ancak çok çeşitli sektörlerin aynı bölgede faaliyet göstermesi ve bir çeşit ticari merkez görevini icra etmesi kümelenme yapılanmasının haricinde kalmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte eğer serbest bölgeler kuruluşundan itibaren kümelenme yapılanması şeklinde tasarlandığında önemli oranda rekabet üstünlüğü elde edeceği ve bir kümelenmeden beklenen diğer tüm faydalara ulaşacağı beklenmektedir.

5.6 Kümelenme Oluşumları ve Endüstri Bölgeleri Arasındaki İlişki

Yatırımları teşvik etmek, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarruflarını Türkiye'de yatırıma yönlendirmek ve yabancı sermaye girişinin artmasını sağlamak amacıyla kurulan üretim bölgeleridir. Burada teknoloji

transferi sağlamak, üretim ve istihdamı artırmak, böylece ekonomik gelişmeyi hızlandırmak öngörülmektedir. Bu bölgelerde yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin doğrudan doğruya Bakanlığa başvurarak ön yer tahsisi almaları gerekmektedir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012). Ancak bu bölgeler de tıpkı OSB'ler gibi her çeşit sektör ve ürünün üretilmesine cevaz veren alanlar olduğundan dolayı; aynı zamanda sadece üretime odaklandığı için kümelenme oluşumlarına benzer bir yapıda değildir. Eğer en başından itibaren kümelenme yapılanması şeklinde tasarlanırsa, rekabetçi bir bölgenin ortaya çıkacağı beklenmektedir.

5.7 Kümelenme Oluşumları ve Tarımsal Havza Bölgeleri Arasındaki İlişki

Tarımsal havza tarımsal faaliyet için, bir veya birkaç il sınırı veya bölge sınırları içinde aynı ekolojik şartları taşıyan ve birbirinin devamı niteliğindeki tarım alanlarını ifade etmektedir. Tarımsal havza yaklaşımı, tek bir tarımsal ürüne yönelik olarak rekabet gücü yüksek ürünlerin özel destekler sağlanarak üretilmesini, stratejik olmayan ürünlerin üretiminde ısrar etmeyerek, tarım sektörünü ve üreticilerin uluslararası piyasalarda daha rekabet edebilir hale getirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tarım havzaları; tek ürün, verimlilik ve rekabetçilik açılarından kümelenme oluşumları ile benzerlik göstermektedir. Ancak bir tarım havzası bir kümelenme oluşumu olmamasına rağmen, düzgün bir şekilde tasarlandığında aynı zamanda tarımsal bir kümelenme şekline getirilebilir. Bu bağlamda, tarımsal havzaların kümelenme formasyonları şeklinde tasarlanması öngörülmektedir.

SONUÇ

Günümüzde bilgi iletişim teknolojilerinin sağlamış olduğu kolaylıklar neticesinde, firmalar üretimleri için gerek duydukları sermaye, teknoloji ve diğer kaynaklara kolayca ulaşabilir hale gelmişlerdir. Bu çerçevede teknolojik ilerlemeler, firmaların ve ulusların nasıl bir rekabetçilik içerisinde olabilecekleri konusunda belirleyici olmaktadır. Küreselleşen dünya ile birlikte farklı coğrafyalardaki piyasalar birbirlerine daha yakın hale gelmeye başlamışlardır. Zira bilgiye ulaşılmasının kolaylaşması ve hızlı ulaşım bu duruma zemin hazırlamaktadır. Söz konusu gelişmeler, beraberinde mekânın rekabetçilikteki önemini azalttığı söylenebilir. Fakat böyle bir varsayıma rağmen, günümüzdeki ekonomik faaliyetlerin kümelenme etrafında şekillendirildiği görülmektedir

(Tutar vd., 2011).Nitekim ulusal, bölgesel ve yerel rekabetçilik gücünü geliştirmede, artırmada, kurumsallaştırmada ve sürdürülebilir hale getirmede önemli bir yaklaşım olarak kullanılan kümelenme yapılanmaları, *aynı zamanda*, gelişmekte olan devletler tarafından bir kalkınma aracı olarak da istimal edilmektedir.

Kümelenmenin farklı disiplinlerin ilgi alanına girmesinden dolayı çok çeşitli tanımlamaları yapılmaktadır. Özünde rekabetçiliği ilke edinen kümelenme yaklaşımı (*oluşumu*); belirli bir sektöre (*tarım, sanayi veya hizmet olabilir*) yönelik olarak faaliyette bulunan oyuncuların, belirli bir mekânda yoğunlaşmaları ve değer zinciri sistemi ile birbirleri ile işbirliği içinden bulunarak üretim (mal ve/ veya hizmet) yapmaları şeklinde özetlenebilir.

Kümelenme yapılanmalarının yönetimi ise, aslına bakıldığında bir değer zincirinin sistemik ve sistematik olarak yönetilmesidir. Bu yapılanmalar çoğu zaman OSB, KSS, İOSB, TDİOSB, teknoparklar, serbest bölgeler, tarım havzaları vs. ile aynı oluşumlar olarak tanımlanmaktadır. Aslına bakıldığında hiçbiri tam olarak kümelenme oluşumu değildir. Ancak bu yapılanmaların birçoğu kümelenme oluşumunun nüvelerini taşımakta ve başından itibaren iyi tasarlandığında bir kümelenme formasyonunu tamamlayacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, N., 2006. Bölgesel Kalkınma Araçları İle Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.
- Akiş, E., 2011. Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Özel Sayı 2, Sayı 44,ss: 237- 256.
- Aktaş, R., ve Akçaoğlu, E., 2005. İstersen Markalaşma: Küresel Değer Zincirinde Türk Firmalarının Konumu, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu, 14-15 Nisan, Gaziantep.
- Ansal, H., ve Ekmekçi, U., 2007. Küresel Üretim Ağlarından Küresel İnovasyon Ağlarına Dönüşüm İçinde Olabilmek, TMMOB Sanayi Kongresi 14-15 Aralık 2007, Bildiriler, Ankara.
- Ayaş, N., 2003. Bölgesel Rekabet Gücünü Geliştirmeye Yönelik Alternatif Bir Yaklaşım: Yeni Endüstriyel Bölgeler Yaklaşımı (Denizli Örneği), Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bayülken, Y., ve Kütükoğlu, C., 2012. Organize Sanayi Bölgeleri Küçük Sanayi

- Siteleri Teknoparklar, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Yayın No: MMO/ 584.
- Bulu, M., Eraslan İ.H., Şahin, Ö., 2004. Elmas (Diamond) Modeli ile Ankara Bilişim Kümelenmesi Rekabet Analizi, 3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Bulu, M., ve Eraslan, İ.H., 2004. Kümelenme Yaklaşımı, İsmail Bakan (ed.), Çağdaş Yönetim Sistemleri, Beta Yayıncılık.
- Çağlar, E., 2006. Türkiye’de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, ODTÜ, Ankara.
- Çatı, K., ve Taşgit, Y.E., 2007. Turizm Sektöründe Belgelendirme Kuruluşlarının Rolü ve Önemi, Bulu, M., ve Eraslan, İ.H. 2007 (Ed), Turizm Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Demircan, E.S., 2007. Yeni Ekonomik Düzendeki Küreselleşme Yerelleşme Bağlamında Belediyelerde Yeni Mali Yönetim Anlayışı, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, ss: 135-159.
- Demirkol, M., ve Gül, İ., 2006. Organik Tarımda Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü ve Önemi, Eraslan, İ.H., ve Şelli, F., 2006 (Ed), Organik Tarım Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001. Yıllık Raporlar ve İstatistikî Veriler, DPT Yayınları, Ankara.
- Dicken, P., 1998. Global Shift- The Internalization of Economic Activity, (Third Edition), Paul Chapman Publishing Ltd, London.
- Doğru, E., 2010. Değer Yaratan Faaliyetler Açısından İşletme Başarısı Ve Çimento Sanayii İşletmelerinde Bir Araştırma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Ekonomi Bakanlığı, 2004. Yıllık Raporlar ve İstatistikî Veriler, Ekonomi Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Enright, M.J., 2001. Regional Cluster: What we Know and what we should know, Paper Prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition, 12- 13 November.
- Eraslan, İ.H., Bakan, İ., ve Helvacıoğlu, A., 2008. Türk Tekstil ve Hazır giyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, İstanbul Ticaret

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:7 Sayı:13 Bahar, ss: 265- 300.
- Erkanlı, H., ve Karsu, S., 2012. Değer Zincirinde Entelektüel Sermaye, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2012, Cilt: 5, Sayı: 2, ss: 216- 237.
- Ersöz, H.Y., 2006. Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Alanındaki Rolü ve Organik Tarım Sistemine Katkısı: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Halk Ekmek Örneği, Eraslan, İ.H., ve Şelli, F., 2006 (Ed), Organik Tarım Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Eser, U., ve Köse, S., 2005. Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayii: İl İmalat Sanayilerinin Analizi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60/ 2, ss: 98- 139.
- Gupta, V., ve Subramanian, R., 2008. Seven Perspectives on Regional Clusters and the Case of Grand Rapids Office Furniture City, International Business Review, 17 (4), ss: 371- 384.
- Hoen, A., 1998. An international Comparison of National Clusters, CPB Report.
- Humphrey, J., ve Schmitz, H., 1995. Principles for Promoting Clusters and Networks of SMEs, UNIDO Small and Medium Enterprises Branch, Number 1.
- Kalkınma Bakanlığı, 2004. Yıllık Raporlar ve İstatistikî Veriler, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kaplinsky, R., Morris, M., 2000. A Handbook for Value Chain Research, IDRC-International Development Research Centre, Brighton.
- Karataş, A., Öncü, M.A., ve Ağraş, S., 2007. Turizm İşletmelerinin Finansmanı, Bulu, M., ve Eraslan, İ.H. 2007 (Ed), Turizm Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Karataş, M., 2006. Organik Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Finansal Kurumların Rolü Önemi, Eraslan, İ.H., ve Şelli, F., 2006 (Ed), Organik Tarım Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Kiper, M., 2010. Dünyada ve Türkiye’de Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Bu Kapsamda Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı (ÜSAMP), Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) Yayınları, Mayıs.
- KİPER, M., 2010. Dünyada ve Türkiye’de Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Bu Kapsamda Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı (ÜSAMP). Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.
- Kocadaş, B., 2005. Kültür ve Medya, Bilig, Yaz, Sayı 34, ss: 1- 13.

- Koyuncu, E., 2006. Türkiye’de Kalkınma Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü Ve Bir Uygulama, ss: 54- 58.
- Kunt, V., ve Yalçın, G., 2012. Tedarik ve Değer Zincirleri Analizi, Metodoloji Aktarım Semineri, 19 Mart, Ekonomi Bakanlığı, Ankara.
- Kuyucak, F., ve Şengür, Y., 2009. Değer Zinciri Analizi: Havayolu İşletmeleri İçin Genel Bir Çerçeve, KMU İİBF Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 16, Haziran.
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), 2014. Yıllık Raporlar ve İstatistikî Veriler, KOSGEB Yayınları, Ankara.
- Marın, M.C., ve Eraslan, İ.H., 2007. Yerel Üretim Ağlarında (Kümelenmede) Kamu Girişimi: İstanbul, Bolu ve Elazığ Örnekleri, V. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR 2007): Kamusal Bilinç, Kent ve Çevre Güncel Sorunlar ve Çözümler, 18-20 Ekim Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, ss: 4-5.
- Markusen, A., 1996. Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts, *Economic Geography*, Vol 72, Issue 3, July, ss: 293- 313.
- Mercan, B., Halıcı, N.S., ve Baltacı, N., 2004. Küresel ve Bölgesel Rekabet Avantajı Sağlayıcısı Olarak Sanayi Odaklarının (Clusters) Oluşumu ve Gelişimi, 3. Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osman Gazi Üniversitesi, 25-26 Kasım, Eskişehir, ss: 167- 176.
- Metin, E., 2007. Turizm Sektöründe Yerel Araştırmaların Ve Araştırma Merkezlerinin Rolü ve Önemi, Bulu, M., ve Eraslan, İ.H. 2007 (Ed), Turizm Sektörü, URAK Yayınları, İstanbul.
- Nasır, A., Bulu, M., ve Eraslan, İ.H. 2007. The Analysis of Tourism Cluster Development of Istanbul: A Longitudinal Study in Sultanahmet District (Old Town), In *Small Business Clustering Technologies: Applications in Marketing, Management, IT and Economics*. Edited by Rob MacGregor and Ann T. Hodgkinson, Idea Group Publishing, Hershey.
- Porter, M., 1990. Competitive Advantage of Nations, *Harvard Business Review*, .73-93, March-April.
- Porter, M., 1998. Clusters and the New Economics of Competition, *Harvard Business Review*, November-December.
- Porter, M., 1998a. The Adam Smith Address: Location, Clusters, and the New Microeconomics of Competition, *Business Economics*, January.
- Porter, M.E., 1985. *Competitive Advantage*, New York: Free Press.
- Pyke, F., 2000. *Clustering and Networking Strategies: A Review of Practice*, A

- Presentation to the Tavistock Institute Research and Learning Network, London.
- Roelandt, T.J., den Hertog, P., van Sinderen, J., ve Vollaard, B., 1997. Cluster Analysis and Cluster Policy in the Netherlands, The Hague: Ministry of Economic Affairs.
- Roelandt, T.J., ve den Hertog, P., 1998. Cluster analysis & Cluster-based Policy in OECD Countries. Various Approaches, Early Results & Policy Implications. Note prepared for the OECD-Secretariat and the OECD TIP-group at the 2nd OECD-Workshop on Cluster Analysis and Cluster-based Policy, Vienna, May 4th & 5th.
- Shank, J.K., ve Govindarajan, V., 1992. Strategic Cost Management and the Value Chain, Journal of Cost Management for the Manufacturing Industry, Volume 5 (4), Winter, ss: 5- 21.
- Tutar, F., Tutar E., ve Eren, V., 2011. Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınmanın Popülerleşen Yeni Aktörü: Kümelenme Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C.3, S.2, s.94-116.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2007. Türkiye'nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi, IX. Kalkınma Planı Sanayi Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Haziran, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2004. Yıllık Raporlar ve İstatistikî Veriler, TÜİK Yayınları, Ankara.
- Uçkan, Ö., 2009. Avrupa ve Türkiye'de Kültür Politikaları/ Cultural Policies in Europe and Turkey, 19-21 Kasım, The Marmara Otel, İstanbul.
- Walters, D., ve Lancaster, G., 1999a. Value and Information-Concepts and Issues for Management, Management Decision, Volume 37 (8), ss: 643–656.
- Walters, D., ve Lancaster, G., 1999b. Value-based Marketing and Its Usefulness to Customers, Management Decision, Volume 37 (9), ss: 697- 708.

İ. Hakkı ERASLAN, Cem Çağrı DÖNMEZ, Alaaddin YÜKSEL, Kümelenme Yaklaşımının Kavramsal Tanımı: Sistem ve Sistemlerin İşleyişi Açısından Bir Değerlendirme

THE PROBLEM OF LOGICALITY OF AGNOSTICISM¹

Agnostisizmin Mantıksallığı Sorunu

Fikret OSMAN²

ABSTRACT

The term agnosticism was introduced by Thomas Henry Huxley. With this term, Huxley tried to signify a neutral approach to believing in God. In other words, the agnosticism was used by him to designate the state between theism and atheism.

Theism is a special kind of life which includes believing in God. There is in this kind of life a special kind of epistemology. This epistemology is valid only if we consider such a special kind of life. And there is in this kind of epistemology a special kind of logic. If we look at the theistic expressions from this point, we can see that they are valid and consistent. Whereas atheism is not a special kind of life. It is just an attitude against theism. Therefore there is not a special kind of epistemology and a special kind of logic in a certain atheistic life.

An agnostic cannot be inclined towards any of these two ways because he will leave agnosticism if he chooses one of them. It means we cannot say that agnosticism has any epistemological or non-epistemological, logical or non-logical structure.

Keywords: Logic, Epistemology, Agnosticism, Theism, Atheism

ÖZET

Agnostisizm terimi, Thomas Henry Huxley tarafından türetilmiştir. Bu terimle Huxley, Tanrıya inanmaya yönelik yansız bir yaklaşımı dile getirmiştir. Başka bir ifade ile agnostisizm, Huxley tarafından teizm ve ateizm arasındaki bir tavrı belirtmek için kullanılmıştır.

Teizm, Tanrıya inanmaya yönelik özel bir yaşam biçimine katılmayı belirtir. Söz konusu özel yaşam biçiminin -ancak dikkate aldığımızda geçerli olan- kendine özgü bir epistemolojisi ve mantığı vardır. Buna karşın ateizm, özel bir yaşam biçimine katılmayı belirtmez. O, sadece teizme karşı bir tavrı dile getirir. Dolayısıyla da ateizmin kendine

¹ This article was derived from the paper orally presented at the *I. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference*, organized in Uludağ University, Bursa, Turkey, between 17 and 22 June 2012.

² Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bingöl, 12000, Turkey, e-mail: fikretosman@mynet.com.

özgü özel bir epistemolojisi ve mantığı yoktur.

Bir agnostik bu iki taraftan herhangi birine meylenmez. Çünkü herhangi birine meylerse yansız tavrından vazgeçmiş olur. Demek ki agnostisizmin epistemolojik ve mantıksal olan ya da olmayan bir yapısı olduğu söylenemez. Kısaca söylersek agnostisizm mantıksallık sorunu içeren bir terimdir.

Anahtar Kelimeler: *Mantık, Epistemoloji, Agnostisizm, Teizm, Ateizm*

INTRODUCTION

This paper aims to address if there is any certain point of logicality or non-logicality in an agnostic attitude. For doing this, firstly we will start by analyzing this term. And then we will try to determine the main properties of the items of the term agnosticism. In this way, we will have the possibility to see the functions –if any– of the items of this term in the factual or in the institutional sphere.

The term agnosticism consists of the word “agnosis” and suffix “ism”. Agnosis is the opposite of the word gnosis (consists of the prefix “a” and the word “gnosis”). The “gnosis” comes from the Greek language and it means knowledge (Baylis, C. A., 1942:7; Shanahan, 1907). The suffix “ism” expresses a certain perspective regarding any system, theory or doctrine. Thus agnosticism is a system, theory or doctrine about obscurity.

As is known, in ancient Greece, there was a state of obscurity about knowledge in general among some philosophers such as Gorgias and Protagoras. But the term agnosticism was not used in this sense. It was used –in 1869 by Thomas Henry Huxley- to signify a neutral approach to believing in God (Bunnin, N. and Yu, J., 2004:20; Shanahan, 1907). A neutral approach to believing in God, however, designates a state between theism and atheism. This implies that an agnostic has to stay exactly in the middle space between believing in and denying the existence of a God. He cannot be inclined to one of these two sides. Can we speak about the logicality of such an attitude as this? Or not? If we can, what will be the kind of this logic? If we want to reply these questions, we have to discuss the two sides between which agnosticism is standing: theism and atheism. And as a result of these discussions, if we ascertain that these two sides are both logical or both non-logical, we can say that there is not any problem of logicality of agnosticism. For, in such a case, it will be at a point between two logical situations or between two non-logical situations. But if one of these two sides has any logical structure and the other one has not, then we can say that there is a serious problem of logicality and the

agnosticism is a paradoxical term. And this paradox will be about accepting two contrary situations at the same time. Therefore, in the following statements, we will try to determine the logical status of theism and atheism in order to see the logical status of agnosticism.

1. The Logical Status of Theism

The term theism, consists of the word “theos” and suffix “ism”. The word “theos” comes from Greek language and it means God (Ferm, V., 1942:316). Thus theism is an attitude of believing in God. In this attitude there is a special kind of life which refers to the belief “that there is one and only one God who is eternal, is creator of the universe, is omnipotent, omniscient, benevolent and loving, and who is personal and interacts with the universe, as in the religious experience and prayerful activities of humans.” (Smart, 2003:8). “The three great monotheistic traditions -Judaism, Christianity, and Islam- all worship a God with these properties.” (Stephen, 1997:1) And a special kind of life which puts in order the way of living of a certain person according to these properties differs from ordinary factual life. The most important feature of this special kind of life is that it determines and impresses all of the ordinary life of the person who prefers this kind of life. Can we speak about a certain logicity of such a kind of life? Or not? If we can, what kind of logic is it? The best way to answer this question is to look at the structure of the theistic life and try to reply the following question: When a theist utters a certain theistic speech, does this speech has any epistemological value? Or not? If it has, what kind of epistemology is it?

Theistic speeches are discourses which are based on factual expressions and whose contents are changed and sensed again in the context of a certain belief. According to this, we can say that a theistic speech is a metalanguage which is formed in a special kind of life. And an epistemological valuing of this speech must be free from expressions which refer to factuality; but as a parallel expression, it must also use all of the properties of factual expressions. In such a case, the syntax on which factual expressions are predicated, is also valid for theistic expressions. In other words, if we can speak about such a syntactic structure of theistic expressions, then we can also speak about their logical structure. And this logical structure must be a parallel logic which considers all of properties of the general logic which is used for symbolizing and checking factual expressions.

The general logic of factual expressions is to symbolize the cases and the facts in the world of things. For example, the proposition “if Michael works hard, he can succeed” can be symbolized as “ $p \rightarrow q$ ”, or propositions like “the weather is rainy and so cold” and “the weather is rainy or snowy” can be symbolized as “ $p \wedge q$ ” and “ $p \vee q$ ”. The first of these propositions is consistent and the last two propositions are consistent with each other. Also an inference such as “George is in Egypt or in Canada. He is not in Egypt. In that case he is in Canada.” can be symbolized as “ $p \vee q, \sim p \therefore q$ ”. And when we check this inference we can see that it is valid. (Restall, 2006: 26-56).

Thus we can symbolize and check the validity and consistency of theistic inferences and utterances according to logical methods. For instance, a theist abiding by a certain belief that forms his special theistic life can symbolize the expression “the God is omnipotent and omniscient” as “ $p \wedge q$ ” in propositional logic, or an expression like “the God is merciful” as $\forall x (Gx \rightarrow Mx)$ in predicate logic. And when we check these expressions we can see that they are consistent expressions (Osman, 2011b:35-104). We can also symbolize the theistic inferences such as “if an object is a God, it must be the most perfect thing. If an object is the most perfect thing, it must also exist in the reality. Hence God must be existing in the reality.”, “if God is the most perfect thing, it must be also perfect. If it is perfect, it must be existing in the reality. God is the most perfect thing. Hence God exists in the reality.” as “ $p \rightarrow q, q \rightarrow r \therefore p \rightarrow r$ ” and “ $Mg \rightarrow Pg, Pg \rightarrow E!g, Mg \therefore E!g$ ”. And when we check these inferences, we can see that they are valid. (Osman, 2011a:14-62).

2. The Logical Status of Atheism

The term atheism consists of the word “atheos” and the suffix “ism”. The word atheos consists of the negative prefix “a” and the word “theos”. In other words, atheos is the opposite of the word theos. Thus the atheism is an attitude aimed at negation of theism. This attitude does not refer to a special kind of life. The atheistic expressions and inferences, at first sight, appear as consistent and valid expressions and inferences. For instance, an expression like “the God is not omnipotent and omniscient” can be symbolized in propositional logic as “ $\sim(p \wedge q)$ ”, or an expression like “the God is not merciful” can be symbolized in predicate logic as “ $\forall x (Gx \rightarrow \sim Mx)$.” These symbolic expressions are consistent expressions in terms of propositional and predicate logic. Also an inference like “if there is evil in the world, there is not a God. There is evil in

the world. Hence there is not a God.” can be symbolized in propositional logic as “ $p \rightarrow \sim q, p \therefore \sim q$ ”. This inference is a valid inference in terms of propositional logic.

The fact that such expressions and inferences are consistent and valid does not mean that they have a definite logicity. Because these atheistic expressions and inferences cannot come up as a factual or as a parallel logic. For this reason, they do not have any factual or institutional epistemological reference. In other words, “an *atheist* is one who denies the existence of a personal, transcendent creator of the universe, rather than one who simply lives a life without reference to such a being. A *theist* is one who asserts the existence of such a creator. Any discussion of atheism, then, is necessarily a discussion of theism.” (Le Poidevin, 1996:xvii).

CONCLUSION

An agnostic stays between an attitude which refers to a special logic which is coming from a special epistemology of a special kind of life and an attitude which does not refer to any logic. It means that he stays between a logical and a non-logical attitude. However, this is a serious problem of logicity of agnosticism. In this case, we cannot say that agnostic expressions are logical or non-logical expressions. Because they have to be both logical and non-logical expressions. For this reason, this situation puts forward the paradoxicality of agnosticism.

REFERENCES

- Baylis, C. A. (1942). Agnosticism. Dagbert D. Runes (Ed.), *The Dictionary of Philosophy* (p. 7). Philosophical Library: New York.
- Bunnin, N. And Yu, J. (2004). *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Ferm, V. (1942). Theism. Dagbert D. Runes (Ed.), *The Dictionary of Philosophy* (p. 316). Philosophical Library: New York.
- Le Poidevin, R. (1996). *Arguing for Atheism*. London and New York: Routledge.
- Osman, F. (2011a). *Modern Mantık Açısından Teolojik Çıkarımlar*. Bursa: Asa.
- Osman, F. (2011b). *Tanrı Üzerine Konuşmanın Anlamı: Din Dilinin Mantıksallığı Problemi*. Bursa: Asa.
- Restall, K. (2006). *Logic: An Introduction*. London and New York: Routledge.

- Smart, J. J. C. (2003). Atheism and Theism. J. J. C. Smart and J. J. Haldane (Ed.), *Atheism and Theism* (p. 6-75), (2 nd ed.). Oxford: Blackwell.
- Stephen, T. D. (1997). *God, Reason and Theistic Proofs*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Shanahan, E. (1907). Agnosticism. *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company. Retrieved from <http://www.newadvent.org/cathen/01215c.htm>, 19 March 2012.

HİZMET SEKTÖRÜNÜN KAVRAMSAL TANIMI VE ULUSAL EKONOMİLERDEKİ ÖNEMİ

Definition of Service Industry and Its Importance for National Economies

Murat BAYAT¹

Abdulahap BAYDAŞ²

Cahit ATLI³

ÖZET

Genel gelişme modeline göre, bir ekonomide sektörel gelişim tarım-sanayi-hizmet sıralamasını takip eder. İlk iki sektör yani tarım ve sanayi sektörleri, doğrudan fizikî mal üretimine yöneliktir (Ekinci, 2004). Bu endüstrilerin dışında yer alan ve son elli yılda dünyanın gelişmiş ekonomilerinin yarısından fazlasını oluşturan hizmet sektörü ise gelişiminin halen devam ettirmektedir.

Özellikle 2000'li yıllardan sonra yaşanan hızlı değişimin bir sonucu olarak tarımsal ve sanayi endüstrilerinden, hizmet sektörüne doğru kayma yaşanmakta, hizmet sektöründeki bu gelişim çok geniş ve çeşitli alanlarda gerçekleşmektedir. Öyle ki, hizmet pazarlaması alanındaki konu ve sorunların, klasik pazarlama disiplinine dayanarak çözümünde ortaya çıkan problemler hizmet pazarlaması olarak nitelendirilen bir pazarlama alt disiplininin kurulup gelişmesini bile ortaya çıkarmıştır (Midilli, 2011). Bu çalışma gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin parlayan yıldızları olarak gösterilen hizmet sektörlerinin bilimsel tanımlamasını, sınıflamasını ve dünya genelinde tarihsel sürecinde göstermiş olduğu eğilimlerini ortaya çıkarmak, Türkiye ekonomisi ve ticaretindeki önemini vurgulamak için yapılmıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden yazın taraması üzerine bina edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Pazarlamasının Sınıflandırılması, Hizmet Pazarlaması, Hizmetler.

SUMMARY

According to general development model; in an economy sectoral development occurs in agriculture-industry-service sequence. The first two sectors- namely agriculture and industry sector- is directly related with the production of physical goods (Ekinci, 2004). On the other side; service sector which is located out of this industry and constitutes more than half of the world's developed economies since

¹ Yrd.Doç.Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, (muratbayat@duzce.edu.tr)

² Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF, (abaydas@bingol.edu.tr)

³ Dr. Cahit Atli, Türk Standartları Enstitüsü- TSE

the last fifty years, is still continuing its progress.

Especially as a result of the rapid changes occurred after 2000s, a shift from agricultural and industrial industries to service sector is experienced. The growth in service sector is very large and occurs in various areas. Indeed, the problems occurred during the dissolving of the issues and troubles in service marketing area within the usage of traditional marketing disciplines has revealed even as the establishment of a marketing sub-discipline described as service marketing (Midilli, 2011). This study has been done in order to identify the scientific description of service sector which is shown as the shining star of the developing and developed economies, to reveal the classification of it and to present the trends it has demonstrated in the historical processes throughout the world and to highlight the significance of it in Turkish economy and trade. The study is based on literature review a process used in qualitative research methods.

Key words: *Classification of service marke, service marketing, services.*

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz bilişim çağında, enformasyon teknolojisinin ve buna bağlı iletişim ağının (*internet, mobil telefon vs.*) hızla gelişmesi, görsel ve yazılı medyanın büyük atılım göstermesi, beraberinde dünya toplumlarını, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini birbirlerine yakınlaştırmış, kaynaştırmış ve dünyamızı yassı bir platform haline getirmiştir. Diğer bir deyişle dünyamız artık küresel değil düzlemsel bir hale gelmiştir. *Sosyo-kültürel açıdan değerlendirildiğinde*, geçtiğimiz bin yılın son yüzyılında, Kuzey Amerika devletlerinin kendi bölgelerinde ekonomik bir blok oluşturması (NAFTA), Avrupa devletlerinin bir Avrupa Birliği çatısı altında toplanarak tek devlet, tek bayrak ve tek ekonomi olma çabaları; 1990'ların başından eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin ve buna bağlı oluşturulmuş devletler topluluğunun dağılması; yeni ve bağımsız devletlerin ortaya çıkması, bu devletlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yönden Avrupa Birliğine girme ve uyumlaşma gayretleri, Uzakdoğu ekonomilerinin Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) adı altında birleşmeleri; bu gelişen toplumların daha fazla refah talep etmeleri ve küresel pazarlarda artan hakimiyetleri, dünya coğrafyası üzerinde yaşayan halkları, devletleri, kurum ve kuruluşları aynı ekonomik hedefler doğrultusunda birbirlerine yakınlaştırmış ve daha iyi tanımlarına vesile olmuştur. Binaenaleyh, sürekli değişen küreselleşme süreci ile eş zamanlı olarak, bilim ve teknolojiye bağlı olarak üretim ve verimlilik artmış, yaygınlaşmış; bu minvalde yüksek teknoloji insanların hayat şartlarını

iyileştirmiş ve yaşam kalitesi (*quality of life*) seviyesini yükseltmiştir. Doğal olarak insanların refah seviyeleri ve konforu artmış; beklenti, arzu ve istekleri değişmiştir.

Küreselleşme süreci ile artan ve yaygınlaşan sanayileşme, daha sonra hızla gelişen bilgi ekonomisi beraberinde hizmet sektörünü de geliştirmiş ve yepyeni sektörlerin doğmasında vesile olmuştur. Öyle ki, tarım ve sanayi endüstrilerinin ekonomide var olan oransal büyüklükleri giderek azalmış ve yerlerini hizmet endüstrileri doldurmaya başlamıştır. Günümüzde, *özellikle gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde*, hizmet endüstrilerinin payı çok yüksek düzeye yükselmiştir. Nitekim küresel ekonominin toplam çıktısı incelendiğinde, tarımsal ve sanayi üretiminin yanı sıra hizmet üretiminin de çok önemli bir paya sahip olduğu ve hızla yükseldiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile insanoğluların eskisinden daha fazla hizmet üretmekte, talep etmekte ve tüketmektedir. Sanayi üretimi ile birlikte gelişme gösteren hizmet endüstrisi, günümüzde birçok ülkenin en önemli gelir kalemlerinden birini teşkil etmekte ve ülkelerin refah düzeylerini önemli oranda etkilemektedir.

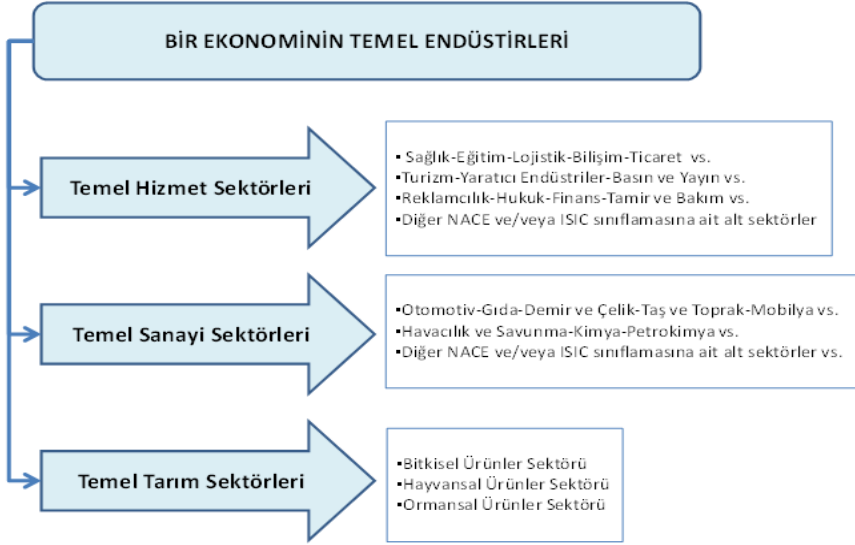
1. BİR EKONOMİNİN TEMEL ENDÜSTRİLERİ VE GENEL SINIFLAMASI

Ticaretin ulusal ve uluslararası boyut kazanmasında, 18. yüzyılın ortaları itibariyle kaydedilen *Sanayi Devrimi* safhasının çok önemli bir payı olmuştur. 17. yüzyılın ortalarından, 20. yüzyılın ilk yarısına kadarki devrede, ticarî hayatta yaşanan gelişmeler, liberal mantığa nispeten uygun bir çerçevede gerçekleşmiştir. Söz konusu süreç, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*General Agreement on Tariffs on Trade- GATT*) ile başlamış, halen Dünya Ticaret Örgütü- DTÖ (*World Trade Organization- WTO*) bünyesinde devam etmektedir. Hizmetlerin hem ulusal hem de uluslararası alanda önem kazanması sonrasında, ticarete ilişkin liberalizasyon müzakerelerine bu faaliyetler de dahil edilmiştir (Ekinci, 2008).

Günümüzde bir ülkenin veya bir bölgenin ekonomisi temelde 3 farklı endüstri (*tarım- sanayi- hizmet*) üzerine bina edilmektedir. Bu sektörler içinde en çekici olanı, en çok dikkat çeken ve hızlı gelişmeyi sergileyen hizmet ve hizmet sektörüdür. Hizmet sektörünün, gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde önemi giderek artmaktadır. Bu önemin farkına varan çeşitli düzeydeki karar vericiler, sektörlerle yönelik çeşitli rekabet stratejileri geliştirme yönünde büyük çaba sarf etmektedirler.

Farklı şekillerde tanımlanan tüm hizmet sektörlerinin sınıflaması bu temel endüstriler altında cem edilmektedir.

Sekil 1: Bir Ekonominin Temel Endüstrileri ve Genel Sınıflaması

Daha önceleri göz ardı edilen ve sadece tamamlayıcı- kolaylaştırıcı olarak görülen *hizmetler sektörü* hem tarım ve sanayi alt sektörlerinin önemli bir tedarikçisi hükmünü almış; hem de başlı başına önemli ekonomik getirileri olan sektörlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hatta günümüzün gelişmiş ekonomileri ve refah toplumlarının mihenk taşını hizmet sektöründe istihdam edilen kişilerin oranı belirlemektedir (*finansal hizmetler sektörü, kültür endüstrileri vs.*). Öyle ki, hizmet sektörlerinin gelişmişlik göstergesi, o ülkenin kalkınmışlık ölçütlerinden birisi olarak da kabul edilmektedir.

Nitekim tarım, sanayi ve hizmet sektörleri, ekonominin gelişim süreci içindeki yerleri ve bu gelişime katkıları açısından çeşitli dönemlerde çeşitli şekillerde değerlendirilmişlerdir. Zaman içinde giderek birbirinden uzaklaşan bu yaklaşımlar arasında 20. yüzyılın başlarında bile büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım ve teoriden birçoğunun üçüncü sektör olan hizmet sektörünü önemsemez ya da geri plana iter bir tavır almalarına karşın, günümüzde hizmet sektörünün ekonominin gelişiminde sahip olduğu pay, bu teorilerin ileriye dönük değil, zamanın koşulları içinde oluşturulmuş ve geliştirilmiş teoriler olduğunu ortaya koymaktadır. Hizmet ekonomisindeki bu

temel gelişim gerçekte, hizmetlerin gerek üretimde, gerekse temel ekonomik ihtiyaçları karşılamada vazgeçilmez bir unsur haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ise hizmet sektörü basit bir yan sektör olmaktan çıkıp, üretimin temel unsurlarından biri durumuna gelmiştir. Bu ise hizmet sektörüne ulusların refah düzeyini belirleyen faktör niteliği sağlamıştır (Midilli, 2011: 5). Ülkeler arasında ticaretin yapılmasının temel sebepleri vardır. Bu ticarî faaliyetler, *mal* ve *hizmet* olmak üzere ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, ortaya çıkan sebeplerin temelde benzerlik taşıdığı görülmektedir. Mal ticareti; yerli üretimin yetersizliğine, fiyatlar arasındaki farklılıklara ve mallarda gerçekleştirilen farklılaştırma faaliyetlerine bağlanmaktadır (Seyidoğlu, 1993: 25-27).

Yukarıda adı geçen temel sektörler (*tarım-sanayi-hizmet*), ekonomik anlamda gelişirken, beraberinde toplumsal yapıyı da oluşturmuş- geliştirmiştir. Örneğin tarım sektörü gelişirken, toplum da sektörle hemhal olmuş ve uyumlu bir değişim içine girmiştir. Sanayi sektörünün oluşumunda ve gelişiminde de benzer bir süreç yaşanmıştır. Bu çerçevede sanayi sektörü, bir sanayi toplumu oluşturmuştur. Aynı durum, hizmet sektörü için de geçerlidir. 1970'ler itibarıyla sanayi toplumundan hizmet toplumuna doğru bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır ve bu dönüşüm halen devam etmektedir. Nitekim sektör, ekonomik anlamda gelişirken, sosyal alanda da kendisiyle uyumlu bir dünya görüşü ve hayat tarzı oluşturmakta ve bunu her geçen gün geliştirmeye devam etmektedir.

2. HİZMET KAVRAMI VE EKONOMİDEKİ ÖNEMİ

Soyut niteliği itibarıyla hizmet kavramı, somut nitelikte olmayan mal kavramından farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle hizmet kavramının tanımlanması mal kavramına göre daha karmaşıktır (Çatı ve Baydaş, 2008; Midilli, 2011). Genel olarak değerlendirildiğinde birçok tanımı bulunan hizmet kavramı; *mal üretimi* dışında kalan ve somut bir çıktısı olmayan, üretildiği anda tüketilen soyut bir üründür. Daha detaylı bir tanımlama ile kavramlaştırıldığında ise; fiziksel olmayan ürün olarak nitelendirebileceğimiz; bu bağlamda- yer, zaman, şekil ve hissel boyutlardan fayda sağlayan, aynı zamanda üretildiği yerde/ anda tüketilen bir iş, eylem, performans, sosyal olay, çaba ya da faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

Hizmet kavramı, fiziksel bir ürüne bağlı veya bağlı olmayan iş/performans olarak değerlendirilen ancak doğası gereği sahiplilik yani gözle görülür elle tutulur bir obje veya ürün vermeyen bir uğraş olarak da tanımlanmaktadır. Tüketici veya tüketici gruplarının ihtiyaçlarını karşılamak

maksadıyla, belirli bir fiyat veya fiyatsız (*kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, STK'lar vs.*) olarak sunulan ve herhangi bir malın sahipliğini gerektirmeyen yarar ve doyum oluşturan soyut faaliyetlerin bütünü olarak da değerlendirilmektedir (Kotler, 1997; Kotler ve Armstrong, 2004). Bu tanımlar çerçevesinde değerlendirildiğinde hizmetlerin mallardan çok farklı olduğu ve kendine özgü nitelikler taşıdığı görülmektedir. Nitekim hizmetler; dinamik bir yapıya sahip olup fiziksel ürünler ya da fiziksel objelerin boyutları anlamında ölçülememektedir. Sunulduğu anda tüketilen hizmetler, ancak tekrarlanabilir. Sunulmadan önce taharri ve tetkik edilemez, bu meyanda ancak hizmetlerin gözlenmesi sonucunda bazı sonuçlara ulaşılabilir. Hizmetlerde bütünleştirilen fiziksel koşullar ve fiziksel ürünler belirli performans standartları ya da çevre standartlarıyla ancak incelenir. Hizmeti satın alan ve/veya kullanan kişi ve/veya kişiler bir kez satın almadan tatmin edici olup olmadığı hakkında herhangi bir sonuca ulaşamaz. Hizmetlerin yaşam süresi yoktur, yani, yalnızca hizmetlerin oluşturulması ve sunulması süresi vardır. Zamanla ilgili faaliyetler dizisinden oluşan hizmet, belli bir anda başlar ve belli bir anda biter. İnsan davranışı ile yönlendirilen bir dizi etkinlikten oluşan hizmetin üzerinde insan *unsuru-emeğihayli* fazladır ve çoğu hizmet sunan kişilerin uzman (*nitelikli işgören*) olmasını gerektirmektedir (Sayım ve Aydın, 2011: 246).

Günümüzde teknolojiye meydana gelen ilerlemeler hizmetlerde de büyük değişimlere yol açmıştır. Buna bağlı olarak, hizmetler artık, ticareti yapılamayan ve düşük verimliliğe sahip olan mallar olarak değerlendirilmemektedir. Nitekim çoğu hizmetler, günümüzde uluslararası ticarete de konu olmakta, yani ihraç edilmektedir (Yıldırım Mızrak, 2002: 7).

Hizmet sektöründe meydana gelen gelişmeler, beraberinde yeni hizmet alanlarını da (*alt sektörler*) getirmiştir. Diğer bir ifade ile ağırlıklı olarak sosyal kaynaklı gelişmelerin, yeni birtakım hizmetlere ihtiyacı gündeme getirdiği ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve bunlara bağlı olarak meydana gelen değişimler de yeni hizmetlerin oluşmasına imkân sağlamaktadır. Söz konusu gelişmeler, mevcut hizmetleri ticarete konu olma açısından daha fonksiyonel hâle getirmekle beraber, yukarıda da kısmen değinildiği gibi, yeni birtakım hizmet alanlarının da ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler kapsamında, 20. yüzyılın son çeyreği itibarıyla ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri bilgisayar alanında olmuştur. Bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişim, beraberinde yeni bazı imkânlara da yol açmıştır

(Ekinci, 2008).Günümüzde ülkeler, internet alt yapısını kullanarak birtakım hizmetlerini uluslararası alanda arz etmeye ve bu şekilde ticarî paylarını artırmaya çalışmaktadırlar. Nitekim internet ortamında gerçekleştirilen ticarî faaliyetler [e-ticaret (*elektronik ticaret*)] yoğunluğunu giderek artırmaktadır. Bu kapsamda birçok hizmet ticarete konu edilmektedir. Mesela; haberleşme, turizm, malî hizmetler, dağıtım hizmetleri (*özellikle perakende ticaret*) buna ilişkin verilebilecek faaliyetlerin başında gelmektedir. Ayrıca, eğitim, sağlık ve kamu hizmetleri de benzer şekilde e-ticarete konu olmaktadır (Yıldırım Mızrak, 2004: 47).

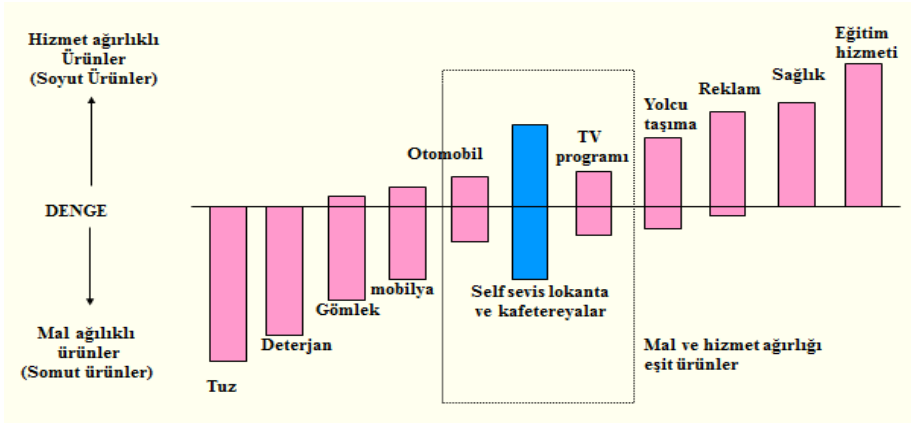
Özetlemek gerekirse hizmet sektörü, ekonomide önemli bir rol üstlenmektedir. Sektör, alt sektörleri ile hem ekonomiye kazandırmış olduğu somut gelirler ile; hem de diğer endüstrilere (*tarım ve sanayi*) katkı ve etkilerinden dolayı büyük önem arz etmektedir. Hizmetler sektörü, tarım ve sanayi arasında kilit noktada bulunmakta olup, diğer sektörler ve tüketiciler arasında bir nevi aracılık rolü üstlenmektedir (Ekinci, 2008).

İstihdam sorunlarının giderek önemini arttırdığı ve hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığının bir refah kriteri olarak değerlendirildiği günümüzde,istihdamdaki payının büyüklüğü nedeniyle hizmetler sektörü ve bu sektördeki istihdamı yapısı dikkatleri çekmektedir. Nitekim hizmetler sektöründe yaşanan bu büyük gelişme sayesinde, başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere, bu sektörün üretim ve istihdama olan katkısı ciddi boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. İletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de hizmet faaliyetlerinin çeşitliliklerini ve fonksiyonlarını hızla arttırmaktadır (Gündoğan, 2002).

3. HİZMET KAVRAMININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sanayi sektöründe uygulanan geleneksel üretim teknikleri hizmet sektörüne de uygulanabilir. Ancak; imalat ve hizmetin gerektirdiği farklılıkların önemsizmemesi başarısızlıklara yol açabilir. Fakat daha da önemlisi hizmetlerin belirgin özelliklerinin bilinmesi yenilikçi yönetimlerin daha sağlıklı bir yaklaşımı ortaya koymalarına yardımcı olmaktadır. Hizmet ve ürün arasındaki ayrımı yapmak çok güçtür. Zira bir ürün satın alırken ürünle birlikte bazı hizmetler sunulur (*örneğin, kurulum, bakım, onarım vs.*), aynı şekilde bir hizmet satın alınmasında da beraberinde bir ürün alınmaktadır (*örneğin, lokantada yemek yemek gibi*). Bu bağlamda her bir *satın alma işlemi*, mal ve hizmetlerin değişen oranlardaki karışımının oluşturduğu bir bütündür (Aydın, 2002).

Şekil 2: Hizmet ve mal dizisi

Hizmetlerin fizikî mallardan farklı olduğu, birçok yazar tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Grönroos; 1990: 28-29; Karahan; 1995: 18; Üner, 1995: 2-11). Hizmetlerin farklı olduğu noktaların çok iyi anlaşılması, hizmet işletmelerinin kendilerine has üretim, yönetim ve pazarlama stratejilerini belirlemelerinde kolaylıklar sağlayacaktır. Özellikle, hizmeti tanımlarken *soyutluk kavramı* üzerinde durulmuş ve bir ürün ne kadar soyutsa o kadar saf hizmettir ifadesine yer verilmiştir. Ancak soyutluk, hizmetin özelliklerinden bir tanesidir. Hizmeti fiziki ürünlerden ayıran diğer özelliklerin de ortaya konması, hizmet pazarlamasının kendine has pazarlama problemlerini çözmesi açısından önemlidir.

Mal ve hizmet arasındaki farkı Tablo 1’de görmek mümkündür.

Tablo 1: Hizmet ve Mallar Arasındaki Farklar

Fiziki Malların özellikleri	Hizmetlerin Özellikleri
• Somut	• Soyut
• Homojen	• Heterojen
• Üretim ve dağıtım tüketimden ayrıdır	• Üretim, dağıtım ve tüketim eş zamanlı işlemlerdir
• Mal bir şeydir (bir nesnedir)	• Hizmet bir faaliyet ya da süreçtir
• Temel değeri fabrikada üretilir	• Temel değeri alıcı-satıcı arasındaki etkileşimle üretilir
• Müşteriler normalde üretim sürecine katılmaz (üretimden uzaktır)	• Müşteriler üretim sürecine katılırlar ve etkileşim içindedirler
• Stoklarda saklanabilir	• Stoklanamaz
• Mülkiyet transferi yapılabilir	• Mülkiyet transfer edilemez

Kaynak: Grönroos, 1990: 28-29.

Hizmetin yukarıda belirtilen özelliklerinden dolayı kendine özgü pazarlama stratejileri vardır. Örneğin; (1) tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bunların karşılanmasına yönelik hizmet sunulması, (2) pazarlamanın devamlılık gösteren yapısı, yani faaliyetlerin süreklilik arz etmesi, (3) hizmet pazarlaması faaliyetlerinin birbirini izleyen ve düzenlilik gerektiren aşamalardan oluşması, (4) pazarlama araştırmasının önemi ve hizmet pazarlaması uygulamalarında süreklilik göstermesi, (5) hizmet işletmelerinin hizmet veren diğer işletmeler ile dayanışmalarının önemi, (6) örgüt çapında ve bölümler arasında dayanışmanın gerekliliği ve işletme çapında pazarlama çabalarının bütünlüğü ve (7) hizmetlerin soyut özelliği ve tüketim ile üretimin genellikle aynı zaman/yerde gerçekleşmesi nedeni ile müşteri memnuniyetinin sağlanmasında kalitenin önemi; bu stratejiler arasında gösterilmektedir (İçöz, Tavmergen ve Özdemir, 1999: 27- 40).

Hizmetlerin genel özelliklerini dört grupta incelemek mümkündür (Üner, 1995: 3; Öztürk, 2003: 8; Aydın, 2002; Altan ve Atan, 2004; Mucuk, 2012: 325):

- Soyut olmaları,
- Heterojen olmaları,
- Üretim ve tüketiminin eş zamanlılığı,
- Stoklanamamalarıdır.

Diğer yandan; (1) bölünemezlik, (2) insan odaklılık, (3) değişken dalgalanan talep, (4) mülkiyet transferi yapılamaması gibi, hizmetlerin diğer özellikleri de farklı yazarlar tarafından tanımlanmaktadır (Cowell, 1991: 23; Atan, Baş ve Tolon; 2003: 4).

Bu çalışmada hizmet özellikleri; (1) soyut olma, (2) üretim ve tüketiminin eş zamanlı olması, (3) heterojen olması, (4) stoklanamaması, (5) mülkiyet transferinin yapılamaması ve (6) insan odaklılık başlıkları altında incelenmiştir.

3.1. Hizmetlerin Soyut Olması Özelliği

Yalın bir hizmet herhangi bir obje gibi fiziksel duygularla değerlendirilemez. Dolayısıyla soyut bir yapıya sahip olan bu özellik, satışı yapılmadan önce doğrudan gözle görülemez ve incelenemez. Nitekim herhangi bir mal ve/veya ürün alıcısı, satın alacağı malın fiziksel içeriğini kontrol edebilir, estetik yapısını inceleyebilir, tadabilir veya koklayabilir. Ancak, yalın bir hizmet satın alınmadan önce tutulabilir bir özelliğe sahip olmadığından dolayı, alıcının (müşterinin) tecrübe etme şansı yoktur.

Soyutluk özelliğinin muhtasar olarak çeşitli anlamları bulunmaktadır;

tutulamaz, görülemez, duyulamaz, bir ölçü birimi ile ifade edilemez, sergilenemez, paketlenemez ve taşınamaz, kolaylıkla tanımlanamaz, formüle edilemez ve kolayca zihinsel olarak algılanamaz şeklinde ifade edilmektedir (Erkut; 1995: 33; Öztürk, 2003: 9). Hizmetin soyutluk özelliği, hizmetin bir nesneden ziyade bir performans ya da faaliyet dizisi olmasından da kaynaklanmaktadır. Mesela; bir hastanede sağlık hizmetinin sunumu- muayene, teşhis ve tedavi faaliyetlerinden oluşmaktadır. Bu faaliyetler devam ederken ve bittikten sonra yerine getirilen hizmet tam olarak kavranamaz. Bu durum hizmetlerin soyut oluşunun, yani kolaylıkla kavranamamasının bir sonucudur.

Sunulan hizmetin tam hizmet ya da mallarla desteklenmiş hizmet olması da bu konuda önemlidir. Mesela; bir avukattan hizmet alacak müşterinin somut deliller bulması çok zordur. Bu durumda müşterinin yapacağı iş; o avukat hakkında çevreden bilgi edinmektir.

Maddi unsurlarla destekli hizmetlerde müşterinin kolaylıkla anlayıp görebileceği unsurlar vardır. Mesela sağlık hizmeti sunan bir hastanenin binası, kullanmış olduğu cihazlar, tecrübeli personel soyut olan sağlık hizmetini anlaşılır hale getirmektedir. Bu kriterler sayesinde müşterinin karar vermesi kolaylaşacaktır (Çatı, 2002: 17). Ayrıca hizmetler, tüketici tarafından satın alınmadan önce değerlendirilme durumu çok azdır ve belirsizlik yüksektir. Belirsizliği azaltmak için tüketici hizmet kalitesinin işaretlerini aramaktadır. Kalite hakkındaki kanaatinin çerçevesini hizmetin icra edildiği yer, insanlar, ekipman, iletişim materyalleri ve fiyata bakarak çizmektedir. Böylece hizmeti bir veya birkaç yönden dokunulabilir hale getirmek hizmeti sunan kişi ve/veya kişilerin görevleri arasındadır (Kotler, Armstrong, Saunders ve Wong, 1996). Bununla birlikte bazı hizmetler soyut yani dokunulamaz hizmetin oluşabilmesi için dokunulabilir parçalar da içerebilmektedir.

3.2. Ayrılabilirlik Özelliği

Gözle görülür bir malın üretim ve tüketimi iki ayrı işlemdir. Genellikle işletmeler bir malı üretir ve müşterilerin arzu ettikleri yerlere taşırlar (Aydın, 2002: 1107). Üretici bir zaman dilimi içinde malları yapabilir, depolayabilir, yeri ve zamanı geldiğinde ürettiği bu malı satabilir. Bununla birlikte hizmetin üretimi ve tüketimi iç içe geçmiş bir olaylar zinciridir, yani hizmet üretildiği anda tüketilmelidir. Diğer bir ifade ile hizmetin sağlayıcısı (*insan veya makine olabilir*) sunmuş olduğu hizmetten ayrılamaz (Stanton, 1984: 497), yani o kişi sunmuş olduğu hizmetin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Binaenaleyh,

hizmet üreticisi tüketici ile birebir muhatap halindedir. Yani, hizmeti satın alan müşteri hizmet üretimi esnasında üretici ile beraberdir. Örneğin, bir doktor hastası olmadan ona bir hizmet sağlayamaz. Bir ATM makinesinden hizmet alabilmek için makinenin yanında olmak gerekir. Böylece hizmetler üretildiği anda tüketilir, üretimi ile tüketimi birbirinden ayrılmamaktadır.

Hizmetin üretiminde müşteri ve üretici arasında ciddi bir etkileşim vardır (Kotler ve Armstrong, 1991: 605). Müşterinin hizmete göstermiş olduğu ilgi, hizmetin kalitesine olumlu ya da olumsuz olarak yansımaktadır. Mesela; eğitim hizmeti sunan bir öğretmenin verimliliği ya da sunduğu hizmetin kalitesi öğrencilerin derse göstermiş oldukları ilgi ile olumlu ya da olumsuz değişecektir. Sağlık hizmeti sunan bir doktorun sunmuş olduğu hizmet, müşterisi olan hastanın derdini anlatmasından etkilenecektir. Hastalığını ayrıntılı olarak anlatan hasta, teşhis ve tedavide doktora yardımcı olmaktadır (Çatı, 2002: 17).

Bir hizmet satın almak isteyen kişi, hizmetin kalitesi hakkında, hizmeti satın almadan bir hükme varamaz. Müşteriler hizmet pazarlayanlardan hizmet sunanlar hakkında bilgi almak isterler. Hizmeti pazarlayanların görevi, hizmeti sunanlar hakkında anlaşılır bilgiler vermektir. Pazarlamacıların bu görevi hizmetin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bone ve Kurtz; 1992: 370). Bu, çoğunlukla seyahat ve sigorta hizmetleri gibi dolaylı dağıtım kanallarını da kullanabilen hizmetler için geçerlidir. Bu durum hizmetin dokunulmazlığı ile beraber eş zamanlılığından da kaynaklanmaktadır.

Hizmetlerin pazarlanmasında taşıma, depolama gibi fiziksel dağıtım işlemlerinin geçerliliğinin olmadığı bir ortamda, hizmeti üreten ile hizmetten yararlanan arasında doğrudan ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Sarıyer, 1996: 10). Hizmetin kaynağından ayrılmaması nedeniyle, hizmet pazarlamasında yegâne dağıtım kanalı doğrudan satıştır. Hizmetin üretici ile müşteriyi ayrılmaz hale getirmesi, üretim ve pazarlama fonksiyonunu da birleştirmekte ve bir hizmetin birden fazla mekânda pazarlanabilmesini de ortadan kaldırmaktadır (Akdoğan; 1981: 24). Ancak seyahat ve sigorta acenteleri gibi kuruluşlar hizmet üreten işletmeyi temsil ederek tanıtımı üstlenebilir. Bu durumda hizmet pazarlamasında dolaylı dağıtımdan da söz edilebilir (Üner; 1995: 5).

3.3. Değişkenlik Özelliği

Hizmetler üretim ve tüketim esnasında *insanları* içerdiğinden dolayı dikkate değer bir değişkenlik (*heterojenlik*) potansiyeline sahiptir. Yani

hizmetler *kim tarafından, nerede ve ne zaman* sağlandığına bağlı olduğundan dolayı oldukça değişken bir yapıya sahiptirler.

Değişkenlik (*heterojenlik*) özelliği, bir hizmetin kalitesindeki değişkenlik ihtimalinin yüksek oluşu şeklinde ifade edilebilir (Doyle; 1998: 359). Hizmetlerin kalite ve içerikleri, hizmeti sunandan bir diğerine, hizmetin bir müşterisinden diğerine hatta günden güne değişip farklılık gösterebilir. Mesela, tıbbî hizmetlerin kalite ve içeriği bir doktordan diğerine, hastadan hastaya ve nihayet günden güne farklılık gösterebilir (Ferman; 1988: 25).

Hizmetler insan performansı olduğundan, bir kişinin göstereceği faaliyetin her zaman aynı kalitede gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü insanların değişik zaman ve mekânlarda değişik psikoloji taşıması ihtimali ile performans değişikliği de kaçınılmazdır. Beklenti ve deneyimlerdeki bu farklılıklar, hizmet kalitesinin kontrolüne ve hizmetin standartlaştırılmasına yönelik faaliyetlerde işletmeler açısından sıkıntılara yol açmaktadır (Songur, 2009: 12).

Öte yandan, hizmetin heterojen olma özelliği, standartlaştırılmasını da zorlaştırmaktadır (Stanton, 1984: 498). Yani üretilen hizmet, mamul üretimindeki gibi standartlaştırılmaz. Hizmetin her birimi farklıdır (Öztek; 1997: 9). Bir hizmet sunucusunun hizmetini ya da aynı hizmeti sunan farklı hizmet kuruluşlarının hizmetlerinin fiyatlarını standartlaştırmak mümkün değildir. Örneğin bazı sağlık sektörü hizmetlerinin standartlaştırmayacağına tipik bir örnektir (Bone and Kurtz; 1992: 372). Bir doktor her ameliyatta aynı başarıyı gösteremeyeceği gibi her doktorun hizmetinin karşılığı da aynı değildir. Yine, bir güzellik salonu, bir giyim tasarım firması ya da yönetici temin eden bir danışmanlık firmasının sunduğu hizmetler bireysel müşterinin talebine göre (Haksever; Render; Russel and Murdick; 2000: 18) değişkenlik göstermektedir.

Yukarıda sıralanan alt değişkenlerin sonucu olarak ortaya çıkan heterojenlik, spesifik bir pazarlama problemi olarak standartlaştırma ve kalite kontrol faaliyetlerini de zorlaştırmaktadır (Öztürk; 2003: 10). Hizmetlerde heterojenlik insan unsurunun ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. O halde şu söylenebilir; hizmetlerin emek ya da makine ağırlıklı olmasına göre hizmetin heterojenliği farklılık arz edecektir. Emek ağırlıklı hizmetlerin kalitesi ve standartlaştırılması zorken, makine ağırlıklı hizmetlerinki daha kolay olacaktır (Doyle, 1998: 360).

3.4. Bozulabilirlik Özelliği

Bozulabilirlik(*depolanamama*) aynı zamanda malları hizmetlerden ayırır ve hizmetlerin depolanamayacağını ifade eder. Mallar hizmetlerden ayrı olarak önce depolanır ve daha sonra satılabilirler. Hizmetler hazır olduklarında stoklanarak daha sonra satılamazlar (Kotler and Armstrong; 1991: 606). Örneğin; akşam için hazır olan otel odaları kullanılmadan bekletilerek daha sonraki bir tarihte kullanılamazlar. Bir uçağın koltukları uçuş sırasında dolu olmalıdır, boş kalan uçak koltukları depolanarak daha sonradan kullanılamazlar. Diş hekimi, hukukçu ve kuaför gibi hizmet sağlayıcılar randevu defterindeki boş zamanları yeniden kazanarak kullanamazlar (Hoffman and Bateson; 1997: 36-37).

Hizmetlerin stoklanamaması özelliği, birçok araştırmacı tarafından hizmetin dayanıksızlığı ya da çabuk bozulması şeklinde de tanımlanmaktadır (Doyle; 1998: 360; Bone and Kurtz; 1992: 371; Akdoğan; 1981: 24; Karatepe; 1998: 110; Ferman; 1988: 27). Binaenaleyh, hizmetin stoklanamama özelliğinden kaynaklanan en önemli pazarlama problemi, talep değişiminden dolayı uygun kapasite planlaması yapılamamasıdır (Mucuk; 2012: 326). Çünkü hizmetlere olan talep mevsimden mevsime, aydan aya, günden güne hatta günün içinde saatten saate değişkenlik göstermektedir. Yani kapasite yüksek tutulsa talebin az olması durumunda atıl kapasite oluşacaktır. Kapasite azaltılsa talebin çok olduğu anda talebe cevap verilemeyecektir (Doyle; 1998: 360).

Talebin belirli saatlerde azaltılması ve belirli saatlerde çoğalmasını sağlamak kadar arzın da bu duruma uyarlanması önemlidir. Arzın ayarlanması ise (1) yarı zamanlı elaman istihdam etmek, (2) müşterinin katılımını sağlamakve (3) yeni iş programları geliştirmek şeklinde gerçekleştirilebilir (Doyle, 1998: 360-361).

3.5. Sahip Olma Özelliği

Mallarla hizmetler arasındaki temel farklılıklardan biri de hizmetler için mülkiyetin olmamasıdır. Bir hizmete sahipliğinin olmaması onun elle dokunulamaması ve geçiciliğiyle ilgilidir. Malların satın alınmasında malın mülkiyeti satıcıdan alıcıya geçer. Buna karşın hizmetler yerine getirildiğinde alıcıya hiçbir mülkiyet transferi olmaz. Alıcı, sadece araba parkını kullanma veya bir avukatın zamanı gibi hizmet işleminin hakkını satın alır. Bir malı satın alan onun mülkiyetine de sahip olurken, hizmeti satın alanlar sadece onun kullanım ya da ondan yararlanma hakkını alırlar (Aydın; 2002: 1108).

3.6. İnsan Odaklılık

Hizmetler sektörü ve sektörün faaliyet alanı içinde sunulan hizmet ürünlerinin büyük bir kısmı insan gücüne/ emeğine bağlıdır. Bu sebepten ötürü hizmet sektöründe istihdam edilen insan kaynaklarının keyfiyeti büyük ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü bu keyfiyet ve buna bağlı davranış şekli hizmet talebini önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü hizmet üreten insan kaynağı (eleman) ile tüketen arasında yüz yüze alaka ve yakınlık gerektirmektedir.

Birçok hizmetin pazarlanmasında alıcı ile satıcı arasında sıkı ilişki kurulur. Öte yandan, mallara göre, hizmetlerin üretiminde ve pazarlanmasında alıcı daha önemlidir. Hizmet sanayinde verimlilik, hizmeti satın alanın etkili biçimde üretim işlevine katılmasına bağlıdır (Karahan, 2003).

Emek yoğun ve ilişki yoğun özellikler taşıyan hizmette kalite ve performans da insana bağlıdır. Hizmeti üreten pazarlayanın kişiliği ve ikna yeteneği hizmetin satın alınma kararını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu açıdan, müşteri ile etkileşim içindeki elemanın teknik becerisinden daha çok etkileme ustalığı önem kazanmaktadır. İnsan kaynağının pazarlama açısından önem kazandığı bu tip işletmelerde, katılımcı yönetim anlayışının yaygınlaşması ve hizmeti sunan çalışanainisiyatif verilmesi önem arz etmektedir.

4. HİZMETLERİN SINIFLANDIRILMASI

Hizmetlerin çok çeşitli olmasından dolayı, hizmet tanımının yapılmasında karşılaşılan güçlükler hizmetlerin sınıflandırılmasında da yaşanmıştır. Hizmetler son derece geniş ve heterojen faaliyetlerden oluşan bir sektördür. Bu nedenle bütün hizmetlerin aynı özellikleri gösterdiklerinin varsayıldığı toptancı bir yaklaşımdan sıyrılmak ve hedeflenen sorunla uyumlu kriterlere göre gruplanan hizmet alt kümelerini dikkate almak daha yararlı olacaktır (Ardıç, 1998: 14). Hizmetin tanımlanıp sınırlarının çizilmesi kadar tasnif edilmesi de zordur. Sınıflandırmanın amacı, işletmelerin yönetim ve pazarlama faaliyetlerinde işletmelere uygun stratejiler geliştirmektir. Sınıflandırma sayesinde yöneticiler, endüstri sınırlarının ötesine bakma imkânı bulabilir, farklı hizmet işletmelerinin benzerliklerinden ve uygulamalarından yararlanabilirler (Lovelock, 1991: 25). Hizmet işletmeleri için önemli olan tasnifi gerçekleştirmeyi amaçlayan birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Hizmetlerle ilgili tasnifler çoğaltılabilir, farklı bakış açılarına ve kriterlere göre yapılan birçok sınıflandırma şekli

bulunmaktadır (Stel ve Donoho, 1996: 33).

4.1. Pazarlama Amaçları Bakımından Hizmetleri Sınıflandırma

Hizmetler pazarlama amaçları bakımından sınıflandırılabilir. İlki bir malın ya da hizmetin pazarlanmasını kolaylaştıran, pazarlanan mal ve hizmeti destekleyen hizmetlerdir. Bu tür hizmetler, pazarlanan mala rekabet üstünlüğü katmak ya da pazarı geliştirmek için malla birlikte sunulurlar. Mala ilişkin garantiler, satılan malın taşınması vb. hizmetleri gibi (İslamoğlu, 1999: 355).

Hizmetlerin diğer grubu ise, doğrudan hizmet olarak tüketiciler ya da diğer alıcılar tarafından satın alınıp kullanılan hizmetlerdir. Bu hizmetler, herhangi bir fiziksel ürünle ilişkisi olmadan pazarlanabilen saf hizmetlerdir. Örneğin, sigortacılık, danışmanlık, bankacılık, bakım hizmetleri, ulaştırma, pazar araştırması, muhasebe, güvenlik ve koruma hizmetleri, seyahat rezervasyonu gibi hizmetler bu grup içinde yer almaktadır (Enginkaya, 2000).

4.2. Hizmetlerin Hedefleri (Muhatapları) Bakımından Sınıflandırılması

Muhatapları bakımından irdelendiğinde ise hizmetler 6 farklı kısımdan meydana gelmektedir.

- **Tüketici Hizmetleri**

Tüketicilerin nihai hizmet taleplerini karşılayan hizmetlerdir. Özellikle aile ve kişilere yönelik hizmetler bu gruba girer (Aslan, 1998; 49).

Tüketici hizmetleri çoğu kez yaşam kalitesini arttırmak için bireylere sağlanan sosyal ve kişisel hizmetlerdir. Tüketici hizmetleri; kolayda, beğenmeli, özellikli ve aranmayan hizmetler (Varinli, 1995; 24-25; Akdoğan, 2011) şeklinde incelenebilir.

- **Kolayda Hizmetler**

Tüketici herhangi bir hizmeti fazla zaman harcamadan, planlamaksızın satın alıyorsa, bu hizmet *kolayda hizmet* sınıfına girer. Mesela, kuaförün sunduğu hizmet, belediyelerin taşıma hizmetleri gibi hizmetler büyük ölçüde kolayda hizmetlerdir. Bunun yanı sıra film gösterim hizmetleri de sinemaseverler için kolayda hizmet sınıfına girmektedir.

- **Beğenmeli Hizmetler**

Tüketicinin satın almadan önce, çeşitli satıcıları dolaşıp kalite, fiyat, satın alma koşulları vb. açılardan karşılaştırma yaptığı hizmetlerdir. Bu açıdan, seyahat hizmetleri, bankalardaki mevduat ve kredi hizmetleri genel olarak

beğenmeli hizmetlere örnek olarak verilebilir (Yalçın ve Sezer; 1995: 105).

- **Özellikli Hizmetler**

Kendine has hususiyetleri ve imajları/ ön yargıları olan; satın alınmasında tüketicilerin çoğu zaman özel gayret gösterdiği ve özel niteliğe yoğunlaştığından fiyatlarını çok fazla önemsemedikleri hizmetler özellikli hizmetler olarak tanımlanmaktadır.

- **Aranmayan Hizmetler**

Tüketicinin varlığını bilmediği veya bilse de normal şartlarda satın almayı düşünmediği hizmetlerdir. Kırsal kesimdeki kadın için güzellik salonlarının verdiği hizmet aranmayan hizmet niteliğinde olabilir. Ancak önemle üzerinde durulması gereken bir husus şudur ki; bu hizmetler herkes için standartlık taşımamaktadır. Yani bir müşteri için kolayda olan bir hizmet başka müşteri için beğenmeli hizmet olabilir(Çatı, 2002: 29).

- **Üretici Hizmetleri**

Bu hizmetler bir işletmeye sağlanan hizmetlerdir ve hizmet üreten işletme, hizmeti pazarladığı işletme için, gelecekte de ekonomik faydası olacak hizmetler üretir. İmalat firmalarına ve hatta hizmet endüstrilerindeki firmalara yönelik ara ve yardımcı hizmetlerdir.İmalat endüstrilerindeki işlerin giderek uzmanlık gerektiren bölümlere ayrılması, firmaların doğrudan işgücü istihdam etmelerini giderek daha pahalı hale gelmesi ve yeni ürünlerin giderek daha fazla uzmanlık desteğine ihtiyaç göstermesi gibi faktörler, üretici hizmetlerin talebini arttırmakta ve sadece firmalara yönelik hizmetler sunan endüstriler geliştirmektedir (Palmer, 1994; 10).

4.3. Kar Amaçlı Olup Olmamasına Göre Hizmetleri Sınıflandırma

Hizmet işletmeleri hizmet karşılığının alınışına göre kâr amaçlı ya da kâr amaçsız şeklinde ikiye ayrılır (Berkowitz; Kerin; Hartley and Rudelius; 1994: 679; Ghobadian; Speller and Jones; 1994: 43; Uslu ve Marangoz 2008: 110). Kâr amaçlı hizmetler, genel olarak özel sektörün kâr amacı ile gerçekleştirdiği hizmetlerdir. Bunlara ticari hizmetler de denilir (Cemalcılar; 1979: 116).

Kâr amaçlı firmalar tarafından pazarlanan hizmetlerin geniş bir sahası-sektörü (*barınma, evle ilgili işler, kişisel bakım, tıbbi klinik sağlık hizmetleri, özel eğitim, işyeri hizmetleri ve diğer profesyonel hizmetler, sigortacılık, bankacılık ve diğer finansal hizmetler, iletişim vs.*)günümüz hizmetler sektörü piyasasında faaliyet göstermektedir.

Kâr amacı olmayan hizmetler için; kamu sektörünün, halkın istifadesine sunmuş olduğu, kâr amacı taşımayan savunma, kültürel, dini, güvenlik, yardımseverlik-hayırseverlik, eğitim ve diğer sosyal sebeplerden doğan hizmetlerdir (Pekin, 1990: 29- 40; Kepekçi, 1982: 55-78). Ayrıca çeşitli vakıfların gerçekleştirdiği hizmetler de birer kâr amaçsız hizmet sayılabilir. Kar amacı gütmeyen binlerce işletme bulunmaktadır. Bunların faaliyetlerinin büyük kısmı diğerleri ile iç içedir.

4.4. Üretim Teknolojisine Göre Hizmetleri Sınıflandırma

Üretim teknolojisine göre hizmetler; insan, teknoloji ve ürüne dayalı olan hizmetler olarak sınıflandırılabilir. İnsanlara bağlı olarak verilen hizmetler, pazarlanan nesne olmakla beraber, hizmetle ilgili kimselere bağlı olarak sunulan hizmetlerdir; koruma görevliliği, çocuk bakım hizmetleri ile hekimlik, avukatlık, mali müşavirlik vb. profesyonel hizmetler bu gruba girmektedir. Bunlar en soyut olan hizmetlerdir, bir oto tamircisinin hizmetleri bir avukatınkinden çok daha az soyuttur; çünkü tüketici tamirin etkinliğini fiziksel bir nesne ile ilişkilendirir; oysa avukatın hukuk hizmetinde böyle bir ilişki söz konusu değildir (Mucuk, 2012; 307).

Bir hizmet ilk defa sunulurken ürünler hizmetin dağıtımı için gerekirse destekleyici rol oynamaktadırlar. Bunlara teknolojiye dayalı hizmetler denilir ve müşteri, en iyi hizmeti vermek için en iyi teknolojiye sahip hizmet sağlayıcıya güven duymaktadır. Örneğin, bazı tanınmış havayolları, uçaklarının bakımında verdiği özeni geliştirmektedir. Teknolojinin otomatikleşmediği durumlarda ise hizmet şirketleri, sık sık teknolojinin yanında olan insanların reklamını yapmaktadırlar (*güler yüzlü ve cana yakın telefon operatörleri ve uçuş görevlileri gibi*). Ancak bu durumda da sunulan hizmetin kalitesi ve tutarlılığı, tamamıyla hizmetleri sağlayanların eğitimi ve motivasyonuna bağlıdır. Öyle ki, iyi müşteri ilişkileri sürdürmede hizmet sağlayıcının yeteneği başarının anahtarıdır (Churchill ve Peter, 1995: 389).

Üretim teknolojisine göre sınıflandırmada ürüne dayalı hizmetler de önem taşımaktadır. Ürüne dayalı hizmetler ürünleri destekleyici rol oynamaktadır. Örneğin, garantiler, otomobil ya da elektronik alıcılarına satış sonrası hizmet desteği sağlamaktadır. Garanti dışı tamiratlar da hizmetin dağıtımını gerektirmektedir. Örneğin, araba için yağ değiştirme veya bir fabrikadaki otomasyon sistemlerinin bakımı gibi. Bunun yanında hizmet desteği, ürünün başarısındaki unsurları saptayabilmektedir.

4.5. Pazar ve Hizmet Sağlayıcı Açısından Hizmetleri Sınıflandırma

Hizmetler, müşterinin veya pazarın özelliği açısından müşteri ihtiyaçlarına yönelik olarak ya da endüstriyel olarak sınıflandırılabilir. Hizmetleri sınıflandırmak için ikinci yol, emek yoğunluğunun derecesidir. Tamirat, eğitim, saç bakımı gibi pek çok hizmet, ağırlıklı bir şekilde insan emeğine dayanmaktadır. İletişim, sağlık kulüpleri, toplu taşımacılık gibi diğer hizmetler ise daha fazla araç-gereç yoğunlukludur.

Aşağıdaki Tablo'da da özetlendiği gibi, bu yaklaşıma göre hizmetler, beşli sınıflandırma planı ile analiz edilebilir: (1) pazarın özelliği, (2) emek yoğunluğunun derecesi, (3) müşteri ile ilişki derecesi, (4) hizmet sağlayıcının vasfı, (5) hizmet sağlayıcının amacı.

Tablo 2: Hizmetlerin Sınıflandırılması

Sınıf	Örnekler
• Pazarın Özelliği✓ Tüketici piyasası✓ Endüstriyel piyasa	-Tamir hizmetleri, çocuk bakımı, çim bakımı-Danışmanlık, kapıcılık hizmetleri, tesisat
• Emek- Yoğunluk Derecesi✓ İnsana dayalı✓ Teknolojiye dayalı	-Eğitim, tamir hizmetleri, saç tıraşı-İletişim, kapıcılar, toplu taşıma hizmetleri
• Müşteri ile ilişki Derecesi✓ Kuvvetli ilişki✓ Zayıf ilişki	-Sağlık, oteller, havayolları-Tamiratlar, eve servis, posta hizmetleri
• Hizmet Sağlayıcının Vasfı✓ Uzman✓ Uzman olmayan	-Hukuk danışmanlığı, sağlık ve muhasebe hizmetleri-Ev hizmetleri, toplu taşıma hizmetleri
• Hizmet Sağlayıcının Amacı✓ Kâr✓ Kâr amacı olmayan	-Finans, sigortacılık ve turizm hizmetleri-Koruyucu sağlık, eğitim, kamu hizmetleri

Kaynak: Dibb ve diğerleri, 1996.

İnsana dayalı hizmetler aynı özelliklere sahip olan teknolojiye dayalı hizmetlerden daha fazla heterojendir. Bu nedenle çalışanların seçimi, eğitimi, motivasyonu ve denetimi ile ilgili stratejiler başarı için çok önemlidir. İnsana dayalı hizmetler çoğu kez bir zaman aralığından diğerine kalitede değişim göstermektedir. Örneğin bir müşteri kuaförde bugün güzel tıraş olabilir ancak daha sonraki bir gün aynı kalitede tıraş garanti edilememektedir. Çünkü saç şekil verenin performansı değişebilmektedir. Oysa teknolojiye dayalı hizmetler insana dayalı hizmetlerdeki bu gibi problemlerden aynı derecede etkilenmemektedir (Enginkaya, 2000: 19).

Hizmet sağlayıcının vasfı, hizmetleri sınıflandırmak için bir başka yoldur. Profesyonel hizmetler, profesyonel olmayan hizmetlere göre daha özellikli ve daha düzenli olma eğilimindedir. Örneğin, hukuk danışmanlığı hizmetinde tüketiciler genellikle gerçek hizmetin ne içerdiğini veya hizmet tamamlanana kadar hizmetin ne kadara mal olacağını bilemezler. Çünkü nihai ürün duruma göre değişmektedir. Buna ek olarak avukatlar hem hukuk hem de profesyonel birlikler tarafından kontrol edilmektedir. Son olarak da hizmetler kâr amacı olan ya da olmayan hizmet diye amaçlarına göre sınıflandırılabilirler (Dibb ve diğerleri, 1996).

4.6. Stratejik Pazarlama Açısından Hizmetleri Sınıflandırma

Son zamanlarda araştırmalar hizmet pazarlamasının stratejik boyutlarını ele alan sınıflandırma planları ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda Lovelock, beş tane soruya cevap vermeye çalışan çeşitli sınıflandırma planları geliştirmiştir. Bu yaklaşım belli bir zamanda sadece bir değişkeni kullanmaya dayalı sınıflandırma planlarından daha uygun olan ve stratejik pazarlamanın geliştirilmesine yol gösteren planların uygun bileşimi olmaktadır (Payne, 1993: 11).

Sınıflandırma için sorulan ilk nokta, *hizmetin özelliğidir*. Yani birinci sınıflandırma, hizmetlerin soyut olma halini ve alıcılarını göz önünde tutmaktadır. Bu, hizmet sağlayıcıların müşterilerin hizmeti almaları için yer ve şekil uygunluğu gibi sorularına cevap aramasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, hizmet yöneticilerinin hizmet faaliyetlerini standart hale getirmek için hizmet dağıtımını müşteri ve hizmet sağlayıcılar açısından daha uygun bir yolla yeniden yapılandırıp yapılandıramayacağı sorusunu da üretmektedirler (Payne, 1993; 12). İkinci nokta, hizmet sunan işletmenin müşteri ile *nasıl bir ilişkiye* sahip olduğudur. Müşteriyle ilişkiler resmi ya da gayri resmi olabilmektedir. Resmi ilişkiler genellikle aylık, yıllık gibi belli süre aralıklarında ücreti alınan hizmetlerde geçerlidir. Gayri resmi ilişkilerde ise hizmet için peşin olarak ödeme vardır. Ayrıca kişisel olmayan hizmetler sürekli dağıtım yoluyla sağlanmaktadır. Tersine üyelik ilişkisinin hizmet işletmesi açısından çeşitli avantajları vardır. Öncelikle işletmenin müşterilerinin kim olduğu ve hizmetten nasıl yararlandıkları bilinmektedir. Eğer iyi bir kayıt sistemi tutulursa işletme doğrudan ya da telefonla satış yöntemlerini kullanarak müşterilerine ulaşabilir. Üyelik ilişkisi fiyatlandırma konusunda da kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Üyelik ilişkisinin olduğu işletmelerde yıllık abone ücreti gibi standart fiyatlar

uygulanabilir. Hizmetten daha çok yararlanan müşterilere iskonto ve kolay ödeme olanakları sağlanabilir (Öztürk, 2003).Sınıflandırma için diğer bir nokta, hizmet özelliklerinin *kişiselleştirme derecesidir*. Hizmet pazarlamacıları için kritik bir nokta, kişiselleştirilmesi gereken hizmet miktarına karar vermektir. Örneğin havayolları birinci sınıf, iş sınıfı, ekonomik ve yedek sınıf; oteller ise süit, iki kişilik ve tek kişilik odalar sunmaktadırlar. Ancak hizmet pazarlamacıları standart bir hizmete ek olarak yapılan hizmetler için müşteri maliyetini de göz önünde bulundurmak zorundadır.Dördüncü noktadaki soru, *hizmetin ve talebin özelliğinin ne olduğudur*. Bu aşamada değişen talep özelliği ve arz miktarı karşılaştırılmaktadır. Eğer özel bir hizmetin talebi arzı aşarsa, iş başka bir hizmet sağlayıcıya gidebilmektedir. Herhangi bir firmanın hizmet pazarlamacılarının farklı arz/talep durumlarını karşılaştırmaları açısından yararlıdır.Sınıflandırma için son nokta, *hizmetin dağıtımıdır*. Hizmetlerin sadece bir yerde sunulması müşteriye hizmet sunulabilmesi açısından sınırlı olabilmektedir. Bu nedenle bu aşama, hizmet işletmelerine, müşterilerle ilişkili olanakları düşünmek ve tek ya da çok satış yerlerine sahip olma konularında yardımcı olmaktadır. Burada müşteri rahatlığı ve yenilikçi çözümler bulmak için bazı işletmelere yardım eden başarı yollarını inceleme ana düşüncedir (Payne, 1993; 13).

5.BAŞLICA HİZMET SEKTÖRLERİ

Günümüzde birçok ekonomik faaliyetin yerine getirilmesinde önemli bir araç vazifesini gören hizmet endüstrisi kapsamında birçok alt sektör faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda gerek kendi başına büyük bir ekonomik faaliyet alanı olan sektörler olduğu gibi (*finansal hizmetler sektörü, sağlık hizmetleri sektörü, turizm sektörü gibi*), diğer kurum ve kuruluşlara altyapı yönünden destek olan hizmet sektörleri (*bilişim, danışmanlık, lojistik, hukuk, mühendislik, Ar-Ge, tasarım vs.*) de önemli ölçüde günümüz toplumunun vazgeçilemez unsurları arasında yer almaktadır.

Sekil 4: Farklı Hizmet Dallarının Kıyaslanması

Finansal Hizmetler											
Eğitim Hizmetleri											
Danışmanlık ve Üst Düzey Hizmetler	Kültür Endüstrileri										
Sağlık Hizmetleri	Lojistik Hizmetleri										
Ticaret	Enerji Endüstrisi										
	Yeme-İçme Hizmetleri (Restoran vs.)				Kimya Endüstrisi						
	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Hizmetleri										
	Tamirat Hizmetleri										
	İnşaat Hizmetleri										
	Tekstil ve Hazır Giy.					Makine - Teçhizat Sek.					
	Tarım Ürünleri										
	Otomotiv Üretimi										
	Tarım Ürünleri										
											Madencilik
% 100	5	0	5	2	0	0	5	2	50	5	% 100
Hizmet Ürünleri						Tarımsal ve Sanayi Ürünleri					

Hizmet çıktısı (*ürünü*) sadece bir tüketiciye ve/ veya sadece bir organizasyona sunulabileceği gibi, hem tüketici hem organizasyona da birlikte sunulmaktadır.

Son 50 yılda görülen gelişmelerle birlikte hızla güçlenen hizmet endüstrisi aşağıda yer alan temel başlıklar altından güçlü sektörler haline gelmiştir (Gündoğan, 2002; Gövdere, 2009).

- Finansal Hizmetler Sektörü

(bankacılık, bankacılık dışı finansal piyasalara hitap eden sektörler vs.)

- Turizm Sektörü

- Kültür Endüstrileri Sektörü

- Eğlence Sektörü

- Tamir-Bakım-Onarım Hizmetleri Sektörü

- Ticaret Sektörü

- Sağlık Hizmetleri Sektörü

(doktor, eczacı, hemşire, veteriner, ilaç üreten fabrikaların direktörleri, özel hastanelerin direktörleri, dişi, gözlükçü, ecza laboratuvar hizmetleri)

- Eğitim Sektörü

- İnşaat Hizmetleri Sektörü

- Lojistik Hizmetleri Sektörü

- Mesleki Hizmetler Sektörü

- Bilişim Hizmetleri Sektörü

- Ulaştırma Hizmetleri Sektörü

(posta, kurye hizmetleri vs.)

- Ar-Ge, Tasarım ve Mühendislik Hizmetleri Sektörü

- İletişim Hizmetleri Sektörü

- Üst Düzey Hizmetler Sektörü

(noterlik, avukatlık, mali müşavirlik, danışmanlık vs.)

- Görsel ve Yazılı Medya Hizmetleri Sektörü

6. KÜRESEL EKONOMİLERDE HİZMET SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Günümüzde küresel ekonomilerde önemli bir konuma yükselen hizmet endüstrileri dünya gayri safı milli hâsılasının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Hatta dünyanın birçok ülkesinde insanların yaşam koşullarına

doğrudan etki eden hizmet sektörünün bu önemi ve rolü giderek artmaktadır. Küreselleşme süreci ile hızlanan son 30 yıldaki gelişmeler, hizmet sektörünün önemini daha da artırmış ve hizmet sektörü içinde yer alan bankacılık, pazarlama, dağıtım, iletişim, turizm, ticaret gibi pek çok faaliyet kendi başına ekonomik gelişme akışını etkileyen önemli girdiler haline gelmişlerdir.

Dünya Bankası (2015) verilerine göre; dünya hizmet üretimi ve ticaretinde gerçekleşen gelişmeler sonucunda özellikle 1965 yılından itibaren hizmetler sektörünün birçok ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYİH) payı giderek artmakta ve hizmetler çoğu ülkenin GSYİH'sinin %50'sini oluşturmaktadır. Ayrıca, hizmetler hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde en çok istihdam sağlayan sektör konumundadır. Diğer yandan IMF'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri'ne göre; dünya hizmet ticareti, tüm uluslararası ticaretin beşte birini teşkil etmekte, hizmetlerin ticarete katkısı Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da Latin Amerika, Asya ve Afrika'ya göre daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Bu da, hizmetlerin ekonomik faaliyetlerdeki payının artmasının gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Yine IMF'nin yapmış olduğu araştırmalara göre, ticari hizmetlerin uluslararası ihracatı 1990-1997 döneminde yılda ortalama %8 artış kaydetmiş, Asya'nın başını çektiği hizmet ihracı konusunda Kuzey ve Latin Amerika ikinci sırada yer almış, arkasından Afrika ve Batı Avrupa'nın geldiği anlaşılmıştır. Hizmet ithalinde ise, Latin Amerika ve Asya önde gelmektedir.

Uluslararası hizmet ticaretinde 2000'li yıllara doğru, ülke grupları arasında önemli ölçüde rekabet yaşanmıştır. Dünya hizmet ticaretindeki endüstriyel paylar açısından; ağırlık diğer ticarî hizmetler başlıgaltında yer alan telekomünikasyon, inşaat, sigorta, bilgi-işlem ve diğer meslekî hizmetlere aittir (WTO, 2002: 7). Özetlemek gerekirse günümüzde hizmet sektörünün önemi artmış ve bu alanda meydana gelen değişmeler, ekonomideki sektörlere ilişkin değerlendirmeleri neredeyse farklı bir çerçeveye oturtmuştur. Öyle ki uzun yıllar boyunca dikkate bile alınmayan hizmetler, kimi ekonomilerde adeta en önemli sektör hâline gelmiştir.

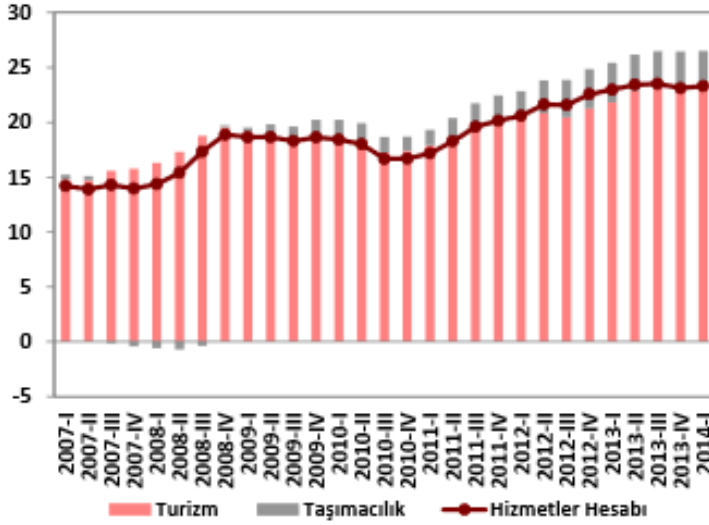
6.1. Türkiye'de Hizmet Ticareti

Ülkelerin gelişme modelleri incelendiğinde genel olarak, tarım sektöründen sanayi sektörüne, daha sonra hizmetler sektörüne yönelik bir büyümenin söz konusu olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile ekonomik faaliyetler ve buna bağlı işgücü hareketlenmesi tarım-sanayi-hizmet yönünde bir

ivme kazanmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinde bu durumun biraz farklı olduğu gözlemlenmekte ve alternatif bir gelişme modelinin varlığı belirginleşmektedir. Yani yukarıdaki modelinin alternatifi olarak hem sanayide hem hizmetlerde bir hareketlilik ve büyümenin varlığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin bir hizmet ekonomisi sayılıp sayılmayacağı sorusunun cevabı henüz verilememiştir. Kaldı ki, ülkemizde işgücü hareketliliğinde de *tarım-sanayi-hizmet* sıralaması takip edilememiştir. Bunun yerine alternatif gelişme modeli olarak tabir edilen bir değişim süreci gelmiştir.

Türkiye'nin hizmet gelir ve gider meblağları, genel olarak olumlu bir gelişme göstermektedir. Mal ticaretine paralel olarak hizmet ticaretimiz de artmaktadır. Özellikle, turizm, inşaat ve ulaştırma hizmetleri sektörlerinin artan bir ivme kazandıkları ve ülke ekonomisine önemli katkıda buldukları müşahade edilmektedir.

Tablo 4: Hizmet İhracatındaki ve İthalâtındaki Gelişmeler (2007-2014) (Milyon \$)

Kaynak: TCMB, 2015.

Cari işlemler dengesinin dış ticaretten sonra en önemli belirleyicisi olan hizmetler kalemi, yılın ilk çeyreğinde cari dengeye yaptığı olumlu katkıyı sürdürmüştür. Gelen turist sayısındaki artışa bağlı olarak turizm gelirlerindeki yükselişe rağmen, turizm giderlerinin artması net turizm gelirlerinin bu çeyrekte yatay seyretmesine neden olmuştur. Öte yandan, diğer taşımacılık gelirlerindeki artış toplam hizmet gelirlerinin birinci çeyrekte de büyümesine neden olmuştur.

Komşu ülkelerde yaşanan siyasi gelişmeler ise gerek dış ticaret gerekse turizm kalemine etkileri açısından dikkatle izlenmektedir (TCBM 2015).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1980'den sonra özellikle sanayileşmiş ülkelerde hizmet sektöründe hızlı bir gelişme olduğu görülmüştür. Fakat bu gelişmenin sadece hizmet işletmelerindeki pazarlamanın gelişmesinden değil, aynı zamanda ekonomideki gelişmeden ve yaşam standardının yükselmesinden kaynaklandığı görülmektedir (Üzerem; 1997: 34). Genel olarak bir ülke ekonomisi geliştikçe ve endüstrileşme düzeyi arttıkça hizmetlerin önemi ve payı da hızla artmakta, hatta bu artış tarım ve sanayi endüstrilerinden daha hızlı olmaktadır (Mucuk, 2012: 317).

Hizmet sektörünün ekonomilerdeki öneminin artması ile birlikte, hem bu sektörler başlı başına büyük bir endüstri faaliyet alanı haline gelmiş (*örneğin finansal hizmetler ve turizm sektörleri gibi*), hem de diğer temel sektörlerin (*tarım ve sanayi sektörleri*) tamamlayıcısı ve/ veya destekleyicisi konumuna yükselmiştir. Bu bağlamda daha önce adı bile duyulmayan birçok hizmet sektörü, önemli bir istihdam kapısı haline dönüşmüştür. Nitekim yukarıda genel başlıklar ile ifade edilen hizmet sektörleri günümüz ekonomilerinin büyük bir kısmını oluşturan hizmet alt faaliyet kollarını temsil etmektedir.

Nitekim küreselleşen dünya piyasalarıyla rekabet etmek isteyen ülkeler ucuz, hızlı, etkin ve sonuçları dış ticareti olumlu yönde etkileyecek şekilde hizmet sektörlerini devreye sokmak zorundadır. Günümüzde bilgi teknolojisi devrimi hizmet sektörüne daha bağımlı hale gelmiştir. Sermaye akışı, değişik finans merkezlerinin liberalleştirilmesi, bilgi toplama, işleme ve nakletme süreçlerinin, haberleşme teknolojilerinin geliştirilmesi ulusal piyasalar arasındaki bağları güçlendirmiş ve üretim, tüketim faaliyetlerini hızla genişletmiştir. Değişme ve gelişmeler hizmet sektörünü küreselleşmenin anahtarı yapmıştır. Üretim öncesi hizmet, kalite ve standartlara yansımakta, üretim sonrası hizmet de üretici, satıcı ve tüketiciye yansımaktadır (Gümüş; 1998: 46). Yaşanan gelişmeler ülkemizde, özellikle 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan serbest piyasa ekonomisi ile kendini göstermiş; bankacılık, kültür, sağlık, turizm, iletişim gibi birçok sektörde yeni oluşumlara neden olmuştur (Örs; 2004: 51).

Hizmet sektörü içerisinde yer alan tüm hizmet iş kollarında çok yoğun rekabet yaşanmakta ve bu işletmeler, rakiplerine üstünlük sağlamak için

özellikle yetenekli hizmet elemanlarına ihtiyaç duyduklarını bilmektedirler. Hizmetlerin pazarlanmasında, diğer pazarlama karması elemanlarından fiziksel ortam ve işlem süreci etkili elemanlarsa da tüm bunların üzerinde hizmeti pazarlayan eleman, verilen hizmetin tatmin edici olup olmamasında çok daha önemli bir rol oynamaktadır (Karahan, 2001: 24).

Hizmet sektörünün doğrudan bir ekonomik kazanç getiren iktisadi faaliyet kolu olması ve insan kaynaklarına büyük ölçüde bağlı olması hizmet pazarlama kavramını ve buna bağlı rekabet stratejilerini de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda rekabetin bu kadar şedit olduğu bir ortamda hizmet işletmelerinin rekabet edebilmelerinin birinci şartı etkin ve etkili sürdürülebilir rekabet stratejileri geliştirmelerine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ceylan (2011) **Hizmet Pazarlamasında Kalite Anlayışı: Servqual ve Servperf Kalite Modellerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Uygulama**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Altan, Şenol ve Murat Atan (2004), “Bankacılık Sektöründe Toplam Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi İle Ölçümü”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 1.
- Atan, Murat; Mehmet Baş ve Metehan Tolon (2003), “Servqual Analizi ile Süpermarketlerde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, **12. Ulusal Kalite Kongresi**, 13 – 15 Ekim İstanbul.
- Akdoğan, Şükrü (1981), Hizmet Pazarlaması, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi, Erzurum.
- Ardıç, Kadir (1998), **Müşteri Tatmini ile Hizmet Kalitesi İlişkisinin Ölçülmesi**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Aslan, S. (1998), **Kâr amacı gütmeyen sağlık hizmetleri kuruluşlarında pazarlama**, Erciyes Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi’nde bir uygulama, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Aydın, Kenan (2002), “Hizmet İşletmelerinde Servqual Yöntemi ile Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Kocaeli’ndeki Seyahat İşletmelerinden Efe Tur Uygulaması”, <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/45.pdf>.

- Berkowitz, Eric N.; Roger A. Kerin, Steven W. Hartley and William Rudelius (1994), **Marketing**, Forth Edition, Von Hoffman Press.
- Bone, Louis L. and David L. Kurtz (1992), **Contemporary Marketing**, 7.Ed. (Orlanda, FL.: The Dryden Pres.
- Cemalcılar, İlhan (1979), **Pazarlama**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yayın No: 209, 2. baskı, Eskişehir.
- Churchill, Gilbert, and Paul Peter (1995), **Marketing Creating Value for Customers**, IrwinAusrren Press.
- Cowell, Donald (1991), **The Marketing of Services**, William Heinemann Ltd. London.
- Çatı, Kahraman (2002), Hizmet Pazarlamasında Kalite ve Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma Hastanesi'nde Bir Uygulama, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Sivas.
- Çatı, Kahraman ve Baydaş, Abdulvahap, (2008) **Hizmet Pazarlaması ve Hizmet Kalitesi**, Asil Yayınları, Ankara.
- Dibb, Sally, Simkin,L., Braedly, J. (1996), **The Marketing Planning Workbook Effective Marketing for Marketing Managers**, Routledge: New York,
- Doyle, Peter (1998), **Marketing Management And Strategy**, Secnd Education, London.
- Dünya Bankası (2015). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, Alıntı: <http://www.worldbank.org>
- Ekinci, Mehmet Behzat (2004), Uluslararası Hizmet Ticaretindeki Kurumsal Liberalizasyon Süreci ve Türkiye, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD.
- Ekinci, Mehmet Behzat, Uluslararası Hizmet Ticaretinde Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye, İTO Yayını, No: 2008-10, İstanbul, 2008 (ISBN: 978-9944-60-255-6) (Geliştirilmiş Doktora Tezi).
- Enginkaya, Ebru, Turizm Pazarlamasında Bölgesel Farklılıkların RekabetGücüne Etkisi, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme AnabilimDalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.
- Erkut, Haluk (1995), **Hizmet Yönetimi**, Toplam Kalite Yönetimi Dizisi, Yayın No: 1, İstanbul.
- Ferman, Murat (1998), “Hizmet Pazarlaması Üzerine Genel Değerlendirme”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 2, Sayı: 7, 1998, ss. 25-31.
- Ghobadian, Abby; Simon Speller and Matthew Jones (1994), “Service Quality

- Concepts and Models”, **International Journal of Quality&Reliability Management**, Vol:11, No: 9, s. 43.
- Gövdere, Bekir; “Türkiye’de Hizmetler Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2009, C. 14, S. 1, s.53-68.
- Grönroos, C. (1990), **Service Management and Marketing**, Lexington Books, Toronto.
- Gümüş, Sefer (1998), “Hizmet Sektöründe Dünyada ve Türkiye’de Son Gelişmeler”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 12, Sayı: 70, s. 45-46.
- Gündoğan, Naci; “Hizmetler Sektöründe İstihdam”, *Kamu-İş*; C: 7, S: 1/2002.
- Haksever, Cengiz; Barry Render, Roberta S. Russel and Robert G. Murdick (2000), **Service Management and Operations**, Second Edition, Prentice Hall Inc., New Jersey.
- Hoffman, K. Douglas and John E. G. Bateson (1997), **Essentials of Service Marketing**, The Dryden Press, USA.
- İçöz, Orhan; İge Tavmergen ve Pınar Özdemir (1999), “Hizmet Pazarlamasında İnternet Kullanımı” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı:3, ss. 27- 40.
- İslamoğlu, A.H. (1999). *Pazarlama Yönetimi, Stratejik ve Global Yaklaşım*, Beta BasımA.İ.; İstanbul.
- Karahan, Kasım (1995), **Hizmet Pazarlaması ve Temizlik Hizmet Sektöründe Bir Araştırma**, Kayseri Sanayi Odası Yayınları, Yayın No: 2, Kayseri.
- Karahan, Kasım (2001), “Hizmet Pazarlamasında Müşteri Tatmin Düzeyini Etkileyen Bir Faktör Olarak Duygusal Zekanın (EQ) Rolü”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 15, Sayı: 2001/3, Mayıs-Haziran, s. 19-24.
- Karahan, Ömer(2003), “Sağlık Sektöründe Hizmet Pazarlaması ve Halkla İlişkiler”,www.humanistas.com.tr.
- Karatepe, Osman M. (1998), Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanabilirliğine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme, **Kamu Yönetiminde Kalite, 1. Ulusal Kongresi**, 26-27 Mayıs ss. 107-120.
- Kepekçi, Celal (1982), “Kâr Amacı Gütmeyen kuruluşlarda Muhasebe Sisteminin Özellikleri”, **Eskişehir Anadolu Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18., Sayı: 1, ss. 55-78.
- Kotler, P., *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and*

- Control. Prentice Hall Int., 9th Edition, New Jersey, 1997.
- Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J., ve Wong, V., **Principles of Marketing**, Prentice Hall Inc., 1996.
- Kotler, Philip and Gary Armstrong (1991), **Principles of Marketing**, Prentice-hall International.
- Kotler, P., ve Armstrong, G., 2004, Principles of Marketing, Upper Saddle River, New Jersey.
- Lovelock, Christopher H. (1991), **Services Marketing**, Second Edition, Prentice- Hall International, London.
- Midilli, Özlem (2011). Hizmet Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Pazarlamaya Etkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, İstanbul.
- Mucuk, İsmet (2012). Pazarlama İlkeleri, Türkmen Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Örs, Hüsnüye (2004), “Hizmetlerde Rekabetüstünlüğü Belirleyicileri ile Rekabet ve Hizmet Kalitesi İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 18, Sayı: 2004/3, Mayıs-Haziran, s. 51-55.
- Öztek, M. Yaman (1997), **Pazarlama Yönetimi**, Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Yayın No: DN 1, İstanbul.
- Öztürk, Ayşe Sevgi (2003), **Hizmet Pazarlaması**, Ekin Yayınları, 4. Baskı, Bursa.
- Palmer, Adrian (1994), **Principles of Services Marketing**, Mc Graw Hall Boko Company, Berkshire.
- Payne, A. (1993), **The Essence of Services Marketing**, Prentice Hall International, UK Ltd.
- Pekin, Hüseyin (1990), “Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Produktivite” **Verimlilik Dergisi**, M.P.M., ss. 29-40.
- Sarıyer, N. (1996), **Belediyelerde hizmet pazarlaması**, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı tezi: Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Sayım, F., ve Aydın, V., (2011). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 29, Nisan.
- Seyidoğlu, Halil (2003), Uluslararası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama, 15.baskı, İstanbul, Güzem Yayınları.
- Songur, A., 2009. Hizmet İşletmelerinde Pazar Yönlülük ve Türk Bankacılık Sektörü İşletme Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Isparta İl Merkezinde

- Bir Uygulama, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Stanton, William J. (1984), **Fundamentals of Marketing**, Seventh Edition, McGraw-Hill International Book Company.
- Stell, R. & Donoho, C.L. (1996). Classifying services from a consumerperspective. The Journal of Services Marketing, 10(6), 33-44.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası- TCMB, (2015). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, Alıntı: <http://www.tcmb.gov.tr>
- Uslu, Aypar T. ve Marangoz, Mehmet (2008) Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama ve Çevre Gönüllü Kuruluşlara Yönelik Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı:1.
- Üner, Mithat (1995), “Hizmet Pazarlamasında Pazarlama Karması Elemanları Değişiklik Gösterir mi?”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 8, Sayı: 43, Ocak – Şubat, ss. 2-10.
- Üzerem, Nevin (1997), “Hizmet Kalitesinin Yönetimi”, **Pazarlama Dünyası**, Yıl: 11, Sayı: 63, s. 34-36.
- Varinli, İnci (1995), Üreticilerin ve Tüketicilerin Hizmet Beklentileri ve Algıları –Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama-, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Kayseri.
- Yıldırım Mızrak, Nihal (2002), Uluslararası Hizmet Ticaretinin Kavramsal, Ampirik ve Analitik Boyutları: İktisat Politikası Sorunları ve Türkiye Bulguları, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD.
- Yıldırım Mızrak, Nihal (2004), “Uluslararası Hizmet Ticaretinin Gelişmesinde İnternet ile Elektronik Ticaretin Rolü ve Türkiye”, Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye, Editör: Nihal Yıldırım Mızrak, Ankara, Siyasal Yayınevi.
- Yalçın, Asuman ve İ. Fusun Sezer (1995), **Pazarlama Bilgileri**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- World Trade Organization- WTO (2002), Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, Alıntı;<http://www.wto.org>

İNOVASYONEL TURİZM: ÇİN ÖRNEĞİ

Innovational Tourism: The Case of China

Cem İŞİK*

Neslihan SERÇEOĞLU**

ÖZET

Bugün, istihdama, dış ödemeler dengesine, milli gelire, ekonominin diğer sektörlerine, ülke gelirlerine katkısı ve çarpan etkisi ile turizm dünyanın en dinamik sektörlerinin başında gelmektedir. Son yıllardaki ekonomik gelişimiyle dünyada önemli bir küresel aktör haline gelen Çin bu dinamizmini turizm sektörüne de taşıdığı görülmektedir. Bu perspektiften çalışmanın amacını Çin turizmini inovasyon yaklaşımıyla irdelemek ve araştırmacıların dikkatini bu yöne çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Turizm, İnovasyon

ABSTRACT

Today, tourism that contribute to employment, the balance of foreign payments, GDP, other sectors of the economy, a country's income and with multiplier effect is one of the most dynamic sector in the World. In recent years, China has emerged as a major global economic player in the world and committed to carrying forward its experience to tourism sector. From this perspective, the purpose of the study to examine Chinese tourism by the innovation approach and shift researchers' attention to this direction.

Key Words: China, Tourism, Innovation

1. Giriş

Çin, geniş coğrafyası alanı, tarihteki yeri ve zengin kültür yapısıyla tüm ülkeler tarafından dikkatle izlenmektedir (Liu & Wall, 2005: 689). Özellikle 1978 ekonomik reformu sonrası yaşanan değişimler ile Çin'in entegrasyonu hızlanmıştır. En hızlı büyümeyi yakalayan Çin sahip olduğu ekonomik performans ile dünyanın sayılı büyük ekonomileri arasında kendine yer bulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi, isikc@atauni.edu.tr.

** Dr., Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi, nserceoglu@atauni.edu.tr.

Çin'in günümüze kadar süren ekonomik gelişimi belirli safhalarla incelenmektedir. “milli ekonominin onarıma dönemi” olarak ifade edilen 1949-1952 yılları arasında hemen hemen bütün sektörler en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde ayrıca üretimi artırmak amacıyla ülkenin ulaştırma sistemini kamu teşebbüsleri ile zenginleştirilmiştir. “Beş yıllık plan dönemi ve endüstri ile tarımın sosyalizme dönüşümü” olarak ifade edilen 1953-1957 yılları, geniş kapsamlı planlama döneminin başladığı ve özel toprak sahipliğinin büyük ölçüde azaldığı bir periyottur. “Büyük ileri hamle”, “büyük atılım hareketi” olarak adlandırılan 1958 yılı, Çin’de bir önceki yıllara nazaran daha yüksek bir genişleme hızının karşılığıdır. Ancak batı dünyasının gelişmişlik düzeyini yakalamak amacıyla köylülerin zorla devlete ait çiftliklere gönderilmesi gibi girişimler sonrası yaşananlar ülkedeki toplumsal olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler tarihe “1959 Çin kıtlığı” olarak geçmiştir. Kıtlığın temelinde çevresel faktörler değil büyük atılım hareketi içerisinde yer alan köylünün çelik imalatına kullanmak için mahsulünü toplatılmaması yatmaktadır (Gülboy, 2001: 23-24). Daha sonra “buhran yılları” olarak bilinen 1959-1961 dönemi, doğal afetler ve komünlerdeki ¹ örgütlenme problemleri ekonominin ilerleme hızını yavaşlatan etkenler olmuştur. “İyileşme dönemi” olarak ifade edilen 1962-1968 yıllarını kapsayan periyotta ise tarımsal hasılanı yükseldiği söylenebilir. 1966 yılında kapitalizme tekrar dönülmesini engellemek amacıyla “kültür devrimi” başlatılmış ancak bu devrim ülke içinde yeni karışıklıklara yol açmıştır (Brunner, 1969: 314-316).

Çin ekonomisinin dönüm noktası 1978 yılıdır. Zira 1978 yılında Çin’de piyasa ekonomisi prensipleri benimsenmiştir. “Çin reformu” olarak bilinen bu değişim, piyasa kurallarının işletilmesi ve bir takım teşvik uygulamaları ile Çin’i dünyaya entegre olmasını sağlamıştır (Şimşek, 2006:2). Bu kapsamda kamu iktisadi teşebbüsleri piyasa dinamiklerini yani çağın gereklerine cevap verecek şekilde yapılandırılmıştır. Diğer taraftan, yeni işletmelerin kurulmasına ve yabancılarla ortaklıklar “joint venture” ² yapılabilmesine zemin hazırlanmıştır, böylece Çin ekonomisi adım adım piyasa ekonomisine uyumlu hale getirilmiştir (Arısoy vd., 2004: 1-2). Başlatılan yenilik hareketi tarım sektörüne de öncülük etmiş, 1979-1984 yıllarını kapsayan dönemde tarımsal ürünlerde verimlilik ve

¹ Komün: kapalı toplum olarak ifade edilir. Bir grup insanın kendi içinde ortaklaşa üretmesine ve tüketmesine dayanmaktadır.

² Joint Venture: resmi ve ekonomik olarak birbirinden bağımsız, iki veya daha çok tüzel veya gerçek kişinin ortak bir işi gerçekleştirmek için bir araya geldiği ortaklıktır (Çalışkan, 2010:152).

karlılık sağlanmıştır. Kırsalda gelir artışı % 50 civarında artarak (Qian, 1999:9) önemli bir refah artışı yaratılmıştır (Walder, 2002: 372). Tablo 1’de 1963-1999 yıllarını kapsayan döneme ilişkin yapılan reformların Çin ekonomisindeki yansımaları sunulmuştur. Bu kapsamda reformların GSMH ve sermayeyi olumlu manada tetiklediği söylenebilir.

Tablo 1:1961-1999 Yılları Arasında Yapılan AtımlarınEkonomiye Etkisi

Yıllar	GSMH’deki değişim (%)	Sermayedeki Artış	İşgücü	Verimlilik (TFV)
1961-1965 (Canlanma I)	% 14	% 1	% 2	% 12
1966-1976 (Kültürel Değişim)	% 5	% 6	% 3	% 1
1977-1978 (Canlanma II)	% 8	% 7	% 2	% 4
1979-1984 (Tarım Reformu)	% 9	% 7	% 2	% 5
1985-1989 (Şehir Reformu)	% 9	% 10	% 2	% 5
1990-1992 (Tasarruf Dönemi)	% 9	% 8	% 2	% 5
1993-1999 (Deng Reformu)	% 10	% 12	% 1	% 5

Kaynak:Flores vd. (2003)

Genel ekonomik göstergeler incelendiğinde, dışa açık ekonomi politikalarını benimsemesinden sonra Çin’in gelişme potansiyelini 4 katına kadar çıkardığını görüyoruz. Çin özellikle 1978 devriminden sonra dünyanın önemli bir ekonomisi olmuş, aynı yıl 177 milyar \$ olan GSYİH, son 15 yılda ve sırasıyla 2003’de 1,26 trilyon \$, 2008’de 4,34 trilyon \$, 2014’de ise 8,93 trilyon \$’a çıkarmaksuretiyle dünyanın en büyükekonomileri arasına yerini almıştır.

2. Çin Turizmi

Çince’de“JunGo” adıyla bilinen ve “orta bölgedeki devlet”, “orta ovaya yerleşmiş devlet” anlamlarına gelen Çin Halk Cumhuriyeti, nüfus ve turizm açısından dünyada önemli bir konuma sahiptir. Bunun yanı sıra geniş bir yüz ölçüme sahip Çin’in kendine özgü doğası, kültürel zenginlikleri, farklı ve çeşitli örf ve adetleri ve mutfağı turizm çeşitliliği açısından diğer ülkelere nazaran farklılık yaratmaktadır.

Çin turizmi; doğa manzaraları, tarihi -kültürel zenginlikleri ve örf – adetler olarak üç temel kaynaktan toplanabilir. Çin’in tarihi gelişimi incelendiğinde 4000 yıl geriye uzanan yazılı kaynakçası ve 6000 yıl öncesine ait ideografik çizimlerin bulunduğu kalıntılar dikkat çekicidir. Medeniyetin temel

yapı taşlarını oluşturan kâğıt, pusula ve matbaacılık gibi pek çok buluşun kökenlerinin Antik Çin Medeniyetine dayandığı bilinmektedir.

Günümüzde önemli bir turizm destinasyonu haline gelen Çin, çoğu dünya miras listesinde yer alan, kırmızı renkli çatıları yüzyıllık tarihe sahip tapınakları, çay bahçeleri, 1 milyon kişilik kapasiteye sahip TianAnmen meydanı; saray müzesi olarak bilinen, 720.000 m² yer kaplayan, 52 metre genişliğinde ve 6 metre derinliğinde bir hendek ile çevrili olan ve bu zamana kadar 24 imparatorun yaşadığı yasak şehri; iki defa imparatorluk sarayı olarak kullanılan ve yapımı 14 yıl süren cennet tapınağı; en iyi muhafaza edilen kral bahçelerinden biri olan ve içi 3000 adet defne taç ile süslenen yazlık sarayı; 200 yılda tamamlanan ve büyük bir tarihi öneme sahip olan Çin Seddi; 100 yılı aşkın bir tarihe sahip ve en meşhur Budist tapınaklarından biri olan Jade Budanın Tapınağı; 1952 yılında Çin'in en iyi müzesi olarak seçilen ve içinde 120.000 tarihi eser ve sanat eserini bulunduran Shangai Müzesi, dünyadaki en büyük ve geniş askeri savunma sistemlerinden biri olan şehir duvarları, geleneklere göre penceresinden bozuk para atıldığında uğur getirdiğine inanılan Yer Altı Heykel Ordusu Müzesi, altın, gümüş ve inci kullanılarak yapılan imparator QinShisuangın Mezarı ve daha birçok essiz parçaille yerli ve yabancı turistler tarafından tercih edilmektedir.

1949 - 1978 yıllarını kapsayan dönemde kapalı bir ekonomiye sahip olan Çin'de yabancı ziyaretçi rakamları oldukça düşük olmasına rağmen 1978 reformundan sonra dünyaya açılan Çin'in turizm faaliyetleri de hareketlilik kazanmıştır. Çin turizminin tarihi gelişimi incelendiğinde 1978 yılından önceki dönemlerde uluslararası diplomatik ilişkilere önem vererek, turizmi canlandıracak yeni turizm alanları tesis ettikleri, 1954 yılında ilk Çin uluslararası turizm merkezini kurdukları, 1964 yılında Çin'in turizm faaliyetlerini koordine edendiği bir merkezin daha kurulduğu görülmektedir. Bu merkezler sayesinde ülkeye gelen turist sayısı 12.000'e ulaşmıştır. Ancak 1966 yılında başlayan ve on yıl süren sıkıyönetim süreci Çin turizmini olumsuz etkilemiştir. Zira bu süreçte önceden kurulmuş olan turizm merkezleri kapatılırken, tarihi eserler de ağır tahribata uğramıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak 1966 yılında ülkeye gelen yabancı turist sayısı 303'e gerilemiştir.

1978 reformundan sonra Çin Komünist Partisi'nin turizm sektörünü Çin ekonomisinin ilerlemesi ve modern devletlerarasına girebilmesi için lokomotif sektörlerden biri olarak görmesi Çin turizmi için tarihi bir kilometre taşıdır. Bu amaçla yönetimin işçi ve memurlara çeşitli bayramlarda ve ayrıca haftada 2 gün

tatil yapma hakkı tanınması,halkın boş zamanlarının artmasına olanak sağlamıştır.Böylece1998 yılında iç turizmdeyerli ziyaretçi sayısı 694 milyon kişiyi bulmuştur. 1998 yılının turizm geliri ise 239 milyar 100 bin Yuen olurken, onu takip eden yılda ise 283 milyar 100 bin Yuen'e ulaşılmış ve bir önceki yıla göre % 18,4 oranında artış göstermiştir (Tahir, 2004: 24).

Dünya turizm sıralamasına göre Çin, 2012 yılında dünyanın en fazla turist ağırlayan ülkeleri içinde 57 milyonu aşkın turistle veen fazla turizm geliri elde eden 10 ülke içinde 4.sırada yer almaktadır. TÜROFED'in 2014 yılında yayınladığı turizm raporunda 2012-2013 döneminde uluslararası turizm hareketlerinde en fazla harcama gerçekleştiren ülkeler sıralamasında Çin ilk sıraya yükseldiği görülmektedir. Ayrıca aynı raporda Çinli turistlerin 2012 yılından itibaren Alman ve Amerikalı turistleri geride bırakarak dünyanın en fazla turizm harcaması yapan kesimini oluşturdukları, bunun yanında dünya turizm ve seyahat trendleri açısından önem taşıyan ülkelere bakıldığında da ise Çin'in % 26'lık bir rekor gelişme göstererek 2.sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

2.1. Çin'de Dış Aktif Turizm ve Dış Pasif Turizm

Dış turizm, bir ülkeye başka ülkelerden gelen ve bir ülkeden başka ülkelere giden turistlerin gerçekleştirdiği bir turizm faaliyeti olarak tanımlanabilir. Turizmin ekonomik etkileri göz önünde bulundurulduğunda ve konu ödemeler dengesi açısından incelendiğinde dış turizmi dış aktif turizm ve dış pasif turizm olarak sınıflandırmak mümkündür (Kozak, 2002).

Dış aktif (incoming) turizm, bir ülkeye diğer ülkelerden gelen vatandaşların yaptıkları seyahatler bütünüdür. Dış aktif turizmle diğer ülke vatandaşlarının gittikleri ülkeye döviz girdisi sağlanması, ülkelerin ödemeler dengesinde ve ülkelerdeki döviz rezervlerinin artışında olumlu rol oynamaktadır (Kozak, 2002).

Dış pasif (outgoing) turizm ise bir ülke vatandaşının başka ülkeye yaptığı seyahatler bütünüdür. Dış pasif turizmle yurt dışına çıkanlar gittikleri ülkeye döviz bırakmakta ve bu durum döviz çıkışına sebep olduğundan ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır (Kozak, 2002).

Çin'deki turizm piyasasına bakıldığında 3 büyük piyasasının varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; sınırdan Çin'e giren yabancı turistlerin oluşturduğu turizm piyasası, Çin halkının kendi memleketleri içindeki seyahatlerini temel alan yerli turist piyasası ve Çin halkının yabancı memleketlere çıkarak seyahat etmesi temeline dayalı turizm piyasasıdır (Tahir,

2004: 23). Bu piyasaların Çin’de devlet politikası haline gelmesiyle birlikte ülkenin turizm faaliyetlerinde önemli oranda artış gözlenmiştir. Ayrıca Çin’in dünyanın en fazla nüfusa sahip olan ülkesi olması, dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip olması, ülkede harcanabilir gelirin artış göstermesi ve yurtdışına turizm faaliyeti için gidenlere daha esnek yasal düzenlemelerin getirilmesi uluslararası turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısında artış sağlamış ve günümüzde Çinli turist sayısının da düzenli olarak artmasına vesile olmuştur (Li vd., 2011).

Çin’in yabancı turist piyasasının açılması, ülkeye gelen turist sayısını gözle görülür bir şekilde artırmıştır. Böylece 1978 yılında 1.890.000 bin, 1979 yılında ise 4.329.000 bin turist sayısı ile bir yılda 2,3 katlık bir artış gözlenmiştir. 20 yıllık bir gelişim süreciyle birlikte 1999 yılında turist sayıları 72.790.000 bin kişiye ulaşmıştır. Çin halkının başka ülkelere seyahat etmesine dayalı turizm, ülkedeki şartların uygun olmaması nedeniyle oldukça gecikmeli başlamıştır. Bu turizm şekli önceleri insanların diğer ülkelerde yaşayan akrabalarını ziyaret etmeleriyle ortaya çıkmış, daha sonra kurulan seyahat merkezleri aracılığıyla ve büyüyen organizasyonlarla birlikte gelişmiştir. 1983 yılında “Onaylı Destinasyon Statüsü” adı verilen bir uygulamaya geçen Çin hükümeti, ülke vatandaşlarını karşı tarafın masrafları ödemesi şartıyla arkadaşlarını ve akrabalarını ziyaret etmek için Hong Kong ve Macao’ya gitmelerine izin vererek (Sparks ve Pan, 2009), 1990 yılında da Singapur, Malezya ve Tayland’a tatil amaçlı seyahat etmelerine imkân tanımak suretiyle Çin turizmüne yeni bir boyut kazandırılmıştır (Arslan ve Akgöz, 2015: 799). 1999 yılındaki turist sayılarında gerçekleşen artışın en büyük nedeni ise Çin hükümetinin planlı bir şekilde halkına 25 farklı ülkeye seyahat etme imkânı sağlaması olmuştur.

Çin Turizm Dairesinin verilerine göre Çin’e başka ülkelerden giden turist sayılarında ilk defa 2013 yılında bir düşüş yaşanmış, 2013 yılının ilk beş ayında Çin’e gelen yabancı turist sayısı 13 milyon olarak belirlenmiş ve 2013 yılında dünyadaki ekonomik daralma nedeniyle bu rakam önceki yıla göre % 52’lik bir düşüş olarak kayda geçmiştir. 2013 yılında toplamda 129 milyon turist Çin’e ziyarette bulunmuş, 2014 yılında ise 128 milyon olan turist sayısı, Çin’in yurt dışından daha fazla sayıda ziyaretçi çekebilme için inovasyonel çalışmalar yapmalarına sebep olmuştur. Tablo 2. 2013 ve 2014 yıllarında Çin’in dış pasif turizm potansiyelini göstermektedir.

Tablo 2:2013 ve 2014 Yılları Çin Dış Pasif Turizm Göstergeleri

	2013 (milyon)	2014 (milyon)	Büyüme (%)
Toplam Gelen Turist Sayısı	129.077.800	128.498.300	-0,45
Yabancı Turistler	26.290.300	26.360.800	0,27
Hong Kong	76.884.600	76.131.700	-0,98
Macao	20.740.300	20.639.900	-0,48
Tayvan Eyaleti	5.162.500	5.365.900	3,94

Kaynak:<http://www.cnto.org/> Erişim Tarihi: 04.06.2015

Çin'e giden turistlerin Çin'de en fazla ziyaret ettikleri destinasyonlar Tablo 3'te verilmiştir. Tabloya göre yabancı turistler 2014 yılında ilk sırada Hong Kong'u, daha sonra ise sırasıyla Şangay, Pekin, Macao ve Guangzhou'yu tercih etmişlerdir.

Tablo 3:Yabancı Turistlerin Çin'de En Sık Ziyaret Ettikleri 20 Destinasyon (2014 Yılı)

1.Hong Kong	6.Shenzhen	11.Qingdao	16.Guilin
2.Şangay	7.Sanya	12.Dalian	17.Suzhou
3.Pekin	8.Xian	13.Xiamen	18.Chongqing
4.Macao	9.Hangzhou	14.Zhuhai	19.Tianjin
5.Guangzhou	10.Chengdu	15.Nanjing	20.Haikou

Kaynak:<http://www.cnto.org/>Erişim Tarihi: 04.06.2015

Çin'e gelen turist sayılarındaki azalmanın nedeni "smog", yani hızla büyüyen imalat sanayinin yarattığı hava kirliliğidir. Ayrıca son yıllarda yaşanan balık ölümleri, hava ve su kirlilikleri gibi çevresel felaketler ile sel, toprak kayması, deprem gibi doğal felaketler turistlerin dikkatini çekmiş ve kısmen de olsa bu ülkeyi tercih etmelerini engellemiştir.

Bank of Amerika Merrill Lynch'in yaptığı bir araştırmaya göre Çin Halk Cumhuriyeti 2012 yılında Almanya'yı ve Amerika'yı geride bırakarak 102 milyar dolar turizm harcamasıyla 1. sıraya yükselmiştir. Dünyanın en fazla nüfusuna sahip ülkesi olan Çin'de ülke vatandaşlarının uluslararası turizme katılımları bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında 2014 yılında % 20 artış göstererek 107 milyon kişiye ulaşmıştır. Yapılan turizm harcamaları ise 164 milyar dolar olarak gerçekleştirilmiştir. Çinli turistlerin profilleri ve destinasyon

tercihleri dikkate alındığında, yaklaşık % 90'lık bir oranla büyük çoğunluğun yakın mesafelere gittiği, kültürel farklılıkların az olması, maliyetlerin daha düşük olması ve dil engellerinin bulunmaması gibi nedenlerle Asya-Pasifik bölgelerini daha fazla tercih ettiktespit edilmiştir (travelchinaguide.com).

Dünya Turizm Şehirleri Federasyonu tarafından yayınlanan bir araştırmaya göre ise dış turizm faaliyetlerine katılan Çinli turistlerin büyük bir çoğunluğu Beijing, Shanghai ve Guangdong gibi büyük kentlerde yaşamakta ve yarısından fazlası 1980 yılı sonrası doğumlu oldukları için genç nüfusu oluşturmaktadırlar. Ayrıca turistlerin yaklaşık % 60'ı tek çocuklu ailelerden oluşmakta ve gidilen bölgede 6-8 gün arasında geceleme yapmaktadır (WTCF, 2015). Çinli turistlerin en sık ziyaret ettikleri 20 destinasyon Tablo 4.'te verilmiştir. Tabloya göre turistlerin en sık ziyaret ettikleri 5 destinasyon Hong Kong, Güney Kore, Tayland, Tayvan ve Macao'dur.

Tablo 4: Çinli Turistlerin En Sık Ziyaret Ettikleri 20 Destinasyon (2014 Yılı)

1.Hong Kong	6.Japonya	11.Birleşik Devletler	16.Almanya
2.Güney Kore	7.Singapur	12.İtalya	17.Rusya
3.Tayland	8.Malezya	13.Vietnam	18.Büyük Britanya
4.Tayvan	9.Endonezya	14.İsviçre	19.Yeni Zelanda
5.Macao	10.Fransa	15.Avustralya	20.Filipinler

Kaynak:<http://www.cnto.org/Erişim> Tarihi: 04.06.2015

Kişi başına düşen gelirlerin yükselmesiyle birlikte özellikle Çin'e yakın coğrafyalarda bulunan destinasyonlar büyük bir turizm pazarı oluşumuna olanak sağlamış ve özellikle yuanın değerinin de yükselmesiyle birlikte, birçok yabancı ülke Çin vatandaşlarına ödeme imkânlarını kolaylaştırma politikaları sunmuşlardır. 2014 yılında Çin'den başka ülkelere giden turistlerin sayıları ve gittikleri bölgeler Tablo 5.'te verilmiştir.

Tablo 5:Destinasyonlara Göre Çinli Turist Sayıları (2014 Yılı)

Destinasyon	Turist Sayısı	Destinasyon	Turist Sayısı
1.Hong Kong	5.370.884	11.Birleşik Devletler	553.846
2.Güney Kore	3.546.921	12.İtalya	497.453
3.Tayland	2.884.539	13.Vietnam	440.683
4.Tayvan	2.671.350	14.İsviçre	436.771
5.Macao	2.434.431	15.Avustralya	413.333
6.Japonya	1.394.203	16.Almanya	397.611
7.Singapur	990.159	17.Rusya	354.065

8.Malezya	677.836	18.Büyük Britanya	239.967
9.Endonezya	646.048	19.Yeni Zelenda	222.566
10.Fransa	619.294	20.Filipinler	218.010

Kaynak:<http://www.cnto.org/>Erişim Tarihi: 04.06.2015

Uluslararası turizm harcamaları açısından ilk 10 ülke sıralamasında ilk sırada yer alan Çin'in vatandaşları 2011 yılında toplamda 72,6 milyar dolar harcamada bulunmuşlardır. Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin yapmış olduğu açıklamaya göre 2011 yılında Amerika'yı ziyaret eden Çinli turistlerin ortalama seyahat harcamaları kişi başına 7.107 dolar olmuştur. Tablo 6.'da Uluslararası turizm harcamalarında ilk 10 sırada yer alan ülkeler verilmiştir.Tablo incelendiğinde özellikle değişim oranlarında Çin'in 2012 ve 2013 yıllarındaki önemli artışlarla birlikte ilk sırada yer aldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 6:Uluslararası Turizm Harcamaları Açısından İlk 10 Ülke

Ülkeler	2011	2012	2013	2012/2011 Değişim (%)	2013/2012 Değişim (%)
Çin	72,6	102,0	128,6	40,5	26,1
ABD	78,2	83,5	86,2	6,7	3,3
Almanya	85,9	81,3	85,9	2,5	2,3
Rusya	32,9	42,8	53,5	30,1	24,9
İngiltere	51,0	51,3	52,6	2,1	3,5
Fransa	44,9	39,1	42,4	-5,8	4,9
Kanada	33,4	35,0	35,2	6,2	3,2
Avustralya	27,3	28,0	28,4	2,1	8,8
İtalya	28,7	26,4	27,0	-0,3	-1,0
Brezilya	21,3	22,2	25,1	4,6	12,9

Kaynak:TheWorld Tourism Organization (UNWTO), World TourismBarometer, Vol. 12, Nisan 2014.

Yabancı sermayenin Çin turizm pazarına girmesiyle birlikte Çin'de yabancı seyahat acentelerinin sayısı çoğalmış ve iç turizmde güçlü bir rekabet ortamı meydana gelmiştir. Son 10 yılda Çin'de iç turizm % 10'un üzerinde artarak ülkenin istihdamına ve ekonomik gelişimine önemli oranda katkı sağlamıştır. Tablo 7. Çin'deki otel sayılarını, ortalama oda fiyatlarını ve ortalama doluluk oranlarını göstermektedir.

Tablo 7:Çin Otel Sayısı, Ortalama Oda Fiyatları ve Ortalama Doluluk Oranları

	Otel Sayısı	Ortalama Oda Fiyatı	Ortalama Doluluk (%)
5 Yıldızlı	783	659,36	57,90
4 Yıldızlı	2431	346,13	57,75

3 Yıldızlı	5585	225,64	54,78
2 Yıldızlı	2683	164,35	53,14
1 Yıldızlı	118	128,68	49,14
Toplam	11600	337,86	56,05

Kaynak:<http://www.cnto.org/>Erişim Tarihi: 04.06.2015

Tablo incelendiğinde toplamda 11.600 olan otel sayısının 118'i 1 yıldızlı, 2683'ü 2 yıldızlı, 5585'i 3 yıldızlı, 2431'i 4 yıldızlı ve 783'ü 5 yıldızlı otel niteliğindedir. Çin'deki 2014 yılı ortalama oda fiyatları ise 337,86 dolardır.

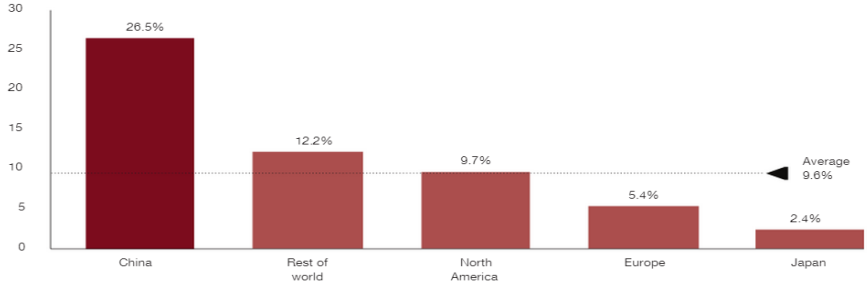
3. İnovasyon, Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Yeni dünya düzeninde inovasyonel yaklaşımlar ekonomilerin rekabet üstünlüğü sağlamasında önemli bir yer tutmaktadır. Rekabet üstünlüğü ise kapasite, ARGE, teknoloji gibi faktörlerin ne ölçüde kullanıldıklarıyla yakından ilintilidir. Özellikle toplumsal, idari ve kültürel manada bu yeni yöntemlerin kullanımı gelişimi hızlandırırken, bu yeni yöntemler ile etkin sonuçlar alınabiliyor ve verimlilik artışı da sağlanıyorsa ülkeler işte o zaman rekabet edebilirlikte bir adım öne geçebilmektedir. Özellikle ekonomik hedefleri gerçekleştirmek veya piyasa gücünü korumak/artırmak düşüncesi içerisinde olan ülkelere ekonomik büyüme ve kalkınma için yenilikçi yaklaşımları yaşamın her alanına entegre etmeleri önem taşımaktadır (Işık, Keskin, 2013).

İnovasyon, bir fikir veya buluşun değer yaratan ve müşterilerin satın alacağı ürün ve süreçlere çevrilmesi olarak tanımlanmaktadır (Akyüz, 2014:5). 1995 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan "GreenPaper on Innovation" adlı bildiri ise ekonomik ve sosyal anlamda sorunlara yeni çözümlerin üretildiği süreçleri ifade etmektedir. Rekabet avantajı sağlayan inovasyonun, dünyanın sosyo-ekonomik gelişimi üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle ülkelerin mikro ve makro düzeyde inovasyonel faaliyetler gerçekleştirmesi ve uygulaması gerekmektedir.

Çin'de uygulanan reform hareketleri ve dışa açılma, dünyanın en önemli inovasyon girişimlerinden biri olmuştur. Çin'in 5 yıllık planında ekonomi, ihracat odaklı olmaktan çıkarılmış ve Çin daha yenilikçi bir ekonomi olma yolunda ilerlemiştir. Çin'in toplam ARGE harcamalarına bakıldığında, 2008 yılında ARGE harcamalarının GSYİH içindeki payının % 1,50 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Aynı oran 2004 yılında % 1,25 düzeyinde iken, 2009 yılında % 1,70 düzeyine erişmiştir. Amerika'da kurulan Global Yönetim Danışmanlık Firması'nın 2013 yılında yaptıkları çalışma neticesinde ortaya koydukları inovasyon araştırma raporlarına göre, Çin'deki ARGE yatırımlarının sürekli

yükseldiği gözlemlenmiştir. Şekil 1’de Çin inovasyon araştırma raporunda yer alan ARGE harcama değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 1. ARGE Harcama Değişim Oranları

Şekil 1’de de görüldüğü üzere ilgili raporda Çin şirketleri ARGE harcamalarını % 26,5’lik bir orana yükseltmiştir.

Çin ekonomisinin olumlu gelişimine çok yüksek yatırım oranları, piyasa şartlarına uygun plan ve politikalar oluşturma ve planladıkları tüm önceliklere ulaşmak için gerekli teşvik sisteminin düzenlenmesi yardımcı olmuştur. Özellikle 2010 yılı sonlarına doğru büyüme modelleri ve sanayileşme ile ilgili gelişmelerle birlikte inovasyona yönelik somut adımlar atılmıştır. 2011-2015 yıllarını kapsayan 12. beş yıllık planda oluşturulanuzun vadeli bilim ve teknoloji geliştirme programıyla Çin Halk Cumhuriyeti’ni 2020’de inovasyonda öncü bir topluma haline dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Ayrıca bu programda Çin’in 2020’de milli gelirinden araştırma ve geliştirme (Ar&Ge) için ayrılan oranın % 2,5seviyesine yükseltilmesi hedeflenmiştir (McGregor, 2010).

Bölgesel kalkınmada inovasyonun öneminin farkında olan Çin hükümetinin uygulamaya koyduğu “yazılım ve entegre devre endüstrilerinin gelişiminin teşvik edilmesi politikası” bölgenin kalkınmasına yönelik önemli teşvikler uygulanmasına yardımcı olmuştur. Bu teşvikler; vergi indirimine, nitelikli insan gücünün bölgeye çekilmesine ve fikri hakların korunmasına kadar birçok alanı kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Teşviklerin uygulanmaya başlamasıyla yoğunlaşan faaliyetler sonucu Çin’in birçok bölgesinde inovasyona dayalı bölgesel kalkınma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan en önemlisi ise alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi ve sağlanan teşviklerle birlikte açılan ARGE merkezleri olmuştur. Bu merkezler, beyin göçünün tersine çevrilmesinde önemli rol oynamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti, dünya pazarında önemli bir ticaret merkezi

olmasının yanı sıra hem nüfusunun fazlalığı ile dış pasif turizme, hem de turistik ve tarihi değerleri ile dış aktif turizme katkı sağlamaktadır. Böylesine önemli bir konuma sahip olan ülkenin hızlı ilerleme sürecini çeşitli inovatif faaliyetlerle sürdürülebilir hale getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle turizm faaliyetlerinin geliştirilebilmesi için en başta ulaşım alanı ve sektörüne (mesela kara yolu çalışmaları, demir yolu inşası) önem verilmesi yerinde olacaktır. Çünkü turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için düzgün yollara ve gelişen ulaşım araçlarına ihtiyaç vardır.

2013 yılında Çin milli geliri 2012 yılına oranla % 8'e yakın artışlık bir gelişim göstermiştir. Özellikle Çin'in ekonomik anlamda büyümesinin söz konusu olduğu son dönemlerde oluşan endişelerin giderilmesi için Çin hükümeti 2014 yılında yeni teşvik paketleri açıklamıştır. Buna göre 2014 yılında demiryolu inşaatına 809 milyar yatırım yaparak 8.427 km uzunluğunda yeni demiryolu inşa edilmiştir. Dolayısıyla 2014 yılının sonunda Çin toplamda 112.000 kilometrelik demiryolu uzunluğuna sahip bir ülke konumuna ulaşmıştır.

4.SONUÇ

Turizm sektörü her ne kadar hizmet ağırlıklı bir sektör olsa da gıda, ulaşım ve inşaat gibi birçok sektöre katkı sunmaktadır. Ayrıca turizmin ödemeler bilançosuna, milli gelire ve yarattığı çarpan etkisiyle de önem kazanmaktadır. Turizm tüm bu alanlara katkı sunarken kendi içerisinde inovasyonel bir mantık ile plan ve program yapılması bu sektörün gelişimini ve katkısını daha etkin hale getirmektedir. Bu çalışmada yapılan araştırmalar inovasyon ile büyüyen Çin turizmi potansiyelini ve gelişimini çok daha yukarı seviyelere daha hızlı bir sürede çektiği yönündedir. Ayrıca yapılan yatırımların ve turizm politikalarındaki inovasyonel tutum ekonomik büyümeye olumlu yönde katkı sunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, M. (2014). Örgütlerde İnovasyon ve Değişim Yönetimi Hakkında Nitel Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arısoy, E., Bayar, G. ve Soranlar, B. (2004). Asya'nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti, Dış Ticaret Dergisi, 32, Temmuz, 1-17.
- Arslan, A. ve Akgöz, E. (2015). Çin Turizm Pazarında Türkiye'nin Yeri

- Üzerine Bir Değerlendirme: Çin Dış Turizm Kalite Hizmet Sertifikası, I. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi Güncel Konular, Eğilimler ve Göstergeler, 28-30 Mayıs, ss. 796-805, Konya.
- Brunner, N. (1969). Çin Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (Çeviren: Ahmet Y. Gökdere), 26, 3-4, s.301-336.
- Flores, T. Krakowsky, G. ve Simmons, J. (2003). Productivity Growth in China, 1961-1999, PublicPolicy 556: Macroeconomics, ss. 1-21.
- Gülboy, B. (2001). Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Işık, C. ve Keskin, G., (2013) BilgiEkonomilerinde Rekabet Üstünlüğü Oluşturulması Açısından İnovasyonun Önemi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1, ss.41-57.
- Kozak, M. A., (2002) Genel Turizm Bilgisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, ISBN: 975.06.0100.9
- Liu, A. ve Wall, G. (2005). Human Resources Development in China, Annals of TourismResearch, 32, ss.689-710.
- Li, X. R.,Lai, C., Harrill, R., Kline, S., veWang, L. (2011), Wheneastmeetswest: An exploratorystudyon Chineseoutboundtourists' travelexpectations, Tourism Management, 32, 741-749.
- McGregor, J. (2010), China's Drive forIndegenousInnovation, A web of IndustrialPolicies, Global RegulatoryCooperation Project, U.S. Chamber of Commerce, July 28.
- Qian, Y. (1999). TheProcess of China's Market Transition (1978-1998): TheEvolutionary, HistoricalandComparativePerspectives, Stanford University, s.34.
- Sparks, B.vePan, G. W. (2009).ChineseOutboundTourists: UnderstandingTheirAttitudes, ConstraintsandUse of Information Sources, Tourism Management, 30, 483-494.
- Şimşek, M. (2006). Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26, ss. 1-24.
- Tahir, Z. (2004). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Turizmin Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Hedefler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Walder, A. G. (2002). Income Determination and Market Opportunity in Rural China, 1978-1996, Journal of Comparative Economics, 30, ss. 354-375.

İnternet kaynakları

travelchinaguide.com

<http://www.cnto.org/>, China National Tourist Office

WTCF, World Tourism Cities Federation

ASUR-URARTU İLİŞKİLERİNDE YEREL POLİTİK GÜÇLER

The Local Political Powers in Assyrian-Urartian Relations

Sırrı TİRYAKI*

ÖZET

Urartu Krallığı'nın devletleşme sürecini tamamlayıp Yakınoğu'da önemli bir askeri güç haline gelmesi aynı zamanda Asur'la yoğun bir askeri mücadelenin de başlaması demektir. Asur ve Urartu krallıkları arasındaki mücadele aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nin politik coğrafyasını da belirleyecektir. Asur tarafından Kuzey Suriye ve Anadolu'ya düzenlenen askeri seferler bu krallığa Urartu'nun merkezi bölgelerine kadar olan sahada egemenlik kurma imkânı verecektir. Asur'un bu coğrafyalardaki krallıklardan elde ettiği ganimetler ve aldığı vergiler kendi ekonomisi için son derece hayati bir konuma sahipti. Ayrıca bu bölgelerden elde edilen ganimetler ve buralarda kurulan askeri garnizonlar Asur'a bir sonraki seferler için oldukça önemli avantajlar sağlayacaktır. Kuzey bölgelerinde güçlü bir hâkimiyetkurduktan sonra Asur buralardaki yerel beyliklere karşı son derece katı sömürgeci politikalar uygulayacaktır. Asur'un geliştirdiği sert politikalar karşısında kuzey bölgelerinde bulunan yerel güçler çıkış yolunu Yakın Doğu'nun diğer bir önemli askeri ve siyasi gücü olarak gördükleri Urartu Krallığı ile ittifak kurmada görecektir. Urartu Krallığı ve diğer yerel beylikler arasında kurulan ittifaklar dönem dönem Asur'u zor durumda bırakacaktır.

Anahtar Kelimeler: Asur, Urartu Krallığı, Yerel Beylikler, Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye

ABSTRACT

The Urartu Kingdom became a significant military power in Near East after completing the process of becoming a state and this meant that an intensive military struggle would begin with Assyrians. That struggle between Urartu and Assyrian Kingdoms would designate the political geography of East Anatolian Region. Military expeditions organized by Assyrians to Northern Syria and Anatolia enable that Kingdom to dominate the area near the Urartu's central regions. The pillages and taxes

* Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sirri_tiryaki@hotmail.com.

that the Assyrians took from the Kingdoms located in that region were vitally important for its economy. In addition, the pillages and military garrisons founded in that region provided advantages to Assyrians for next military expeditions. After establishing a powerful domination in North regions, Assyrians would implement extreme colonist policies against local beyliks. The local powers felt suffocated under the extreme policies of Assyrians and tried to find a solution to that situation by being an ally of Urartu Kingdom which was regarded as a military and political power. Urartu Kingdom put the Assyrians into trouble from time to time with the help of local beyliks.

Keywords: *Assyrian, Urartu Kingdom, Local Beyliks, Eastern Anatolia Region, Northern Syria*

A.GİRİŞ

II. Assurnasirpal'ın Asur tahtına oturmasıyla birlikte Asur'un kuzey bölgelerinde kazandığı askeri başarılarla bağlı olarak hem Urartu hem de bölgedeki diğer krallıklar karşısında çok daha güçlü bir otorite haline geldiği anlaşılmaktadır. II. Assurnasirpal kuzey bölgelerinde sürdürdüğü askeri politikalar sonucunda Asur coğrafyasından Zağros Dağlarına kadar oldukça geniş bir alanı egemenliği altına alacaktır. Daha sonraki dönemlerde ise bu kral tarafından Anadolu'nun iç bölgelerine kadar olan sahada da hâkimiyet kurulacaktır. Ancak daha sonrasında Asur kralının Anadolu coğrafyasının yüksek yaylalarına yönelik sürdüreceği yayılım politikalarının çok farklı siyasi ve askeri sonuçları olacaktır. Çünkü Anadolu'nun yüksek coğrafyasında yaşayan Uruadri ve Nairi beylikleri, Asur'un yoğun baskıları sonucunda bir araya gelerek Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamlayacaklardır.

M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren Urartu Krallığı'nın kuruluş aşamasını tamamlamasıyla birlikte başlayacak Asur-Urartu mücadelesi genel anlamda askeri üstünlük mücadelesi şeklinde gelişecektir. Yakındoğu'nun iki önemli askeri ve siyasi gücü olan Asur ve Urartu Krallıkları arasındaki ilişkiler, savaşların olmadığı dönemlerde ise taraflar birbirlerine karşı soğuk savaş olarak tanımlanabilecek yöntemleri geliştirecekler. Bahsettiğimiz bu soğuk savaş yöntemlerinin başında ise Asur ve Urartu arasında yer alan yerel beyliklerin bu iki krallık tarafından birbirlerine karşı örgütlemeleri gelmektedir. Asur'un kuzey bölgelerinde bulunan yerel beyliklere karşı oldukça katı askeri politikalar geliştirmesi üzerine Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına lokalize edilen yere beylikler, askeri güç olarak hızlı bir şekilde yükselen Urartu Krallığı'nı kurtarıcı olarak görmeye başlayacaklardır. Urartu Krallığı'nın Ön Asya dünyasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkması Asur'un kuzeyinde bulunan

yerel beylikleri oldukça cesaretlendirecektir. Urartu'nun Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında aktif bir şekilde rol almaya başlaması bu bölgelerdeki beylikleri hareketlendirmeye başlayacaktır. Bu gelişmeler üzerine Kumme, Uku, Tuşhan, Melid ve Tabal gibi krallıklar Urartu'nun önderliğinde bir araya gelerek Asur karşıtı ittifaklar bloğunu oluşturacaklardır.

B.ASUR-URARTU İLİŞKİLERİNDE YEREL POLİTİK GÜÇLER

M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren Van Gölü civarında dağınık halde yaşayan Uruatri ve Nairi beylikleri bir krallığın yönetimi altında Urartu devleti olarak kuruluşunu tamamlayacaktır. M.Ö. 7. yüzyıla kadar olan dönemde ise Doğu Anadolu'nun siyasi ve politik coğrafyasını Asur ve Urartu devletleri arasındaki askeri ve siyasi mücadele şekillendirecektir¹. Asur ve Urartu krallıkları gerek uyguladıkları politik gelişmeler açısından gerekse sahip oldukları nüfus potansiyeli itibarıyla Orta Demir Çağı'nda Yakındoğu'nun en önemli askeri ve siyasi güçleri konumundaydı². Bu dönemlerde Kuzey Mezopotamya krallığı olarak Yakındoğu'daki krallıklar arasında askeri ve siyasi açıdan daha ön planda olan Asur, yaklaşık olarak bin yıla yayılan ve yazılı kaynaklara dayanan tarihinin bazı dönemlerinde ülkede yaşanan iç çekişmelerden dolayı bu krallığın uyguladığı emperyalist yayılım faaliyetlerinde dönem dönem başarısızlıklar yaşanacaktır. Asur'un yaşayacağı bu başarısızlıklar kuşkusuz en çok ezeli düşman konumunda olan Urartu ile bu iki krallığın mücadelesinde, buldukları coğrafi konumlarından dolayı yer almak zorunda kalan yerel krallıkların işine yarayacaktır³. Yukarıda değindiğimiz üzere Asur'un Yakındoğu'da önemli bir askeri güç haline gelmesinde bu krallığın Asur, Nineveh ve Arbela üçgeni gibi stratejik bir coğrafyada kurulmasının etkisi oldukça büyüktür. Ayrıca tanımladığımız bu coğrafya oldukça kalabalık nüfusları besleyebilecek şekilde yeteri miktarda yağışta almaktaydı⁴.

Ancak M.Ö. 9. yüzyılda Asur yaşayacağı iç bunalımlardan dolayı krallığın kuzey yayılımında stratejik bir konuma sahip olan batı ve kuzeyindeki

¹ Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s. 190.

² Kemalettin Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", *European Journal of Archaeology* 18/1, 2015, s. 111.

³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 190.

⁴ Karen Radner, "Asurlular-Urartular", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 58.

toprakları kaybedecektir. Asur'un bu coğrafyadan çekilmesiyle birlikte doğan otorite boşluğu bölgeye göçlerle gelen Arami halklarının yöneticileri tarafından doldurulacaktır. Asur bu toprakları ele geçirmek için yeniden askeri hareket evresini başlatınca Fırat Nehri tekrardan Asur'un batı sınırı olarak belirlenecektir. Asur tarafından başlatılan bu yoğun askeri faaliyetler kendisine "Urartu" adındayeni bir askeri ve siyasi güçle karşılaşacağı Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarına kadar ilerleme imkânı sağlayacaktır⁵. Coğrafi konum itibariyle Urartu Krallığı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde⁶, Güneydoğu Kafkaslarda ve Kuzeybatı İran coğrafyasında hâkimiyet kuracaktır⁷. Bahsettiğimiz bu coğrafyada özellikle Doğu Anadolu Bölgesi aynı zamanda Urartu nüfusunun en yoğun olduğu bölgeydi. Aynı zamanda Urartu'nun merkezi bölgesi olan bu coğrafya Urartu Krallığı'nı Asur saldırılarına karşı daha korunmalı hale getirdiği gibi bu coğrafyanın dağlık alanları yaz aylarında yaylacılıkta kullanılmaktaydı ve kış ayları için yerleşime elverişli değildi⁸. Urartu'nun güneyinde Asur, batısında Melid, Tabal ve Kummuh gibi Geç Hitit Krallıkları, Kuzeybatısında ise Mana Krallığı yer almaktaydı⁹. Urartu Krallığı'nın kontrol altında tutulmasının oldukça zor olan yüksek yaylalar, sıradağlar ve derin yarıklardan oluşan vadilerin bulunduğu Doğu Anadolu ve çevresindeki zorlu coğrafyada iki yüz yıla yakın bir süre boyunca hüküm sürmesi oldukça dikkat çekicidir¹⁰.

M.Ö. 9. yüzyılın ortaları itibariyle Asur saldırıları sonucunda kuruluşunu tamamlayan Urartu Devleti'nin bu tarihten itibaren Asur'la olan ilişkileri sürekli olarak askeri çatışma şeklinde olmuştur. Doğrudan askeri mücadelenin olmadığı dönemlerde ise her iki ülke arasındaki ilişkilerde "soğuk savaş" olarak tanımlayabileceğimiz farklı bir mücadele tarzı etkili olacaktır¹¹. Her iki ülke Kuzey Suriye coğrafyasında bulunan krallıklar üzerinde hâkimiyet kurmak istemelerinin yanı sıra Batı Anadolu'da bulunan geçiş yollarını kontrol altında alıp Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemektedir. Bu durum Kuzeybatı İran ve

⁵ Radner, "Asurlular-Urartular", s. 58-59.

⁶ Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu'da kuruluşunu tamamlaması sonucunda bu coğrafyada ortaya çıkacak yeni yaşam koşulları ve kültürel birikim daha sonraki dönemlerde Güneydoğu Kafkaslar, Kuzeybatı İran ve Batı Anadolu'ya doğru yayılacaktır.

⁷ Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", s. 111.

⁸ Radner, "Asurlular-Urartular", s. 59.

⁹ Kemalettin Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim*, (Edt. Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar), YKY Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

¹⁰ Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", s. 12.

¹¹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 190.

Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Asur ve Urartu arasında uzun yıllar süren çatışmalara neden olacaktır. Bu çatışmalar esnasında askeri ve siyasi yönünden üstün olan krallık bahsi geçen bölgeleri peşpeşe topraklarına katacaktır. Oysaki Asur'un Kummuh ülkesinin topraklarını egemenliği altına aldığı M.Ö. 709 yılına kadar coğrafi konum olarak Asur ve Urartu devletleri aynı sınırı paylaşmadıkları gibi Tuşpa ve Nineve kentleri birbirlerine 240 km uzaklıktaydı ve bu iki kent arasındaki mesafede 3000 metreyi geçen yüksekliğe sahip Toros dağları doğal bir bariyer olarak bulunmaktaydı. Ayrıca Asur ve Urartu devletleri arasında yer alan bölgede sembolik olarak bağımsızlığını sürdüren yerel politik güçler bulunmaktadır¹².

Urartu adı ilk kez M.Ö. 13. yüzyılda Uruatri formuyla bir beylikler konfederasyonu şeklinde görülür. Asur kralı I. Salmanasar'a ait sefer kayıtlarında bu federasyonu oluşturan 8 aşiretin ve 51 kentin adı anılmaktadır¹³. Daha sonraki dönemlere ait Asur krali yazıtlarında Nairi ülkelerinin de adı geçmeye başlar. Ancak Nairi ve Uruatri beylikleri arasındaki sınırla ilgili kesin bir hat çizmek oldukça zor görünmektedir. Dönemin Asur kayıtlarına göre Nairi Ülkeleri: güneyde Kaşari Dağı'ndan kuzeyde Van Gölü havzasına kadar uzanan dağlık bölgeye lokalize edilmektedir¹⁴. Ayrıca bu coğrafya irili ufaklı birçok Hurri beyliği arasında paylaşılmıştı. Bu beyliklerin başındaki yöneticilerin sayıları 23 ile 60 arasında değişmekteydi¹⁵. Asur kralı II. Assurnasirpal M.Ö. 882 ve 879 tarihlerinde düzenlediği askeri seferlerinde Kaşari dağı geçip Nairi ülkelerine girdiğini ardından Tuşhan'da bir saray inşa ettiğini ve adına buraya yazıt diktirdiğini belirtmektedir¹⁶. Uruatri ülkesi ise daha kuzeye lokalize edilmekte ve Nairi'ye göre daha küçük bir alanı kapsamaktaydı. Bahsettiğimiz bu tablodan da anlaşılacağı üzere Doğu Anadolu'da bu dönemde birçok beylik varlığını sürdürmekteydi¹⁷.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi M.Ö. 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Uruatri ve Nairi beylikleri bir araya gelerek bölgedeki en önemli merkezi güç konumuna gelecek olan Urartu Krallığı'nı kuracaktır. Urartu Krallığı

¹² Radner, "Asurlular-Urartular", s.61.

¹³ Veli Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 44.

¹⁴ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 44.

¹⁵ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 44.

¹⁶ Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", s. 113.

¹⁷ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 44.

kuruluşunu tamamladıktan sonra güçlü komşusu Asur'a karşı amansız bir düşman haline gelecektir¹⁸. Elbette Urartu'nun devletleşmeye doğru gittiği süreçte birçok faktör etkili olacaktır. Ancak kanımızca devletleşmeye doğru giden dönemde I. Salmanasar (M.Ö. 1263–1233), I. Tukulti Ninurta (M.Ö. 1233–1197) ve I. Tiglat-Pileser (M.Ö. 1114–1076) gibi dönemin güçlü Asur krallarının Uruatri ve Nairi ülkelerine düzenlediği seferler çok daha etkili olmuştur. Çünkü Asur krallarının kuzeydeki Nairi ülkelerine düzenlediği çok sayıdaki askeri seferin sonunda Asur'un askeri ve siyasi hâkimiyet alanı Asur krali yazıtlarında Nairi ülkesinin aşağı denizi olarak tanımlanan Urmiye Gölü'ne ve aynı zamanda Nairi'nin yukarı denizi olarak adlandırılan Van Gölü kıyılarına kadar ulaşacaktır¹⁹. Asur'un hâkimiyet alanının bahsettiğimiz gibi son derece geniş bölgelere kadar uzanması karşısında savunmasız kalan Van Gölü Havzası'ndaki beylikler M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında bir araya gelerek Urartu Krallığı'nın oluşum evresini tamamlayacaklardır. Urartu devletini kuran kurucu sülalelin daha öncesinden gelme bir devlet yönetme geleneğinin olduğu, kısa bir zaman içerisinde oluşturduğu kurumlardan ve faaliyetlerden anlaşılmaktadır²⁰.

Asur kral yazıtlarına göre, Asur ve Urartu arasındaki ilk münasebetler II. Assurnasirpal'in (M.Ö. 884–859) Krallığı Dönemi'ne tarihlenir. Bu münasebetler ilk olarak Asur'un Dicle'nin kaynak bölgesine doğru sefer düzenlemesiyle başlayacaktır²¹. M.Ö. 858 tarihine gelindiğinde ise III. Salmanasar dönemine ait bir Asur krali yazıtında ilk kez “Urartu” ismine rastlanılmaktadır ve bu belgede ilk kez bir Urartu kralından söz edilir:²²

*‘Urartulu Arame'nin kenti Sugunia'yı ele geçirdim...’*²³.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Asur kralı III. Salmanasar'a ait olan bu bilgiler Balavat kapısının birinci bandında geçmektedir²⁴. Bu kralla ait yıllıklarda iktidarının 3. ve 15. yıllarında Urartu kralı Arame'ye karşı düzenlediği seferlerden sonra elde ettiği başarılarından bahsedilmektedir²⁵. Yukarıda belirttiğimiz gibi Arame ismi yazıtlarda geçen ilk Urartu kralıdır. III.

¹⁸ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 44.

¹⁹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 44.

²⁰ Kemalettin Köroğlu, “Demir Çağı'nda Ön Asya ve Urartu Krallığı”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 77.

²¹ Radner, “Asurlular-Urartular”, s.61.

²² Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994, s. 29.

²³ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 29.

²⁴ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 29.

²⁵ Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 36.

Salmanasar düzenlediği seferler sonunda yazıtta geçen Urartu Krallığı'nın korunaklı kenti Saguna, Asur tarafından ele geçirilir ve yakılır. Ayrıca Asur kralı tarafından Arame'nin krallık kenti olan Arzaşkun'da ele geçirilir. Arzaşkun'un ele geçirildiği savaşın görsel tasvirleri Balavat tunç kapısında bulunmaktadır. Ayrıca bu seferlerin anlatıldığı Asur krali yazıtlarında ilk defa Urartu krallarına ait müstahkem kentlerden söz edilir²⁶.

III. Salmanasar komutasındaki Asur orduları M.Ö. 832 ve 828 tarihlerinde bir kez daha Urartu coğrafyasında görünmektedirler²⁷. Ancak artık Urartu tahtında krallığın 2. kurucusu olarak kabul edilen I. Sarduri bulunmaktadır²⁸. I. Sarduri adıyla tahta oturan yeni kralın kendisine ait bir yazıtta babasının adı olarak Lutipri'yi vermesi onun başka bir hanedana ve farklı bir aşirete mensup olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır²⁹. I. Sarduri'den Urartu Krallığı'nın 2. kurucusu olarak söz edilmesinin nedeni ise Van Gölü'nün doğu kıyısında bulunan Tuşpa'yı kendisine yeni başkent olarak seçmesi ve müstahkem hale getirmesidir³⁰. Urartu'yu yöneten hanedanın el değiştirmesi ve başkentini daha güvenli bir bölgeye taşınması bu krallığın Yakındoğu'da önemli bir askeri ve siyasi güç haline gelmesinde son derece etkili olmuştur. Ayrıca Van kalesinin kuzeybatı ucunda Sarduri tarafından dikilen ve Asur çivi yazısıyla ele alınmış yazıt Urartu Krallığı'nın kuruluş manifestosu niteliğindedir³¹:

*“Lutipri oğlu Sarduri, Büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi ülkesinin kralı, benzeri olmayan kral, hayret verici çoban, dik başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır. Lutipri oğlu Sarduri, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim). Lutipri oğlu Sarduri şöyle der: Bu taşları Alniunu Şehri'nden getirttim ve bu duvarı yaptırım”*³².

I. Sarduri ile birlikte Doğu Anadolu coğrafyasında önemli bir askeri güç ve Asur'a rakip konumuna gelen Urartu Krallığı'nın coğrafi sınırlarının nereleri kapsadığı konusu tam olarak bilinmemektedir³³. Yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere bu kralla birlikte Urartu'da yazılı tarih aktarımı da

²⁶ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 36.

²⁷ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

²⁸ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 43.

²⁹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

³⁰ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 43.

³¹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

³² Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 17.

³³ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

başlayacaktır³⁴.

I. Sarduri'den sonra Urartu tahtına Asurluların Uşpina dediği oğlu İşpuini (M.Ö. 830–810) geçecektir. İşpuini Urartu tahtını bir süre oğlu Menua ile birlikte paylaşacaktır. Baba oğul ortak krallığı döneminde Urartu ülkesinde gerçekleştirilecek çeşitli reformlar sonucunda güçlü monarşilerin temelleri atılacaktır. Özellikle krallığın başkentinde dini ve askeri alanlarda yeni formatlar geliştirilecektir³⁵. İşpuini'nin Urartu tahtına oturmasından birkaç yıl sonra Hubuşkia ülkesinin önemli bir bölümünü ele geçirmesive ülkesinin sınırlarını güneyde bulunan Muşaşir sınırlarına kadar genişletmesi, Asur'un bu coğrafyadaki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar verecektir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Asur kralı V. Şamsi-Adad, Urartu Krallığı'nın güney bölgelerinde egemenlik kurmasını engellemek üzere harekete geçecektir. Urartu'nun Asur Krallığı'nın kuzeyinde bulunan ekonomik çıkar alanlarına yönelik faaliyetleri her zaman beraberinde karşıt Asur saldırılarını getirecektir³⁶. İşpuini'ye ait önemli yazıtlardan biri olan Kelişin yazıtına göre M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren kutsal kent konumunda olan Muşaşir herhangi bir askeri güç kullanılmadan Urartu egemenliği altına girmiştir³⁷.

Menua'nın tek başına Urartu tahtına geçmesiyle birlikte krallık gerek askeri ve siyasi gerekse ekonomik alanlarda daha büyük bir ivme kazanacaktır³⁸. Urartu'nun Menua Dönemi'nde hızlı bir genişleme ivmesi kazanmasında bu kralın babası İşpuini'den edindiği siyasi ve askeri tecrübenin çok önemli katkısı olacaktır³⁹. Menua Dönemi'nde teşkilatlanmasını tamamlayan Urartu Krallığı idari ve askeri alanlarda önemli oranda şekillenecektir ve bu yapılanma devletin yıkılışına kadar önemli oranla varlığını sürdürecektir. Bu kral döneminde Urartu'nun sınırları batıda Malatya, doğuda Urmiye Gölü'nün güneydoğu kıyılarına kadar ulaşacaktır. Bu bölgelerin Menua tarafından hedef seçilmesinin nedeni ise buralarda önemli hammadde kaynaklarının bulunması ve Asur'a önemli ekonomik avantajlar sağlayan ticaret yollarının buralardan geçmesidir⁴⁰. İdari ve inşaat faaliyetlerinin yanı sıra askeri seferlere de hız veren Menua döneminde batıda Supani (Klasik Çağ'da

³⁴ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 45.

³⁵ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 49.

³⁶ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 212.

³⁷ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 42.

³⁸ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 50.

³⁹ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 42.

⁴⁰ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 50.

Sophene) ele geçirilerek Urartu Krallığı'nın sınırları Fırat Nehri'ne kadar uzanacak ve Malatya'daki Geç Hitit Krallığı olan Melid ülkesi hâkimiyet altına alınacaktır. Urmiye Gölü'nün güneydoğu kıyılarındaki Asur egemenliğine son verilerek buralarda yeniden Urartu hâkimiyeti kurulacaktır. Daha güneyde ise Yukarı Dicle bölgesine kadar inilerek Asur ülkesi sınırlarına ulaşıldı. Kuzey bölgelerinde de aktif bir politika sürdüren Menua, Iğdır Ovası merkezli Erikua Krallığı kontrol altına alındı; Erzurum yöresinde hüküm süren Diauheî Krallığı'ndan haraç alınacaktır. Bu kral döneminde sürdürülen bütün bu askeri ve siyasi faaliyetler Van Gölü Havzası merkezli mutlak krallığın kurulmuş olduğunu göstermektedir⁴¹.

Menua'dan sonra tahta geçen oğlu I. Arğişti⁴² ve torunu II. Sarduri dönemlerinde gücünün zirvesine ulaşan Urartu Krallığı gerek Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerekse Kuzey Suriye coğrafyasında Asur'a karşı çok daha güçlü hale gelecektir. Ele geçirilen bölgelerden elde edilen ganimetler ve hâkimiyet altına alınan krallıklardan alınan vergilerle birlikte Urartu Devletini ekonomik ve askeri anlamda Asur'a karşı daha da avantajlı bir konuma getirecektir. Özellikle ekonomide meydana gelen yüksek orandaki iyileşmeler Urartu ordusunun çok daha uzak bölgelere sefer düzenleme imkân ve kapasitesini artıracaktır. II. Sarduri Dönemi'nde sınırlarda inşa edilen yeni kalelerle birlikte hem buralardaki Urartu egemenliği pekiştirildi hem de sınırlar güvence altına alınmaya çalışıldı. Bu kral döneminde Urartu'nun askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda hızlı bir şekilde gelişme göstermesinde güneydeki ezeli düşman Asur'un iç isyanlarla uğraşması son derece etkili olmuştur. Bu dönemde Urartu Devleti'nin egemenlik alanı ilk kez Torosları aşmış Suriye coğrafyasına ulaşacaktır⁴³.

M.Ö. 7. yüzyıla gelindiğinde ise I. Rusa (M.Ö. 734–714/13), oğlu II. Arğişti (M.Ö. 714/13–685) ve torunu II. Rusa⁴⁴ (M.Ö. 685–645)⁴⁵ dönemlerinde

⁴¹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 50.

⁴² I. Arğişti'nin babası Menua'dan ekonomi, askeri ve imar faaliyetleri açısından son derece gelişmiş bir ülke devr almış olması kendi döneminde Urartu Krallığı'nın çok daha hızlı bir şekilde yükselmesine neden olacaktır. Zaten bu kral dönemine ait sefer kayıtlarını incelediğimizde Urartu'nun bu dönemde kuzeyde ve Kuzeybatı İran coğrafyasında önemli başarılar elde ettiğini görüyoruz. Bkz. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997, s. 35–36.

⁴³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 228–237.

⁴⁴ Urartu Krallığı'nın yeni bir kalkınma hamlesi başlattığı II. Arğişti ve torunu II. Rusa dönemlerine ait dikkat çekici konulardan bir diğeri ise bu iki kral döneminde gerçekleştirilen kayıt sistemidir. Bu döneme ait kayıtların incelediğimizde söz konusu kayıtların oldukça detaylı

devletin uyguladığı geleneksel politikalarda bazı değişikliklere gidilecektir. Devletin kimi kurumlarında ve devlet içinde artık yozlaşmaya doğru giden bürokraside çeşitli reformlar yapılacak ve kayıt envanter sistemi geliştirilecektir. Asur'la Urartu'nun kuruluşundan itibaren başlayan ve uzun yıllar devam eden savaflara son verilerek diplomatik ilişkiler geliştirildi⁴⁶. Ülke çapında yeni bir kalkınma projesi başlatıldı. Asur, Hatti, Muşki, Tablani (Tabal), Halitu ve Etiuni gibi ülkelerden insanlar getirilerek yoğun bir şekilde imar faaliyetleri başlatıldı. II. Rusa, Fırtına Tanrısı Teişeba için Karmir Blur adında yeni bir eyalet merkezi kuracaktır⁴⁷. İnşa edilen bu eyalet merkeziyle birlikte artık Urartu'nun doğu ve kuzeydoğu'daki toprakları da önemsemeye başladığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemlerde alınan etkin savunma tedbirleri sayesinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlayan Kimmer ve İskit tehlikesi bir süreliğine de olsa bertaraf edilmiştir⁴⁸.

Yukarıda değindiğimiz bütün imar faaliyetlerine ve reformlara rağmen Urartu Krallığı'nın M.Ö. 7. yüzyıl ortalarından sonraki durumu belirsizlikler içindedir. Asur kralı Assurbanipal kendisine ait bir yazıtında M.Ö. 652 yılında Urartu kralı Rusa'nın, iki elçisini kutlama amacıyla Arbail kentine yolladığını konu edinmektedir. M.Ö. 642 yılına gelindiğinde ise Asur kralı bir başka yazıtında ise II. Rusa'nın oğlu Sarduri'den bahsetmektedir. Söz konusu bu yazıtlara göre artık iki ezeli düşman arasında savaş dönemi sona ermiş ve karşılıklı dostluk mesajları gönderilmeye başlanmıştır. Yükseliş dönemindeki Urartu kral yazıtlarında Urartulu yöneticilerin kendilerinden, ataları gibi: kudretli kral, büyük kral, Tuşpa kentinin kahramanı gibi unvanları son kez kullanan Sarduri oğlu Sarduridir. Urartu kralı tarafından kullanılan unvanlar bu krallığın M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Fakat bu krallığın tarih sahnesinden ne zaman silindiği tam olarak bilinmemektedir⁴⁹. Yaklaşık iki yüzyıldan fazla süren Asur ve Urartu arasındaki mücadelede Anadolu, Kuzey Suriye ve

bir şekilde ele alındığına şahit oluyoruz. Öyle ki atlar için ihtiyaç duyulan saman miktarının dahi kaydı tutulmuştur. Aynı zamanda bu kayıtlar Urartu için çok önemliydi çünkü bu krallık iyi atlar yetiştirmektedir ve bu atlar ordunun en önemli gücü olan savaş arabalarında kullanılmaktaydı. Bkz. Veli Sevin, "Aşiretten Krallığa Urartular", *National Geographic Türkiye*, Ocak 2007, İstanbul, 2007, s. 70

⁴⁵ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 115.

⁴⁶ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 54-55.

⁴⁷ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

⁴⁸ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

⁴⁹ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

Kuzeybatı İnan arasındaki bölgede yer alan yerel krallıklar bu mücadelede aktif olarak rol alacaklardır:⁵⁰

1. Muşafir

Bugünkü Irak'taki Sidekan yakınlarına lokalize edilen Muşafir kenti Asur ve Urartu arasındaki mücadelede konu olduğu gibi bu kent aynı zamanda Biainili kralları için önemli birkaç küçük yerleşim yerinden biri konumundaydı⁵¹. Ayrıca Muşafir, Biainili'den yüzyıllarca daha eski bir geçmişine olan ve aynı zamanda Urartu panteonun baş tanrısı olan Tanrı Haldi'nin kült merkeziydi. Muşafir ismiyle ilk olarak Asur kralı II. Assurnasirpal'in (M.Ö. 883–859) bu bölgeye düzenlediği sefer kayıtlarında karşılaşıyoruz⁵²; ancak muhtemelen bu kentin Yakındoğu'da kutsal bir şehir olarak ortaya çıkması Asur kralının seferinden çok daha öncesine dayanmaktadır⁵³. Eldeki yazılı ve arkeolojik kanıtların değerlendirilmesi sonucunda Muşafir'in, İşpuni yönetiminin erken dönemlerinden itibaren Urartu Krallığı tarafından denetim altına alındığı sonucuna varıyoruz⁵⁴. Bu krala ait Kelişin yazıtında Tanrı Haldi'nin Urartu ülkesine getirilmesiyle ilgili yapılan askeri ve siyasi reformlardan bahsedilmektedir⁵⁵.

Muşafir kenti kurulduğu coğrafi konum itibarıyla sürekli olarak Asur saldırılarına maruz kaldığı gibi Urartu Krallığı'nın da sürekli olarak psikolojik baskısını üzerinde hissetmiştir. Bu döneme ait yazılı kaynakları incelediğimizde Sargon'un 8. seferinin hemen öncesinde Muşafir kralı Urzana'nın I. Rusa ve Sargon arasında ikili bir siyaset sürdürdüğü görülmektedir. Urzana, Asur kralı Sargon'a gönderdiği mektupta Rusa'nın Kimmerler tarafından yenilgiye uğratıldığını⁵⁶ ve Urartu ordusunun bu bölgelerdeki askeri faaliyetlerinin yanı sıra ordudaki birliklerin konumu ve bu ordunun kullandığı silahlar ve teknoloji hakkında detaylı bilgileri Asur merkezine iletmekteydi⁵⁷. Urzana, Asur merkezine gönderdiği bir başka mektubunda ise Asur kralına şu bilgileri

⁵⁰ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 310.

⁵¹ Paul Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 112.

⁵² Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 112.

⁵³ Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the People and Place of Ancient Western Asia*, London and New York, 2009, s. 482–483.

⁵⁴ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.55.

⁵⁵ Mirjo Salvini, "Die Urartaischen Schriftlichen Quellen aus İnanisch-Azerbaidjan", *Akten des VII. Internationalen Kongresses für İnanische Kunst und Archäologie München*, AMI, Erg. 6, Berlin, 1976, s. 170–177.

⁵⁶ Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 112.

⁵⁷ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 322.

iletmektedir:⁵⁸

“(Urartu) kralı yola çıktı geliyor; Waisi kentinde kalıyor ve tören için bölgedeki diğer kentlerin yöneticileri de Muşaşir’e geliyor. Bana yazdığın ‘kralın izni olmadan kimse törene katılamaz’ şeklindeki emrinize gelince- Asur kralı buraya geldiğinde onu durdurabildim mi? İsteddiği her şeyi yaptı. O zaman Urartu kralını nasıl durdurabilirim”⁵⁹.

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere Urzana birkaç kez taraf değiştirmiştir. Sargon 8. seferi sonunda Muşaşir’i yağmalayıp sarayını ve Haldi tapınağını talan ettiğinde ise bunu hem Urartu’nun bölgedeki egemenliğine hem de Rusa’ya vurulmuş bir darbe olarak görmektedir⁶⁰. Ancak Muşaşir bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dışarıdan gelebilecek saldırılara çok açık olmasına rağmen Sargon’un tapınakta ele geçirdiği ganimet miktarı oldukça şaşırtıcıdır⁶¹. Sargon Muşaşir’in ele geçirilip tapınağın yağmalanmasıyla ilgili tutturduğu yazılı kaynaklarda: 1000 kilo altın, 6000 kilo gümüşle birlikte çok fazla sayıda değerli eşyayı ganimet olarak aldığını belirtmektedir⁶². Kısacası dönemin iki önemli askeri ve siyasi gücü olan Asur ve Urartu arasında kalan bütün yerel güçler Muşaşir’in uğradığı saldırıların tamamına kendileri de maruz kalmışlardır. Bu beylikler mümkün olduğunca hassas bir tarafsız politika sürdürmeye çalışmışlardır⁶³.

2. Kumme

M.Ö. 2. yüzyıla ait birçok Hurri ve Hitit kaynağında Kumme Krallığı’nın Fırtına Tanrısı Teşşub’un adı geçmektedir. Söz konusu bu kayıtlara göre Teşşub cennetin ve yeryüzünün tek hâkimi konumundaydı. Ayrıca Kumme tanrısı Teşşub’un Hitit başkenti Hattuşa’da ele geçirilen Hurri diline ait veya Hititlerin Hurri kökenli yazılı kaynaklarda mitolojik ve dinsel birçok yönü

⁵⁸ Zimansky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 112.

⁵⁹ G. B. Lanfranchi, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces, State Archives of Assyria*, V. Volum, Helsinki University Press, Helsinki, 1990, s. 112.

⁶⁰ II. Sarduri’nin oğlu ve kendisinden sonra Urartu tahtına geçen I. Rusa çivi yazılı literatürde Asur kralı Sargon’un rakibi olarak geçmektedir. M.Ö. 719-714 yılları arasında uzun süre devam eden Urartu ve Asur savaşları Kuzeybatı İran coğrafyasında gerçekleşmiş ve Muşaşir kentinin Asur kralı Sargon tarafından yağmalanmasıyla bu savaşlar son bulmuştur. Bkz. Mirjo Salvini, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 94.

⁶¹ Zimansky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 113.

⁶² T. Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, London and New York, 2009, s. 484.

⁶³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 326.

vurgulanmaktadır. Ünlü Ullikummi destanında ise Fırtına Tanrısı Teşşub'un kayadan canavarları kahramanca yenilgiye uğrattığından bahsedilmektedir. Hurri kültürüne ve dinine ait yazılı kaynaklarda Kumme tanrısının ismi "Te-şu-ba-am Ku-um-me-ne-en" şeklinde geçmektedir⁶⁴.

Yeni Asur Dönemine ait yazılı ve arkeolojik kanıtları göz önünde bulunduran J. N. Postgate, Kumme ülkesini Aşağı Habur vadisine lokalize etmektedir⁶⁵. Kumme ülkesinin bulunduğu coğrafya son derece dağlık olmasına rağmen Dicle Nehri'nin kuzeyinde bulunan birçok önemli geçiş noktasından Aşağı Habura ulaşılmaktaydı. Habur Vadisi'nin girişi Cuddi Dağ sırasının güneyinde kalmaktaydı ve bu bölgede bulunan Jabal Bikhayr sıra dağları Kumme Krallığı'nı güneydeki acımasız düşman Asur'a karşı korumaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz Postgate'in düşüncesi ise Şuşarra (Rania'nın yakınındaki modern Tell Shemshara) ve Tell Rimahta'da ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılarla desteklemektedir. Bahsettiğimiz bu kalıntılara göre Kumme Krallığı'nın Ninive bölgesinden uzakta yer aldığını ve bu krallığın Dicle'nin doğusundan Cezire bölgesine kadar olan dağlık coğrafyada ulaşım istasyonu görevini yürüttüğünü ortaya koymaktadır⁶⁶. Karen Radner'a göre ise Kumme ülkesi, Aşağı Habur'un üst bölgelerinde bulunmaktaydı, bir nehir ya da Hezil Çayı takip edilerek bu ülkeye ulaşılmaktaydı. Eski çağlardan itibaren önemli bir geçit alanı olarak kullanılan Tanintanin boğazı geçildikten sonra Haburun başaran köyüne ulaşılmaktaydı ve bütün bu coğrafi bilgilerden yola çıkan Radner, Kumme'yi bugünkü Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesine lokalize etmektedir⁶⁷.

Dönemin yazılı kaynaklarına göre Maşşenu Krallığı'ndan hemen sonra Kumme ülkesine ulaşılmaktadır. Kumme Krallığı hiçbir zaman Asur'un coğrafi sınırlarına dâhil olmamıştır. Ancak Asur'un Yukarı Dicle bölgesinde bulunan diğer krallıkları hâkimiyet altına alma çabasında bu krallık her zaman için yardımcı rol oynamış ve ayrıca bu krallık Asur'un Yukarı Dicle bölgesindeki

⁶⁴ Karen Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254–257.

⁶⁵ J. N. Postgate, *The Governor's Palace Archive, Cuneiform texts from Nimrud 2*, The British School of Archaeology in Irak, London 1973, s. 58–59.

⁶⁶ Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", s. 254–257.

⁶⁷ Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", s. 254–257.

askeri üstü konumundaydı⁶⁸. Kumme Krallığı, Asur kralı II. Adad-Nirari (M.Ö. 911–891) Dönemi’nde Asur’la birlikte hareket etmekteydi. Asur’un kuzey bölgelerinde sürdürdüğü politikalar çerçevesinde Kumme ile olan ilişkisini daha çok Asur kral yıllıklarından öğreniyoruz. Özellikle bu krallıkla ilgili açıklayıcı bilgilere Sargon Dönemi’ne ait yıllıklarda ulaşılmaktadır. Söz konusu bu yıllıklara göre Kumme ülkesi her zaman için güvenilir bir dost değildi ancak yine de her zaman Asur’a bağlı kalmıştır⁶⁹.

Asur ve Kumme arasındaki ilişkiler II. Assurnasirpal Dönemi’nde daha dostane bir şekilde gelişecektir. Örneğin II. Assurnasirpal Dönemi’nde Kalhu şehrinin açılış törenlerine katılan yabancı ülke temsilcileri arasında Kumme ülkesinden gelen delegelerde bulunmaktaydı. Ayrıca Asur kralına ait yazılı kayıtlardan Kalhu şehri yönetiminin Asur’a teslim edilmesi esnasında Kumme’den bir temsilcinin de bulunduğunu görüyoruz. Bu temsilci muhtemelen ülkesinden kaçıp Asur’a sığınan bölgedeki diğer ülke yöneticilerden biriydi. Çünkü Urartu kralı Menua bölgede fetih hareketlerine başlamış ve Asur ülkesine kadar olan Uliba ve Qumenu gibi ülkeleri zapt etmiş, bu durum ise bölgedeki birçok yöneticinin Asur’a sığınmasına neden olacaktır. Menua’nın bu ülkelerle ilgili ortaya koyduğu siyasi projeleri, Asur kralı III. Tiglat-Pileser’in M.Ö. 739 yılında Ulluba’nın ele geçirilmesiyle ilgili yazılı ifadelerinde dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁰.

Sargon’un 8. seferi kapsamında M.Ö. 174 yılında Muşaşir ve Haldi tapınağını yağmalaması esnasında Kumme ülkesi de bölgedeki diğer tampon devletler gibi Asur işgalinden nasibini alacaktır⁷¹. Sargon için Yakınoğu’daki eski ve ünlü tapınakların hiçbir anlamı yoktu ve bu düşünceler ışığında Kumme’nin Fırtına tanrısı tapınağı da yağmalanacaktır. Kumme Krallığı, Muşaşir ve diğer kent devletlerinde olduğu Asur ve Urartu mücadelesinde denge siyaseti izlemiş ve genelde güçlü olandan yana olumlu tavır almıştır⁷².

⁶⁸ Bradley J. Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 89–94.

⁶⁹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 89–94.

⁷⁰ Radner, “Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu”, (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Btairnili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254–257.

⁷¹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 337.

⁷² Radner, “Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu”, (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf,

3. Ukku Krallığı

Ukku Krallığı, politik ve coğrafi olarak bölgedeki diğer krallıklara göre farklı bir konuma sahipti. Asur kralı Sanherib'e ait yazıtlara göre Ukku Krallığı, Cuddi Dağı'nın kuzeyinde bulunan Nipur Dağı'nın arkasında bugünkü Siirt ve Hakkâri illeri arasındaki bölgede bulunmaktadır⁷³. Coğrafi konumundan dolayı Ukku, birbirleriyle sürekli mücadele halinde olan Asur-Urartu krallıkları arasında bulunmaktaydı. Bu krallık aynı zamanda dağlık Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin merkez krallığı konumundaydı. Ukku Krallığı sahip olduğu dağlık coğrafya kendisine özel anlamlar yükleyecektir. Çünkü lojistik destek sağlamanın oldukça güç olduğu bu coğrafyada Asur'un Ukku Krallığı'nı sürekli olarak kontrol altında tutması oldukça zordu. Dönemin savaş şartları konusunda oldukça ileri seviyede olan Asur için silahları, savaş arabalarını ve diğer gereçleri bu dağlık coğrafyadan geçirmek, sonuç almak ve savaş zamanında bitirmek oldukça zordu⁷⁴.

Asur kralları için Ukku Krallığıyla ilgili diğer bir önemli faktör ise bu krallığın coğrafi konum itibarıyla Urartu'ya yakın bir konumda olması ve bu krallığın Urartu egemenliği altına girmesi Asur'un bölgedeki egemenliği için risk demek demektir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ukku'nun son derece dağlık bir coğrafyaya sahip olması ve Urartu ile aynı sınırı paylaşması Asur'un buraya yönelik herhangi bir hareketinde lojistik destek sağlamanın çok zor olduğu ve ağır kış şartlarının hâkim olduğu bu bölgede doğrudan Urartu ile karşılaşması demektir. Bu ise Asur'un her zaman için isteyebileceği bir durum değildi. Ancak Kumme ve Urartu krallıkları arasında bulunan Ukku Krallığı, Asur için kolaylıkla vazgeçilebilecek bir ülke konumunda da değildi⁷⁵. Ukku Krallığı M.Ö. 679'da Asur kralı Sanherib'in saldırısına uğrayacaktır. Aslında Sanherib'in Ukku'ya saldırma düşüncesi onun veliaht olduğu dönemden itibaren şekillenmeye başlamıştı. Bu saldırı sonunda Asur ve Urartu krallıkları bir kez daha karşı karşıya gelecektir ancak iki ülke arasında doğrudan bir

P. Zimansky), *Biainili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254-257.

⁷³ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

⁷⁴ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

⁷⁵ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

çatışma görülmemektedir. Bu saldırıya dair detaylara Asur'un Urartu ile mücadelelerinin anlatıldığı Asur kral yazıtlarına geçmektedir⁷⁶.

4. Tuşhan Krallığı

Karlheinz Kessler'in Yukarı Dicle Bölgesi'nin tarihi coğrafyasıyla ilgili yaptığı açıklayıcı bilgilerden yola çıktığımızda Tuşhan Krallığı'nı Kurkh'un (Üçtepe) doğusuna, Dicle Nehri ile Batman illeri arasına konumlandırabiliriz⁷⁷. Yazılı kaynaklarda Tuşhan Krallığı'na Assurnasirpal'in M.Ö. 822'deki ikinci sefer yılında Yukarı Dicle Bölgesi'ne düzenlediği askeri sefer kayıtlarında rastlıyoruz. Asur kralı tarafından düzenlenen bu seferlerle birlikte bu krallık Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki merkezlerinden biri haline gelecektir. Assurnasirpal şehri ele geçirdikten sonra burada yeni imar faaliyetlerini başlatacak ve şehri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı çok daha müstahkem hale getirecektir. Bu şehrin sahip olduğu tarımsal potansiyel ve hammadde kaynakları Asur'un bu krallıkla her zaman için fazlasıyla ilgilenmesine neden olmuştur⁷⁸.

Yeni Asur yayılımının ilk dönemlerinden itibaren yani M.Ö. 934–811 yılları arasında peş peşe Asur tahtına oturan beş imparator Tuşhan Krallığı üzerine sefer düzenleyecektir. Bunlar: II. Adad-Nirari (M.Ö. 911–891), II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890–884), II. Assurnasirpal (M.Ö. 883–857), III. Salmanasar (M.Ö. 858–824) ve V. Şamsi-Adad (M.Ö. 823–811) idi. Bu krallardan II. Adad-Nirari ve II. Tukulti-Ninurta elindeki askeri ve siyasi gücün büyük çoğunluğunu Hanigalbat ülkesine karşı savaşarak tüketmiştir. Asur krallarının Hanigalbat ülkesine ve Yukarı Dicle Bölgesine yönelik düzenlediği seferlerin temelinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde askeri hâkimiyet kurmak düşüncesi bulunmaktaydı⁷⁹. Asur kralları düzenlediği seferler sonunda Yukarı Dicle Bölgesi'nde ele geçirdiği kaleleri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı

⁷⁶ Radner, “Betwen A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu”, (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 221–238.

⁷⁷ Karlheinz Kessler, “Şubria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources”, *Neo-Assyrian Geography*, Edit by M. Liverani, Universita di Roma Press, Roma, 1995, s. 55–67.

⁷⁸ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Asyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 188–206.

⁷⁹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Asyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 206–212.

daha korunaklı hale getirdi. Tuşhan Krallığı, Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri ve idari merkezi konumunda olduğundan özellikle II. Assurnasirpal tarafından bölgedeki diğer krallıkların saldırılarına karşı Tuşhan sürekli olarak askeri yönden desteklenmiştir. Zaten Yeni Asur Dönemine ait kralların uyguladıkları politikaları incelediğimizde Asur'un Yukarı Dicle bölgesinde hâkimiyet kurmak ve Tuşhan Krallığı'nı bu bölgenin önemli bir askeri gücü haline getirmek için çaba gösterdiğin görüyoruz⁸⁰.

Asur ordusunun kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında burada bulunan beyliklerin Asur'a bu seferler için her türlü lojistik desteği sağlamak zorunda olduklarını biliyoruz. Özellikle seferler esnasında yol üzerinde bulunan beyliklere ait kale ve garnizon merkezleri Asur tarafından depo olarak kullanılmaktaydı. Örneğin Assurnasirpal kuzeye düzenlediği bir seferi esnasında Nirbu topraklarından getirdiği arpa ve samanı Tuşhan'da depolamıştı. Asur'un kuzeye düzenlediği seferlerin temelindeki hedefler arasında sadece bu bölgeleri işgal edip kendisine bağlı askeri garnizonlar kurmak yoktu ayrıca bu bölgelerdeki hammaddeleri Asur merkezine taşımak da önemli hedefler arasında yer almaktaydı. Ayrıca Asur bu beyliklerden aldığı lojistik destekler sayesinde bu bölgelerde artık hiç kalmadığı kadar uzun süre kalmaktaydı⁸¹.

5. Şubria Krallığı

Birinci yüzyılda Şubria Krallığı'nın coğrafi sınırları, Asur hâkimiyeti altında bulunan Yukarı Dicle Bölgesi'nde yani Dicle Nehri ile onun batısı ve kuzeyindeki dağlık alanlardan, doğuda Urartu hâkimiyeti altında bulunan topraklara kadar uzanmaktaydı. Dicle'nin güney doğusunda bulunan topraklar ise Asur'un Amedi ve Tuşhan eyaletleri arasında paylaşılmıştı. Şubria bu krallık için kullanılan Asur kökenli bir ifadeydi. Bu terim ya da isim Sümercedeki "Subir" ve Akad dilindeki "Subartu" ifadeleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu isim Asur tarafından kuzey ülkeleri, anlamlarını ifade etmek için kullanılmıştır⁸². Urartu krallarına ait yazıtlarda bazen bu ülkenin "Qulmeri"

⁸⁰ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 206–212.

⁸¹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 212–215.

⁸² Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 260–264.

olarak tanımladığını görüyoruz⁸³.

Asur kereste ve metal ihtiyacını Şubria ülkesinden temin etmekteydi. Sargon Dönemi'ne ait yazılı kaynaklardan Şubria ülkesinin HU-Tuşub adlı yönetici tarafından yönetildiğini görüyoruz. Başta bu kralın ismi olmak üzere Şubria'da öne çıkan isimler Hurri etimolojisine dayanmaktadır. Bütün bu veriler Hurri medeniyetinin Geç Tunç Çağ'ı Dönemi'nde Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de oldukça baskın bir kültür olarak belirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak Hu-Tuşub isminin arkasında iki isim daha gelmekteydi ve bu isimler ise Aramice kökenliydi. Bütün bu kanıtlar Şubria Krallığı'nın Hurri, Arami ve büyük olasılıkla Urartulardan oluşan çok ulus bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Asurkralı Şa-Assur-dubbu zamanında ise Asur'un bu krallığa karşı olan tavrı daha da katılaştacaktır. Örneğin Asur bu krallıktan izin dahi almadan bu ülkenin ağaçlarını kesmek için bir grup asker gönderecektir⁸⁴.

Sargon Dönemi'yle birlikte Yakındoğu'da çok daha güçlü hale gelen Asur karşısında Şubria Krallığı politika değişikliğine gidecek ve Asur'la ittifak halinde olacaktır. Bu kral dönemine ait yazılı kaynaklar bizlere Asur-Şubria arasında gerçekleşen olaylar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Sargon iktidarının ikinci yarısından itibaren Urartu ve Şubria krallıkları artık Asur'un askeri baskısına boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Bu dönemde Şubrialı casuslar Asur'la anlaşmak üzere kralları tarafından Asur başkentine gönderilecektir. Ancak krali yazıtlardan anladığımız kadarıyla Asur, Şubria ülkesine çok da fazla güvenmemektedir. Asur bu beylikler üzerinde kurduğu baskılar sonucunda bu krallıklar kendisiyle işbirliği yapmak zorunda kalacaklar ve bu beyliklerden özellikle Urartu'nun askeri faaliyetleriyle ilgili sürekli olarak raporlar isteyecektir⁸⁵.

Assurbanipal Dönemi (M.Ö. 668–635) başladığında Şubria Krallığı hala Asur egemenliği altındadır. Bu kral tarafından tutulan yazılı kayıtlara göre Urartu M.Ö. 675 yılında Şubria'nın başkenti Uppumu kenti üzerine sefer düzenleyecek ancak bu sefer başarısızlıkla sonuçlanacak ve Urartu bu ülke üzerinde istediği egemenliği kuramayacaktır. Ancak bu seferden kısa bir süre

⁸³ I. M. Diakonoff, S. M. Kashkai, *Geographic Names According to Urartian Texts, Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes* 9, Wiesbaden, 1981, s. 69.

⁸⁴ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

⁸⁵ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

sonra Asur başkentinde Assurbanipal ve küçük kardeşi Şamash-Shum-Ukin arasında taht mücadelesinden dolayı iç savaş çıkacaktır. Asur ülkesinde yaşanan bu bunalımdan sonra bu krallığın Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri ve siyasi varlığı tamamen sona erecektir ve böylece kuzey bölgelerinde yeni bir dönem daha kapanmış oldu⁸⁶.

6. Bit-Zamani Ülkesi

Ele geçirilen yazılı ve arkeolojik belgeler ışığında Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri varlığı M.Ö. 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir⁸⁷. Özellikle I. Salmanasar (M.Ö. 1247–1245) ve I. Adad-Nirari (M.Ö. 1307–1275) dönemlerinde Asur bu bölgede askeri egemenlik itibariyle çok daha etkili bir konumda olacaktır. M.Ö. 13. yüzyılın başları itibariyle Bit-Zamani ülkesi, Asur Krallığı'na bağlı eyalet konumundadır. Bit-Zamani coğrafi terim itibariyle ilk kez Tell Billa (Assyrian Sinabi) metninde geçmektedir⁸⁸. “Bit-Zamani” sözcüğü muhtemelen bu dönemde Asur'un egemenliği altında bulunan Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki Arami halkları için kullanılmıştır. Bu tarihten sonra M.Ö. 11. yüzyıla kadar Asur yazılı kaynaklarında herhangi bir şekilde Bit-Zamani ifadesi geçmemektedir ancak bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Asur'u yöneten Asur-bel-kala (M.Ö. 1073–1056) Dönemi'nde dağlık bölgelerde yaşayan bazı Arami şehirlerine karşı seferlerin düzenlendiğinden bahsedilmektedir⁸⁹.

Assur-bel-kala'dan sonra Yukarı Dicle Bölgesi kısa bir süre için Asur kontrolünden çıkacaktır. II. Tukulti-Ninurta Dönemi'nde ise Bit-Zamani tahtında Asur karşıtı koalisyonların içinde yer alan Amme-ba'li bulunmaktadır. II. Tukulti-Ninurta bu kral yönetimindeki Bit-Zamani ülkesi üzerine sefer düzenleyecektir. Bu sefer esnasında Bit-Zamani ülkesinin şehirleri Asur kralı tarafından yağmalanacak ve alınan bu yenilgi üzerine Amme-bali'nin Asur'a bağlılığını bildirdiği bir antlaşma imzalanacaktır. II. Assurnasirpal'in iktidarı döneminde ise Bit-Zamani ülkesi hala Amme-ba'li tarafından yönetilmekteydi. Asur kralına ait yazılı kaynaklara göre Amme-ba'li, Nairi ülkelerinin krallarıyla

⁸⁶ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

⁸⁷ Jeffrey Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, *Syria 86*, Zayed Universty, Abu Dhabi, 2009, s. 56.

⁸⁸ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

⁸⁹ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

birlikte Tuşhan şehrinde kendisine haraç veren krallar arasında bulunmaktadır⁹⁰.

III. Salmanasar tarafından M.Ö. 832 yılında başlatılan ve M.Ö. 827 yılına kadar devam eden kuzey bölgelerine seferler düzenlenecektir. Asur kralı tarafından Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına gerçekleştirilen bu seferlerden en batıdaki Tabal ülkesinden en doğudaki Mannea ülkesine kadar kuzeydeki bütün askeri ve siyasi oluşumlar etkilenecektir. Asur kralı tarafından gerçekleştirilen bu seferlerden elbette ki Urartu ve Bit-Zamani gibi ülkelerde etkilenecektir⁹¹. Bu seferin bütün yönleriyle anlatıldığı “Siyah Obelisk”teki ifadeler şu şekildedir:

*“Saltanatımın yirmi yedinci yılında ordularımın komutanı olan Daian-Asur’u Urartu ülkesine doğru sefere gönderdim. O, Bit-Zamani ülkesine doğru yola çıktı, bu ülkeye Ammaş geçidinden girdi ve Arsania Nehrini geçti. Bunu duyan Urartu kralı Sarduri güçlü ordularına güvenerek, ordularıma karşı savaşmak için ilerledi. Onu yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğrattım ve geniş ordularını savaşçıların cesetleri ile doldurdum”*⁹².

Asur kralının bu seferi ve saltanatının 30. ve 31. yıllarında düzenlediği seferlerde Asur ordularının başında dönemin önemli askeri şahsiyetlerinden olan Daian-Asur bulunmaktadır. Daian-Asur komutasındaki Asur ordularının hedefi sadece Urartu ve Bit-Zamani ülkeleri değil aynı zamanda Hubuşkia, Namri, Muşaşir ve Parşua ülkeleri de Asur orduları tarafından yağmalanmıştır⁹³. Sonuç olarak Bit-Zamani ülkesi kurulduğu coğrafyada dönemin önemli politik güçlerinden biri olmuştur. Yukarı Dicle bölgesi merkez olmak üzere kurulan bu kent devleti gerek sahip olduğu verimli tarım potansiyeli gerekse Asur ordularının binek hayvan ihtiyacını karşılamak üzere bu ülkede iyi cins atların yetiştirilmesi nedeniyle Orta Asur Dönemi’nden itibaren bu ülke Asur orduları tarafından işgal edilmiştir⁹⁴.

7. Kargamış Krallığı

Kargamış ülkesi, Fırat Nehri ile Akdeniz arasındaki Kuzey Suriye

⁹⁰ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

⁹¹ Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1998, s. 194.

⁹² A. K. Grayson, “Assyria; Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934–745)”, *CAH, III/1*, 1990, s. 264–266.

⁹³ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 194.

⁹⁴ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 382.

Bölgesi'nde bulunmaktaydı. Krallığın merkezi ise Orta Fırat'ın batı kıyısında yer alan ve bu krallıkla aynı ismi taşıyan Kargamış şehri idi⁹⁵. Geç Hitit Krallıkları arasında önemli bir konuma sahip olan Kargamış Krallığı bulunduğu coğrafi konumu itibariyle de Anadolu ve Akdeniz kıyıları ile ticaret yapabilecek stratejik bir konuma sahipti. Kısacası Kargamış ülkesi Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu arasında yer alan dönemin önemli ticaret merkezlerden biri olduğu gibi ayrıca bu krallığın demir madenciliği açısından önemli bir konuma sahip olan Maraş bölgesine giden yol üzerinde bulunması bu krallığı Yakındoğu'nun önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir⁹⁶.

Bu krallığın Asur'la olan ticari ve siyasi ilişkileri, Asur'da ortaya çıkarılan tabletler vasıtasıyla doğrulanmıştır. Söz konusu bu tabletlerde "Kargamış madeni" gibi ifadelerde yer almaktadır. II. Assurnasirpal ve III. Salmanasar'a ait krali yazıtlarda Kargamış Krallığı'ndan vergi olarak demir alındığından bahsedilmektedir⁹⁷. Kargamış Krallığı'nın bulunduğu coğrafi konumu ve silah endüstrisinde kullanılan demir'in çıkarıldığı bölgelere hükmetmesi, Asur'un bu krallığı egemenlik altına alıp sömürebilmesi için sürekli olarak buraya askeri seferler düzenlemesine neden olacaktır. Asur krallarına ait sefer kayıtlarını gözden geçirdiğimizde bu krallığın daha çok II. Assurnasirpal ve III. Salmanasar dönemlerinde Asur askeri seferlerine maruz kaldığını görüyoruz⁹⁸.

M.Ö. 781 ve 774 yılları arasında geçen dönemde Asur ve Urartu krallıkları arasında sürekli bir savaş dönemi yaşanacaktır. İki krallık arasındaki savaşlar ise genel olarak Kuzeybatı İran ile günümüz Türkiye-Suriye sınır bölgesi ve Geç Hitit Krallıklarının kurulduğu coğrafyada gerçekleşmekteydi. Gerek Asur gerekse Urartu tarafından sürdürülen işgalci faaliyetlerden bahsettiğimiz coğrafyada varlığını sürdüren Kargamış, Markasi ve Kummuh krallıkları başta olmak üzere bölgedeki yerel politik güçler ağır askeri, ekonomik ve siyasi baskılara maruz kalmıştır. Bu baskı bahsettiğimiz politik güçlerin her fırsatta bölgelerindeki Asur ve Urartu gibi işgalci güçlere karşı askeri ve siyasi ittifak arayışlarına girmesine neden olmuştur. Ancak dönemin yazılı kaynaklarına göre Asur'un Urartu'ya göre bölgedeki krallıklar üzerindeki

⁹⁵ İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 108.

⁹⁶ Mehmet Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007, s. 89.

⁹⁷ Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007, s. 89.

⁹⁸ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 337.

baskısı çok daha fazlaydı çünkü Geç Hitit Krallıklarının her fırsatta Asur'a karşı başta Urartu olmak üzere bölgedeki diğer askeri güçlerle koalisyonlar kurup ayaklandıklarını görüyoruz⁹⁹.

II. Sargon'un Kargamış Krallığına Asur'dan getirdiği halkı yerleştirmesiyle birlikte bu krallık üzerindeki Hitit siyasi ve kültürel egemenliğini tamamen ortadan kaldıracaktır. Kargamış Krallığı M.Ö. 2. binyılın geç dönemlerine kadar Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında Hitit İmparatorluğu'nun siyasi varlığını sürdüren önemli temsilcilerden biriydi. Özellikle kozmopolit bir yapıya sahip olan Kuzey Suriye coğrafyasında Hitit kültürünün varlığını uzun süre devam ettirmesi Kargamış ülkesinin yöneticileri aracılığıyla olmuştur. Hatta Hattuşa'daki Hitit yönetimi çöktüğünde başta Kargamış olmak üzere Geç Hitit Krallıklarının tamamı Hitit kültürel mirasını bir sonraki binyıla taşımıştır¹⁰⁰.

8. Melid Krallığı

Melid Krallığı bulunduğu coğrafi konum itibariyle sürekli olarak iki büyük krallığın askeri seferlerine maruz kalmıştır. Bunlardan birisi Melid'in doğu sınırında bulunan ve kral Menua Dönemi'nden itibaren sürekli olarak bu krallık üzerine askeri seferler düzenleyen Urartulardır¹⁰¹. Melid için bölgedeki diğer tehlike ise III. Salmanasar Dönemi'nden itibaren Yakınoğu'daki etkisini gittikçe artıran ve II. Sargon Dönemi'nden itibaren ise bölgedeki askeri varlığı en üst düzeye çıkan Asur işgalidir¹⁰². Melid Krallığı gücü itibariyle Asur ve Urartu'ya göre daha zayıf kaldığından genelde diğer Geç Hitit Krallıkları gibi denge politikası sürdürmüştür. Örneğin Asur'a karşı sürdürdüğü politika güçsüz olduğu dönemlerde vergi ödemek ve itaat etmek şeklinde iken kendisini daha güçlü hissettiği veya Asur merkezinde tahta kavgaları olduğu dönemlerde ise Urartu gibi bölgenin önde gelen politik güçleriyle Asur'a karşı askeri koalisyonlar kurmak şeklinde gelişmiştir. Asur krali yazıtlardan da anlaşılacağı üzere iktidara gelen her kral, Urartu Krallığı ve onun ittifakı olan Melid gibi Geç Hitit Krallıkları üzerine sefer düzenlemiştir¹⁰³.

Asur krallarına ait sefer kayıtlarında; “KUR-URU Ma-me-mi-lid-i-

⁹⁹ Radner, “Asurlular-Urartular”, s. 61.

¹⁰⁰ Hasan Peker, “Kargamış Krallığı”, Arkeo Atlas Özel Sayısı, I. Cilt, İstanbul, 2011, s. 401.

¹⁰¹ Fatih Taşçı, *Melid Krallığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011, s. 124.

¹⁰² Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 398–399.

¹⁰³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 399.

da’’¹⁰⁴, Urartu kaynaklarında ‘‘Meliteina veya Melitealhi’’¹⁰⁵; Hitit İmparatorluğuna ait yazılı kaynaklarda ‘‘Maldia’’; hiyeroglif belgelerde ‘‘Max-li-zi’’, Aramice belgelerde ‘‘Mlz’’ şeklinde ifade edilen Melid ülkesinin coğrafi sınırlarıyla ilgili bilgilerimiz bölgede ele geçen hiyeroglif yazıtlara dayanmaktadır¹⁰⁶. Söz konusu bu yazıtlara göre Melid Krallığı’nın merkezi Malatya Ovası olarak kabul edilmektedir. Bu krallığın egemenlik alanları ve coğrafi sınırları ise Yukarı Fırat’ın batı kesiminde yer alan Karasu ve Murat Suyu kollarının birleşmesinden aşağıda ve batıya doğru Anadolu’ya ve Elbistan Ovası içlerine doğru giden yollar boyunca uzanmaktaydı. Anadolu’daki diğer bütün krallıklarda olduğu gibi Melid Krallığına dair askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri Asur, Urartu ve komşuları olan diğer krallıklara ait yazılı belgelerden öğrenmekteyiz¹⁰⁷.

Asur kralı II. Sargon saltanatının 10. yılındaki (M.Ö. 712) olayları anlattığı yıllıklarında, Melid Krallığı üzerine askeri sefer düzenlediğini ve bu krallığın coğrafi sınırlarında meydana gelen bir isyanı bastırıldığını ifade etmektedir¹⁰⁸. Ayrıca bu yazıtta Melid Kralı Tarhunazu’nun ailesini ve 5 bin askerini alıp Asur’a götürdüğünü ifade etmektedir¹⁰⁹. Söz konusu yazıtta şu ifadeler geçmektedir:

*‘‘Melid kralı Tarhunazi isyan etmeyi planladı, haracını göndermedi ve tanrılara ettiği yemini unuttu. Kraliyet şehri Meliddu’yi yakıp yıktım. Ülkesinin diğer şehirlerini de yağmaladım. Çocuklarını ve 5 bin askerini esir aldım, bütün hazinesine el koydum. Hâkimiyetim altındaki bu topraklardan ağır vergiler aldım’’*¹¹⁰.

Yazıtta ifade edildiği üzere M.Ö. 712 yılında isyan eden Tarhunazi, II. Sargon tarafından yenilgiye uğratılarak ailesiyle birlikte Asur kentine götürülecektir. Bu tarihten sonra Melid ülkesinin yönetimi Sargon tarafından Kummuh kralı Mutallu’ya verilecektir. Ancak Mutallu’da Urartu ile ittifak

¹⁰⁴ Simo Parpola, *Neo-Assyrian Toponymy, Alter Orient und Altes Testament*, 6. Volum, Verlag Butzon und Bercker Kevelaer, Neukirchen, 1970, s. 72.

¹⁰⁵ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 63.

¹⁰⁶ J. D. Hawkins, ‘‘Assyrians and Hittites’’, *Iraq XXXVI*, 1974, s. 70.

¹⁰⁷ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 41–42.

¹⁰⁸ Aslı Özyar, ‘‘Geç Hitit Krallıkları’’, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 16–17.

¹⁰⁹ Özyar, ‘‘Geç Hitit Krallıkları’’, s. 17.

¹¹⁰ D.D. Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, Chicago, 1926, s. 50–52.

kurarak Asur'a karşı isyan edecek bu gelişmeler üzerine Melid Krallığı, Asur tarafından tamamen ele geçirilecektir¹¹¹.

9. Tabal Krallığı

Demir Çağı ile birlikte Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan yerel politik güçler ile dönemin en önemli askeri gücü olan Asur ile aralarında ilk başlarda yakınlık kurulmuştur. Bu yakınlık daha sonraki dönemlerde Asur'a bağlı valssallığa ve en son olarak da Asur'un bu coğrafyalarda sürdürdüğü yoğun askeri politikalar sonucunda bu krallıkların tamamı ele geçirilecektir. Bulunduğu coğrafi durumu itibariyle, diğer Geç Hitit Krallıklarına göre daha batıda yer alan Tabal Krallığı, Asur ve Urartu arasındaki mücadelede aktif rol alacaktır¹¹². Tabal Krallığı aynı zamanda Anadolu Platosu'nda yer alan önemli bağımsız güçlerden biri konumundaydı¹¹³. Bundan dolayı bu krallık Urartu ve Frig Devletlerinin Asur'la mücadelesinde, tarafların içinde bulunduğu askeri ve siyasi durumlarına göre ikili bir politika geliştirerek ya taraf olmuş veyahut bu güçlerden birinin doğrudan saldırısına uğramıştır. Asur krallarına ait yazılı kaynakları gözden geçirdiğimizde Tabal Krallığı'nın Urartu'nun oluşturduğu Asur karşıtı bütün askeri koalisyonlarda yer aldığını görüyoruz. Bunun yanı sıra Tabal Krallığı, Asur'un Geç Hitit Krallıklarına yönelik sürdürdüğü yağma faaliyetlerinden en çok etkilenen beyliklerden biri olmuştur¹¹⁴.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Geç Hitit krallıklarından en batıda olanı Tabal ülkesidir¹¹⁵. Tabal coğrafi konumu itibariyle Nevşehir ve Kayseri civarına lokalize edilmektedir¹¹⁶. Diğer Geç Hitit Krallıklarında olduğu gibi Tabal Krallığı'nın bulunduğu coğrafyada sürdürdüğü askeri ve siyasi faaliyetleriyle ilgili bilgilerimiz genelde Asur kaynaklarına kısmen de Urartu krallarının bölgeye düzenlediği sefer kayıtlarına dayanmaktadır¹¹⁷. Bu beyliğin coğrafi konumu ve Asur karşıtı koalisyonlarda yer almasının yanı sıra diğer yerel

¹¹¹ Kurt, M.Ö. I. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri, s. 83.

¹¹² H. Hande Duymuş, "Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Ordu, 2011, s. 36.

¹¹³ Zımansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 115.

¹¹⁴ Duymuş, "Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", s. 36.

¹¹⁵ Turgut Yiğit, "Tabal", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3-4, Ankara, 2000, s. 177.

¹¹⁶ J. D. Hawkins, J. N. Postgate, "Tribute from Tabal", *State Archives of Assyria Bulletin II/1*, 1988, s. 56-60.

¹¹⁷ Yiğit, "Tabal", s. 177.

güçlerden ayrılan bir başka yönü ise çok sayıda küçük krallıktan oluşan konfederatif bir yönünün olmasıdır¹¹⁸. Bu krallığın güneyindeki Hilakku ülkesi (Dağlık Kilikya-Mersin)'nin batısında Que (Ovalık Kilikya-Çukurova) ülkesi bulunmaktaydı. Değindiğimiz bu Geç Hitit Krallıkları arasında bazı dönemlerde çeşitli sürtüşmeler ve savaşlar meydana gelmekteydi bu ise Asur'un bölgeye yönelik işgal hareketlerinde elini daha da güçlendirmekteydi¹¹⁹. Tabal Krallıklarının ne zamana kadar Orta Anadolu Bölgesi'nde askeri faaliyetler gösterdiklerini tam olarak bilmiyoruz. Olasılıkla Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bu krallık bölgedeki diğer güçler gibi Kimmer akınları karşısında sarsılacak ve tarih sahnesinden çekilecektir¹²⁰.

10.Gurgum Krallığı

Gurgum Krallığı coğrafi konum olarak bugünkü modern Kahramanmaraş ve çevresine konumlandırılmaktadır. Bu krallığın adı Asur kaynaklarında ilk olarak II. Assurnasirpal Dönemi (M.Ö. 883–859)'ne ait yazılı kayıtlarında geçmektedir¹²¹. II. Assurnasirpal günümüzde Nimrud olarak adlandırılan Kalhu şehrindeki sarayının açılış törenlerine Hatti, Sidon, Malidu, Hubuşkia, Gilzanu, Kummuh ve Muşaşir ülkelerinden 5 bine yakın temsilciyi davet etmiştir. Gelen temsilciler arasında Gurgum kralının gönderdiği elçilerde bulunmaktadır. Asur'un çok sayıda yabancı ülke temsilcisini davet etmesinin en önemli nedeni ise olasılıkla askeri gücünü bu ülkelere gösterip onlar üzerinde daha etkin bir konuma gelmeyi planlamıştı. Sarayın açılışı dolayısıyla on gün boyunca yapılan kutlamalarda ziyafetler verilir ve yabancı ülke temsilcileri onurlandırılır:¹²²

*“Bütün ülkelerden gelenler ve Kalhu halkıyla beraber 69.574 kişiyi on gün boyunca yedirdim, içirdim, banyo yaptırdım, kutsal yağlar sürdüm. Onları (böyle) ağırladım (ve) huzur ve neşe içinde ülkelerine geri gönderdim”*¹²³.

¹¹⁸ Asur kralı Sargon Dönemi'nde birleşik krallık statüsünün devam ettiren Tabal Krallığı Muşki, Urartu ve Asur arasında gerginlik nedeniydi. Saltanatının son dönemlerinde buraya sefer düzenleyen Sargon muhtemelen bu coğrafyada hayatını kaybetmiştir. Urartu kralı Rusa, Tabal'ı düşman ülkeler arasında konumlandığı dönemde ise Asur tahtında bulunan Essarhaddon bu ülkede askeri operasyonlarda bulunmaktaydı. Bkz. Zımansky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 116.

¹¹⁹ Selim Pullu, “Tabal Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 28

¹²⁰ Pullu, “Tabal Krallığı”, s. 29.

¹²¹ Metin Alpaslan, “Gurgum Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 15

¹²² Erkan Konyar, “Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2008, s. 62.

¹²³ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142.

Gurgum Kent Devletine ait hiyeroglif yazıtlar, bölgede önde gelen bir başka Geç Hitit Krallığı olan ve aynı zamanda Asur kralları tarafından, Hitit İmparatorluğu'nun bölgedeki temsilcisi olarak görülen Kargamış Kent Devleti'nde olduğu gibi büyük oranda Kahramanmaraş kent merkezinde yapılan çeşitli kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda ele geçirilmiştir¹²⁴.

III. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 744–727) Asur tahtına oturduğu dönemlerde Urartu tahtında bulunan II. Sarduri, Asur karşıtı koalisyonlar kurmak için bölgede aktif bir siyaset sürdürmektedir¹²⁵. III. Tiglat-Pileser'in saltanatının 3. yılında kaleme aldığı bir Asur kaynağına göre kendisine karşı oluşturulan ittifakın başında Urartu kralı II. Sarduri bulunmaktadır. Ayrıca Asur karşıtı bu koalisyon hareketinin içinde Melid, Kummuh¹²⁶ ve bu dönemde Gurgum ülkesinin başında bulunan Tarhulara'da ordusuyla birlikte yer alacaktır¹²⁷. Bu askeri koalisyon Asur kralı III. Tiglat-Pileser tarafından ağır bir yenilgiye uğratılacaktır ancak Asur kralı tarafından tutturulan M.Ö. 738 ile 732 yıllarına ait vergi listelerine göre Gurgum kralı Tarhulara'nın Asur tarafından af edildiğini görüyoruz¹²⁸. M.Ö. 711 yılına gelindiğinde ise Tarhulara oğlu Mutallu tarafından öldürülüp tahtı ele geçirilecektir¹²⁹. III. Tiglat-Pileser'in Tarhulara'yı affetmesinin nedeni ise Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyasında kendisine karşı oluşturulan askeri ittifaklara karşı bu coğrafyalarda bir üs oluşturup buralarda daha kalıcı olmaktır¹³⁰.

II. Sargon (M.Ö. 721–705)'un Asur tahtına geçmesiyle birlikte Asur ve Gurgum arasındaki askeri ilişkiler daha net bir şekilde ortaya çıkar. Babası Tarhulara'yı öldürüp Gurgum tahtına oturan Mutallu bizzat II. Sargon tarafından Gurgum tahtından indirilir. Bu tarihten sonra Gurgum Krallığı, Asur'a bağlı bölgedeki Geç Hitit Krallıklarından biri haline gelir¹³¹.

11. Kummuh Krallığı

Kummuh Krallığı'nın coğrafi konumu günümüzdeki Adıyaman kenti ile hemen hemen örtüşmektedir. Ancak son dönemlerde yürütülen arkeolojik

¹²⁴ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 60.

¹²⁵ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62.

¹²⁶ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62.

¹²⁷ Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, s. 269–282.

¹²⁸ Alpaslan, "Gurgum Krallığı", s. 15.

¹²⁹ Alpaslan, "Gurgum Krallığı", s. 15.

¹³⁰ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 438.

¹³¹ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62–63.

kazılar sonucunda Belkis Tepe’de (Zeugma) dexiosis bir kabartmanın ortaya çıkarılması Kummuh Krallığı’nın coğrafi sınırlarının Birecik’e kadar uzandığı şeklinde genel bir kanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu krallığın kuzey sınırında Melid, güneyinde Kargamış Krallığı, batısında ise Gurgum Krallığı bulunmaktaydı¹³². Bu krallığın başkenti kendisiyle aynı isme sahipti¹³³. Kummuh Krallığı’nın başkenti günümüzde Atatürk Baraj Gölü’nün suları altında kalan Samsat Höyükte bulunmaktadır. Nimet Özgüç başkanlığında burada yapılan arkeolojik kazılarda höyükte Demir Çağı’na ait dolguların çok az bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bunun nedeni ise başkente ait kalıntıların çeşitli nedenlerden dolayı tahrip edilmesidir. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla hammadde kaynakları açısından zengin olmayan Kummuh Krallığı’nın ekonomik gücü ve önemi Nehir boyunca taşımacılığı yapılabilen ağaç kütüklerinden gelmektedir¹³⁴.

Asur krallarına ait yazıtlarda ismi geçen ilk Kummuh kralı I. Hattuşilidir. Bu şahsın ismi II. Assurnasirpal’in bölgeye düzenlediği seferler sonucunda vergi aldığı kral listelerinde geçmektedir¹³⁵. Asur kralı tarafından tutturulan bu yazıtlara göre Kummuh kralı Hattuşili, Kargamış, Bit Adini, Arpad, Patin ve Bit Agusi gibi ülkeler üzerine sefer düzenleyen Asur kralı II. Assurnasirpal’e Urfa yakınlarına lokalize edilen Huzurina kentinde altın, gümüş ve sedir tomruklarını haraç olarak vermiştir. Kummuh kralının Asur’un ülkesine saldırmadan önce vergi vermesi muhtemelen ülkesini Asur yağmasına karşı korumak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bu şekilde Asur desteğini arkasına alıp bölgedeki diğer krallıklara karşı avantajlı hale gelmeyi amaçlamış olmalıdır¹³⁶.

Yazılı kaynaklardan yola çıkarak genel bir değerlendirme yaptığımızda Asur ve Kummuh ilişkilerinde kırılganlığın söz konusu olduğunu görüyoruz. Çünkü Asur’un askeri ve siyasi açıdan zayıf kaldığı dönemlerde bu krallığın taraf değiştirerek Urartu ile Asur karşıtı ittifak arayışlarına girdiğini

¹³² Geoffrey Summers, “Kummuhu Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 25.

¹³³ Trevor Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford University Press, London, 2012, s. 110.

¹³⁴ Summers, “Kummuhu Krallığı”, s. 25.

¹³⁵ Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, s. 110.

¹³⁶ Süleyman Özkan, “Kummuh/Kumaha”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s. 67.

görüyoruz¹³⁷. Kummuh tahtında oturan kral Melid başta Urartu olmak üzere Anadolu'daki diğer Geç Hitit Krallıklarıyla birlikte Asur karşıtı isyan başlatacaklardır. Bu gelişmeler üzerine Asur merkezinden yola çıkan II. Sargon, Urartu Krallığı'nın başını çektiği koalisyon güçlerini ağır bir yenilgiye uğratacaktır. II. Sargon elde ettiği bu galibiyetten sonra Kummuh tahtına Mutalla adında yeni bir kral getirecektir. Ancak Kummuh tahtına oturan Mutalla'da Urartu ile ittifak kuracaktır. Bunun üzerine II. Sargon, Kummuh Krallığı'na yönelik sürdürdüğü dış politikasında radikal değişikliğe giderek bu krallığı ele geçirir ve ülke halkını güney Mezopotamya'ya göndererek orada yaşamaya zorlayacaktır. Kummuh ülkesinden sürgün edilen halkın yerine ise güneyden getirdiği Babillileri yerleştirir¹³⁸.

12.Sam'al Krallığı

Arami halkları tarafından kurulan Bit-Zamani, Bit-Bakiani, Bit-Agusi, Bit-Adini ve Sam'al gibi farklı unsurları bünyesinde barındıran bu kent devletleri, aynı zamanda Güney Suriye'de varlığını sürdüren Arami Kent Devletleri ile daha kuzeyde etkili olan Geç Hitit Krallıkları arasında tampon bölge konumundaydılar. Ayrıca bahsettiğimiz bu tampon bölge üzerinde bulunan gerek Geç Hitit Krallıkları gerekse Arami Kent Devletleri arasında gerçekleşen ticari ilişkiler sonucunda kültürel iletişimin varlığı söz konusu olacaktır¹³⁹. Sam'al Krallığı ile ilgili ilk bilgilerimiz Amanos Dağlarının doğusunda yer alan Zincirli Höyük'te ilk araştırmaları gerçekleştiren ve 1883 yılında antik Kommagene coğrafyasına doğru keşif gezisini gerçekleştiren Osman Hamdi Bey tarafından bulunan sekiz kabartmalı taş levhadaki bilgilere dayanmaktadır¹⁴⁰. Bu krallığın yönetim merkezi ise Gaziantep kent sınırlarının güneyinde, bölgedeki Amanos Dağlarından doğu-batı istikametinde geçit veren Beylan Geçidi'nin (Pylae Amanos) Fevzipaşa çıkışına yakın bölgede bulunan Zincirli Höyük yerleşimidir¹⁴¹.

Sam'al Kent Devleti'nin siyasi tarihi hakkındaki bilgilerimiz Asur

¹³⁷ Summers, "Kummuhu Krallığı", s. 25.

¹³⁸ Summers, "Kummuhu Krallığı", s. 25.

¹³⁹ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 65.

¹⁴⁰ Aslı Özyar, "Sam'al (Zincirli)", *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 18.

¹⁴¹ Ali M. Dinçol, "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Görsel Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 127.

kaynakları ile bu krallığın yöneticileri tarafından kaleme alınan yazıtların bir arada değerlendirilmesine dayanmaktadır. Kuzey Suriye ile Anadolu coğrafyasında güçlü kent devletleri kuran Arami halklarının adı ilk kez I. Tiglat-Pileser'in bu coğrafyalara düzenlediği sefer kayıtlarında geçmektedir¹⁴². Kuzey Mezopotamya, Güney Suriye ve Kuzey Suriye bölgelerinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasi boşluğu iyi bir şekilde değerlendiren Arami Halkları güçlü krallıklar kuracaktır. Arami Halkları tarafından kurulan krallıklar Kuzey Suriye coğrafyasında çok daha güçlü bir hale gelecektir. Kilamuva tarafından ele alınan yazılı kaynak Sam'al Krallığı'nın kuruluş aşamasını aktaran önemli veriler niteliğindedir. Bu yazılı belgelerden Sam'al Krallığı'nın kurucusu olarak kabul edilen Gabbar'dan sonra adı Fenikece "bhm" olarak yazılan bir şahsın Sam'al tahtına oturduğu anlaşılmaktadır¹⁴³.

Asur kralı III. Salmanasar tarafından kaleme alınan yazılı kayıtlara göre Hayanu isimli şahsın Sam'al tahtında oturduğu dönemlerde bu krallık Asur karşitti çeşitli oluşumların içerisinde yer almıştır¹⁴⁴. Ayrıca III. Salmanasar'ın kuzey bölgelerine düzenlediği seferlerini anlatan Asur kaynakları Sam'al ile ilgili bu krallığın tuttuğu ilk yazılı kayıtlardır. Söz konusu bu kayıtlara göre Sam'al, III. Salmanasar'a bölgede haraç vermek zorunda kalan krallıklardan biridir. Ayrıca bu kayıtlara göre Unqi, Bit-Adini ve Kargamış gibi kent devletlerinin oluşturduğu askeri koalisyonun Sam'al'a saldırdığı ve Asur'un Sam'al Krallığı'nı savunmak için harekete geçtiği ifade edilmektedir¹⁴⁵. Asur gibi son derece pragmatist bir krallığın Sam'al'a düzenlenen bu saldırı karşısında hemen harekete geçmesinin nedeni bu krallığın bölgedeki diğer kent devletlerine karşı Asur'un savunmasını elde etmek için gönüllü olarak vergi ödemesidir¹⁴⁶.

Asur kralı III. Tiglat-Pileser ülkesinin uzun yıllardan beri içinde bulunduğu idari ve siyasi sorunları çözüme kavuşturduktan sonra Kuzey Suriye kent devletleri üzerinde siyasi, askeri ve ekonomik hâkimiyet kuran Urartu

¹⁴² Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴³ Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴⁴ Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴⁵ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 67.

¹⁴⁶ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 67.

Krallığı'na karşı harekete geçecektir¹⁴⁷. Bu gelişmeler üzerine Urartu kralı II. Sarduri içerisinde birçok Kuzey Suriye Kent Devleti kralının yer aldığı Asur karşıtı koalisyonu toplayacaktır. Bu krallar arasında Arpad kralı Mati-ilu, Melid kralı Sulumal ve Gurgum kralı Tartulara özellikle ön planda yer almaktadır. Diğer Kuzey Suriye Kent Devletlerinin diğer krallarının da, örneğin Que'li Urikki, Kargamışlı Pisiris ve Sam'al'lı Panammu'nun adı yazılı kaynaklarda geçmemesine rağmen Çilingiroğlu tarafından bu koalisyonu dâhil edilmektedir¹⁴⁸. Sam'al ve Que Krallıkları üzerindeki Urartu etkisi bölgedeki Asur varlığına sürekli olarak karşı çıkan Sam'al kralı I. Panamu dönemine kadar sürmüş olabileceği düşünülmektedir¹⁴⁹. Sam'al Krallığı'nın sahip olduğu coğrafi konumu Asur ve Urartu Krallıklarının sürekli olarak Sam'al üzerinde askeri hâkimiyet kurmak istemelerine neden olacaktır¹⁵⁰.

13. Que Krallığı

Asur Krallarının Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyalarına düzenlediği seferler sonucunda kaleme aldıkları yazılı kayıtlar dışında bu bölgelerde ele geçirilen M.Ö. VIII. yüzyıla ait Fenikece ve Luvice yazılmış çift dili yazıtlarda Que ülkesinin siyasi sınırları hakkında bilgi vermektedir. Gerek yazıtların ele geçirildiği bölgeler gerekse içeriğindeki bilgiler Que Krallığı'nın doğusundaki Sam'al ile komşu olduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹. Bölgedeki diğer krallıklara nispetten Que Krallığı askeri ve siyasi açıdan daha güçlü bir konuma sahipti. Çünkü Que kralı Kate'nin, Asur tehlikesine karşı batı komşusu Hilakku Krallığıyla birlikte ittifak kurarak Amanosların diğer yamacında bulunan Sam'al Krallığını dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruduğu görülmektedir. Sam'al kralı Gabbar'ın oğlu Haianu'nun M.Ö. 853'te Asur'la dostane ilişkiler kurup III. Salmanasar ile askeri ittifaklar kurması Asur ve Que krallıklarının sınırını Amanosların oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Yine Sam'al kralı Kilamuwa'ya ait yazılı bir belgeden, onun Que kralı Kate'ye bağlı bir beylik

¹⁴⁷ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 86.

¹⁴⁸ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁴⁹ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁵⁰ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁵¹ Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X. Cilt, Sayı 3, Afyon, 2008, s. 118-119.

konumunda olduğunu göstermektedir¹⁵². Sam'al Krallığı'nın Que'nin egemenliği altına girdikten kısa bir süre sonra Asur'la askeri ittifak kurması Geç Hitit Krallıkları arasında yaşanan çekişmeyi de ortaya koymaktadır¹⁵³.

III. Salmanasar Dönemi'nde M.Ö. 858 yılında Asur'a karşı oluşturulan askeri ve siyasi koalisyonlar arasında yukarıda değindiğimiz Que kralı Kate de bulunmaktaydı. Koalisyonu oluşturan diğer krallıkların Asur tarafından yenilgiye uğratılıp boyun eğdirilmesine karşılık Que Krallığı'nın Asur egemenliği altına girip girmediğiyle ilgili herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu tarihten yaklaşık 30 yıl sonra M.Ö. 839'da Salmanasar'ın Que Krallığı üzerine askeri bir sefer düzenlediği ve bu krallığa ait topraklarının önemli bir kısmının Asur tarafından işgal edildiği görülmektedir. M.Ö. 834 yılına gelindiğinde ise Asur'un Que Krallığı'na karşı daha da acımasızlaştığı ve bu yıl gerçekleştirilen bir sefer sonunda Que Krallığına bağlı Tarsus bölgesinin de Asur kontrolü altına girdiğini görüyoruz¹⁵⁴.

III. Tiglat-Pileser Asur tahtına oturduğunda Urartu kralı II. Sarduri'nin başkanlığında oluşturulan Asur karşıtı koalisyonun içinde Que Krallığı da yer almaktadır. Bu tarz oluşumların Asur açısından son derece önemli sakıncaları bulunmaktaydı. Çünkü bu tarz oluşumlar Asur'un Anadolu'daki beyliklerle iletişimini kestiği gibi bölgenin önemli ticaret yollarını da bağlamaktaydı böylece Asur merkezine giden maden akışı da durmuş oluyordu. Bu yüzden III. Tiglat-Pileser, Asur için son derece tehlikeli olan bu oluşumu dağıtmak üzere derhal harekete geçecektir. Asur kralının iktidarının beşinci yılında (M.Ö. 743), Halpa'da (Adıyaman-Gölbaşı) koalisyon güçleri ağır bir yenilgiye uğratılacaktır. Bu galibiyet sonrasında III. Tiglat-Pileser'in haraca bağladığı krallar arasında Que kralı Urikki'nin de adı geçmektedir¹⁵⁵. III. Tiglat-Pileser'in selefi ve oğlu olan II. Sargon Dönemi'nde ise Hilakku ve Que ülkeleri hemen hemen aynı dönemde Asur eyalet sistemine dâhil olacaktır¹⁵⁶.

¹⁵²Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", s. 118–119.

¹⁵³Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 463.

¹⁵⁴Dinçol, "Geç Hititler", s. 130.

¹⁵⁵Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", s. 125.

¹⁵⁶Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 58.

14. Unqi (Hattina) Krallığı

Unqi Krallığı bulunduğu coğrafi konumu itibariyle bugünkü Antakya kenti ile Amuk Ovası'nı kapsamaktadır¹⁵⁷. Bu krallığın ismi yakın zamana kadar kaynakların yetersizliğinden dolayı Hattin olarak okunmaktaydı. Ancak son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda ele geçirilen belgelerin yeniden yorumlanması sonucunda bu beyliğin doğru adının Pattin ya da Unqi olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Unqi ülkesinin başkenti yazılı kaynaklarda Kunalua olarak geçtiği görülmektedir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise bu bölge Mukiş ülkesinin bir parçası konumundaydı¹⁵⁸. Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden II. Assurnasirpal'in Asur tahtına geçtiği döneme kadar yazılı verilerin yetersizliğinden dolayı Unqi ülkesindeki askeri ve siyasi gelişmelerle ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz¹⁵⁹.

M.Ö. 876 yılında Asur kralı II. Assurnasirpal¹⁶⁰ kuzey bölgelerinde ses getiren askeri ve siyasi zaferlerinden sonra Fırat Nehri'ni geçtiğinde bu bölgelerdeki yerel beyliklerin yöneticileri ve halkı tarafından Asur gücüne karşı duydukları hayranlığın bir göstergesi olarak Asur kralı armağanlarla karşılanacaktır. Kuzey Suriye Kent Devletlerinin sahip oldukları son derece zengin hammadde, lüks mamul eşya ve egzotik mal zenginliği Asur krallarına ait yıllıkardan rahatlıkla görülmektedir Bahsettiğimiz bu yıllıklar arasında II. Assurnasirpal'in Ninurta tapınağında ortaya çıkarılan yazıtları da yer almaktadır. Asur krallına ait bu yıllıklarda Asur'un Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yerel politik güçlerle olan ilişkileri ve dönemin askeri politikaları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin bu yazıtlarda II. Assurnasirpal'in Unqi ülkesi üzerine sefer düzenlediği ve Unqi kralından ağır vergiler aldığı görülmektedir¹⁶¹:

*‘Lubarna'nın hüküm sürdüğü Hattina'ya girdim. Şehirler mücadelesiz teslim oldu. Kral sarayın zenginliklerini teslim etti. 20 talent gümüş, 1 talent altın, 100 talent kurşun, 100 talent demir, 1000 büyük baş hayvan, 10.000 küçükbaş hayvan verdi. 1000 parça kumaş, üzeri süslemeli yataklar, mücevherler ve çok mühim eşyalar verdi’*¹⁶².

¹⁵⁷ Dinçol, ‘‘Geç Hititler’’, s. 125.

¹⁵⁸ Metin Alparslan, ‘‘Pattin (Unqi) Krallığı’’, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 27.

¹⁵⁹ Alparslan, ‘‘Pattin (Unqi) Krallığı’’, s. 27.

¹⁶⁰ Dinçol, ‘‘Geç Hititler’’, s. 125.

¹⁶¹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, s. 138–139.

¹⁶² Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, s. 96.

Asur kralına ait yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere bu sefer sonucunda Unqi kralı Lubarna haraç vermek zorunda kalmıştır. II. Assurnasirpal'in askeri ve siyasi başarıları sonucunda Unqi Kent Devleti'nin yanı sıra bölgede bulunan diğer birçok kent devleti de Asur'un siyasi ve askeri otoritesini tanımak zorunda kalacaktır¹⁶³. Assurnasirpal aynı zamanda kuzey bölgelerinde bulunan ve Asur'a gönüllü olarak asker vermek istediklerini bildiren yerel krallıklardan da asker topladığını ifade etmektedir¹⁶⁴. Ayrıca Asur kralı bu sefer esnasında Unqi Krallığı'nın Aribua kentine, Asur ordusunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için depo olarak kullanmak amacıyla el koyacaktır. Asur kralı ele geçirdiği Aribua kentine Asurlu savaşçıları ve Asur merkezinden getirdiği halkını yerleştirecektir. Asur krallarının kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında bu coğrafyada bulunan lojistik merkezleri Asur için hayati bir konuma sahiptir¹⁶⁵.

II. Assurnasirpal'in ölümünden sonra Asur tahtına III. Salmanasar oturacaktır. Asur kralı III. Salmanasar babası II. Assurnasirpal'in elde ettiği askeri ve siyasi başarıları devam ettirmekle yükümlüydü. III. Salmanasar, Asur tahtında kaldığı dönem boyunca en çok uğraşmak zorunda kaldığı temel problem kuzey bölgelerinde bulunan ve sürekli olarak Asur karşıtı ittifaklar için bir araya gelen devletler sorunu¹⁶⁶. III. Salmanasar, Asur tahtına oturur oturmaz karşısında ekonomik kaygıları açısından birbirleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunan ve dolayısıyla birbirlerine bağımlı aynı zamanda başını Urartu Krallığı'nın çektiği Unqi, Kargamış, Sam'al, Que ittifakını buldu¹⁶⁷. Gurgum, Kummuh ve Bit Agusi gibi yerel krallıkların Asur'a karşı ittifak oluşturan devletler arasına katılmaması ve Asur destek vermesi, bu bölgede yaşayan devletler arasında düşmanlıkların yaşandığını göstermektedir¹⁶⁸. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen III. Salmanasar karşısında koalisyon güçleri ağır bir yenilgi alacaktır¹⁶⁹.

¹⁶³ Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, s. 40.

¹⁶⁴ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, s. 139.

¹⁶⁵ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 477.

¹⁶⁶ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, s. 142-143.

¹⁶⁷ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 481.

¹⁶⁸ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, s. 143.

¹⁶⁹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 482.

SONUÇ

Urartu Devleti'nin kuruluşunu tamamlamasından sonra Asur tehdidi bu krallık için sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle Asur'un kuzeye yönelik yayılım politikalarında Urartu Krallığı'nın merkezi coğrafyası olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin en ön sırada yer alması Urartu ülkesi için işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Urartu'nun dönemin savaş makinesi olarak tanımlayabileceğimiz Asur gibi askeri bir gücü tek başına yenilgiye uğratması pek mümkün değildi. Bundan dolayı Urartu her zaman için bölgedeki diğer yerel politik güçlerin askeri, siyasi ve lojistik desteklerine ihtiyaç duyacaktı. Asurbahsettiğimiz bu yerel beyliklere karşı son derece vahşi bir sömürge politikası uygulamaktaydı ve bu beylikleri sürekli olarak askeri kontrol altına tutmaya çalışmaktaydı. Asur'un uyguladığı sert politikalar Urartu'ya bölgedeki yerel beylikleri isteği zaman Asur'a karşı örgütlenme imkânını sunmuştur. Böylece Asur sürekli olarak kuzey bölgelerinde Urartu Krallığı'nın başını çektiği ve diğer yerel beyliklerin ise her türlü askeri ve lojistik destek sağladığı koalisyonlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asur ve koalisyon güçleri arasında meydana gelen savaşlarda her zaman için Asur'un ezici üstünlüğü söz konusudur.

Ancak her ne kadar Asur savaş meydanlarından çoğunlukla zaferle ayrılmışsa da Urartu Devleti'nin M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Asur'un yoğun askeri saldırıları sonucunda devletleşme sürecini tamamlamasından sonra gerek Anadolu gerekse Kuzey Suriye coğrafyalarında Asur'un yayılmacı faaliyetleri oldukça ağır darbeler alacaktır. Çünkü Urartu Krallığı, Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarında kuruluşunu tamamladıktan sonra Asur'un kuzey bölgelerindeki egemenlik alanlarına önemli darbeler indireceği gibi Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan yerel krallıkları yukarıda ifade ettiğimiz gibi sürekli olarak Asur'a karşı örgütleyecektir. Asur ve Urartu arasındaki askeri çatışmalar genelde Anadolu'nun doğu ve güney bölgeleri ile Kuzey Suriye'de yoğunlaşacaktır. Bahsettiğimiz bu bölgelerde yer alan yerel krallıklar üzerindeki Asur ve Urartu'nun egemenliği bu iki krallığın askeri ve siyasi durumlarına göre sürekli olarak el değiştirecektir. Örneğin Asur ve Urartu arasındaki mücadelede önemli bir konuma sahip olan Muşşar, Şubria, Kumme, Tuşhan, Ukku gibi küçük tampon krallıklarının yanı sıra Asur'un yayılım alanları arasında bulunan Geç Hitit Kent Devletleri üzerindeki hâkimiyet Asur ve Urartu arasında sürekli olarak el değiştirecektir.

Asur'un Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinin yanı sıra Kuzey Suriye

coğrafyalarına yönelik yayılımında en önemli rakibi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Urartu Krallığı idi. Urartu-Asur arasındaki mücadelenin yaşandığı bölgelerde aynı zamanda siyasi devlet oluşumları da şekillenecektir. Asur'un kuzey bölgelerine düzenlediği askeri seferler sonucunda buralarda hâkimiyet kurup katı askeri ve sömürgecilik politikası geliştirmesi Asur karşıtı askeri koalisyonları ortaya çıkaracaktır. Özellikle III. Salmansar ve sonrasında Asur tahtına oturan krallar, koalisyonlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asur karşıtı oluşturulan askeri ittifakların muhtemelen bu krallık açısından en tehlikesi III. Tiglat-Pileser döneminde oluşturulan ve içinde Urartu, Melid, Arpad, Gurgum ve Tabal gibi krallıkların yer aldığı koalisyondur. Bu koalisyonun Tiglat-Pileser tarafından yenilgiye uğratılması çok önemlidir. Çünkü bu galibiyetle beraber Yakındoğu'daki güç dengeleri yeniden Asur lehine değişmeye başlayacaktır.

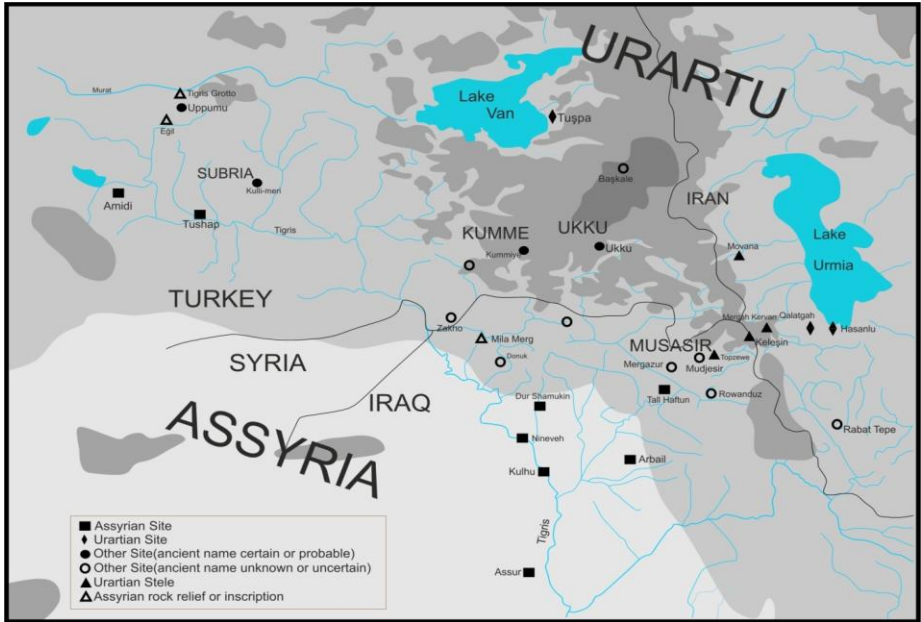
Asur'un kuzey yayılım politikasının temel hedefi Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarının hammadde kaynaklarına sahip olmaktır. Çünkü kuzey bölgelerinde bol miktarda bulunan maden özellikle de demir madeni Asur için mutlaka elde edilmesi gereken hammadde kaynakları arasında bulunmaktaydı. Zaten Asur her zaman için bu coğrafyaların sahip oldukları tarım ve maden potansiyelini göz önünde bulundurarak askeri seferler düzenlemiştir. Ayrıca Asur kaliteli kereste ile tapınak ve saray yapımında ihtiyacı olan insan gücünü de kuzey bölgelerinden temin etmekteydi. Asur'un hammadde kaynaklarının temini dışında kuzey bölgelerinde etkili olmak istemesinin nedenlerinden bir diğeri ise Akdeniz ticareti üzerinde egemenlik kurmaktır. Çünkü Doğu Akdeniz kıyılarında bulunan liman kentler Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistin gibi bölgelerle sürdürdükleri ticari ilişkiler sonucunda oldukça zenginleşmişlerdi. Asur, II. Assurnasirpal Dönemiyle birlikte sürekli olarak bu kentleri ele geçirmek için gayretler gösterecektir.

Asur uyguladığı yayılcı politikalar sonucunda kuzey bölgelerinde bulunan yerel politik güçler üzerinde egemenlik kurduktan sonra bu beyliklerde bulunan halkları toplu sürgünlerle Asur merkezine veyahut krallığa bağlı eyaletlere gönderdikleri görülmektedir. Asur kralları tarafından sürekli olarak uygulanan bu yöntemin Asur ekonomisi açısından çok büyük faydalar sağladığı görülmektedir. Çünkü dışarıdan getirilen halkın Asur ülkesindeki inşaat faaliyetlerinin yanı sıra ülkedeki metal üretiminde de çalıştırıldıkları görülmektedir. Asur'un kuzey bölgelerinde bulunan beylikler üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi sadece bu beyliklerin sahip oldukları hammadde

kaynakları ve insan gücü ile açıklanamaz. Ayrıca Asur kuzeydeki ezeli düşman konumunda olan Urartu Krallığı ile herhangi bir askeri ve siyasi sorun yaşadığında bu beyliklerin sahip olduğu stratejik konumlarından yararlanarak bunları Urartu ile aralarında tampon bölge olarak kullandıkları görülmektedir.

Resim 1:Asur-Urartu Mücadelesinde Rol Oynayan Politik Güçler

Resim 2: Asur Urartu Mücadelesinde Stratejik bir konuma Sahip Olan

Kumme, Ukku, Muşafir ve Şubria Krallıkları (Radner, 2012: 244)

KAYNAKÇA

- A. K. Grayson, “Assyria; Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934–745)”, *CAH*, III/1, 1990.
- Ali M. Dinçol, “Geç Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Görsel Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997.
- Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994.
- Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aslı Özyar, “Geç Hitit Krallıkları”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Aslı Özyar, “Sam'al (Zincirli)”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Bradley J. Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001.
- D.D. Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, Chicago, 1926.
- Erkan Konyar, “Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2008.
- Fatih Taşçı, *Melid Krallığı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011.
- G. B. Lanfranchi, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces, State Archives of Assyria*, V.Volum, Helsinki Universty Press, Helsinki, 1990.
- Geofrey Summers, “Kummuhu Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- H. Hande Duymuş, “Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Ordu, 2011.
- Hasan Peker, “Kargamış Krallığı”, *Arkeo Atlas Özel Sayısı*, I. Cilt, İstanbul, 2011.

- I. M. Diakonoff, S. M. Kashkai, *Geographic Names According to Urartian Texts, Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes 9*, Wiesbaden, 1981.
- İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- J. D. Hawkins, "Assyrians and Hittites", *Iraq XXXVI*, 1974.
- J. D. Hawkins, J. N. Postgate, "Tribute from Tabal", *State Archives of Assyria Bulletin II/1*, 1988.
- J. N. Postgate, *The Governor's Palace Archive, Cuneiform texts from Nimrud 2*, The British School of Archaeology in Irak, London 1973.
- Jeffrey Szuchman, "Bit Zamanı and Assyria", *Syria 86*, Zayed Universty, Abu Dhabi, 2009.
- Karen Radner, "Asurlular-Urartular", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.
- Karen Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Betwen Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zımansky), *Biainili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012.
- Karlheinz Kessler, "Şubria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources", *Neo-Assyrian Geography*, Edit by M. Liverani, Universita di Roma Press, Roma, 1995.
- Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Kemalettin Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", *European Journal of Archaeology 18/1*, 2015.
- Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Ön Asya ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.
- Kemalettin Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim*, (Edt. Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar), YKY Yayınları, İstanbul, 2011.
- Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı,

İzmir, 1998.

- Mehmet Kurt, “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X. Cilt, Sayı 3, Afyon, 2008.
- Mehmet Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007.
- Metin Alparslan, “Pattin (Unqi) Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Metin Alpaslan, “Gurgum Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Mirjo Salvini, “Die Urartaischen Schriftlichen Quellen aus İranisch-Azerbaidjan”, *Akten des VII. Internationalen Kongresses für İranische Kunst und Archaologie München*, AMI, Erg. 6, Berlin, 1976.
- Mirjo Salvini, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Paul Zimansky, “Urartu ve Çağdaşları”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Selim Pullu, “Tabal Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.
- Simo Parpola, *Neo-Assyrian Toponyms, Alter Orient und Altes Testament*, 6. Volum, Verlag Butzon und Bercker Kevelaer, Neukirchen, 1970.
- Süleyman Özkan, “Kummuh/Kumaha”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993.
- T. Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, London and New York, 2009.
- Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the People and Place of Ancient Western Asia*, London and New York, 2009.
- Trevor Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford Universty Press, London, 2012.

- Turgut Yiğit, “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3–4, Ankara, 2000.
- Veli Sevin, “Aşiretten Krallığa Urartular”, *National Geographic Türkiye*, Ocak 2007, İstanbul, 2007.
- Veli Sevin, “Urartu-Biainili Krallığı”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.

YALIN ÜRETİM SİSTEMİNE GEÇİŞİN İŞLETME PERFORMANSINA OLAN KATKISI KAHRAMANMARAŞ'TA HAZIR GİYİM İŞLETMESİNDE BİR UYGULAMA ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ

**Measuring the Performance of Business Organizations Performing Lean
Production System and a Practice from Kahramanmaraş Province**

İbrahim FIRAT¹

Sümevra CEYHAN²

ÖZET

Günümüz rekabet ortamında işletmeler için temel felsefe, müşteri talebine hızlı cevap vererek hem yüksek kalitede hem de düşük fiyatta ürünler sunmaktır. İşletmelerin bu felsefeyi gerçekleştirebilmeleri adına üretim faaliyetlerinde verimli ve rekabet edebilir olabilmeleri, bir takım doğru üretim faaliyetlerini gerektirmektedir. İşte tam bu noktada yalın üretim sistemi ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada, yalın üretim sistemi teorik olarak açıklandıktan sonra uygulama kısmında Kahramanmaraş ilinde yalın üretim sistemini uygulayan bir tekstil firmasının yalın üretim ile birlikte elde ettiği başarı performansının ölçülmesi söz konusudur. Bu amaçla işletmenin üst ve orta düzey yöneticileriyle birebir mülakat ve gözlemler yapılarak, gerekli verilerin elde edilmesi için eski belge ve dokümanlardan yararlanılarak, gerekli görülen yer ve uygulamaların fotoğraf ve videoları alınarak veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yalın Üretim, Yalın Düşünce, Yalın Üretim Sistemi, Yalın Yaklaşım*

ABSTRACT

In today's competitive environment, basic philosophy for business organizations is to present products that are both economical and of good quality by meeting the

1 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, ibrahim-firat@hotmail.com

2 Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, sceyhan@bingol.edu.tr

demands of clients swiftly. Actualizing this philosophy requires a set of accurate production activities for business organization so that they can be productive and capable to compete in production activities. At this point, a lean production system comes to the prominence.

In this study, lean production system is explained as theoretical and then a measuring of a successful performance of a textile factory in Kahramanmaraş province which implements lean production system is presented. For this purpose, senior and mid-level executives of the factory have been interviewed, observed and general data required has been acquired from old and current documents. Besides, pictures of places and practices have been taken at points considered necessary.

Key Words: *Lean Production, Lean Thinking, Lean Production System, Lean Approach*

1. Giriş

21. yüzyılda, tüm dünyada şirketler baş döndürücü hızla gelişen teknolojinin de etkisiyle son derece hızlı hareket eden bir rekabetin içerisine girmiştir. Ülkelerin geleceğini de belirleyen bu amansız rekabette geri kalanların, sınırların kalktığı bu dünya pazarında yok olmaları normaldir. Bu sebeple şirketler; küreselleşen dünyada, gerek yönetim anlayışlarını, gerekse buna bağlı olan üretim anlayışlarını, gelişmelere süratle cevap verebilecek, müşteri tatminini en üst seviyede tutacak, tüm gereksiz ve üretime ek bir katkı sağlamayan unsurlardan arınmış, her türlü kaynak israfını engelleyen, verimliliği ve kaliteyi arttıracak şekilde organize etmek zorunda kalmışlardır.

Günümüz sınır tanımayan rekabet ortamında ortaya çıkan fiyat düşüşleri ve kalite seviyesindeki artış, işletmeleri maliyet ve kalite unsurlarına odaklanmaya zorlamıştır. Bu küresel etkileşime karşı ayakta kalabilmek ve ileriye gidebilmek için gelişen yalın üretim sistemi, öncelikle içerisinde bulunan mevcut sistemin tüm aksaklıklarını ve sorunlarını ortaya çıkartan daha sonra gelecek için daha iyiyi, mükemmeli kovalayan ve hiç durmadan sürekli gelişim yolunu izleyen üretim tekniklerini, yönetim düşüncesini, yalın prensiplerini ve ilkelerini içermektedir. Yalın üretim tüm dünyada şirketler tarafından uygulanan, çalışma ortamında gerekli ve üretken olmayan görevleri, aktiviteleri ve davranışları azaltmayı amaçlayan prosesler, teknikler, stratejiler ve girişimlerdir (Demirkır, 2008:2-3).

Yalın üretim ve yönetim sisteminin temel ilkeleri, ilk kez 1950'lerde Toyota ailesinin bireylerinden mühendis Eiji Toyota ve beraber çalıştığı

mühendis Taichi Ohno'nun öncülüğünde, Japon Toyota firmasında atılmıştır. Bu ikili Eiji Toyota'nın 1950'de Ford firmasını incelemek üzere Amerika'ya yaptığı gezisinde edindiği bilgilerin de ışığında Ford'un, yüzyılın başlarından itibaren öncülük ettiği kitle üretim sisteminin Japonya için hiçte uygun olmadığına karar vermişlerdir ve bu karar yepyeni bir üretim ve yönetim anlayışının ilk adımlarının atılmasına yol açmıştır (Okur, 2005:31-35).

Önce Japonya'da ortaya çıkan “yalın üretim” felsefesi, Japon şirketlerinin piyasada başarılı olmaları ile birlikte dikkat çekmiş ve bu felsefe başta ABD olmak üzere diğer ülkelerde de uygulanmaya başlamıştır. Özellikle AB gümrük birliği anlaşması sonrasında da Türkiye'deki şirketler de bu felsefeyi uygulamaya koymuşlardır (Kırbaş, 2006:1).

Yalın üretim kapsamında yapılan uygulama çalışması bir tekstil ve hazır giyim firmasında yapılmıştır. Günümüzde tekstil ve hazır giyim sektörü sağladığı istihdam ortamı ve ihracat kapasitesiyle ülke ekonomisine büyük katkı yapmaktadır. Sektörün emek yoğun bir sektör olması istihdam açısından avantaj sağlarken diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığı zaman işçilik ve enerji maliyetleri açısından büyük bir maliyet baskısı altına girdiğini görmekteyiz. Bu durumda sektörün rekabetçi üstünlüğünü sürdürebilmesi için kendine farklı bir yol çizmesi, kendini ağırlaştırıcı yüklerden uzaklaşması yani yalınlaşması gerekmektedir. Türk tekstil ve hazır giyim sektörü artık kitle üretiminin temeli olan yüksek adetli ürünler üretmekten vazgeçip az adetli, çok çeşitli ürünler üretmek zorundadır. Sektör rekabetçilik yönünü ancak hızlı teslimat, esnek yani çok sayıda ürünü aynı anda üretip en uygun fiyatta satarak ayakta tutabilir (Akçağın, 2006:1-2).

Bu çalışmanın amacı klasik şekilde günümüze kadar kullanılan seri üretim yerine seri üretimin dezavantajlarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak geliştirilen yalın üretim sisteminin özelliklerini anlatmak ve tekstil sektöründe yer bulan bu yeni sistemin avantajlarıyla bir hazır giyim firmasında uygulamasını gerçekleştirmek ve sistemin avantajlarıyla birlikte sonuçlarını ölçüp ortaya koymaktır.

2. Yalın Üretim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Günümüzde “yalın üretim” olarak adlandırılan üretim ve yönetim sisteminin temel ilkeleri, ilk kez 1950'li yıllarda Toyoda ailesinin bireylerinden olan mühendis Eiji Toyoda ile beraber çalıştığı mühendis Taiichi Ohno'nun öncülüğünde, Japon Toyota Motor Company işletmesinde atılmıştır. Eiji

Toyoda o yılların başında Ford firmasını incelemek üzere Amerika'ya yaptığı gezisinde edindiği bilgilerin de ışığında Ford'un yüzyılın başlarından itibaren öncülük ettiği "seri üretim" sisteminin Japonya için hiç de uygun olmadığı kanaatine varır ve edindiği bilgiler ışığında Taiichi Ohno ile birlikte yepyeni bir üretim ve yönetim anlayışının ilk adımlarının atılmasına öncülük ederler (Womack vd., 1990:49).

Yalın üretim sisteminin ortaya çıkıp gelişmesi temel olarak, en az kaynakla, en kısa zamanda, en ucuz ve hatasız üretimi, müşteri talebine de bire bir uyabilecek/yanıt verebilecek şekilde, en az israfı (daha doğrusu israfsız), ve nihayet tüm üretim faktörlerini en esnek şekilde kullanıp, potansiyellerinin tümünden yararlanarak nasıl gerçekleştiririz? Şeklindeki bir arayışın sonucudur. Bu üretim, bu hedeflerin tümünü aynı anda gerçekleştirme ilkesine dayanmakta olup Batı'da 1900'lerin başlarından beri hâkim olmuş seri üretim yaklaşımını tersyüz eden, bir anlamda her şeye alışılmışın tam tersi yönünde yaklaşan bir sistemdir. Genel geçer kabul edilmiş tüm kural ve ilkeleri sorgulayan, hiçbir yerleşik kanyı mutlak görmeyen şüpheli bir yaklaşımın, ya da felsefenin ürünü olarak doğan ve ilerlemesini sürdüren bir üretim felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Okur, 1997:46).

3. Yalın Düşünceden Yalın Üretime Geçiş

Yalın düşünce, kavramsal boyuttan çıkıp ayrıntılı bir tasarıma ve fiili bir uygulamaya, ilk satıştan sipariş girişleri ve üretim çizelgeleriyle teslimata ve uzaklarda üretilmiş hammaddelerden müşterinin elindeki ürüne dönüşümü gerçekleştirerek, belli bir ürünün ortaya çıkarılıp üretilmesini sağlayan faaliyetler bütününe bakabilmeyi gerektiren bir olgudur. Bu bütünsel bakışı gerçekleştirebilecek uygun örgütsel mekanizmaya ise "yalın işletme" adı verilmektedir. Yalın işletme, bir anlamda, ilgili tüm kesimlerin, değer akımına bir kanal yaratmak ve her türlü israfı ayıklayarak elemek amacıyla bir araya geldikleri sürekli bir konferans olarak da düşünülebilir (Womack vd., 1996:19).

Yalın üretim sisteminin çıkış noktası yalın düşüncedir ve yalın düşünce felsefesinin en önemli özelliği nerede *israf* varsa onu bulup yok etmektir. İsfaf, yalın üretimin merkezinde yer almaktadır. Zira, bu felsefeye göre israfın olduğu bir işletmede yalınlıktan, yalın düşünceden ve yalın üretimden bahsetmek imkansızdır. İlk kez Toyota otomobil fabrikalarında kullanıldığı için yazın dünyasında zaman zaman Toyota üretim sistemi olarak da geçmektedir.

Bununla beraber, yalın üretim sistemi artık dünyaya mal olmuş bir sistemdir. Nasıl ki, seri üretim sistemi ilk kez ABD’de Ford otomobil fabrikasında kullanılmış bir sistem olmakla birlikte, sonradan dünyanın her yerinde uygulanan bir sistem olmuşsa, Japon üretim sistemi olan yalın üretim de bugün aynı durumdadır (Yamak, 1998:70).

Yalın düşünce, ürünün kaynağı olan ham maddeden başlayarak son kullanıcıya kadar geçen sürecin aksamadan ve değer yaratan bir yapıda olmasını sağlama amacındadır. Yanı sıra müşteriye mükemmel değeri sunmak ve bunu yaparken de bütün tedarik zinciri boyunca israfı elimine etmeyi daha doğrusu yok etmeyi düşünmektedir. Bundan dolayı yalın üretim tam zamanlı yapılması gereken bir yönetim modelidir. Değerin yaratılması, gerekli malzemelerin, gerekli olduğu zamanda, gerektirdiği yerde olmasından geçer.

Womack (1992)’ e göre yalın düşünce ile yalın üretimin felsefesi genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- Ürün, işletme için kalp mahiyetindedir.
- Mükemmel seviyede ürün elde edilebilir.
- Tüketici tam olarak istediği ürüne yüksek maliyetlere katlanmadan sahip olmalıdır.
- Gereksiz zaman, mekân, insan ve her türlü stok bunların hepsi birer israftır.
- İyileştirme her zaman mümkün ve gereklidir.
- Çok yetenekli bir ekipte, zor problemleri çözerek kariyer yapılabilmektedir.
- Üretimde yer alan işçi – işveren, montajcı – tedarikçi, montajcı - dağıtıcı ve üretici – müşteri ilişkisi uzun vadeli olmalıdır.
- İşletmede akış, üretimin başından sonuna kadar aksamadan bir hat üzerinde devam etmelidir.

4. Yalın Üretim Sistemi

Yalın üretim felsefesine dayanan yalın üretim, üretilen ürüne değer katmayan her şeyi israf olarak belirtmektedir (Mireless, 2006: 19). Bu yalın uygulamaların temel hedefi, sıklıkla görülen bu israfların mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Bu israf kaynaklarının minimize edilmeye çalışılması, beraberinde maliyetlerde ve çevrim sürelerinde kazançları getirmektedir (Alukal, 2003: 30).

Yalın üretim, organizasyonun her alanına yayılmış bir üretim anlayışıdır.

Amaç, müşteri ihtiyaçlarını en hızlı ve en etkin şekilde karşılamaktır. Ürüne değer katan ve katmayan faktörleri belirleme ve israfı önleme yoluyla üretim sürecini kısaltır. Yalın bir üretim sistemindeki esas hedef, üretim işlemini ihtiyaç duyulan miktar ve zamanda, kusursuz ve israfsız bir şekilde gerçekleştirebilmektir (Laraia vd., 1999:242).

Bu sistem Japonya'da (Toyota Firması) ortaya çıkmış ve geliştirilmiş olan; hata, maliyet, stok, işçilik, geliştirme süresi, üretim alanı, fire, müşteri memnuniyetsizliği gibi faktörleri kullandığı araç ve yöntemlerle minimize etmeye çalışan bir üretim sistemidir (Tikici ve Aksoy, 2006: 22). Bahsedilen bu üretim sisteminin temelinde israfı ortadan kaldırarak maliyetleri aşağı çekme, teslimat sürelerini ve kaliteyi arttırmanın yanı sıra müşteri, toplum ve ekonomi adına değer yaratarak uzun vadeli büyüme yatmaktadır (Wilson, 2010: 59).

Bu sistemde üretim faaliyetlerini müşterilerin verdiği siparişler tetiklemektedir. Dolayısıyla herhangi bir talep gelmeden herhangi bir işlem yapılmamaktadır. Sipariş olmadan makineler boş kalsa bile stok oluşturulmamaktadır. Ancak siparişle birlikte hücre, üretime başlamaktadır. Makine ve teçhizatlar, üretim faaliyetlerinde seri akışı sağlayacak şekilde hücreler içinde yapılandırılmaktadır. Oluşacak malzeme stoku, siparişlere göre stokun yenilenmesi sinyalinin veren kanbanlarla sağlanmaktadır (Kennedy ve Brewer, 2006: 66-67).

Yalın üretim, ürünün üretilmesinden, dağıtılmasına ve müşteriye ulaşmasına kadar geçen zamanın azaltılması ve israfın değerden elimine edilmesidir (Vincenti, 2002:58).

Yalın üretim, yapısında hata, maliyet, stok, işçilik, geliştirme süreci, üretim alanı, fire, müşteri memnuniyetsizliği gibi unsurların minimize edildiği bir sistem şeklinde tanımlanmaktadır (Thomas, 1997:36).

Detty ve Yingling, (2000)'e göre, yalın üretim, yapılanan, süreçlenen, kontrol edilen, yönetilen ve sürekli gelişen endüstriyel üretim sistemleri için kapsamlı bir felsefedir.

Evans (1997)'a göre, israfı önleme, stokları minimize etme, kaliteyi ilerletme ve insan kaynaklarını geliştirme ile üretim faaliyetlerinde gelişme sağlayabilmektir.

Yalın üretim, en az kaynakla, en kısa zamanda, en ucuz ve firesiz üretimi, müşteri talebine de bire bir uyabilecek/yanıt verebilecek şekilde, en az israfla (daha doğrusu israf olmadan) ve nihayet tüm üretim faktörlerini en esnek

şekilde kullanıp, potansiyellerinin tümünden yararlanılmasıdır (Cesur, 2004:7).

Yalın üretim, mal ve hizmet üretiminde sonuca giderken mümkün olduğu kadar kestirme yol bulmaya çalışır. İşlem sayısının azalması hem maliyeti düşürür, hem hızı arttırır, hem de hata meydana gelme ihtimalini azaltır. Yalın üretimde katma değer üretmeyen her faaliyet dikkatlice araştırılır ve sistemden ayıklanır (Ahlstrom, 1998:328). Böylelikle hem hız kazanılır, hem de iş yükü hafifletilerek işgücü talebi azaltılmış olur.

Yalın üretim, en kapsamlı tanımı Womack ve arkadaşlarının (1998) çalışmalarında bulunulmuştur. Womack ve arkadaşları, yalın üretimin evrensel bir süreç olduğunu, zanaatkârlık türü üretim ile kitlesel üretimin avantajlı yanlarını birleştirdiğini savunur ve yalın üretimi; zanaatkârlık türü üretimin yüksek maliyetinden ve kitlesel üretimin katılığından arındırılmış üretim biçimi olarak tanımlar. Yalın üretim sisteminin öne çıkan özelliklerinin klasik üretim sistemlerinden farklı yönleri şu başlıklar altında incelenebilir;

Tablo 1: Yalın Üretim Sisteminin Klasik Sistemlerle Karşılaştırılması (Şahin ve Eren, 1994:46).

<i>Özellik</i>	<i>Klasik Sistemler</i>	<i>Yalın Üretim Sistemi</i>
Öncelikler	Tüm siparişlerin kabulü Çok seçenek	Sınırlı pazar Az seçenek
Mühendislik	Geleneksel çıktılar Elle tasarım	Standart çıktılar Geliştirilmiş tasarım Üretim yalınlaştırılması
Kapasite	Yüksek kullanım Esnek değil	Normal kullanım Esnek
Süreç	Atölye türü	Akıcı üretim, hücreli üretim
İş gücü	Dar uzmanlık Özel yetenek Bireysel çalışma Rekabetçi davranış Emirle değişiklik Kolaya kaçış Statü: sembol, ücret, prim	Geniş uzmanlık Esnek yetenek Takım çalışması İşbirlikçi davranış Katılımla değişiklik Zoru başarıma Ayırt edici bir statü yoktur
Program	Uzun süre değiştirilmez Uzun dönemli planlar kullanılır	Çok hızlı değiştirilir Karma modeller kullanılır

İbrahim FIRAT, Sümeyra CEYHAN, Yalın Üretim Sistemine Geçişin İşletme Performansına Olan Katkısı Kahramanmaraş'ta Hazır Giyim İşletmesinde Bir Uygulama Çalışması Örneği

Stoklar	Yeterinden fazla ambarlar, depolar, geniş alanlar	Tam yetecek kadar raf biçimi stok
Tedarik Kaynakları	Çok Rekabetçi Rekabetçi	Birkaç veya yalnızca bir kooperatif, aynı şebeke
Planlama ve Kontrol	Planlama ağırlıklı Karmaşık Bilgisayar destekli	Kontrol ağırlıklı Basit Yüz yüze
Kalite	Teftiş, muayene Kritik noktalarda Kabul örnekleme	Olurken kaynaktan kontrol Devamlı kontrol Süreç kontrolü
Bakım	Düzeltilici Uzmanlar tarafından Donanım hızlı çalışır Bir vardiya çalışır	Önleyici Operatör tarafından Donanım yavaş çalışır 24 saat çalışır

Yalın üretim sisteminin öne çıkan özelliklerinin klasik üretim sistemlerinden farklı yönleri incelendikten sonra ortaya çıkan bir takım problemlere değinmek yararlı olacaktır. Geleneksel ölçme sistemleri genellikle sonuçlara odaklanmaktadır. Sonuçların ölçümü yoluyla hedeflenen stratejik amaçlara ulaşmak zor olmaktadır. Finansal ve işlemsel ölçüler belirlenen bir dönemin sonuçlarını bütçelenmiş miktarlarla karşılaştırmaktadır. Böylece ortaya çıkan sonuçların tahmin edilenden daha fazla veya daha az olmasını açıklamaktadır. Ancak bu sonuç ölçüleri tarihi olup geçmişteki operasyonların etkisini ölçmektedir (Baggaley, 2007:72-74). Sonuç ölçüleri faydalı olacak şekilde gereken zamanda gelmemektedir. Ancak yalın üretim ve yönetim sisteminde faaliyet ve işlemlerin sonuçlarını ölçen değil de, faaliyet ve işlemlerde yapılan değişikliklerin etkinliği ile ilgili feedback (geribildirim) sağlayan ölçüler önplana çıkmaktadır (Maskell ve Baggaley, 2004:25). Yine geleneksel performans ölçüleri, bireyleri kontrol etmek amaçlı kullanılmakta ve bu durum yalın bir örgütü sürdürmek için gerekli esnekli

Geleneksel performans ölçüleri, insanları kontrol etmek için kullanılmaktadır ancak bu durum yalın bir örgütü devam ettirmek için gerekli esneklik ve uyarlanabilir davranış sağlamamaktadır. Yalın bir örgüt bireyleri kontrol etmek yerine, günlük ortaya çıkan/çıkabilecek sorunların çözümüne

yönlendirmektedir. Sorunların çözümü için de tüm çalışanları ve yöneticileri, yaratıcı enerjilerini kullanmaya ve yönetim süreçlerinin tasarımına doğru itmektedir (Baggaley, 2007:77).

5. Yalın Üretim Sistemi Ve Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama

Yalın Üretim Sistemi, yeni bir üretim sistemi olmamakla beraber Avrupa'da ve özellikle ülkemizde yeni yeni yerleşmeye başlayan bir sistemdir. Japonya'da 1950'li yıllardan bu yana geliştirilen sistemin Japonya dışında ilk uygulandığı ülke 1974 dünya petrol krizi ile ABD ve daha sonra İngiltere olmuştur. Bu ülkeler 1980'lerin başından itibaren Japon gerçeği ya da tehlikesine karşı harekete geçme ihtiyacı hissetmişlerdir. Avrupa'da ise Yalın Üretim 1990'ların başında ancak tehlikenin iyice belirmesi ile gündeme gelmiştir.

5.1. Uygulama Yapılan Firmanın Tanıtımı

Yalın üretim sistemi ile karşılaştırmasını yaptığımız işletme (Fonda Tekstil), Kahramanmaraş merkezde kurulu orta ölçekte bir firma olup 2003 yılında kurulmuştur. Fonda Tekstil, adından da anlaşılacağı üzere tekstil sektöründe faaliyet göstermektedir. Firma, tam entegrasyona sahip tesislerinde, doğal ve sentetik kumaşları, iplik ile başlayan ve nihai tüketim malı olan konfeksiyon ürünlerine kadar devam eden üretim sürecini yıllardır üstün bir başarı ile sürdürmektedir.

Fonda Tekstil sahip olduğu üretim çeşitliliğiyle, kumaş itibariyle bayan pijama ve gecelik ile erkek pijama ve benzeri ürünlere uzanan ürün çeşitliliğine sahiptir. Ancak genel itibariyle firma üretimde hem erkek hem de bayan pijama ve gecelik takımlarının üzerinde yoğunlaşmış ve bu alanda öncü bir firma olma hedefindedir. Firma 3.000 metrekare kapalı alana sahip olup aylık üretim kapasitesi 30.000 adet pijama takımıdır. Firma ağırlıklı olarak İtalya olmak üzere Polonya, Arap Ülkeleri, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan'a ürünlerini ihraç etmektedir.

İşletmede 11 beyaz yakalı çalışan ve 123 mavi yakalı çalışan olmak üzere totalde 134 çalışan yer almaktadır. Firma Haziran 2012'de yalın üretim sürecine girmiştir.

5.2. Yapılan Araştırmanın Özellikleri

Yalın üretim çalışmaları kapsamında uygulama çalışması yapılan

araştırmanın amaç ve yöntem özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

5.2.1. Çalışmanın Amacı

- Yalın üretim uygulamalarını yapan bu işletmedeki yalın uygulamaları incelemek,
- Klasik üretim ile bu üretim şeklinin karşılaştırmasını yaparak birbirlerine karşı avantaj ve dezavantajlarını belirlemek,
- Yalın üretim kapsamında işletmenin karşılaştığı sorunları belirlemek ve karşılaşılan bu sorunların ortaya çıkmasını engellemek için yapılması gerekenleri belirleyip çözüm önerileri sunmak,
- Nihai olarak yalın geçtikten sonra ortaya çıkan maliyet, stok, etkinlik ve verimlilik düzeylerini ortaya koymaktır.

5.2.2. Çalışmanın Yöntemi

Yalın üretim uygulamalarını eyleme döken bu işletmedeki mevcut uygulamaları öğrenmek amaçlı açık uçlu sorular hazırlanmış ve bu sorular ses kayıt cihazı kullanılarak fabrikanın en üst kademesinde bulunan yöneticiler ile şef düzeyindeki çalışanlar tarafından yanıtlanmıştır. Bunun yanı sıra yalın uygulamalarla varılan noktayı tespit etmek amaçlı, işletmenin sahip olduğu geriye dönük plan, doküman, resim, kontrol çizelgeleri gibi dokümanlar kullanılmıştır. Yönetici ve şeflere sorulan sorular, mevcut uygulamaların yalın üretime uygunluğunu belirleyen ve karşılaşılan problemleri sorgulayan niteliktedir. Bu noktadan sonra teoride olması gereken yalın üretim sistemi ele alınarak, sorulan soruların cevapları değerlendirilmiş ve uygulamalara yorum yapılmıştır.

5.3. Firmanın Genel Üretim Yapısı ve İş Akışı

Üretilmesine karar verilen ürünler için önce gerekli kumaş ve yardımcı malzeme ile ilgili satın alma planlaması yapılmaktadır. İşletme tedarikçilerden sürekli bir şekilde gerektiği kadar ham madde ve yardımcı malzeme temin etmektedir. Alınan malzemeler işletmenin deposuna bırakılır. Üretim süreci bundan sonra başlar ve bu üretim süreci genel olarak kumaş deposu, kesimhane, aksesuar deposu ve dikimhane bölümleri arasında gerçekleştirilmektedir. Üretimlerine karar verilen modellerin çizilip kalıpları hazırlandıktan sonra

kesimin yapılabilmesi için pastal resimleri hazırlanmaktadır. Kumaş deposu alanında kontrolleri yapılan kumaşların pastal serimi yapılarak kesim işlemi gerçekleştirilmektedir. Kesimhane bölümünde parçaların sınıflandırılarak dikimi yapılmak üzere dikimhane bölümüne yönlendirilir. Dikimhane bölümünde gerekli dikim ve aksesuar işlemi gerçekleştirilir ve üretimi tamamlanan ürünler sevkiyatı yapılmak üzere ürün deposu alanına taşınmaktadır.

5.4. Firmada Uygulanan Yalın Üretim Sisteminin Özellikleri

Firmada uygulanan yalın üretim felsefesinin özelliklerinin daha net anlaşılması adına hazırlanan sorularla aşağıdaki konularda veriler toplanmıştır.

5.4.1. Firmanın Sahip Olduğu Yalın Üretim Kültürü

İşletmenin bünyesinde sahip olunan yalın üretim kültürü konusunda yorum yapabilmek için aşağıda sorulan sorulara cevap aranmıştır. Bu sorular fabrika müdürü, fabrika müdür yardımcısı ve işletmedeki üretim ve planlamadan sorumlu şeflere sorulmuştur. Bu sorular;

- İşletme kültürünüzde yalın üretim yer alıyor mu? Açıklayınız.
- Yalın üretim konusunda eğitilmiş çalışanlarınız ya da proje gruplarınız mevcut mu? Açıklayınız.
- Yalın üretim uygulamalarına ne zaman, nerde ve neden başladınız? Açıklayınız.
- Yalın üretimi sizce nedir? Tanımlar mısınız?
- Yalın üretim faaliyetlerinde hangi uygulamalardan yararlanıyorsunuz? Belirtiniz.

Yalın üretim kültürü hakkında sorulan bu sorular kapsamında, işletmenin yalın üretim felsefesini şu şekilde açıklayabiliriz. Yalın üretim işletme kültüründe mevcut bir faaliyet konumundadır. Zira, işletmede yer alan işlem ve süreçler bunu kanıtlar niteliktedir. Bu durumda yalın üretim uygulamasının ne olduğu, hangi uygulamaları gerektirdiği, bu uygulamaların sorunları ve sonuçları hakkında bir bilincin de mevcut olduğu söylenebilir.

Yalın üretim uygulamaları konusunda eğitim almış ve almaya devam eden çalışanlar mevcuttur. Ancak direkt olarak yalın üretim bazlı projeler hazırlayan ekiplerin varlığından söz edilemez. Genel olarak işletmeye baktığımızda planlamalar, yalın üretim konusunu bir bütün olarak ele almamıştır. Ne var ki, yalın üretim uygulamaları için işletmenin çeşitli

faaliyetlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Burada işletmenin yalın üretim uygulamalarını sadece bir grup etkinliği olarak değil de bir üretim ve yönetim felsefesi olarak değerlendirmesi gereklidir.

İşletme, gelişmekte olan ülkelerin sınai kalkınma faaliyetlerine destek olmak amacıyla 1966 yılında kurulan, 1986 yılından beri Birleşmiş Milletlerin uzman bir kuruluşu olan Türkiye'nin de üyesi olduğu United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) yani Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü'nün desteğiyle Haziran 2012'den beri yalın üretim uygulamalarına dâhil olmuştur. Bu uygulamalara geçişin sebepleri olarak rekabet stratejilerinden kalite, hız, esnekliği elde etmenin yanı sıra en iyi üretim şeklinde belirtilen zamanında, stoksuz ve hatasız üretimi gerçekleştirmek şeklinde açıklanmıştır.

Yalın üretim felsefesini işletme şu şekilde tanımlamaktadır. “Üretimde katma değeri olmayan her türlü faaliyetin(israfın) ortadan kaldırıldığı, sıfır stok düzeyinin ve sıfır hatanın amaçlandığı, çalışanların eşit emek harcadığı ve zamanında yapılan verimli üretim”. Bu tanımdan yola çıkarak işletmenin yalın üretim felsefesine özellikle israfla mücadele, stoksuz ve hatasız çalışma faaliyetleri itibariyle oldukça önem vermektedir diyebiliriz. Zira israfla mücadele, sıfır stok ve hata anlayışı yalın üretim uygulamalarında esas amaçlardandır ve bu sayede üretim süreci verimli ve rekabet edilebilir bir yapıya kavuşturulmaya çalışılır.

İşletmenin yalın üretim ve yönetim felsefesini oturtma amaçlı aşağıdaki uygulamalardan yararlandığı gözlemlenmiştir.

Yararlanılan Yalın Üretim Uygulamaları

- İsrarla mücadele çalışmaları,
- Grup teknolojisi,
- Toplam önleyici bakım,
- Hata önleyici mekanizmalar ve görsel kontroller (Poke-Yokeler),
- Hazırlık sürelerinin kısaltılması,
- Stok düşürme çalışmaları,
- Problem çözme ve gelişim takımları,
- Satıcılar ile ilişkiler,
- 5S uygulaması,
- Üretim ve stok takip form ve tabloları kullanımı,
- Risk analizler,

- Yetenek matrisi kullanımı.

Genel itibariyle bir yalın üretim anlayışında yukarıda sıralanan unsurların yer alması gerekli olup bunlara ek olarak Kanban Kart, daha düzgün bir U tipi yerleşim yapısı, ek Poke-Yokelerin de yer alması gerekli görülmektedir.

5.4.2. İsrafla Mücadele Çalışmaları

İşletmenin mevcut ve eskiden beri uyguladığı israfla mücadele politikaları hakkında bilgi alıp yorum yapabilmek ve önerilerde bulunabilmek amaçlı aşağıdaki sorular fabrika müdürü, fabrika müdür yardımcısı ve işletmedeki üretim şeflerine yöneltilmiştir. Bu sorular;

- İşletmenizde yer alan çalışanlarda (üst, orta ve alt) israf bilinci mevcut mu? Nasıl? Açıklayınız.
- Üretimde karşılaştığımız israf türleri nelerdir? Yalın üretim uygulamalarına geçmeden önceki israf türleri ile yalın üretim uygulamalarına geçtikten sonraki israf türlerini karşılaştırarak açıklayınız.
- Yalın üretimden önceki ve sonraki israf unsurlarını oluşum sıklıklarına göre sıralayıp açıklayınız.
- İsrafla mücadele kapsamında gerçekleştirilen faaliyetleri, israfın kaynağı- israfın ortadan kaldırılması için uygulanan çözüm ve iyileştirme oranı unsurlarıyla cevaplayınız.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar neticesinde işletmenin israf kavramını görüş biçimini şu şekilde açıklayabiliriz. İşletmenin üst düzey çalışanlarında israf kavramının önemi anlaşılmiş ve kavram sağlam bir çerçeveye oturtulmuştur. Orta düzey çalışanlarda da israf bilincinin varlığından söz edilebilir. Alt düzey çalışanlar için bu kavramın anlaşılması biraz zaman almış ve bazı direnmeler halen devam edebilmektedir. Bu direnmelere karşılık olarak üst ve orta düzey çalışanların desteğiyle bu kavram anlatma ve gösterme yoluyla direnenlere aşılınmaya çalışılmaktadır.

Üretim faaliyetlerindeki israf bilincine baktığımızda genel olarak yalın üretimden evvel bu bilinç %100 üzerinden %60 civarlarında kabul edilirse yalın üretim uygulamalarından sonra bu bilinç oranı %85 seviyelerine çıkmıştır. Zira yalın üretim uygulamalarından sonraki bu %25'lik iyileştirme oranının işletme için önemi büyük olmaktadır.

Firmadaki üst düzey yöneticilere sorulan “üretimde karşılaştığımız israf türleri nelerdir? Yalın üretim uygulamalarına geçmeden önceki israf türleri ile

yalın üretim uygulamalarına geçtikten sonraki israf türlerini karşılaştırarak açıklayınız” sorusuna karşılık olarak aşağıdaki cevap alınmıştır:

Yalın Üretim Uygulamalarına Geçmeden Önceki İsraflar

- Taşıma kaynaklı israflar,
- Bekleme (Makine arızası nedenli iş bekleme kayıpları),
- Fazla stok,
- Hareketlerde israflar,
- İşlem sırasındaki hatalardan kaynaklı zaman kayıpları,
- Çalışma ortamının eksikliği (Çalışma ortamının etkin kullanılmaması) ve bunun yanı sıra çalışanların verimli olup olması da işletme için bir israf kaynağı olarak görülmüştür.

Yalın Üretim Uygulamalarına Geçtikten Sonraki Durum

- Taşımadan kaynaklı israfların azaltılması amaçlı uygun yerleşim düzenlerine (U tipi yerleşim tipi) geçildi.
- Makineler arızası ve diğer nedenli iş bekleme zaman kayıpları azaltıldı. Örneğin üretim öncesi hazırlık sürelerinde hesaplar inspection sistemi formları aracılığıyla çok daha kontrollü bir hal almıştır. Bu sistem sayesinde hazırlık için üretim sonrasına fazla malzeme (iplik, düğme, kurdela gibi) bırakılmaması sağlanmıştır.
- Hataların azaltılması amaçlı ürün girmeden önce risk analizleri yapılarak kritik noktalar belirlenmektedir. Ayrıca bantta yer alan hata ve zaman kayıplarına çözüm bulma adına hangi makine grubunun, hangi operatörünün, hangi operasyon esnasında, hangi hatayı (Örneğin atlama, eksik dikiş, çift dikiş, patlak, kötü pat, yamuk yaka vs.), kaç kere yaptığını anlama amaçlı “Bant İçi Kontrol Formu” hazırlanmış ve bu inspection işlemini ara kontrolcü, kalite kontrol lideri, üretim takım lideri ve makine bakım teknisyeni yapmaktadır.
- Hata oranları, andonlar ve kart sistemleri yardımıyla çok düşük seviyelere indirilmiştir (Şekil... Sesli Andon Sistemi)
- Üretim faaliyetlerinde kullanılan veya kullanılacak malzeme ve araç-gereci bulma noktasında katlanılan zaman kayıplarının önlenmesi adına işletme 5S Denetimlerine başlamıştır.
- Kalite olgusunun eksikliği bir kayıp olarak görüldüğünden bu amaçlı

“Günlük Kalite Takip Formu” hazırlanıp takip edilmektedir.

- Banttaki zaman kayıpları izlenmesi amaçlı “ Banttaki Kayıp Zamanlar Takip Formu” hazırlanmış ve böylece bu israf önlenmeye çalışılmıştır.

- Değer yaratmayan, değer katmayan her türlü faktör belirlenerek bunların elimine edilmesi prensip haline getirildi.

İşletmenin üst düzey yöneticileri ile üretimden sorumlu işletme şefi faaliyetlerdeki israf oluşumunu sıklıklarına göre sıraladığında yalın üretimden evvel stok, hareket ve bekleme israfları olarak açıklanmıştır. Bu sıralamaya göre aşırı üretim nedenli israflar en çok ön plana çıkan israf türüdür. Gereğinden fazla yapılan üretim stok oluşumuna sebep olur. Yalın üretim itibariyle istenen; üretimi gereken miktar ve zamanda gerçekleştirmek olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında bu noktada özellikle kapasite kullanımına dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra süreçler arası üretim miktarını ve zamanını eş zamanlı hale getirerek ve makine hazırlık sürelerini kısaltarak da fazla üretim engellenebilir. Üretim faaliyetlerinde hareket ve bekleme israfının görülmesi iş akışları ile iş yüklerinin düzenli olmadığını ve üretim kaynaklarının yeterince esnek olmadığını göstermektedir. Hareket israflarının oluşmaması için hareketlerde tutarlılık ve esnekliğin olması gereklidir. Beklemelerden kaynaklı israfların da bertaraf edilmesi için süreçlerin doğru kullanılıp işletilmesi gereklidir.

Yalın üretimden sonra israf kaynaklarının etkili bir şekilde elimine edilmesi neticesinde bir sıralama belirtilememiştir. Bunun nedeni sorulduğunda, yalın üretim uygulamalarının yavaş yavaş oturmasından sonra israf kaynaklarının büyük oranda azalması ve bunun neticesinde görülen israfların sıralamaya gerek olmayacak şekilde azalmış olması olarak cevaplanmıştır.

İsrafla mücadele kapsamında işletmenin çözümleri ve iyileştirme oranlarına baktığımızda işletmede ciddi manada iyileştirmelerin olduğu görülmektedir.

Tablo 2: İşletmenin İsrar Kaynakları ve Çözüm Yolları

<i>İsraf Kaynağı</i>	<i>İsrafın Ortadan Kaldırılması Çözümü</i>	<i>İyileştirme Oranı (%)</i>
Aşırı Stok	Giriş, çıkış ve paket sayılarının düzenli kontrolü	%80

Hata Önleyici Mekanizmalar	In Line kontrol, Sesli andon sistemi, Kart istemi, Saatlik bant üretim takibi, Hata oranlarının afişe edilmesi	%90
Envanter	Aşırı üretim (stok) reddi	%90
Taşıma	Grup teknolojisi (Hücreli imalat), 5s düzenlemeleri, Stokların belli bir düzene girmesiyle direkt olarak malzemenin stoktan hücreye girmesi (daha az taşıma ve daha kısa yol)	%95
Hareket	Operatörlerin parçaları, çizelgeleri ve çizimleri aramak ve operatörlerin değer katmayan gidiş-gelişleri optimum hale getirildi	%90
Bekleme	Yedek makinelerimiz hazır yerinde durur. İş beklemelerine izin verilmez. Yeterli talep yaratılmaya çalışılır.	%99

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere işletmenin israf kaynağı belli olup bu israfların elimine edilmesi için genel itibarıyla doğru çözüm yöntemleri geliştirilmiştir. Zira bahsi geçen israf kaynaklarının iyileştirme oranları bunu kanıtlar niteliktedir.

5.4.3. Makine Hazırlık Sürelerinin Kısaltılması

Hazırlık sürelerinin kısaltılması, hızlı takım ve tertibat değiştirmeyi gerektirir. Bunun sonucunda, imalat temin süresi kısalmış ve daha az envanter, daha az stok alanı ve envantere tutulan ürün için daha az depolama ömrü gibi faydalar sağlanır. Hazırlık sürelerinin kısaltılması ayrıca, küçük partiler halinde çalışmayı da gerektirir. Böylece talep değişimlerine karşı esneklik sağlanır. Hazırlık sürelerinin kısaltılmasıyla, süreç içi stoklar ile bunlar için gerekli alan ihtiyacı azalır ve buna bağlı olan üretim hataları en aza indirgenir.

Hazırlık sürelerinin indirimine büyük özen gösteren Japon firmaları bugün artık bu süreleri tek rakamlı yapmayı, yani on dakikanın altına indirmeyi başarmışlardır. Hatta bugün küçük ölçekli işletmelerden başlamak üzere birçok işletme alet ve makinesini kendisi yapmakta ve “sıfır” hazırlık sürelerine

inebilmektedirler.

Hazırlık sürelerinin kısaltılması konusunda yorum ve değerlendirmeler yapabilmek için üretim şeflerine ve makine bakım ustalarına aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- İşletmenizde hazırlık sürelerini kısaltmak amaçlı çalışmalar yapılıyor mu? Nasıl? Açıklayınız.
- Makinaların üretime hazırlığı için gereken sürelerin dağılımı nasıldır? Lütfen belirtiniz.
 - Hazırlık süresi 1 saatten fazla olan makinalar oranı: %0
 - Hazırlık süresi 1 saatten az olan makinaların oranı: %100
 - Hazırlık süresi 10 dakikanın altında olan makinaların oranı: %80

Sorulan bu sorular neticesinde işletmede makine hazırlık sürelerinin azaltılması amaçlı çalışmaların olduğu görülmüştür. İşletmede üretim faaliyetleri esnasında stok oluşumlarının önlenmesi amacıyla hazırlık çalışmaları makine çalışırken yapılmaya başlanmaktadır. Zira üretim faaliyetlerinin stoksuz bir şekilde sürdürülebilmesi için bu gereklidir. Ayrıca üretim alanındaki makinelerin herhangi birinde bir problem oluşması ve bu problemin çok zaman (1-2 dakikadan fazla zaman) alması durumunda sürekli ayarlanmış hazır vaziyette bekleyen bir yedek makinenin bulunuyor olması yine zaman kayıplarını düşürmüştür. Makinelere maksimum seviyede yararlanılabilmesi adına işletme makinelerinin günlük bakımlarını kayıt altında tutmaktadır.

İşletmede yer alan makinalardan 1 saatten fazla hazırlık süresi isteyen herhangi bir makine yoktur. Yani işletmedeki tüm makinalar için hazırlık süresi 1 saatten az bir vakit almaktadır. Hazırlık süresi 10 dakikanın altında olan makinaların tüm hazırlık gerektiren makinaların yaklaşık %80'ini kapsamaktadır.

İşletmenin makinalarının hazırlık süreleri itibariyle yalın üretim adına stoksuz ve tam zamanında üretim politikaları yukarıda verilen oranlarla karşılanabilir denilebilir. Yalın üretim için ideal olan hazırlık sürelerinin mümkün olduğunca 10 dakikanın altına indirilmesi düşüncesine %80 oranıyla uygun bir makine hazırlık süresinin uygulandığı söylenebilir.

Bu bilgiler sonucunda makinaların hazırlık sürelerinin %80 gibi büyük oranla 10 dakikanın altında olması işletme için kazançlı bir durumdur denilebilir. Zira yapılan görüşmelerde de hazırlık sürelerinden kaynaklanan israfların pek olmadığı belirtilmiştir. %80'lik oranın daha da artırılması

çalışmalarının işletmeye yarar katacağı söylenebilir.

5.4.4. Grup Teknolojisi (Hücrese İmalat)

Grup teknolojisi (Hücrese imalat), üretilecek ürün ya da parçaların benzer geometrik veya operasyonel özelliklerine göre aileler şeklinde kategorize edilmeleri ve sonrasında bu ailelere uygun olarak seçilen makine gruplarında üretilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bundan kasıt üretim sistemi içindeki malzeme akışının basit hale getirilmesidir (Emre, 1995: 32).

Grup teknolojisi konusunda yorum ve değerlendirme yapabilmek için endüstri mühendisliği ve işletmedeki şeflere aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- İşletmenizde grup teknolojisi uygulaması mevcut mu? Açıklayınız.
- İşletmede grup teknolojisi varsa bu uygulamaya nasıl başladınız?
- Grup teknolojisi ile üretimi yapılan ürünlerin toplam üretim içindeki oranı ne kadardır?

Yukarıda belirtilen bu sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde firmanın grup teknolojisi (hücrese imalat) konusundaki uygulamalarını şu şekilde değerlendirebiliriz. Firma üretim faaliyetlerinin tümünde grup teknolojisini (hücrese imalat) kullanmaktadır. Bahsedilen bu grup teknolojisine yalın üretime geçildikten sonra başlanmış ve rekabetçi üstünlükler elde etme adına kazanımların kazanıldığı belirtilmiştir. Hali hazırda da uygulanan grup teknolojisinin geliştirilmesi ve faaliyetlerde yer alan esnek çalışanların hücrelerdeki çok sayıda makineyi kullanabilmesi hedefli çalışmalar sürmektedir.

İşletmenin üretimde %100'e yakın bir oranla grup teknolojisini (hücrese imalat) kullanıyor olması yalın üretimde başarı sağlanması adına önemli bir adım sayılır. Üretim faaliyetlerinde grup teknolojisinin (hücrese imalat) kullanımıyla; zaman kayıpları olmadığından üretimdeki süreçler kısalmış, hammadde ve yarı mamul stokları azalmış, esnek çalışanlar sayesinde işlerin verimliliği artmış ve dolayısıyla üretim faaliyetlerinin planlanması ve denetlenmesi daha kolay bir hale gelmiştir.

İşletmenin grup teknolojisinin (hücrese imalat) üstünlüklerinden daha da yararlanabilmesi için üretim hücreleri esnek bir hale getirilerek daha çok ürün ailesini bu teknoloji ile üretmesi gerekir önerisi sunulabilir.

5.4.5. Toplam Önleyici Bakım Çalışmaları

Bakım, her üretim faaliyetinde olması gerekli bir unsur olarak kabul edilirken, günümüzde ise firmanın gelir ve giderlerini etkileyen önemli bir işletme bileşeni olarak tanımlanmaktadır (Jambekar, 2000: 123).

Bakım, fonksiyonel bir birimin (aygıt, araç, gereç, tesis, vb.), önceden belirlenmiş koşullarda beklenen işlevlerini yerine getirmek üzere test etme, parça değiştirme, ayarlama, tamir etme gibi faaliyetlerle düzeltilmesi ve devamlılığının sağlanmasını kapsamaktadır. Yani, fonksiyonel bir birimi, belli bir durumda tutmayı, eski durumuna getirmeyi ya da belli işleyiş özellikleri kazandırmayı sağlayan işlemlerin tümü olarak ifade edilebilir (Lyonnet, 1991:224).

Bir yalın üretim sisteminde çalışanlar, basit ayarlamalar, yağlama, yağ düzeylerinin denetlenmesi, makinelerin temizlenmesi gibi bakım faaliyetlerini yaparlar. Belli programlar dâhilinde yapılan basit tamirler ve yedek parça değişiklikleri gibi bakım faaliyetleri bakım ekibi tarafından yerine getirilir. (Üreten, 1998:240). Önleyici bakım çalışmalarının amacı işletmede bulunan her türlü bakımı yapılan makine ve donanımlarının ne şartlarda olursa olsun arıza yapmadan çalışmasını sağlamaktır.

Bu bilgiler çerçevesinde bu konuda yorum ve değerlendirme yapmak için üretim planlaması şeflerine ve makine bakım ustalarına aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- İşletmede toplam önleyici bakım çalışmaları mevcut mudur?
- Oluşan arızaların giderilmesi için bir bakım ekibiniz mevcut mu? Varsa böyle bir ekibin toplam arızalar içerisinde müdahale ettiği arıza oranı ne kadardır?
- Arızalar nedeniyle üretimin durması söz konusu olabiliyor mu? Bunların neden olduğu zaman kayıplarını oran vererek açıklayabilir misiniz?
- Arıza nedenlerini sıralayınız.

Yukarıda sorulan sorular neticesinde işletmede toplam önleyici bakım çalışmalarının var olduğu söylenebilir. İşletmede bu çalışmalar üretim faaliyetlerinde üretimin bir parçası haline gelmiştir. Makinaların günlük, haftalık, 3 aylık, 6 aylık ve yıllık bakımlarının yapıldığı takip formlarında gözlemlenmiştir. Bu formlar kayıt altına alınmaktadır. Bunun yanı sıra işletmede oluşan ve oluşacak arızalardan sorumlu bir bakım ekibinin olması hazır bulunuyor olması işletme için artı bir durumdur denilebilir. İşletmede

oluşacak bir problemin çözüme kavuşturulması noktasında dışarıdan nadiren yardım almaktadır. Sorunların çok büyük bir kısmını işletmedeki arıza ekibi çözüme kavuşturmaktadır.

İşletmede arızalar nedeniyle oluşan kayıpların oranı totalde ortalama %2-3 gibi bir oranı oluşturmaktadır. Bu oran arızaların çok fazla oluşmadığını göstermektedir.

Üretimde durmalara nadiren de olsa elektrik kesintileri, hammadde eksikliği, makine arızası ve kesim hatası gibi durumlar ara verdirebilmektedir. Buna rağmen işletmenin uyguladığı bakım çalışmalarının başarılı olduğu söylenebilir.

Üretimde durmalara neden olacak durumların daha da azaltılması için çalışanlar bakım konusunda bir eğitime tabi tutulabilir. Bu sayede eğitilmiş çalışan çalıştığı makinanın temizliğini ve temel bakım operasyonlarını kendi yapıp herhangi bir arızanın ortaya çıkmasını engellemeye çalışacaktır. Zira, yalın üretim felsefesinde başarı sağlanması için daha problem (arıza) ortaya çıkmadan problemin önlenmeye çalışılması dolayısıyla oluşacak zaman kayıplarının elimine edilmesi önemli bir adımdır.

5.4.6. Satıcılarla İlişkiler

Satıcılarla ilişkiler kapsamında fabrika müdürü, fabrika müdür yardımcısı ve satın alma departmanındaki çalışanlara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- Satıcılarınızın teslimatlarında herhangi bir gecikme oluyor mu? Varsa bu gecikmelerin oranını belirtiniz.
- Genel olarak teslimatların zamanında gelmesi için neler yapıyorsunuz, herhangi bir sıkıntı çıkmaması adına hangi önlemleri alıyorsunuz?
- Siparişlerin (teslimatların) kalitesini nasıl kontrol ediyorsunuz?
- Tüm teslimatlar (siparişler) içerisindeki yerli-yabancı satıcı oranını belirtiniz.

İşletmenin satıcılarla olan ilişkilerinin nasıl olduğu konusuna karşılık verilen cevaplar neticesinde şu sonuçlara varılabilir. Satıcıların kumaş, aksesuar vs. teslimatlarında bazen gecikmelerin olduğunu bunun yanı sıra tedarikçilerden gelen teslimatların miktarında da problemlerin nadiren de olsa çıktığı gözlemlenmiştir. Bu gecikmelerin toplam teslimatlar içerisinde ortalama % 5'lik bir oranı kapsadığı görülmüştür. Toplam teslimatlar içerisinde

gecikmelerin oranının ortalama %5 civarı olması işletme ile satıcılar arasında koordineli bir yapının varlığını göstermektedir.

İşletme, yeni bir ürün sipariş ederken bir takım prosedürler çerçevesinde hareket etmektedir. İşletmede teslimatların zamanında yapılması için ön hazırlık çalışmaları kapsamında planlamalar yapılır. En çok zaman alacak ürün kumaş olmaktadır. Bundan dolayı da kumaş tedarikine ayrı bir önem verilmektedir. İşletme kumaş siparişini geçer geçmez zaman kaybetmeden aksesuar siparişini geçmektedir. İşletme, üretim faaliyetlerinde herhangi bir aksama yaşamamak için ihtiyaç duyduğu hammadde veya yarı mamulün teminini fazla stok yapmayacak şekilde erken yapmaktadır. Zira işletmede şimdiye kadar tedarikteki bir sıkıntıdan dolayı üretim faaliyetlerinin aksadığının görülmediği belirtilmiştir.

İşletme yöneticileri, istenilen bir siparişin istenilen özellikte yani kalitede olup olmadığının kontrolünün yapıldığını ifade etmiştir. İstenilenin dışında bir durum görüldüğünde bunların karantinaya alındığı ve bu durumun satıcılara bildirildiği belirtilmiştir. Yöneticiler, kalitesi satıcının güvencesi altında olmayan herhangi bir firma ile zaten çalışmadıklarını belirtmiştir. Ancak bu durum için, işletme satıcılardan gelen teslimatların kalite kontrollerini yapıyorsa, satıcıların kalite konusunda güven sağlamadığını söyleyebiliriz.

İşletme hammadde ve yarı mamullerin tamamını yurt içinden temin etmektedir. Bu durum işletmenin ürünlerini üretirken hammadde ya da yarı mamul bulma ve temin etme noktasında ürünlerin yurt dışından gelmesinden dolayı ortaya çıkabilecek risklerden uzak kalması itibarıyla avantajlı olduğu görülmektedir. Zira yurt dışından satıcılarla çalışma uzaklık nedeniyle bir takım yaratabilmektedir. Bu satıcılardan temin edilecek teslimatlarda gecikme olabilir, bu hammadde veya yarı mamullerin çok alınıp stoklarda tutulması gerekebilir. Ne var ki bu durum, yalın üretim felsefesine aykırı bir oluşumdur.

5.4.7. Sıfır Stok Uygulaması

İşletmenin sahip olduğu stok politikası yalın üretim felsefesi gereği stok düzeyinin sıfır olduğu politikadır. İşletmenin bu konudaki uygulamalarını öğrenme amaçlı aşağıdaki sorular üretim planlama şeflerine sorulmuştur.

- Firmanızda stok seviyesini düşürme çalışmaları uygulanıyor mu? Varsa böyle bir çalışmanız açıklar mısınız?
- Stok azaltma çalışmaları sonucu elde edilen gelişmeleri açıklayınız?

Yukarıdaki sorulara verilen belirtilen açıklamalar kapsamında, işletmenin

stok azaltma çalışmalarını şu şekilde değerlendirebiliriz. Özellikle üst ve orta yönetim kademesi aşırı stokun işletme için bir külfet niteliğinde olduğunu bilmektedir. Ancak güvenlik stoku itibarıyla işletmede belli oranda hammadde ve yarı mamul stoku yapılmaktadır. Sıfır stok yalın üretim felsefesinin esas amaçlarından biridir ancak unutulmaması gerekir ki bu durum çoğu kez mümkün olmayan idealize olan ve ulaşılmak istenen bir amaçtır. İşletmede stokların azaltılması hatta sıfır düzeyine yaklaştırılması gerektiği bilinci de mevcuttur.

İşletme yalın üretime geçtikten sonra stok konusunda daha planlı uygulamaları devreye sokmuştur. Stok seviyesini aşağılara çekmek için bazı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak; hazırlık sürelerinin kısaltılması amaçlı Kaizen çalışmalarının yer alıyor olması, işlem aileleri için gereken insan ve ekipmanların birbirine yakın bir şekilde yerleştirilmesi (grup teknolojisi -hücre sel imalat) ve toplam önleyici bakımın üretim sürecinin bir unsuru haline getirilmesini verebiliriz. Yapılan bu çalışmalar ile stokların sıfır seviyesine inmediği ancak stok seviyesinde büyük bir oranda azalma sağlandığı belirtilmiştir. İşletme bu sayede daha fazla alana sahip olmuş ve bant verimliliğinde daha fazla başarı sağlamıştır. Bunun yanı sıra envanter kayıtlarındaki karmaşadan da kurtulmuştur.

5.4.8. Sıfır Hata Uygulamaları (Poke-Yokeler)

İşletmenin sıfır hata uygulaması hakkında yorum ve değerlendirme yapabilmek için fabrika müdürü ve üretim planlama şeflerine aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- Firmadaki çalışanlar arasında sıfır hata bilinci mevcut mu? Açıklayınız.
- İşletmenin hata önleyici uygulamaları mevcut mu? Varsa belirtiniz.

Fabrika müdürü ve üretim planlama şeflerine sıfır hata uygulamaları konusunda sorulan yukarıdaki sorular neticesinde şu bilgiler elde edilmiştir. İşletmenin alt, orta ve üst düzey çalışanlarının hepsinde sıfır hata bilinci mevcut ve bu durum üst ve orta yönetimce yaygın hale getirilmeye çalışılmaktadır. Zira bunun için andonlar, uyarı kartları ve banttaki kayıp zaman, bakım ve kalite gibi takip formları kullanılmaktadır.

İşletme yönetimi, hataların ortaya çıkmaması için özellikle dikimhanede

olmak üzere birçok işlem için hata önleyici mekanizmaları kullanmaktadır. Bu mekanizmalarla kalite işleminin ayrı bir yerde yapılması yerine, sürecin bir parçası haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Burada hem ürünün hem de sürecin özellik ve işlemleri sürekli olarak izlenmektedir. Kalite ilgili herhangi bir sorun çıktığında mekanizmalar ya uyarı verir ya da kendi kendini kapatmaktadır. Bu sayede hatalı parçaların bir sonraki sürece geçmesi önlenmiş olur.

İşletme, hata önleyici basit mekanizmalar, sensörler ve renk kodlaması gibi hata önleyici uygulamaları kullanmaktadır. Bu mekanizmalarla üretimin akışı bazen otomatik olarak bazen de insan eliyle durdurulabilmektedir. Örneğin dikimhane bölümünde çalışan bir operatör hatalı bir parçayı fark ettiğinde, aksesuar ya da etiket eksikliği gördüğünde, herhangi bir kalite sorunu gördüğünde, üretim hızına yetişmediğinde veya güvenlikle ilgili bir tehdit fark ettiğinde ikazda bulunmak için andon sistemini kullanarak uyarıyı yapmaktadır. Bunun yanı sıra işletme üretim akışının kontrol edilmesi ve performansının yükseltilmesi amaçlı görsel kontrol yöntemlerini de kullanılmaktadır.

5.4.9. 5S Uygulaması

İşletmenin 5S uygulamaları hakkında yorum ve değerlendirmeler yapabilmek için üretim ve planlama şef ve ustalarına aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- İşletmede 5S tekniğinin kullanımı mevcut mu?
- İşletmede 5S tekniği kullanılıyor ise buna ne zaman başladınız ve nerden esin aldınız?
- İşletmede kullandığınız 5S tekniği için takip ettiğiniz bir denetim prosedürü mevcut mu? (Form, çizelge vs.)
- İşletmede kullanılan 5S tekniğinin ne gibi kazançları oldu? Sizce verimliliğe nasıl bir katkısı olmaktadır.

İşletmenin 5S uygulamaları konusunda sorulan sorulardan sonra şu veriler elde edilmiştir. İşletme bünyesinde 5S uygulamaları mevcut olup bu uygulamalara yalın üretim uygulayan büyük bir firmadan esin alarak yalın üretim felsefesine geçildikten sonra başlanmıştır. Firmada kontrollü olarak 5S Denetimleri Formunda da görüldüğü üzere 5S denetimleri yapılmaktadır. Bu uygulama temel olarak üç adımdan oluşmaktadır. İşletme ilk adımda 'ayıklama' işlemine başlamış daha sonra 'basitleştir ve yerleştir' anlayışı gütmüş ve en sonunda da 'her şeyi belirlenmiş standartlara dönüştürme prosesi' ile denetimleri yapmaktadır. Bu uygulamayla 3 karışık malzeme odası 1 düzenli ve

temiz malzeme odasına dönüştürülmüş ve dolayısıyla böylece hem düzenli ve temiz bir malzeme odasına hem de fazladan iki odaya daha sahip olunmuştur. Sahip olunan düzen direkt olarak üretim verimliliğini pozitif yönde etkilemiştir.

5.4.10. Kanban Kart Kullanımı

Kanban sistemi konusunda yorum ve değerlendirmeler yapabilmek için işletmede üretim planlama şeflerine aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- İşletmedeki üretim faaliyetlerinde Kanban Sistemi kullanılıyor mu?
- Kanban Sistemi kullanılıyor ise üretim sürecindeki faaliyetlerinin ne kadarında yer almaktadır?

İşletmenin Kanban sisteminin kullanımı ile ilgili verilen cevaplar kapsamında, işletme şu şekilde değerlendirilebilir. İşletmede kanban kart sisteminin kullanımı ile bir takım problemler yaşanmaktadır. Operatörlerin sistemi tanımaması itibarıyla kanban kullanımı pek yaygın olmayıp yavaş yavaş anlatılmaya başlanmıştır. Operatörün sistemi tanımaması onun bu sistemi bir risk olarak görmesine neden olmuştur. Halbuki, kanban uygulaması, bilgi akış sistemiyle büyük yararlar sağlamaktadır. Bu yüzden sistemin operatörlere tanıtılması ve benimsetilmesinin yararlı olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir. Çünkü bu sayede üretim akışı çok daha düzgün bir hal alır, üretimde yer alan süreçler daha basit bir şekilde kontrol altına alınabilir ve stoklar azaltılabilir. Bundan dolayı da, bir yalın üretim işletmesinde mümkün olduğunca tüm ürünlerde kanban uygulamasına gidilmelidir.

5.5. İşletmede Yer Alan Olumsuz Durumlar

İşletmenin yalın üretim uygulamalarının anlaşılması amaçlı sorulan sorular sonucunda önceki yorum ve değerlendirmelerde belirtilen ve işletme uygulamalarının olumsuzlukları olarak nitelendirebileceğimiz faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Özellikle alt düzey çalışanlar için yalın üretim kavramının net olarak anlaşılması ve direnmelerin halen devam ediyor olması sorunlara sebep olabilir.
- İşletmede özellikle taşımadan kaynaklı israflar mevcuttur. Bunun yanı sıra yer yer makine arızası nedeniyle iş kayıpları ve aşırı stok

sebepli kayıplar da göze çarpmaktadır.

- İşletmede Kanban Kart sisteminin tam olarak oturmaması ve öneminin anlaşılmasında işletme için büyük bir kayıp olarak düşünülmektedir.

- Toplam hazırlık süreleri içerisinde hazırlık süresi 10 dakikadan fazla olan %20'lik dilim işletme için olumsuz bir durumdur.

- İşletmede hücrelerde gerçekleştirilen imalat miktarı toplam üretim pastasında az bir yer kaplamaktadır. Zira grup teknolojisinin uygulanmadığı üretim alanlarında taşıma ve bekleme nedenli kayıplar söz konusu olur. Bu durum bir israfı gösterir.

- İşletme müşteri siparişlerine ortalama %90 gibi bir oranla tam zamanında cevap vermektedir. Bu oranın daha da yukarı seviyelere çıkarılması gereklidir. İşletmenin zamanında siparişlere cevap vermemesine neden olarak makine arızaları, makinalarda tıkanmaların ortaya çıkması ve teslimatta gecikmelerin yaşanması olarak gösterilmiştir.

- İşletme, satıcılardan gelen hammadde ve yarı mamullerin kalitesini kendi işletmesinde kontrol etmektedir. Yalın üretim sisteminde satıcı teslimatlarının kalitesi satıcının güvencesi altında olmalıdır.

5.6. İşletmede Yer Alan Olumlu Uygulamalar

İşletmenin yalın üretim uygulamalarının anlaşılması amaçlı sorulan sorular sonucunda önceki yorum ve değerlendirmelerde belirtilen ve işletme uygulamalarının olumlu yanları olarak nitelendirebileceğimiz faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yalın üretim felsefesi genel olarak işletme kültüründe mevcuttur.
- İşletmede muda (israf) bilinci yer alıyor olup israfların kaynakları da bilinmektedir. İsfraf kaynaklarının önlenmesi amaçlı çalışmalar yapılmakta ve bunların sonucunda da israflarda önemli azalmalar olmuştur.
- Kanban kart sisteminin kullanımı yok denecek kadar az bir seviyede olmasına rağmen stok seviyeleri aşağı çekilmiş ve hammadde ve yarı mamul tedarik sürelerinde iyileşmeler elde edilmiştir.
- Hem makine hazırlık sürelerinin kısaltılması hem de işgörenin performansının artırılması amaçlı sürekli iyileştirme (Kaizen) çalışmaları

var olması işletmeyi olumlu etkilemektedir.

- Toplam önleyici bakım çalışmaları üretim sisteminin bir bileşeni olarak kabul edilmekte ve bu paralellikte işletmenin uyguladığı bakım programının başarılı olduğu da söylenebilir.
- Satıcıların teslimatları konusunda önemli denecek seviyede gecikmeler yaşanmamaktadır. Bu durum işletme ile satıcılar arasında iyi bir koordinasyonun olduğunu göstermektedir.
- İşletmede stok seviyesinin mümkün olduğunca sifıra yaklaştırılması amacı mevcuttur. Bu amaçla yapılan düşürme çalışmaları başarılıdır.
- İşletmede sıfır hata mevcut olup bu bilinç yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır.
- İşletmede yer alan hata önleyici mekanizmalar ve kart sistemi gibi Poke-Yokeler üretim sürecinde hataların ortaya çıkmasını engellemekte başarılıdırlar.
- İşletmede yer alan 5S uygulamasıyla daha temiz ve düzenli olan malzemelerin daha hızlı ve etkin kullanımı söz konusu olmuştur.

5.7. İşletme Uygulamaları İle Sağlanan Başarı

İşletmenin başarısına büyük katkı sağlayacak Kanban kart sistemi gibi eksiklikler işletmede mevcut olsa da genel itibariyle işletmede olumlu uygulamalar beraberinde şu sonuçları getirmektedir:

- Müşterinin talep ettiği siparişler, büyük oranda tam zamanında teslim edilebilmektedir.
- İşletme, müşterinin talep ettiği şekilde uygun üretim ve tasarım yapabilmektedir.
- İşletme içerisinde bütünleşik hareket eden tasarım ve üretim bölümleri çok daha etkin üretim gerçekleştirmektedir.
- Değişen taleplere daha etkin ve hızlı cevap verilebilmektedir.
- Esnek uygulamalar sayesinde sürekli yenilenen teknolojiler çalışmalara daha kolay adapte edilmektedir.
- Eğitim ve oryantasyon sonucu daha kalifiye elemanlarla çalışılabilmektedir.
- Yalın üretimin sağladığı verimlilik artışı işletmenin rekabet gücünü direkt olarak pozitif yönde etkilemiştir.

İşletmenin sağladığı yukarıdaki başarılar işletmeye yalın üretimin temel amacı olan ve rekabet stratejilerinden olan hız, esneklik, kalite, güvenilirlik ve maliyet konularında üstünlük sağlamıştır.

Uygulaması yapılan işletmeden alınan veriler doğrultusunda işletmede yapılan uygulamaları aşağıdaki şekilde olduğu gibi değerlendirmek mümkündür.

Tablo 3: İşletmenin Yalın Üretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi

<i>Uygulamalar</i>	<i>İşletmedeki Uygulamanın Özellikleri</i>	<i>Uygulamanın Değerlendirilmesi</i>
Yalın Üretim Bilinci	Değer yaratmayan faaliyetlerin ayıklanarak israf unsurlarının ortadan kaldırılması olarak ifade edilmektedir.	Üst yönetimce yalın üretim bilinci önem almaktadır.
İsrafla Mücadele Çalışmaları	İsrafla mücadele çalışmaları var olup israf kaynakları bilinmektedir.	İsraf bilinci oturmuştur.
Hazırlık Sürelerinin Kısaltılması	Hazırlık süresi 10 dakikanın üstünde olan makinaların oranı %20 olup bu oranın dışındaki hazırlık süreleri 10 dakikanın altındadır.	Hazırlık süreleri genel itibariyle istenen düzeye yakındır. 10 dakikadan fazla zaman alan çalışmalar azaltılabilir.
Grup Teknolojisi (Hücreyel İmalat)	Üretimin büyük çoğunluğu grup teknolojisyledir.	Grup teknolojisi üretimi başarılıdır.
Toplam Önleyici Bakım Çalışmaları	Makinaların günlük, haftalık, 1, 3,6 ve 12 aylık periyodik bakımları yapılmaktadır. Oluşan bir arızanın %90'ı işletme bünyesinde bulunan eğitimli çalışanlar tarafından giderilmektedir. Oluşan arızalar nedeniyle kayıp %2 civarındadır.	İşletmenin bakım ve önleyici programı başarılıdır.
Satıcılarla İlişkiler	Satıcıların tamamı yerli olup siparişlerde gecikme %5 civarındadır. İşletme teslimatların	İşletme satıcının yabancı olması riskinden uzaktır. Satıcılar kalite güvencesi

İbrahim FIRAT, Sümeyra CEYHAN, Yalın Üretim Sistemine Geçişin İşletme Performansına Olan Katkısı Kahramanmaraş'ta Hazır Giyim İşletmesinde Bir Uygulama Çalışması Örneği

	kalite kontrolünü kendi yapmaktadır.	sağlamamaktadır.
Sıfır Stok Uygulaması	Stoklar birer maliyet unsuru olarak görülmektedir. Hazırlık sürelerinin kısaltılması, toplam önleyici bakım çalışmaları, kaizen çalışmaları ve grup teknolojisinin yaygınlaştırılmasıyla stoklar eritmeye çalışılmaktadır.	Her ne kadar sıfır stok idealize bir amaç olsa da bu amaca ulaşılmaya çalışılmaktadır.
Sıfır Hata Uygulamaları (Poke-Yokeler)	Hata önleyici mekanizmalar ve görsel kontrol yöntemleriyle süreçler hata kabul etmeyecek şekilde geliştirilmeye çalışılmaktadır.	Sıfır hataya ulaşılması amacı vardır.
5S Uygulaması	İşletme 5S denetimlerini rutin olarak yapmaktadır.	5S uygulaması başarılıdır.
Kanban Kart Sistemi	Kanban kart kullanımı çok düşük seviyelerdedir.	Kanban kartın iyi anlaşılmasını faaliyetlerde az kullanımı büyük bir kayıptır.

Uygulama yapılan işletmede ortaya çıkan problemlerin ortadan kaldırılmasının işletmeye pozitif bir ivme kazandıracak aşikardır. Buna bağlı olarak işletmede ortaya çıkan problemler için aşağıdaki çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Tablo 4: İşletmenin Karşılaştığı Problemlere Çözüm Önerileri

Problem	Çözüm Önerileri
Taşımadan Kaynaklı Kayıplar	Taşıma yöntemlerinde ve tesis yerleşiminde taşıma oranlarını azaltacak düzenlemeler yapılmalı.
Makine Hazırlıkları Nedenli Kayıplar	Makinenin normal bakım ve temizliğini yapabilen esnek operatörler olmalı, Bakım ve temizlik için kullanılacak prosedür ve araç-gereçler standardize edilmeli, Problem daha ortaya çıkmadan yapılan önleyici bakım

	kontrolleri daha sıkı olmalı, Arıza ekibi arıza durumunda dışarıdan eleman ihtiyacı olmayacak şekilde yetkin olmalıdır.
Aşırı Üretim Nedenli Kayıplar	Kapasitenin ne kadar olacağı konusunda daha dikkatli olunmalı, Miktar ve zaman olarak süreçler eşzamanlı olmalı, Planlı olarak işletmenin amacı üretimi gereken zaman ve miktarda gerçekleştirmek olmalı, Aşırı üretim sonucu ortaya çıkacak yüksek oranlı stoklar için bazen atıl işgücü ve makine kapasitelerine katlanılmalıdır.
Üretim Hataları Nedenli Kayıplar	Çalışanın katılımı sağlanmalı, Mevcut Poke-Yoke'lere ek hata düzenleyici mekanizmalar eklenmelidir.
Makinelerdeki Tıkanmalardan Kaynaklanan Kayıplar	Önleyici bakım-onarım faaliyetleri uygulanmalı, Süreçler miktar ve zaman olarak eşzamanlı olmalıdır.
Satıcı Teslimatlarındaki Gecikmelerden Kaynaklı Kayıplar	Mesafe itibarıyla işletmeye yakın olan satıcılarla çalışılmalı veya bu satıcıların işletmeye yakın yerlere taşınması sağlanmalı, Aynı ürün için birden fazla satıcıyla çalışılmalı, Satıcılara uzmanlar göndererek hem eğitim hem de teknik destek verilmelidir.
Hatalı Yarı mamul Kaynaklı Kayıpları	Hedef ilk seferde istenen kalitede üretimi gerçekleştirmek olmalı, Hata önleyici mekanizmalar geliştirilmelidir.
Hammadde Kalitesizliği Kaynaklı Kayıplar	Satın alma işlemleri kalite güvencesi veren satıcılarla yapılmalı, Kendisini geliştirmiş veya geliştirebilecek potansiyele sahip satıcılar tercih edilmelidir.

İşletmede uygulanan yalın üretim sisteminin başarısının daha net anlaşılabilmesi için toplanan verilerle işletmenin klasik üretim zamanı başarısı ile yalın üretim sistemine geçtikten sonraki başarısı aşağıdaki tabloda karşılaştırılmıştır.

Tablo 5: İşletmenin Klasik Üretim İle Yalın Üretim Metrik Verilerinin Karşılaştırılması

<i>Karşılaştırma Kriterleri</i>	<i>Klasik Üretim</i>	<i>Yalın Üretim</i>	<i>Değişim(%)</i>
Stok Devir Hızı (gün)	21	15	28,57
Çalışan Sayısı (Kişi sayısı)	155	134	13,54
Yerleşim Alanı (m ²)	1530	835	45,42
Tek Seferde Doğru Oranı (%)	85	95	11,76
Üretimde Hata Oranı (Günlük) (%)	7	1	85,70
Kapasite (adet/ay)	30.000	55.000	83,33
Verimlilik (%)	75	95	26,66

Yukarıda gösterilen verilere göre işletmenin yalın üretim uygulamalarından oldukça başarılı sonuçları elde ettiği saptanmıştır. İşletmenin yalın üretim felsefesi itibariyle uyguladığı sıfır stok amacına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Zira stok devir hızındaki düşüş (%28,57) bunu göstermektedir. İşletmede çalışan sayısı itibariyle pek bir değişim olmamıştır. Çünkü işletme yönetimi çalışanı işten çıkarmaktansa üretim kapasitesini arttırmayı dolayısıyla yeni bantlar açmayı seçmiştir. Yerleşim alanı itibariyle işletme büyük bir alana (%45,42) kavuşmuştur. Yalın üretime geçildikten sonra tek seferde doğru oranında %11,76'lık bir artış gözlemlenmiştir. Üretimde hata oranı klasik üretimde günlük %7 iken yalın üretim ile birlikte %1'lere hatta altına indirilmiştir. Burada da işletmenin bu konuda %85,70'lik bir başarı yakaladığı görülmektedir. İşletmenin yalın üretime geçmesi direkt olarak kapasiteye de etki etmiştir. Yalın üretimden evvel işletmenin aylık pijama kapasitesi 30.000 iken yalın üretime geçtikten sonra %83,33'lük bir artışla 55.000 âdete yükselmiştir. Tüm bu gelişmeler doğal olarak işletmenin verimliliğine de yansımıştır. İşletme yalın üretimden evvel (klasik üretimde) %75 verimlilikle çalışırken yalın üretim uygulamalarından sonra verimlilik oranı %95'lere kadar çıkmıştır.

Günümüz tekstil sektörü yoğun bir küresel rekabet içerisinde. Sektörün öncü firmaları siparişlerinin büyük bir kısmını, işgücü maliyetlerinin düşük olduğu Uzakdoğu ülkelerinden temin etmektedir. Ülkemizdeki tekstil sektörünü bu şekilde olumsuz yönde etkileyebilecek durumlara karşı ülkemiz işletmelerinin yalın üretim felsefesini benimseyip bu felsefeyi uygulamaları

gerekli görülmektedir. Bu durum ülkemizde tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmalara önemli bir üstünlük sağlayacaktır.

6. Sonuç

Günümüzde üretim stratejilerini orjinallik, hız, müşteri odaklılık, kalite ve verimlilik gibi fark yaratan etmenler belirlemektedir. Yalın üretimi uygulamaya başlayan bir işletme bu etmenler doğrultusunda stratejik hedeflerini yeniden tanımlamalı ve bunları uygulama sürecine yönelik şekillendirmelidir.

Yalın üretim uygulamasına geçmek için ihtiyaç duyulacak sürenin, elde edilecek yararların ve katlanılacak risk ve maliyetlerin öngörülmesi kolay olmamaktadır. Bu yüzden, yalın üretim uygulamasına geçiş bir proje olarak düşünülmemelidir. Sistem, hem sürekli hem de uzun bir çabayı gerektiren, birbirini takip eden kurallar zinciri olan ve birçok olmazsa olmaz şartı bulunan bir yapıdadır. İşletme fonksiyonlarından üretim ve üst yönetim en çok bu sistemden etkilenmektedir. Ancak burada bir başarı elde edilmek isteniyorsa işletmenin tüm fonksiyonlarının süreçte yer alıyor olması gereklidir. Ayrıca üst yönetimin liderliğinde tüm çalışanlar yalın üretim felsefesi hakkında bilinç sahibi olmalı, sistemi benimsemeli ve sisteme tam destek vermelidirler.

İşletmedeki çalışanlara sorulan sorular neticesinde ölümcül yedi israf için çözüm yolları geliştirilmiştir. İşletmede aşırı stokun engellenmesi için giriş, çıkış ve paket sayıları kontrollü bir şekilde düzenlenmiş ve % 80 oranında bir iyileşme sağlamıştır. In Line kontrol, sesli andon, uyarı kart sistemi ve saatlik bant üretim takibi gibi hata önleyici mekanizmalarla % 90 oranında bir iyileşme başarılmıştır. İşletme yönetimi aşırı üretim dolayısıyla aşırı stoku reddederek karmaşık envanter yükünden kurtulmuş ve burada da % 90 oranında bir iyileşme sağlamıştır. Hücresel imalat teknolojisi ve 5s uygulamalarıyla işletme daha kısa yol ve taşımalar kullanmış ve burada da % 95 oranında bir iyileşme sağlamıştır. Operatörlerin işbaşında ihtiyaç duyduğu araç-gereç ve malzemelere düzen getirilerek ve operatörün parça, çizelge ve çizimleri aramak gibi değer katmayan hareketleri bir çözüme kavuşturularak hareket israflarında % 90 iyileşme gerçekleştirilmiştir. İşletme yeterli talep yaratarak bekleme israflarını önlemiş ve burada da %99 seviyesinde bir iyileşme sağlamıştır.

İşletmenin klasik üretime geçmeden evvel (klasik üretimde) stok devir hızı ortalama 21 gün iken yalın üretime geçtikten sonraki stok devir hızı %28,57'lik bir iyileşme oranıyla ortalama 15 güne inmiştir. İşletmedeki çalışan sayısına baktığımızda çalışan sayısı klasik üretimde 155 iken yalın üretimle

birlikte 134'e inmiştir. Normalde bir işletme yalın üretim çalışmalarına geçtiğinde atıl durumda kalan çalışan sayısı yüksek bir oranda olmaktadır. Uygulama yapılan işletmede bu oran çok yüksek seviyelerde değildir (% 13,54). Bunun nedeni, işletmenin yalın uygulamalar sayesinde kazandığı işletme alanına yeni bantların kurulması ve dolayısıyla bu bantlarda çalışacak elemanlara ihtiyaç duyulmasındandır. Yalın uygulamalarla işletme yerleşim alanında da büyük kazanımlar elde etmiştir. Yalın üretim uygulamalarından evvel işletmenin üretim için kullandığı alan 1530 m² iken yalın üretim uygulamalarıyla birlikte işletme alandan % 45,42'lik bir kazançla üretim alanını 835 m² ye indirmiş ve kazanılan bu alan için yeni bantlar kurulmasına olanak sağlamıştır. İşletmenin ürettiği ürünlerde ilk seferde doğru oranı % 85 seviyelerinde iken yalın uygulamaların kullanılmasıyla (özellikle hata önleyici mekanizmaların etkisiyle) % 95 seviyelerine çıkmıştır. Genel olarak işletmenin üretimindeki hata oranında da büyük bir iyileşme sağlanmıştır. Klasik üretimde yapılan üretimin % 7'si hatalı olmaktadır. Ancak yalın üretim ile birlikte işletme üretimdeki hata oranını % 1'lere kadar indirme başarısı göstermiştir. İşletmenin pijama üretim kapasitesi yalın üretim uygulamalarından evvel ayda ortalama 30.000 adet iken yalın üretim uygulamalarıyla birlikte bu miktar ortalama aylık 55.000 adet dolaylarında seyretmektedir. İşletme burada da % 83,33'lük büyük bir kapasite artışı ile taleplere daha rahat cevap verebilmiş ve piyasada etkin bir güç olma hedefi doğrultusunda rekabet gücü kazanmıştır. Tüm bu yalın uygulamalar doğal olarak işletmenin verimliliğine pozitif bir ivme kazandırmıştır. İşletmenin verimliliğine direkt olarak % 26,66'lık bir katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, ortaya çıkan bu problemler, veriler ve sorunların ortadan kaldırılması için belirtilen öneriler uygulamanın yapıldığı işletmeye özeldir. Ancak bu işletmenin uygulamalarına benzer faaliyetleri olan ve benzer problemleri yaşayan işletmeler için bu çalışmanın, karşı karşıya kalınan bu problemleri engelleme konusunda yapılması gerekenleri göstermesi itibariyle faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AHLSTROM, P., 1998. "Sequences In The Implementation of Lean Production", European Management Journal, 16(3), ss.327.
- AKÇAGÜN, E., 2006. "Hazır Giyim İşletmelerinde Yalın Üretim Tekniklerinin

- Araştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ALUKAL, G., 2003. “Create a Lean, Mean Machiene”, *Quality Progress*, 36 (4), ss. 29-34.
- BAGGALEY, B., 2007. “Creating A New Framework For Performance Measurement of Lean Systems”, ed. Stenzel, Joe, *Lean Accounting Best Practices for Sustainable Integration*, New Jersey.
- CESUR, N., 2004. “İşletmelerde Yeni İlke; Yalın Üretim”, *Verimlilik Dergisi*, 28(1), ss.7-16.
- ÇELİKÇAPA, F. O., 1995. *Endüstri İşletmelerinde Üretim Yönetimi Teknikleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 395s.
- DEMİRKIR, M.S., 2008. “Yalın Üretim ve Lastik Sektöründe Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- DETTY, R. B., ve YINGLING, J. C., 2000. “Quantifying Benefits of Conversion to Lean Manufacturing With Discrete Event Simulation: A Case Study”, *International Journal of Production Research*, 38(2), ss.429-445.
- EMRE, A., 1995. *Tam Zamanında Üretim Sisteminin Ülkemizdeki Uygulamaları ve Sorunları*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 87s.
- EVANS, R. J., 1997. “Production / Operation Management”, *Quality, Performance and Value*, ss.46-97.
- JAMBEKAR, A.B., 2000. “A Systems Thinking Perspective Of Maintenance, Operations, and Process Quality”, *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 6 (2), ss.123-132.
- KENNEDY, Frances A. ve BREWER, Peter C. (2006), “The Lean Enterprise and Traditional Accounting-Is The Honeymoon Over?”, *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 17(6), ss. 63-74.
- KIRBAŞ, İ., 2006. “Yalın Üretim Tekniklerinin Etkinlik Düzeyinin Benzetim Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- LARAIA, A. C., MODDY, P. ve HALL, R. W., 1999. *The Kaizen Blitz*, 342s.
- LYONNET, P., 1991. *Maintenance Planning: Methods and Mathematics*, Chapman&Hall
- MASKELL, B. H. ve BAGGALEY, B., 2004. *Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise*, Productivity Press, New York.
- MIRELES, M. A., 2006. “The Implementation of Lean Thinking To The Blood

- Processing Industry”, Master Thesis, Spring.
- OKUR, A. S., 1997. Yalın Üretim: 2000’li Yıllara Doğru Türkiye Sanayii İçin Yapılanma Modeli, Söz Yayın, İstanbul, 240s.
- _____, 2005. Yalın Üretim, Söz Yayınları, İstanbul, 297s.
- ÖZÇELİKEL, H., 1994. “Bir Personel Yöneticisinin Gözüyle Japon Yönetim Sistemleri”, Mess Eğitim Vakfı, İstanbul, 420s.
- ŞAHİN, M. ve EREN, G., 1994. “İşletmelerde Sıfır Stokla Çalışma Sistemi (JIT)”, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Dergisi, 2(1), ss.36-65.
- THOMAS, A. K., 1997. After Lean Production, Prentice Hall, New Jersey, 368s.
- TİKİCİ, M., ve AKSOY, A., 2006. “Toplam Kalite Yönetiminin Radikal Unsurlarından Birisi Olarak Yalın Yönetim”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 5(15), ss. 20-33.
- ÜRETen, S., 1998. Üretim / İşlemler Yönetimi, Planlama – Denetim Kararları, Karar Modelleri ve İyileştirme Yaklaşımları, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 522s.
- VINCENTI, A., 2002. “Lean Machine”, Automotive Engineer, 27(1), ss. 58-59.
- WILSON, L., 2010. How to Implement Lean Manufacturing, McGrawHill.
- WOMACK, J., 1990. The Machine That Changed The World, Macmillan Publishing Company, Canada. 352s.
- _____, 1992. “Lean Difference: Bulding a High Performance Enterprise”, Prism, ss.29-46.
- WOMACK, J.P. ve JONES, D.T., 1996. Yalın Düşünce, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 379s.
- WOMACK, J.P., JONES, D.T., ve ROOS, D., 1998. “Dünyayı Değiştiren Makine (Çeviri Otomotiv Sanayi Derneği)”, 1, Baskı, 317s.
- YAMAK, O., 1998. “Kalite Odaklı Yönetim”, Sinerji Yayınları, İstanbul, 298s.

WOMEN ON THE ROAD NARRATING THEIR IDENTITIES

Yolculukta Kimliklerini Anlatan Kadınlar

Onur KAYA*

ABSTRACT

Many women from different ethnic backgrounds in the United States of America suffer from many inequalities in the male dominated society. Among these ethnic groups, Mexican American women suffer from certain inequalities. Ana Castillo with her work So Far From God (1993), Isabel Allende with her work Paula (1994) and Sandra Cisneros with her work The House on Mango Street (1984) become the voice of these ethnic women. The analysis of their works will reveal the common problems of the women and the suggestions these authors put forth for these problem.

For the analysis of three works, the theoriesas feminism, ethnicity, identity and narration techniques will be explained. The feminist perspectives, representation of ethnicity, identity of women and narration style in the novels will be analyzed.

Finally, the analysis of three works will reveal the way society restricts women, especially ethnic women and the way women resist this oppression.

Key Words: Identity, Ethnicity, Feminism, Mexican American, Woman

ÖZET

Amerika Birleşik Devletlerindeki birçok farklı etnik gruptan kadın, erkek egemen toplumdaki birçok eşitsizliğe maruz kalırlar. Bu etnik gruplar içerisinde, Meksika asıllı Amerikalı kadınlar seçkin yazarlarca anlatılan bazı eşitsizliklere maruz kalırlar. Ana Castillo So Far From God, Isabel Allende Paula, ve Sandra Cisneros The House On Mango Street eserleriyle bu etnik kadınların sesi olurlar. Eserlerinin analizi kadınların ortak problemlerini ve bu problemler için yazarların sunduğu önerileri ortaya koyacaktır.

Üç eserin analizi için teoriler olarak feminizm, etnisite, kimlik kavramları ve anlatı teknikleri açıklanacaktır. Romanlardaki feminist perspektifler, kadınların etnisite ve kimliklerinin temsili ve anlatı tarzlarıincelenecektir.

*Araştırma Görevlisi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – Burdur. E-mail: onurkaya@mehmetakif.edu.tr

Sonuç olarak, üç eserin analizi, toplumun kadını, özellikle etnik kadını kısıtlama biçimini ve kadınların bu baskıya karşı direnişini ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, Etnisite, Feminizm, Meksikalı Amerikalı, Kadın*

I. INTRODUCTION

Literature is an aesthetic way of expressing feelings, sorrows, past life events of individuals in the world. World with lots of inequalities, problems and disasters disorder the lives of many. Among these many, women become the most suffering ones in the world ruled by patriarchal powers. Women suffer not only for being women but also are put into many disadvantageous situations and positions caused by the patriarchal world. They are put into these disadvantageous positions not just due to their gender but also their identity and ethnicity. These most common reasons which lead to discrimination of women are similar almost in all countries as it is in the United States of America which hosts women from all different ethnic backgrounds of the world. Thus, the women of the world who suffer from similar discrimination voice their problems on many fields and literature is one of the strongest fields in which they voice their ideas, feelings. Among those women who voice their situation, Ana Castillo with her work *So Far From God* (1993), Isabel Allende with her work *Paula* (1994) and Sandra Cisneros with her work *The House on Mango Street* (1984) are important Mexican American, feminist writers. With their ethnic backgrounds and feminist perspective, these authors narrate the common problems of women who suffer from segregation due to their gender, ethnicity, identity, and their physical and psychological journey in such a segregated world. In this context, their way of narrating identities of women who are on the road, on a physical and psychological journey is important for analysis of these three works.

2. THEORIES

2.1 Feminism, Ethnicity and Identity

Firstly, from the point of becoming the voice of the women, the feminist perspective is the basic for the three novels and is required to be explained. Christy Rishoi states that feminist perspective is “to recover and honor the specificity of women experience, and cultural significance by making women’s

voices and stories heard”¹. Rishoi states that there is a need to show the importance of the women, their significance in the society and make them noticed by the society. Thus, as it is understood from Rishoi’s statement, feminist discourse aims to tell about the patriarchal society, the situation of woman in a male controlled community as it is in three novels. Besides, feminist perspective focuses on gender issue. As Judith Butler states “gender is culturally constructed”². As Butler states, women are coded in certain cultural expectations such as the motto’s of patriarchy which aims to keep women at home doing housework but not involving the men’s business.

Men’s request for keeping away women from their business is also accomplished by racist approach of patriarchy as gender and racism parallels. Racism is by definition “deeming someone’s race is important”³. From this point, Rashmi Varma states that “Over the past fifty years, at least since the era of civil rights and women’s rights struggles in the 1960s, race and gender have been variously represented as being “parallel,” “intersecting,” and “overlapping” systems of identity formation that structure social relations”⁴. As it is understood from these words, like gender; racism provides opportunity for structuring social relations and positions of women who are put backward in social relation due to their gender, are also put backward again due to their race, ethnicity. Women’s ethnicity also becomes an issue for their segregation. As a term “ethnicity is a cultural concept centered on norms, values, beliefs, cultural symbols and practices which mark a process of cultural boundary formation”⁵. As it is understood from the definition, ethnicity provides segregation by the help of codes which are culturally constructed and provide boundaries. Thus, women are discriminated more than once, as it is reflected in all three novels in which women are discriminated for their gender, race or ethnicity.

The women who are segregated due to their ethnicity are also the women coming from the third world, which is a term defined by the patriarchy of the

¹ Christy Rishoi, “*From Girl To Woman: American Women’s Coming of Age Narratives*”. New York: State University of New York Press, 2003, p. 23

² Judith Butler, “*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of the Identity*”. New York: Routledge. (2002), p. 9.

³ Ellen Rooney, “*The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*”. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 235

⁴ Ellen Rooney, “*The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*”. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 232

⁵ Chris Barker, “*Cultural Studies: Theory and Practice*”. New York: Sage Publications Ltd. 2007, p. 25

first world. Those women become the women of postcolonial women so postcolonial feminist approach comes out as the voice of these women. Rosemary Marangoly George states “From the early 1980s onward, postcolonial feminism in the West has been centrally concerned with the terms in which knowledge about non-Western women was produced, circulated, and utilized”⁶. Like the subjects of the third world, which are controlled and shaped by the patriarchal powers of the first world, women of the third world were tried to be shaped, controlled and oppressed by the first world men. Thus, this situation becomes the issue of the three authors in their works.

Like their attachment to post colonialism, the identity of these women are crucial for the feminist perspective. Lacan indicates that “identity is a construction of language”⁷. So it could be said that identity is a constructed entity and identity parallels with gender issue as John Stoltenberg states. He claims that “under patriarchy, the cultural norm of male identity consists in power, prestige, privilege, and prerogative as over and against the genderclass women”⁸. It is obvious from the words of Stoltenberg, male defines the identity of women and male power aims to rule over the opposite gender. The examples of this situation and the such identities attached to women show themselves in many parts of the works of the Mexican American authors who are also identified as Mexican American women.

2.2 Narration Style

The identifications and such definitions of patriarchy are reflected by the narration style of the work. By the narration, the writing style comes to mind. Nietzsche says that “all writing is autobiographical in some sense, regardless of the explicit subject matter and regardless of whether we call it fact or fiction. We write to extend our love affair with an idea or image, or we write to understand something we have experienced, directly or indirectly”⁹. As it is stated by Nietzsche, writing is done to tell about life of self. Writing is narrating

⁶ Ellen Rooney, “*The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*”. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 211

⁷ Luc Herman, and Bart Varvaek, “*Handbook of Narrative Analysis*”. Nebraska: University of Nebraska Press, 2005, p. 108.

⁸ Gill Plain, and Susan Sellers. “*A History of Feminist Literary Criticism*”. New York: Cambridge University Press, 2007, p. 187.

⁹ Christy Rishoi, “*From Girl To Woman: American Women’s Coming of Age Narratives*”. New York: State University of New York Press, 2003, p. 2.

and women want to narrate their experiences, thus they can mean their experiences as Nietzsche says and happens in three novels. As a term “narration is concerned with formulation – the entire set of ways in which a story is actually told”¹⁰. From this point, feminist narratology, claiming that sex cannot be separated from gender as it is also a way of segregation, “shows that gender, sex, and sexuality play a central role in the construction and interpretation of narrative texts”¹¹. The sexual role of women, their location in the society due to their gender are reflected in the women narratives. In this context Friedman states that “women’s sense of ‘identification, interdependence, and community’ informs their construction of selfhood, and further, this collective identity informs the practice of autobiographical writing by women”¹². Rishoi indicates that women narrates their selfhood, identification and their life story within the society as it happens in the three novels. About their narration of their life stories, women narrate their growing up which make their works a coming of age story. As a definition “Coming-of-age stories, then, depict the various degrees of success with which their protagonists negotiate the socially sanctioned paths for boys and girls to adulthood”¹³. From this point, these novels tell the woman character’s journey from girlhood to adulthood, their coming of age story. Thus, the way they narrate their stories, make their narrative as coming of age narrative. As a definition and quality, “coming-of-age narratives confront the ways in which the subject, willingly or not, is gradually guided toward his or her culturally ordained role in life”¹⁴. Coming of age narrative tells the journey of the women. Such narrative tells the women on the road, the ones who are on a physical or physiological, inner journey which provides mobility for women as it is for the characters of three novels.

3. DISCUSSION

3.1 *So Far From God*

¹⁰ Luc Herman, and Bart Varvaeck, “*Handbook of Narrative Analysis*”. Nebraska: University of Nebraska Press, 2005, p. 80.

¹¹ Luc Herman, and Bart Varvaeck, “*Handbook of Narrative Analysis*”. Nebraska: University of Nebraska Press, 2005, p. 130.

¹² Christy Rishoi, “*From Girl To Woman: American Women’s Coming of Age Narratives*”. New York: State University of New York Press, 2003, p. 65.

¹³ Christy Rishoi, “*From Girl To Woman: American Women’s Coming of Age Narratives*”. New York: State University of New York Press, 2003, p. 71.

¹⁴ Christy Rishoi, “*From Girl To Woman: American Women’s Coming of Age Narratives*”. New York: State University of New York Press, 2003, p. 72.

3.1.1. Gender and Patriarchy

Within the light of all this theoretical information which associates with each of three novels, *So Far From God* by Ana Castillo is a significant novel. The story is about five women and the segregation they suffered. "The five women experience a variety of personal adventures derived from mestizaje, gender, and the geographical area in which they were born"¹⁵. As it is stated by B. J. Manriquez, the novel is about the journey, story of five women whose journey is affected by their gender. In this perspective, the dominant patriarchal culture applies its power on women and sometimes this power leads to violence.

Caridad had been taken by ambulance to the hospital, treated and saved (just barely), Sofi was told that her daughter's nipples had been bitten off. She had also been scourged with something, branded like cattle. Worst of all, a tracheotomy was performed because she had also been stabbed in the throat¹⁶.

By these sentences, Castillo tells, how Caridad, the daughter of Sofia was wounded by men without any reason. There is no reason on this attack but her being women, her gender as it is stated by Danize Martinez.

Castillo's treatment of Caridad, as well as Moragas, Anzaldúa's, and Cisneros' revisionist mythmaking, show how Chicanas can counter issues of poverty, environmental racism, and gendered violence being perpetuated by oppressive dominant cultures and institutions¹⁷.

Martinez points out that Castillo emphasizes the gendered violence on women and reflects this situation in her many novels as she does in *So far From God*.

Besides, the novel points out women are discriminated due to their gender codes which are created by patriarchy. The novel exemplifies this by Sofia's desire to be Mayor. Her husband thinks that her becoming mayor is a threat to him as he will have to care houseworks which she is supposed to do.

So it sounds like you're going to run for Mayor of this house, not of Tome ... Domingo tried not to sound worried about small

¹⁵ B. J. Manriquez, "Ana Castillo's *So Far from God*:" *Intimations of the Absurd*". *West Chester: College Literature*, 2002, p. 38

¹⁶ Ana Castillo, "So Far From God". New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1993, p. 33.

¹⁷ DanizeteMartinez, "Teaching Chicana/o Literature in Community College with Ana Castillo's *So Far from God*". Pullman: *Rocky Mountain Review*, 2011, p. 224.

prospects, but he knew that under the circumstances, with everybody but Loca gone, Sofi being the Mayor of the house would mean that he would be the only one around to be delegated every task that occurred to her¹⁸.

As it is understood from these lines, the husband as the symbol of patriarchy expects the women do the housework so that the society diminishes her gender roles into doing housework and the contrast situation would threaten the existence of men. Because, giving up housework means that men have to do the works which are expected from women. At this point, writer points out that women need to be strong and fight. “Esperanza, always tried to tell me about how we needed to go out and fight for our rights. She always talked about things like working to change system”¹⁹. The author emphasizes the power of women, the importance of struggle against patriarchy. Thus, she reflects the success of woman as being mayor and honors woman and woman’s success against segregation within the feminist perspective in her work.

3.1.2 Ethnicity and Gender

Her reflection of discrimination against women is not only on gender but race. The family which is not an American, white Anglo Saxon Puritan (WASP) family but a Mexican American family, is consisted of hybrid people. The outside world controlled by WASP is not safe for this family who is consisted of Mexican American women. “La Loca wanted to go to her sister but could not bring herself to travel into the unknown terrain of the city, so prayed, as she often had done for the women in her family”²⁰. Outside world is full of dangers and even at home La Loca is affected from racism. “Loca, within her domestic sphere, is still disrupted by the racism and sexism of the patriarchy”²¹. Even at her home, woman can suffer from racism. Women suffer due to their gender and race. In this occasion, they are less important than WASP as it is stated in the search of police for the attackers of Caridad. “If they knew who it was that had disappeared they probably would do little more than a routine hospital and jail search for Caridad, such had been her reputation”²². Castillo states that Caridad

¹⁸ Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 145.

¹⁹ Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 144.

²⁰ Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 57.

²¹ Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 78.

²² Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 83.

is a Mexican American and she is not taken into consideration a lot even in a situation that she was attacked and left to death. So outside is a world full of hatred against the ones who are not in the race of patriarchy.

Besides, their ethnicity bases the racism problem which the novel brings up. Danizete Martines indicates that “The story is told through a series of historic, ethnic, and gender juxtapositions, or rather, collisions”²³. When writer shows that the story is full of such ethnic juxtapositions, she also tries to emphasize the unimportance of categorizations done according to these ethnic qualities of women.

Unlike the rest of the women in her family who, despite her grandmother’s insistence that they were Spanish, descendants of pure Spanish blood, all shared the flat butt of the Pueblo blood undeniably circulating through their veins, Caridad had a somewhat pronounced ass that men were inclined to show their unappreciated appreciation for everywhere she sent²⁴.

The author refers to the importance given to nobility of Spanish heritage among Mexican American by blood example and at the same time deconstructs this nobility myth by comparing noble Spanish blood to blood of flat butt Pueblo. Writer emphasizes the unimportance of categorization done according to ethnicity.

3.1.3 Identity and Narration

Parallel with ethnicity, identity is also effective for identifying situation of women. In this perspective, writer holds the power of language for positive thoughts on women and doesn’t act like the men act about using power of language for giving corrupted identities to women. She represents women as positive beings and provides different identities for them. Colette Morrow states that “Hence, in *So Far from God* an empowered lesbian subject assumes the roles of healer, virgin-saint, and warrior, the commonplaces for female identity in traditional Mexican and Native American discourses”²⁵. Morrow points out that woman could have more than one identity. In contrast to men who expect to

²³Martinez, Danizete. “*Teaching Chicana/o Literature in Community College with Ana Castillo's So Far from God*”. Pullman: Rocky Mountain Review, 2011, p. 216.

²⁴Ana Castillo, “*So Far From God*”. New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 26.

²⁵Colette Morrow, “*Queering Chicano/a Narratives: Lesbian as Healer, Saint and Warrior in Ana Castillo's "So Far from God"*”. Chicago: The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1997, p. 63

keep women at home, women could be a healer, virgin and warrior as it is exemplified by Ana Castillo's woman character Felicia who heals Caridad.

Everything we need for healing is found in natural surroundings, dona Felicia told her and put up her two hands in front of Caridad, palms facing her. With those hands she repaired more bones and muscles and rubbed out more intestinal obstructions than you could shake a stick²⁶.

When Castillo's men characters break and demolish, women characters mend, heal. They become healers, warriors against the inequalities of men and many other positive identities are attached to them. By such a representation, writer shows that women get out of being men's object and gain their identity and independence.

Furthermore, the representation of more truthful identities is done by language against stereotypes as it is stated by B. J. Manriquez. She states that "by resorting to 1960s aesthetics of absurdity in *So Far From God*, Castillo attempts to destroy Chicana stereotypes, albeit allegorically, while the humorous mitotera narration draws its power from the language"²⁷. Manriquez points out the power of language and narration. As a style of narration, the author tells the lives of women, the other women in her life and herself. The novel is about five women and focuses on their lives, their growing up process. When some of them begin the life as child, some of them begin as young women and gets old. So the narration focuses on lives of women, their stories and makes the work autobiographical by giving information about the women, their problems and the events related to their life times. When providing all these, as Manriquez states, the author provides a narration style which could stand against Chicana stereotype, so the author provides proper and real identities of the characters related to their ethnic backgrounds. At this point, the novel talks about two sisters who are called Helena and Maria. They are on pilgrimage and they visit the village where their roots lay. "Their destination was the village where Maria's ancestors had been buried for the last nine generations- until her father had left New Mexico"²⁸. Author means that Mexican Americans have deep roots; they are not refugees or unimportant

²⁶ Ana Castillo, "*So Far From God*". New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 65.

²⁷ B. J Manriquez, "*Ana Castillo's 'So Far from God: Intimations of the Absurd'*". *West Chester: College Literature*, 2002, p. 47

²⁸ Ana Castillo, "*So Far From God*". New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 122.

people. They have deep roots back in Mexico. And women, away from their roots are always on search, searching their identities, they make journey physically and psychologically, and they develop and these narrative qualities in the novel equips it with coming age narrative.

The journeys of women are long and it is hard for them to understand whether they are on the right path as author means. In this context, the author refers to journey of Helena and Maria.

Just as Helena and Maria got off the main highway, Helena caught sight of a pickup tailing her close enough so that, thinking that what he wanted was to pass up her well-worn VW Bug, she moved aside to let him just do that. At first, she didn't say nothing out loud when he insisted on staying behind since she was unfamiliar with the road and wasn't sure if they were even going the right way²⁹.

Writer tells that women are physically on the road but they can't find the way. At the same time, their being lost refers to the lost women who look roots and connections with their identity as Maria says later that "Like I told you before, I've never kept in touch with my relatives in Truchas"³⁰. Her words represent the lost connection among Mexican Americans with their roots. Similarly Fe is lost in the mind of man.

Fe had gotten lost in the Juan Soldado gold mine of her head. In the darkness of that mine, she called to Tom, hearing only her own echo reverberating back, with never no reply from her beloved, who surely, she thought with great conviction, was also lost in there³¹.

So, it is obvious that women are lost and doing inner journeys and narrate these journeys, they narrate their journeys and how they find ways, how they improve, develop and mobility become their freedom, their way of looking and finding for answers. Therefore, women narrate their experiences and understand the meaning of their experiences. In this perspective Sofia loses her beloved daughter La Loca but as La Loca was considered a saint due to her resurrection at three years old, Sofia becomes a member of MOMAS which is a group of women who are mothers of saint children and does great works there. In this perspective, narration provides her journey, her story and shows the meaning of

²⁹ Ana Castillo, "*So Far From God*". New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 124.

³⁰ Ana Castillo, "*So Far From God*". New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 129.

³¹ Ana Castillo, "*So Far From God*". New York: W.W. Norton & Company, Inc, 1993, p. 155.

her experience which leads from uncertainty into the women groups who are united which is exemplified in the novel by examples such as Sofia's desire to be mayor of town in order to organize, unite town people, especially women for a better town.

3.2 Paula

3.2.1 Gender and Patriarchy

Isabel Allende's *Paula* is a significant work which has certain qualities and resemblances with *So Far From God*. The work is about the life of the author who experienced difficult times during the coma and after death of her daughter. She narrates what she experienced during these difficult periods of her life. But as a woman, for sure her difficult times were not consisted of just these, so she goes back to times when she was very young, and brings her story to the day she publishes her novel in 1994. Within perspective of feminism, her novel provides an example of strong woman in the society. Linda S. Maier states that "her representation of strong female characters, such as Paula and herself, lends her work a sense of gender empowerment, which along with her buoyant optimism, mark the Post-Boom generation"³². As Maier claims, Isabel Allende comes out with a strong female character which doesn't fit the norms of patriarchal society. She puts forth a woman character who is a healer like Felicia character in *So Far From God* novel. She is strong and standing for her daughter who is in coma. Even when she was a child, she is brave and nothing can stop her from reaching her aims as it happens at the time she goes to school.

I was careful not to tell at home that other parents had withdrawn their children from the school, and I certainly never mentioned the daily negotiations between the driver and the men on the barricades who allowed us to pass. I attended classes until the establishment was deserted and Miss St. John courteously asked me not to return for a few days- until this disagreeable incident has been resolved and people return to their senses³³.

Even at the war time in Lebanon, as a child, she continuous to attend the school where the bombs explode and guns are fired. The author reflects the

³² Linda S Maier, "Mourning Becomes "Paula": The Writing Process as Therapy for Isabel Allende". Walled Lake: American Association of Teachers of Spanish and Portuguese, 2003, p. 42

³³ Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 87

brave women and honors them as the feminist perspective aims.

Besides, she touches the gender issue, and the inequalities that woman suffer as *So Far From God*, reflected by the examples given about the violence applied on Caridad due to her gender. Within this scope, the novel reflects that woman is segregated in gender codes which are culturally constructed.

He did not like my reputation as a feminist or my long dresses and antique hats, to say nothing of my Citroen painted like a shower curtain, but he forgave my extravagances because in real life I carried out my role as mother, wife, and housekeeper³⁴.

As it is understood from this sentence, her grandfather expects her to be a mother, wife and housekeeper. Allende, like Castillo points out the society's expectations from women, the gender roles defined for women and segregation of women due to their gender. But like Sofia in *So Far From God* novel, her character and daughter Paula also resists the acts of society which tries to segregate or control women. Even as a child she says that "the first part of that revelation had little effect on me because I did not intend to have children just yet"³⁵. Allende points out that she wants to have control of her body and resist the expectation of her society, the expected roles of her gender which are defined by patriarchy.

3.2.2 Ethnicity and Gender

Besides all these oppressive acts of patriarchy, Isabel Allende points out that how patriarchy is strong and could apply racist approaches on women as it is in *So Far From God*. In the context of the racist attitude toward woman, author gives example from Germany. She talks a father who acts rude and brutal toward her retarded daughter.

His father had been an officer in the Nazi army, a cruel man who mistreated his wife and children and who in the war had been given the opportunity to satisfy his most brutal instincts. He told me about his retarded younger sister, and how his father steeped in pride of race, had never accepted her but forced her to live like an animal, silent huddling under a white cloth-covered table so he wouldn't have to see her³⁶.

³⁴ Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 145

³⁵ Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 54

³⁶ Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 295

Allende refers to the Aryan race which is believed to be pure German and mostly German army officers believed during the Second World War, and reflects how such a racist attitude is applied on a woman by her father. Writer points out that racist attitude against women are everywhere.

In this perspective, women's ethnicity is important issue for segregation. The author aims to show the insignificance of segregation done due to ethnic background of people and tries to tell that all ethnics are mixed or unimportant. In order to reflect these ideas on this subject, Isabel Allende defines herself. "I have three – quarters Spanish Basque blood, one quarter French, and a tot of Araucan or Mapuche Indian, like everyone else in my land"³⁷. Allende emphasizes that there are no significant difference among people as Castillo states in her work by blood example. Allende points out that the importance of strong women does not come from strong or noble blood, a term coined by patriarchal powers.

3.2.3 Identity and Narration

Writer puts fort strong women portrait by reflecting strong identity of women as Castillo does. Isabel says that "This is me, I'm a woman, I have a name, I'm called Isabel, I'm not turning to smoke, I have not disappeared"³⁸. The author says that she is a woman, she is proud of her gender and she states that she exists as she is. Similar to her expressions about her existence, throughout the story, she portrays a strong woman who believes that her daughter will be ok and she will heal her and she will do anything necessary, she will be self sacrifice. In contrast to patriarchal consideration of women as a weak identity, Allende, as Castillo does, portrays a strong identity of woman. In this perspective, she also reflects how police undermines her identity. She talks about the perspective of the policeman for the Latin Americans. "There behind the backs of the police, all of us penniless refuges from South America – sudacas, they called us with scorn – gathered to talk to our families on the other side of the world"³⁹. Writer refers to Spain deliberately as Latin Americans believe the nobility of Spanish blood but Spanish people don't care about Latin American women or their identity which patriarchy bases on Spanish blood. In contrast, within their arrogant perspective, Spanish people consider them as

³⁷Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 14

³⁸ Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 111

³⁹Isabel Allende "Paula". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 256

masses from Latin America where the country differences don't exist.

At the same time, as it is stated in *So Far From God*, the author points out that there are many identities of the woman not just one. The woman is a healer as Isabel tries to heal her daughter. At the same time she adds more identities to herself. She defines herself as Flower child.

Flower Children. I did, however, immediately accept many of the external signs of that culture because I looked much better in long dresses, especially in the last month of pregnancy when I was absolutely round⁴⁰.

Like being flower child, she becomes director in a women's magazine and loses that identity later. "I lost my job as director, and soon would lose all my post on the women's magazine – as would the rest of the staff, because in the eyes of the military, feminism was subversive as Marxism"⁴¹. As it is stated, Allende talks about many identities and emphasizes that identities could be changed due to conditions of life. There becomes identity shifts. She becomes an editor, but she is fired and lose that identity, she becomes feminist and that identity is tried to be stopped even though she never gives up her struggle as Sofia doesn't give up in *So Far From God* novel.

The author connects all these problems onto the postcolonial situation. She talks about the situation of Chile, her country.

There were slums where people lived in misery, and regions where polluted water killed as many people as it had in the colonial era, but in the euphoria of easy wealth, no one remembered that⁴².

Allende points out that colonialism demolishes societies, people and Latin America, her country is in a very difficult situation. There are military interventions everywhere and she states that "feminism" is "subversive as Marxism"⁴³. The author protests this situation within postcolonial feminism by becoming voice of third world women who suffered from this wrong policies of colonialism and post colonialism. She narrates that she is in fear of being put in jail by the army forces due to her acts. She points out the oppression of male power, the army on women in Chile

Her way of narration is also significant at this point. The reader comes

⁴⁰Isabel Allende "*Paula*". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 138

⁴¹Isabel Allende "*Paula*". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 201

⁴²Isabel Allende "*Paula*". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 241

⁴³Isabel Allende "*Paula*". London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 201.

across first person narration and third person narration. Catherina P. Perricone states that “Allende continues her narration in the first person, but now speaks of Paula in the third person”⁴⁴. This way of narration emphasizes the efforts of Isabel to communicate with her daughter and makes the work more autobiographical as making out an autobiographical work is provided in *So Far From God*. By such narration, Isabel Allende tells her experiences in her life. As a woman narration, woman tries to locate herself in life as Isabel states. “My life is created as I narrate, and my memory grows stronger with writing; what I do not put in words on a page will be erased by time”⁴⁵. Allende states that her life has a meaning, a way of existence by narrating it; therefore she connects and locates herself in the world. So she writes her experiences during her daughter’s illness, before and after that. Besides, as being coming age narrative, there is a progress and mobility of woman in the narration. She makes lots of journey, physical journeys as travels to different countries and psychological journeys, inner journeys as dreams during her interaction with her daughter when she is ill. She says that “What do you want to teach us, Paula? I have changed a lot during these interminable weeks, all of those who have lived through this experience have changed, especially Ernesto, who seems to have aged a hundred years”⁴⁶. She means that she gained experience on this journey which she began with Paula whose journey began with illness. But at the end, this journey provides a unification of women as it does at *So Far From God*. “I am everything that exists, I am in every leaf of the forest in every drop of the dew, in every particle of ash carried by stream, I am Paula, and I am also Isabel, I am nothing and all other things in this life and other lives, immortal”⁴⁷. Allende’s narration emphasizes that women’s nobility lifts the limits of world and stop them from seeing the life with ends and let them see it continues in another form and that provides the unification with other women by getting more and more experience by the help of the mobility.

3.3 The House On Mango Street

3.3.1 Gender and Patriarchy

⁴⁴ Catherine R. Perricone, “*Genre and Metarealism in Allende’s Paula*”. Walled Lake: American Association of Teachers of Spanish and Portuguese, 1998, p. 46.

⁴⁵ Isabel Allende “*Paula*”. London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 8.

⁴⁶ Isabel Allende “*Paula*”. London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 73.

⁴⁷ Isabel Allende “*Paula*”. London: Harper Collins Publisher, 2008, p. 330.

Women who stand against the oppression and segregation of the society, are told in *The House on Mango Street* by Sandra Cisneros. The novel tells the story of Esperanza who moves to Mango Street in Chicago and her relation with neighborhood residents. Like other authors, Cisneros narrates these relations in the feminist perspective so her work also involves the issues as racism and gender.

It wasn't as if I didn't know who I was. I knew I was a Mexican woman. But, I didn't think it had anything to do with why I felt so much imbalance in my life, whereas it had everything to do with it! My race, my gender, and my class! And it didn't make sense until that moment, sitting in that seminar. That's when I decided I would write about something my classmates couldn't write about⁴⁸.

Cisneros' novel reflects how the women are discriminated due to their gender by the patriarchy. She says that "She could speak up and celebrate my otherness as a woman, as a working class person, as an American of Mexican descent"⁴⁹. The author points out that she is other due to her gender.

Almost all the women Esperanza refers to are abused, afraid, and beaten down both emotionally and physically. They are locked inside the house, some bearing the signs of domestic abuse, and all forced to work or provide for their families on the most limited of means⁵⁰.

As it is stated by Allison Amend, the women of Cisneros in this street of poverty are kept in house and forced to do housework which is expected from women who are obliged to obey the rules of their gender which are defined by the patriarchy. Therefore, the book reveals the segregation that women suffered even during their childhood.

The boys and girls live in separate worlds. The boys in their universe and we in ours. My brothers for example. They've got plenty to say to me and Nenny inside the house. But outside they can't be seen talking to girls. Carlos and Kiki are each other's best friends... not ours⁵¹.

Writer shows how from the early periods of life gender discrimination

⁴⁸ Jacqueline Doyle, "More Room of Her Own: Sandra Cisneros's *The House on Mango Street*". Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 6.

⁴⁹ Sandra Cisneros, "The House On Mango Street". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 16.

⁵⁰ Allison Amend, *Multicultural Voices: Hispanic American Writers*. New York: Infobase Publishing, 2010, p. 66.

⁵¹ Sandra Cisneros, "The House On Mango Street". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 9.

begins, and reflects a conflict in which points boys talks their sisters at home which is a closed place but don't talk outside where patriarchy's eyes are on women and men. The novel also points out the expectations from women as it is in two other novels. "Minerva is only a little bit older than me but already she has two kids and a husband who left. Her mother raised her kids alone and it looks like her daughters will go that way"⁵². The author shows how women are put into houses with children and this situation becomes a destiny, a heritage passing from mother to daughter.

In this perspective, as other authors do within the feminist perspective, the author also shows the resistance against this situation in order to honor the women. "My great- grandmother. I would've liked to have known her, a wild horse of a woman, so wild she wouldn't marry"⁵³. In the story, from the mother example in which woman gives birth to her husband and is obedient to patriarchy by staying at home and taking care of children, the author skips to a great-grandmother figure who was wild and wouldn't like to marry. She is the symbol of resistance which is not approved by the patriarchal power.

3.3.2 Gender and Ethnicity

Patriarchal power applies its authority not only according to gender but also race as it happens in other two novels. Women who are discriminated due to their gender, are discriminated again due to their race in the novel. The author points out the insignificance of such discrimination as other two authors state. "But I think diseases have no eyes. They pick up a dizzy finger anyone, just anyone"⁵⁴. The author points out that racism is a way of applying power of dominant culture but it is artificial. Realities of life are different and they don't consider race when approaching people. So, like oppression on women's race, there is oppression women's ethnicity. The writer tells about people who are far away from their native lands and longing for them.

One day we were passing a house a house that looked in my mind, like houses I had seen in Mexico. I don't know why. There was nothing about the house that looked exactly like the houses I remembered. I'm not even sure why I thought it, but it seemed to

⁵²Sandra Cisneros, "*The House On Mango Street*". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 105.

⁵³Sandra Cisneros, "*The House On Mango Street*". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 12.

⁵⁴Sandra Cisneros, "*The House On Mango Street*". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 72.

feel right⁵⁵.

Author emphasizes her longing for her ethnic background in this country where she feels alienated and indicates how she is away from her ethnic origin in this new country, new world she has to survive.

3.3.3 Identity and Narration

In this new world, surviving, strong woman identity is portrayed by the writer. “Esperanza seeks to develop an autonomous identity”⁵⁶. “But in Spanish my name is made out of a softer something like silver. I am always Esperanza”⁵⁷. Esperanza builds her own, autonomous identity and she manages unification with her Mexican identity as a person living in Chicago and reflects that she has a strong identity in contrast to spoiled identity image tried to be created by patriarchal language. Therefore by the help of the language, the author builds a strong identity which points out her existence and unique identity like the ones in *So Far From God* and *Paula*. Also, like those novels indicate, Cisneros’ novel points out many identities of women. “In English my name means hope. In Spanish it means too many letters”⁵⁸. The author points out different identities she carries with being American and Mexican.

The author reflects these identities by her narration style. Like other works which are considered as autobiography due to their narration style, this work is also an autobiography which narrates the life of the author and the people around her.

Nonetheless, the large cast of characters, the series of monologues, and the creation of characters through their voices provide Cisneros's informal notes with a dramatic quality. In the declamatory tradition, the pieces perform the voices of Mexican-Americans, their hopes, and their sorrows as they come to pray at the shrine. Through their narrations, these characters become authors of their stories, exert agency, and validate their experiences. As a result of capturing their voices, the story deconstructs dominant ideological

⁵⁵Sandra Cisneros, “*The House On Mango Street*”. New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 21.

⁵⁶Jacqueline Doyle, “*More Room of Her Own: Sandra Cisneros's The House on Mango Street*”. Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 18.

⁵⁷Sandra Cisneros, “*The House On Mango Street*”. New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 12.

⁵⁸Sandra Cisneros, “*The House On Mango Street*”. New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 11.

discourses of Mexican-Americans as mere victims of society⁵⁹.

As Elizabeth Mermann- Jozwiak states, Cisneros' narration becomes the voice of Mexican American women as it is aimed by the feminist perspective. Each chapter focuses on a different Mexican American women on the Mango Street and shows how gender, sex, identity play important role for construction of narrative.

Besides, the narration reflects the journey, mobility of women. "Esperanza's journeying, both physical and psychological, does not cut a straight, linear path"⁶⁰. In this perspective, even the novel begins about movements. "We didn't always live on Mango Street. Before that we lived on Loomis on the third floor, and before that we lived on Keeler. Before Keeler it was Paulina, and before that I can't remember. But what I remember most is moving a lot"⁶¹. Even the book begins by the word move which is associated with movement and tells the reader that the book will be about movement, inner journey and development of the character.

Her development/maturation, like her text, eventually will leave Esperanza squarely where she began: on Mango Street. This revision of the American idealization of mobility is important because instead of signifying the freedom to journey and conjuring the image of forward-moving progress, Cisneros reinforces the importance of community and returning to the neighborhood that helped to shape her as a Chicana growing up in American society⁶².

The character develops and finds herself, her identity again in Chicana community as it is stated by Karafilis. This situation is stated by the novel.

Friends and neighbours will say, What happened to that Esperanza? Where did she go with all those books and paper? Why did she march so far away? They will not know I have gone away to

⁵⁹ Elisabeth Mermann Jozwiak, "Gritos desde la Frontera: Ana Castillo, Sandra Cisneros, and Postmodernism", Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 110.

⁶⁰ Maria Karafilis, "Crossing the Borders of Genre: Revisions of the "Bildungsroman" in Sandra Cisneros's "The House on Mango Street" and Jamaica Kincaid's "Annie John", Chicago: The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1998, p. 68.

⁶¹ Sandra Cisneros, "The House On Mango Street". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 3.

⁶² Maria Karafilis, "Crossing the Borders of Genre: Revisions of the "Bildungsroman" in Sandra Cisneros's "The House on Mango Street" and Jamaica Kincaid's "Annie John", Chicago: The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1998, p. 68.

come back⁶³.

Cisneros like Castillo and Allende, portrays the journey of the character by her narration and unify character with her people.

4. CONCLUSION

Finally, being women, feminist perspective, the ethnicity and the identity of women, the way women are narrated are important issues that *So Far From God*, *Paula* and *The House on Mango Street* dealt with. Dealing with Mexican Americans, Americans and some other ethnics, each novel focuses on same issue, the women, the gender. The novels aim to reveal the power of the patriarchy and give the examples the way patriarchy applies its power on women to restrict them. Besides they tell how the ethnicity effects the way gender issue in the society. The novels emphasizes that women were segregated not only for being female but also for being Mexican American or belonging to other ethnic groups. Therefore, the novels' focus reveal that, the women of the world and the ethnic women of Unites States of America have common problems caused by patriarchy and the power it applies on women. From this point, with their narration styles, these novels provide an autobiographical journey of women and the problems they come accross during their journeys, how they overcome or try to overcome these obstacles put by male dominant society. Therefore, these novels and their authors become the voice of the women who are in every corner of the world under the oppression of men.

BIBLIOGRAPHY

- ALLENDE Isabel (2008). *Paula*. London: Harper Collins Publisher.
- AMEND, Allison (2010). *Multicultural Voices: Hispanic American Writers*. New York: Infobase Publishing.
- BARKER, Chris (2007). *Cultural Studies: Theory and Practice*. New York: Sage Publications Ltd.
- BUTLER, Judith (2002). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of the Identity*. New York: Routledge.
- CASTILLO, Ana (1993). *So Far From God*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.,.

⁶³Sandra Cisneros, "*The House On Mango Street*". New York: Alfred A. Knopf, Inc. 1991, p. 134.

- CISNEROS, Sandra (1991). *The House On Mango Street*. New York: Alfred A. Knopf , Inc.
- DOYLE, Jacqueline (1994). "More Room of Her Own: Sandra Cisneros's *The House on Mango Street*". MELUS, Vol. 19, No. 4, Ethnic Women Writers VI, pp. 5-35.
<http://www.jstor.org/stable/468200> accessed on 19.10.2014.
- HERMAN, Luc and Varvaeck Bart (2005). *Handbook of Narrative Analysis*. Nebraska: University of Nebraska Press.
- JOZWIAK, Elisabeth Mermann (2000). "Gritos desde la Frontera: Ana Castillo, Sandra Cisneros, and Postmodernism". MELUS, Vol. 25, No. 2, Latino/a Identities, pp. 101-118.
<http://www.jstor.org/stable/468221> accessed on 19.10.2014.
- KARAFILIS, Maria (1998). "Crossing the Borders of Genre: Revisions of the "Bildungsroman" in Sandra Cisneros's "TheHouse on Mango Street" and Jamaica Kincaid's "Annie John. "The Journal of the Midwest Modern Language Association, Vol. 31, No. 2, pp. 63-78.
<http://www.jstor.org/stable/1315091> accessed on 19.10.2014
- MAIER, Linda S (2003). "Mourning Becomes "Paula": The Writing Process as Therapy for Isabel Allende". *Hispania*, Vol. 86, No. 2, pp. 237-243.
<http://www.jstor.org/stable/20062834> accessed on 19.10.2014.
- MANRIQUEZ, B. J (2002). "Ana Castillo's "So Far from God:" Intimations of the Absurd". *College Literature*, Vol. 29, No. 2, pp. 37-49.
<http://www.jstor.org/stable/25112636> accessed on 19.10.2014.
- MARTINEZ, Danizete (2011). "Teaching Chicana/o Literature in Community College with Ana Castillo's *So Far from God*". *Rocky Mountain Review*, Vol. 65, No. 2, pp. 216-225.
<http://www.jstor.org/stable/23073193> accessed on 19.10.2014.
- MORROW, Colette (1997). "Queering Chicano/a Narratives: Lesbian as Healer, Saint and Warrior in Ana Castillo's "So Farfrom God"". *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, Vol. 30, No. 1/2, Borders, pp. 63-80.
<http://www.jstor.org/stable/1315427> accessed on 19.10.2014.
- PERRICONE, Catherine R (1998). "Genre and Metarealism in Allende's *Paula*". *Hispania*, Vol. 81, No. 1, pp. 42-49.
<http://www.jstor.org/stable/345451> accessed on 19.10.2014.
- PLAIN, Gill and SellersSusan (2007). *A History of Feminist Literary Criticism*.

New York: Cambridge University Press.

RISHOI, Christy (2006). *From Girl To Woman: American Women's Coming of Age Narratives*. New York: State University of New York Press, 2003.

ROONEY, Ellen (2006). *The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*. New York: Cambridge University Press.

SELF-COLONIZATION AND DECOLONIZATION IN THE WORKS OF YAŞAR KEMAL AND PAUL BOWLES

Yaşar Kemal ve Paul Bowles'un Eserlerinde Kendini Kolonileştirme
ve Dekolonizasyon

Tuğba AKMAN KAPLAN**

ABSTRACT

This study looks at Yasar Kemal's Dağın Öte Yüzü trilogy and Paul Bowles' The Spider's House, in which the writers describe communities that are self-colonized within their own legal and societal systems. In Bowles' work, self-colonization occurs during decolonization, while in Kemal's trilogy, the process of self-colonization is the direct result of the feudal system during the Republic period of the late 1950s. Most prior analysis has focused on the main characters or on the decolonization process itself. In this paper I show the distortions in the communities during the years of decolonization, as well as the unsteady relationships and contradictions in a society where a real colonization hasn't even taken place. I describe the elements of self-colonization including the struggle for power, social instability and divisive points of view in religion and beliefs.

Key words: *Yaşar Kemal, Paul Bowles, Franz Fanon, Alexander Kiossev, self-colonization, decolonization, post-colonialism*

ÖZET

Bu çalışma Yaşar Kemal'in Dağın Öte Yüzü üçlemesi ve Paul Bowles'un The Spider's House adlı eserlerindeki toplumların kendi legal ve toplumsal sistemleri tarafından sömürgeleştirilmelerini incelemektedir. Paul Bowles'un eserinde, toplumun kendini sömürgeleştirme süreci aynı zamanda sömürge olan toplumun bağımsızlığına kavuşma sürecinde olurken, Yaşar Kemal'in üçlemesinde kendini sömürgeleştirme süreci 1950'lerinin Cumhuriyet dönemindeki feodal sistemin direk sonucunda oluşmuştur. Bu eserler üzerine yapılan araştırmaların çoğu karakter analizleri ya da

* Fatih University, Institute of Social Sciences, Department of Comparative Literature,
takman@fatih.edu.tr

bağımsızlık sürecine odaklanmaktadır. Bu çalışmada, bağımsızlık süreci boyunca yaşanan toplumdaki çarpıklıkları ve gerçek anlamda başka bir ülke tarafından sömürge altına alınmamış olan bir toplumdaki değişken ilişkileri ve çelişkileri açıkladım. Açıklama yaparken kendi kendilerini sömürgeleştirmelerinin elementleri olarak: güç kavgaları, sosyal değişkenlikler ve inanç ve din açılarından ayrımcı görüş açıları unsurlarını kullandım.

Anahtar Kelimeler: *Yaşar Kemal, Paul Bowles, Franz Fanon, Alexander Kiossev, kendi kendini sömürgeleştirme, bağımsızlık süreci, dekolonizasyon, sömürge sonrası dönem*

Typically we employ such terms as “thought,” “emotion,” “motivation,” and “attitudes” as if they referred to existing states or entities within the individual. It is always important not to underestimate the power of these terms with respect to people’s beliefs and behavior, especially when the issue is “self-colonization,” a term first used in “The Self Colonizing Cultures” by Bulgarian cultural researcher Alexander Kiossev. In his article, Kiossev describes self-colonized societies, in which people behave to fulfill their idea of an ‘imagined community’ according to European or Western ideals. According to his work (1999), such cultures “import alien values and civilisational models by themselves and that they lovingly colonise their own authenticity through these foreign models.” Their reason for doing this is because of “the morbid consciousness of an absence” (Kiossev, 115). They colonize themselves, whether or not they are aware of it. In Kemal’s trilogy, the term “self-colonized” doesn’t refer to a group of people who fantasize European or Western ideals, but instead the people of Yalak village colonize their lives through superstitions, old customs, social instabilities, and poor value judgments. Their ways of dealing with problems often include acts of violence.

As we will discuss in greater detail, similar aspects play important roles in the period of decolonization, and in both cases eventually lead to violence. One of the best known and quoted works on decolonization, Franz Fanon’s *The Wretched of the Earth* describes it as acts of violence from within. He describes decolonization in detail:

Decolonization is the encounter between two congenitally antagonistic forces that in fact owe their singularity to the kind of reification secreted and nurtured by the colonial situation. Their first confrontation was colored by violence... The colonist and the

colonized are old acquaintances. And consequently, the colonist is right when he says he "knows" them. It is the colonist who *fabricated* and *continues to fabricate* the colonized subject. (Fanon, 2)

Especially the section "On National Culture" coincides well with both the decolonization movement in Bowles' *The Spider's House* and self-colonization in Yaşar Kemal's *Dağın Öte Yüzü* trilogy. Particularly in this section, Fanon directs the colonized societies to take action. He describes how the colonists use economy and politics as well as the culture and intellectuals of the colonies and their focus on distorting the colonies' past in order to make them believe that they need the colonizer in order to develop and move forward. As for the national culture, he states not all blacks have the same culture. He gives the example of the differences between African-Americans and Africans who live in Africa among many others. He indicates that the definition of a national culture can be ambiguous and there is a need to differentiate between cultures. At the end of the section, he points out that there is a correlation between struggle and culture. However, it should be noted that the violence does not bring the old culture back. A successful struggle should appeal to all sections of the society and should lay the foundation for cultural changes and innovations (Fanon, 178). In this chapter, Fanon especially refers to colonized intellectuals and what they should do for their cultures and people.

Typically, communities take up or create categories and patterns and call them universal or authentic values. Hence, the dichotomies of "civilization/barbarity," "progress/backwardness," "great/small" or "historic/non-historic" appear and cause self-traumas in these communities. In this paper I analyze the resemblance of self-colonizing people in Yaşar Kemal's *Dağın Öte Yüzü* trilogy, and the Moroccans in the decolonization period in Paul Bowles' *The Spider's House*. In the former, customs and traditions are the major elements; in the latter, the religion is the priority. Both works focus on and analyze the effects of self-colonization and decolonization, with special emphasis on the desire for power, social instability, belief, and the creation of binary oppositions to influence thought and emotion.

In his works, Yaşar Kemal focuses on the various problems of Anatolian societies, with a realistic approach. In his trilogy, he focuses on class hierarchy, and economic problems, and the administration and legal system of a semi-feudal order. He uses the poor and oppressed people of Yalak village to portray

Anatolian people's lives, relationships, and value judgments. Even though there are many disagreements and disputes, the problems they encounter help the Yalak villagers to have common value judgments and strong communication. However, it is important to note that they are also the ones who create obstacles and difficult situations as a result of their actions.

Paul Bowles' *The Spider's House* portrays two very different people: John Stenham, "an ex-Communist who has lived for several years in North Africa totally withdrawn into himself, and has come to find this life absurd and unreal"; and Amar, a young Muslim boy who is the son of an illiterate healer (Rolo). They meet in the medieval city of Fez during the revolts that led to Morocco's independence in 1956. Bowles describes the people and their distrust of one another as well as their racist attitudes. He shows how even the most well-intentioned people can be prejudiced and use stereotypes without being aware of it. Using the violent conflicts between the French and the Moroccans, Bowles explores cultural misunderstandings, the legal system, religious fanaticism, and progress versus tradition during the decolonization of Morocco.

One of the basic elements that lead people to colonize themselves is a desire for power, mostly through wealth. Fanon asserts that the colonizers use the same method with their colonies. The plot in Kemal's trilogy is based upon Adil Efendi's economic oppression of the villagers, who are economically powerless. Adil Efendi's oppression means hunger and death for them. When he comes to the village, it is like death comes to the village, because the last time he came, he took all the harvest and villagers had a difficult winter. Even some children died that year. That is how he became a symbol of famine (Kaya, 275). But still, they have to do their shopping from Adil Efendi's market and in return, they become indebted to him. People are desperate in this ongoing cycle of debt. In the first book of the trilogy, *The Wind from the Plain*, Yaşar Kemal describes how Adil Efendi outfits the Yalak villagers for their trip to the Çukurova:

Adil Efendi first measures it in his head. He asks around if he is not convinced. Then, he makes up something out of his head for each person. He writes it in his yellow notebook. He knows that as long as there is not a death or an elopement, whatever is written in the yellow notebook will be in his hand after the people return from the Çukurova. (*Ortadirek*, 24)

As in Ngugi wa Thiong'o's *Devil On The Cross*, in Kemal's *Iron Earth, Copper Sky* Adil Efendi is a watchdog. According to Ogude, "watchdogs" and "puppets" are people who were also colonized but still continued to serve the Europeans even after decolonization because of their own interests (Ogude, 101). These watchdogs capture the lands of the peasants and sell their land back to them, and they were hated even more than the colonizers. In Kemal's book, Adil Efendi also belongs to the same community but helps to colonize his own people.

In Kemal's second volume, *Iron Earth, Copper Sky*, the focus is on the cooperation of the village people toward the oppressors, as Fanon suggests. The fear and the problems that Adil Efendi causes bring people together. Although people come up with various solutions such as to run away, hide, or revolt, in the end everyone unites and acts as a community. However, common need is not the only reason for their unity. The people of Yalak village also have a different reputation among the other villages and they want to protect that reputation: "They couldn't pay their debts to Adil Efendi. Not being able to pay their debts is the biggest dishonor of all for a village. It was destroying a tradition" (*Yer Demir Gök Bakır*, 71). From this, it is obvious that the villagers are afraid of losing their reputation as much as they are afraid of having nothing to eat through the winter. Other individuals are aware of these facts and use it to their own benefit. One example is Old Halil, who "threw himself to the ground and played his "dead rabbit" act. It was a habit from his youth. When he was caught while stealing and about to be badly beaten, he would throw himself to the ground and pretend to be dead. He got away with it many times. The villagers would gather up and rush to the direction of the sound" (*Ortadirek*, 75). Here, Old Halil exploits the community's instinct to help each other. Characters like him can damage the unity that people need for their struggle.

In Bowles' *The Spider's House*, the power struggle between the French and the Istiqlal, the Nationalist Party, constitutes the largest section of the book. Even though America doesn't seem to have any part in the situation, indirectly it does. It sells weapons to the French and has military bases in the country. All of that is enough to make America and the Americans as unpopular as the French within the Moroccan population. The French impose their power on the people as a colonizer. At the same time, a group of young men who are members of the Istiqlal want to handle matters by themselves, and their way for removing foreigners and the French is through violence, in order to get control

for themselves. While the members try to advocate Marxist/Leninist ideals, the French obtain support from the Berbers to prevent the violent and non-violent acts of jihadists who belong to the cynical Istiqlal. Amar's father among many others wants the Sultan back on the throne and also promote jihad against all unbelievers (Whipple). He sees jihad as necessary on their journey to freedom. The difference between his ideas and Fanon's is blind illiteracy and the lack of intellectual leadership that is necessary for a successful resistance. In an article in *American Mercury* in 1951, Bowles talked about the "vulnerability of educated Moroccan elite to propaganda" (Edwards, 326). Both men imply without the proper support of intellectuals and elites, a struggle for freedom cannot be successful.

In addition, the French hire a group of Arab locals called the Mokhazni, to work with them, promote French values, and spy on their own people. Throughout the book, they are disliked by the Moslems and seen as traitors. They are the "watchdogs" that Ogude refers to. The French use their power to suppress the Moroccan people and culture in all possible aspects. They want the society to go back to French values. In the book, this is stated more openly by the American writer Stenham. It is clear that he loves this culture and doesn't want it to change. When Lee, an American tourist, remarks that Morocco is better with hospitals and electric light, he's offended. When the Istiqlal forbids a religious feast, he's more offended than the Muslims who obey. And yet, for all his apparent admiration of the local culture, there are hints he's just a tourist and still values the picturesque aspects that draw other tourists to Morocco: "After all, if they were rational beings, he thought, the country would have no interest; its charm was a direct result of the people's lack of mental development" (Bowles, 796). At another time, he speaks of his hatred for the Moroccans who assist the French during this chaos. He doesn't realize the French are indeed trying to maintain Fez as a medieval city so it can be better controlled. After all, ignorant people are easier to manipulate. The Istiqlal party thinks the same way, and they easily manipulate their own people for their own benefit. Toward the end of the novel, Stenham states, "We might be seeing the wrong kind of native. Like the kid upstairs [Amar], who'd never joined any group, but would do anything at all if the right person gave the order. And that right person could be anybody he chanced to meet or admire" (Bowles, 787). With their powerlessness and hunger for power and prestige, the society can be easily

manipulated to colonize itself and to treat each other like the colonizers do. Having different interests are the dangers of the decolonization movement. That is why Fanon specifically stresses a struggle that has one main aim that gathers and includes everyone under one umbrella.

Another important motivation for self-colonization and decolonization is the effect of groups and organizations outside the government. Yaşar Kemal dwells on the concept of banditry and organizations which are apart from official Anatolian culture. Sometimes these structures ensure order in society. In his trilogy, Kemal describes the gang both as protectors whom the villagers trust, and as fearful groups whom the people are afraid of. People support them because of their distrust to those who rule them. The villagers are weak against the rulers and thus feel hopeless. On the other hand, the gang members are brave enough to oppose the system. They try to find solutions even though they are individualistic or temporary.

Paul Bowles uses almost the same structure in his novel. The force that people believe in, however, is a political party called the *Istiqlal*. Although the *Istiqlal* seems to be trying to get rid of the French, they are pitiless to their own people. In various places in the book, Bowles describes the brutality of the *Istiqlal* to their own people. The *Istiqlal*'s leaders want their people to be hungry and unhappy so that they will revolt against the French. The *Istiqlal* tries to stop the sacrifices for the Eid. However, stopping the sacrifice is not their primary concern:

The *Istiqlal* agents could never succeed in preventing all the people from killing their sheep; that wasn't the purpose, in any case. They would manage just well enough to see that the elements of confusion, uncertainty and suspicion were injected into the proceedings, in such a way to divide the people among themselves and ruin any sense of satisfaction.... (Bowles, 843)

Their purpose is to cause further chaos and make people even more furious than they already are. Out of this chaos, they want people to be caught in the middle. The group doesn't seem to discriminate among Moslems; they can use anyone as long as it suits their purposes.

Another issue that both writers stress is the unfair distribution of rank and class within the societies. In his works, Kemal talks about village people as oppressed by landlords and administrators who are part of a neo-feudal system. In the second book, the landlord Adil Efendi's economic oppression of the

villagers is described:

This Adil is horrible, he said to himself. The village went to the Çukurova in the middle of winter in order to pay its debt. They were not going to come back until they were able to pay their debts. What jobs are there in Çukurova during the winter? What income? He needed to tell Adil that he has to stop this cruelty to the villagers. He needs to behave more humanely, softer. (*Yer Demir Gök Bakır*, 72)

Of course, the characters will not act through the legal system, because they do not have any faith in it. In Kemal's novels, the opposing power is usually the landlords, police, gendarme or government officials. That is the main reason why people turn into bandits to solve problems. (Kaya, 207-8)

Social instability pushes individuals to search for justice. When the system cannot provide social justice, people start looking for individual justice. After that, banditry and gangs appear. Because of their need for justice, the villagers protect and support the bandits to some extent. Whether or not bandits are liked or disliked depends on the way they practice justice. The bandits who oppose class distinctions in Anatolia are always supported by the villagers. These bandits also provide for society's safety and well-being. Those who support the class system are not supported by the people and the villagers. Thus the writer ridicules the system and its administrators. Right or wrong, a lot of people go to the mountains, become bandits, and set up a living for themselves because of the corrupt system. This is even more visible in Yaşar Kemal's *İnce Memed* trilogy. Yağmur Ağa's band of horse thieves is very different from traditional definition of bandits.

In Bowles' book, on the other hand, the system is more complicated. Because of the colonization by France, the former Sultan of Morocco was overthrown and a false monarch was installed whom the French can control. The Moroccans believe the French aim is to kill as many Moslems as possible. They send the Berbers to fight against the Moroccans. The Berbers don't believe in the French- they fight "just for those few francs a day they give them" (Bowles, 767). So, the Moslems hate the Berbers, who are also Moslems, more than they hate the French. The French also use *mokhazni*, Moroccans who spy on their own people. They have uniforms and think they are in a better place than the rest of the people in Fez. Of course, people dislike them, too. After

seeing two *mokhaznia* executed in the street, Amar doesn't even feel pity for them. He thinks they must have done something to deserve this kind of treatment. Later, he feels bad for them for just a little while. What angers him is that all of this is mainly the Moroccans' fault. At first they thought they could learn something from the French, but they couldn't learn anything at all. Now, they want the French out, but the French think the land is theirs (Bowles, 782). So now it is a war of Moslems against Moslems. The French also use other methods, such as banning *kif* so that Moslems would start drinking alcohol. With this, the revenue of the government would be enormous. In Bowles' decolonization story, social differences and instability cause the people of Fez to turn against each other and have different interests. In both writers' works, as Fanon repeatedly stresses, the lack of intellectuals who can gather and unite people to see the bigger picture for independence is visible. Without a proper leadership neither decolonization nor getting over self-colonization is possible.

In the first book of Kemal's trilogy, İbrahim and Old Halil used to be in a gang that exploited them but also protected them. "The landlord used to give them money annually. It wasn't even enough to make their stomachs full. But he was treating everyone equally in the gang. Then why did these men work in the gang? They were all fugitives. Most of them escaped execution. There was a secret unity in the gang, it was a way of protection. Aslan Ağa protected his men, too" (*Ortadirek*, 229). The contradictions within the gang's structure also form a complicated bandit perception of the society. The bandits come from a society but continue their life away from it. They are both a part of society and a foreigner to it. That's why there is no stable relationship between the villagers and the bandits. When they need the bandits, the villagers praise them; when they don't need them, the villagers despise them. In the first book, the villagers talk about the beloved bandit, İnce Memed. He looks after the villagers and protects their rights. However, in the second book, Muhtar Sefer looks for a bandit who is the opposite of İnce Memed in order to get out of the situation that he is in: "There should be a gang of bandits, one night they should go into the village and set the toes of those villagers on fire" (*Yer Demir Gök Bakır*, 205). He is pitiless toward the villagers just because they do not act in his interest.

In *The Spider's House*, Moulay Ali is thought to be a non-Moslem because he drinks alcohol and doesn't sacrifice. In the narrator, there is nothing that ties Moulay Ali to the customs or traditions of the Moroccan people. He

drinks, and Amar is pretty sure that he does not pray at all. He and his friends act as if they are outsiders. They are against the French, but not to preserve Moslem tradition: they are opposed because they want to gain power for themselves. Toward the end, Amar realizes that he has been trapped and left most likely to be killed in Moulay Ali's house. However, he doesn't get angry because he believes that the government and the laws that they would built wouldn't last even one night because they are selfish and only think about themselves and power. He says it is not Allah's will.

Another aspect of self-colonization and decolonization movements is the creation of the Other within their own society. In Yaşar Kemal's trilogy, the villagers are tightly bound together and are easily affected by whatever the others say and do. A dominant character's mood or word or action can affect the whole village. This strong interaction is almost exactly the same in Bowles' work. However, in both works it brings social restraints along with it (Yardım, 2010). Different points of view, different situations and behavior, are interpreted differently by the people and exaggerated, as does the dangerous effect of rumor among the common people. The danger is that it can decide social restraints, rules, and the reality that the people face. With time, the unified reactions of the people turn into real repression. The disapproval of thought and behavior begins in the minds of people and spreads with words and leads to much bigger damages. Rumors can harm people's relationships and can divide a society into "us" and the "others."

In *The Undying Grass*, the last book of the trilogy, Uzunca Ali is a good example of this. He is severely judged when he leaves his mother alone in the village and goes to the Çukurova with his family. The negative judgments of the villagers increase day by day and eventually turn into stories about how Ali killed Meryemce, his mother:

The grudge the villagers had toward him was increasing day by day. Whenever the topic was about Meryemce—which was always—even the ones who hated Meryemce as much as they hated Satan started to cry their eyes out. How and with what kinds of tortures did Ali kill Meryemce? Many different rumors came to Ali's ears. (*Ölmez Otu*, 124)

The whole village turns its back on Ali without any questioning. Even his son Hasan believes the rumors for a while.

Similar things happen to Ali's close friend Taşbaş in the second book. In the first book, *Ortadirek*, Taşbaş is a character who is responsible, rational, and rebellious when necessary. However, in the second book, *Yer Demir Gök Bakır*, the readers see that with the desperation from poverty and other difficulties, he begins to be regarded as a saint by the villagers (Baran, 7-8). With time, even Taşbaş himself starts to wonder whether he is a saint or not. This situation helps Taşbaş realize the power of words:

The village people are like monsters. They can exalt a person and put him on equal terms with God one minute, and in the next they can mire him down when he doesn't suit their interests... Would a person stop following his saint with one or two words after exalting him to the sky with masses of light! (*Yer Demir Gök Bakır*, 302)

And in the third book, *Ölmez Otu*, this prophecy comes true. After Taşbaş returns to the villagers in the Çukurova, looking completely desperate and weak, the villagers pretend not to know or recognize him because they do not need him anymore and also they do not want to ruin their image of Taşbaş from their memories. In both cases, whether positively or negatively, the villagers separate themselves by drawing differences between themselves and Uzunca Ali and Taşbaş. Their own differentiation causes them to see the characters from totally different aspects.

In Bowles, the writer makes it clear from the start that people, especially the Moroccans, do not tell what is really on their minds. Amar can not reflect what he truly feels and thinks to his family, friends, or boss. Other Moslems are also afraid to talk openly about what is on their minds. By doing this, they are creating a sense of unity. They don't want to be the one who has opposing or conflicting ideas. Since no one trusts the others, people do not want to show their real colors explicitly. People are aware that if one is acting nice, there must be some benefit for him later on. In the last chapter, the narrator describes the situation: "No one could afford to be honest or generous or merciful because every one of them distrusted all the others; often they had more confidence in a Christian they were meeting for the first time than in a Moslem they had known for years" (Bowles, 840). These lines describe the oppressive Moroccan society in which people colonize one another instead of uniting against the common enemy.

Both examples show how the repressions caused by society's morals can

hurt the individual. The purpose of this public repression is to ensure and continue the social order. The people are in search of a system on which they can base their value judgment, order, and traditions, because the legal system that the government offers is inadequate. However, they form rules with their instincts and emotions because they are ignorant and illiterate. Thus, the public finds its own truth by itself, without scientific truths.

Religion and belief are other issues in self-colonization as well as in decolonization. During those difficult times the people of Fez hold on tightly to one thing: religion. Stenham says: “dichotomy of belief and behavior was the cornerstone of the Moslem world” (Bowles, 837). Throughout the book, Bowles describes the importance of religion both through Amar and Stenham. From the first chapter, readers understand that Amar’s family is “*Chorfa*, descendants of the Prophet” (Bowles, 546). This gives him a lot of religious responsibilities. His father is a religious man, and since Amar is uneducated and illiterate, most of his ideas about religion and life come from his father. That is why Amar thinks in terms of black and white on every occasion. To him, anything that is banned by religion is bad, and anyone who is not Moslem should not be followed. Amar continuously struggles with his thoughts throughout the book. When he earns money, first he thinks it is his money; then he corrects himself and says that his possession of it was written by Allah. He keeps reminding himself that everything is written by Allah. It wouldn’t happen if Allah didn’t write it. In a review in *Kirkus Reviews*, Amar is described as incurious, “in a deep freeze of isolation of his Koranic laws; he awakens slowly as crisis mounts and resistance strengthens; his meeting with Stenham and Lee takes him out of his quarters to theirs, and their prying into his feelings and opinions.”

Amar fantasizes about being powerful and prestigious. However, he also realizes that both the French and the Istiqlal want power, and that is why Amar sides with neither of them. He believes they do not try to win this war in the name of Allah. They think about themselves only. And he still believes in vengeance. In a metaphor, he says that “injustice can only be redeemed by successful retaliation” (Bowles, 653). It is suggested in some parts of the work that since Moslems are frustrated because of their powerlessness, they need to be patient. Amar finds himself in the middle of the war and he is not sure what to do. He stays at the hotel with Stenham and Madam Veyron, an American tourist, in order to get away from the fighting. However, Madam Veyron gives

Amar a lot of money to buy a gun. She believes that he would want to fight for his country. When Stenham asks why she did that, she replies, “The boy wanted action. At his age, he has to have it.... He’d never have forgiven himself later if he’d sit around moping now” (Bowles, 850). This is also an act of colonization. By giving him the money, she guides Amar to fight against the French as well as his Moslem brothers. He has to decide whether or not he will buy a gun. As Amar becomes more and more comfortable with the extreme views of the jihadists—who believe in fighting in the name of Allah—the reader, too, becomes familiar with the dichotomy between the strict interpretations of Islam by some, and the desire of many Moslem residents to improve their lives on earth while also being observant Moslems.

When we consider Yaşar Kemal’s Anatolian society, beliefs and customs are more important than religion. The society consults beliefs that they create during difficult times to cope with the hardship and obstacles that they face. With their lack of education and scientific facts, the only source they can trust is their beliefs as they determine their rights, values, and decisions. There are no contrasting beliefs or religions in Yalak village. Religion is a common denominator among people. Each individual puts religion in different parts of his life, but this does not cause any contradiction among the villagers. In the book there is no systematic religious practice among the people: “If I am a little bit better, if I feel better, I will pray five times under this tree... These people like praying. Maybe some pleasantness will come to the heart of that tree and it will help us” (*Ortadirek*, 120). Ali believes that the Ziyaret Ağacı [Visiting Tree] might help him get out of his difficult situation. Ali, like most people in the village, does not pray or practice religion regularly. However, he immediately turns to prayer in desperate times. As in old Turkish beliefs, he gives the walnut tree a holy essence and believes that praying under the tree will help him and his family through difficult times (Lokman, 8). In the last book, the whole village decides to pray when they realize it is going to rain: “Now bend your knees, turn your direction to the moving clouds, open your hands to the air, recite all the prayers you know quietly” (*Ölmez Otu*, 250). In Islam, there is group praying, but not quite similar to this. However, without proper religious education, this kind of behavior is possible. The villagers mix old Turkish shamanic rituals with Islamic beliefs and the combination turns out as represented in the book.

It is interesting that the society creates new beliefs for new situations.

Sometimes these can be created through false beliefs or for comfort, and sometimes they are created to avoid responsibilities or to trick the villagers. “The actualization of moral tensions within the narrative, which are formed around humanist-socialist social values, serve the liberating ends of the author by allowing him to convey an ethical stance that is necessary for a notion of liberation (Bico). Taşbaş’s being a saint, the holiness of the Ziyaret Ağacı, and the importance given to Zalaca Kadın’s dreams are all examples of these false beliefs. Kemal describes the reasons for these false beliefs with Muhtar Sefer’s speech: “All saints are created in droughts, epidemics, conflicts.... Brother Taşbaş, these days are the difficult and important days for the villagers. They are holding on to you as their last resource” (*Yer Demir Gök Bakır*, 212). The reader sees that the villagers do not care about Taşbaş anymore since they are doing much better in their lives in the last book. The changing attitude toward Zalaca Kadın and her dreams is quite similar:

Zalaca Woman saw dreams day and night. For fifty years she has been telling her dreams and expecting interpretations from anyone she sees. In order to benefit from this, Muhtar bought a blubbering dream book. He made the literate scrivener, Yanık Kahya, help him to memorize the whole book from top to bottom. Whenever Zalaca Woman comes for an interpretation, she brings him a couple of eggs, a little money, a chunk of butter and some yogurt.... (*Ortadirek*, 286)

It is clear that people, like Muhtar Sefer, also act as if they respect her dreams with the thought that they may benefit from her. The search for a better life has an important part in their beliefs. The villagers devote their whole lives to work, but they never receive any real reward.

Yaşar Kemal and Paul Bowles describe the lives of ordinary people from various perspectives with their distinctive styles. While the works of Kemal describe the difficulties of the countryside and the resistance to those problems by self-colonized people, Bowles’ book describes city life and its current problems during the decolonization movement. All of the problems in the *Dağın Öte Yüzü* trilogy and *The Spider’s House* are connected and intertwined with one another. Power struggles, economic crises, injustice, class oppression, and lack of education lead people to act in ways that eventually colonize themselves. Individuals can easily be manipulated, and false

statements and gossip can easily spread. The negative consequences can reflect social interdependence in both positive and negative ways. Both authors use certain characters to talk about social relationships from different perspectives. Social structure is described through the eyes and actions of these characters to show that the things they face are both local and universal. The gangs, political parties, groups and “criminal” organizations, as well as the made-up stories, gossip and religious fanaticism reflect a corrupt or inadequate legal system and a search for an effective legal administration. Of course, the lack of intellectuals in the society, as Fanon stresses, is a big deficiency in the societies during their journeys toward freedom.

WORKS CITED

- Baran, Lokman. "Yaşar Kemal'in Dağın Öte Yüzü Üçlemesinde Mitos Yaratılış Süreci Ve Gelişimi." *Dede Korkut Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2.3 (2013): 5-18. TÜBİTAK ULAKBİM. Web. 26 Mar. 2015.
- Bico, Cem. "Liberating Narratives of Yaşar Kemal: *The Other Face of the Mountain Trilogy*". 2006. Unpublished master's thesis, retrieved from <http://ata.boun.edu.tr/cem-bico-liberating-narratives-yasar-kemal-other-face-mountain-trilogy>
- Bowles, Paul. *The Spider's House*. In *The Sheltering Sky; Let It Come Down; The Spider's House*. Ed. Daniel Halpern. New York: The Library of America, 2002.
- Edwards, Brian T. "Sheltering Screens: Paul Bowles and Foreign Relations." *American Literary History* 17.2 (2005): 307-34. Print.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. New York: Grove, 1965. Print.
- Kaya, Muharrem. *Türk Romanında Destan Etkisi*. Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014. Print.
- Kemal, Yaşar. *Ortadirek, Dağın Öte Yüzü 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- — — —. *Yer Demir Gök Bakır, Dağın Öte Yüzü 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- — — —. *Ölmez Otu, Dağın Öte Yüzü 3*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

- Kiossev, Alexander. "Notes on the Self-colonising Cultures." B. Pejic, D. Elliott, eds. *Art and Culture in post-Communist Europe*. Stockholm: Moderna Museet.(1999): 114-118.
- Ogude, James A. "Ngugi's Concept of History and the Post-Colonial Discourses." *Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne Des Études Africaines* 31.1 (1997): 86-112. Print.
- Rolo, Charles J. "Tension in Morocco." *The New York Times* on The Web. *The New York Times*, 6 November 1955. Web. 18 Apr. 2015.
- "The Spider's House." Kirkus Reviews. Random House, 4 Nov. 1955. Web. 21 Apr. 2015.
- Whipple, Mary. "Paul Bowles- The Spider's House." [Http://marywhiplereviews.com/paul-bowles-the-spiders-house-morocco/](http://marywhiplereviews.com/paul-bowles-the-spiders-house-morocco/). 12 Apr. 2011. Web. 31 Mar. 2015.
- Yardım, Burak. "Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü (Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu)* Üçlemesinde Yapı, Tema ve Anlatım Özellikleri". 2010. Unpublished master's thesis, retrieved from <http://irep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/273/1/Yardim.pdf>

EL-CÂHİZ VE KİTÂBU'L-BUHALÂ'DAN BİR BÖLÜM ÜZERİNE MÜLAHAZALAR

Al-Jahiz and considerations of his Book Kitab al-Bukhala

Muhammed ÇETKİN*

ÖZET

Hicri II. asrın sonu ve III. asrın ortalarında yaşamış, büyük bir Arap dili âlimi olmasının yanı sıra eserlerinde, yaşadığı toplumun hemen hemen her sorununu ele almaya çalışan ve edebiyatını halka faydalı olmak amacıyla kullanan el-Câhiz, içinde bulunduğu asırda öne çıkan cimrilik eğilimi ile de kendi metotları ile savaştı. Yazar el-Buhalâ adlı eserinde, değişik birçok risâle, hikâye ve fıkralar ile döneminin cimrilerini anlatmaktadır. Bunu yaparken bazen bir cimriyi, bazen cimri dostuna veya akrabasına cephe alıp onu eleştiren bir başka kişiyi konuşturur. Bazen de olayları kendi ağzından okuyucularına sunar. Biz de bu makalemizde el-Buhalâ adlı eserden bir bölüm ele alıp inceledik.

Anahtar Kelimeler: Câhiz, el-Buhalâ, Merv, Cimrilik.

ABSTRACT

el-Cahiz, who had lived between the end of second and middle of the third century, besides of being one of great Arabic language scholar, also he tried to handle almost every problem of society in his works and used his literature to be useful for society, he fought with stinginess, which was prevailing trend in the century he lived, with his own methods. The author describes stingy people of the period with many different pamphlets, stories and anecdotes in his work el-Buhalâ. While doing this, he sometimes makes the stingy to talk or sometimes makes another person who criticize the stingy to talk to his stingy friend or relative that he against. And sometimes, he presents events from his own point of view to his readers. In this article we analyzed a chapter from the work named el-Buhalâ.

Key Words: Câhiz, al-Buhalâ, Merv, stingy.

GİRİŞ

Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından birisi sayılan el-Câhiz'in

*Dr., Bingöl Anadolu İmam Hatip Lisesi Arapça Öğretmeni, muhammedcetkin@gmail.com

tam adı 'Amr b. Bahr b. Mahbûb/Fezâre el-Kinânî el-Leysî el-Fukeymî (Fukemî) el-Basrî'dir.¹Künyesi Ebû Osman olan Amr b. Bahr el Câhız, 159/775 yılında Basra'da Arap bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Câhız, fakir bir ailenin çocuğu olduğu için hayatının başlarında ekmek ve balık satıcılığı yaparak geçimini sağlamak zorunda kalmış, bununla beraber camilerdeki ilim halkalarını takip ederek, yazarlardan ve âlimlerden yararlanmaya çalışmıştır.² Ebû Osman 'Amr b. Bahr, patlak gözlü, kısa boylu, esmer tenli bir fiziki yapıya sahip olduğu için daha çok "Câhız" ismi ile ünlü olmuştur.³ Gerçi ona gözlerinin hadakaları büyük olduğundan başlangıçta "Hadakî" lakabı verilmişse de, onu sevmeyenler sevenlerden fazla olduğu için daha kaba ve ezici bir tabir olan Câhız lakabını tercihen kullanmışlardır.⁴

el-Câhız, neşeli, şakacı, zeki ve nüktedan olarak bilinen bir kişiliğe sahip olup, ilmi tartışmalardan zevk alan bir şahsiyettir. el-Câhız'ın hayatını, doğup büyüdüğü şehir olan Basra ile aklî ve edebî yönünün geliştiği, kalıcı eserler bıraktığı şehir olan Bağdat dönemleri diye iki bölüme ayırmak mümkündür. Basra dönemi genelde tahsil dönemi, Bağdat ise üretim dönemidir. İlk dönemde de eserler yazmıştır, fakat bu döneme hâkim olan tahsil yapmasıdır.⁵

Abbasîlerin hem en parlak hem de en sıkıntılı dönemlerini gören el-Câhız, rivayetlere göre kitap okumaya çok erken yaşlarda başlamıştır. Eline geçen her kitabı hangi konuda olursa olsun okurdu. O, gençken kitap okumak için geceleri kitapçı dükkânlarında kalırdı. el-Câhız, Basra'da bulunan alimlerin derslerine devam ederek lûgat, gramer, edebiyat ve şiir sahasındaki ufkunu genişletti. el-Câhız döneminin meşhur hadis hocalarından Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö.182/798), el-Haccâc b. Muhammed el-Massîsî el-A'ver (ö.206/823) ve Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn (ö.206/821)'dan hadis dersi aldı. Ayrıca farklı mezhep mensubu âlimlere de öğrencilik yaptı. Bu arada çeşitli ilim meclislerine dinleyici olarak –özellikle Mescidîler (el-Mescidîyyun)'in meclislerine, Mirbed'e– katıldı. Fasih Arapçayı onların

¹el-Hatîb el -Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥm ed b. 'Alî, *Târîhu medîneti's-selâm*, nşr. Beşşâr Ma'rûf, Beyrut 2001, XIV, 124.

²el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-udebâ'irşâdu'l-erîb ila ma'rifeti'l-edîb*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1993, V, 2101; Bâkır Emin el-Verd, *Mu'cemu 'ulemâ'i'l-garb*, Beyrut 1986, I, 92.

³Ziriklî, Ḥayruddîn, *el-A'lâm kâmusu terâcim*, Beyrut 1980, V, 74.

⁴*Mu'cemu'l-udebâ'*, V, 2107; Danişman, Nafîz, *Kelam İlmine Giriş*, Ankara 1955, s. 91.

⁵Hüseyn Akyüz, "el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, s. 235.

ağzından öğrendi.⁶

Ömrünün son yıllarında felçli olmasına rağmen kitaplarından bir an olsun ayrılmayan el-Câhız, yine bir gün kütüphanesinde kitap okuduğu sırada raflardaki kitaplardan bir kısmının üzerine devrilmesi sonucu altında kalmış ve 255/868 yılının Muharrem ayında 96 yaşında Basra’da vefat etmiştir.⁷

Eserleri

Câhız, ifade ve düşünce alanında bulunduğu konumu gayet iyi bilen ve bunun hakikatini idrak eden bir kişiliğe sahiptir. Bundan dolayıdır ki onun eserleri çok ve zengin bilgilerle doludur. Câhız’ın, eserlerini 200/815 yılından daha önce yazmaya başlamış olabileceği düşünülmektedir. Çünkü hilâfet ve diğer konularla ilgili eserlerinin Halife Me’mûn tarafından beğenilmesi ve kendisinin Bağdat’a çağırılması 200/815 yılına rastladığı bildirilmektedir. Arap edebiyatında en çok eser veren müellifler arasında yer alan Câhız’ın kitaplarının sayısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Sıbt İbnu’l-Cevzî (ö. 654/1256), onun 360 eseri olduğunu ve bunların çoğunu Bağdat’ta Ebû Hanîfe Türbesi Kütüphanesi’nde gördüğünü söyler. Câhız’ın eserlerini, genellikle belirli adlar altında zikretmeyip, çeşitli yerlerde farklı isimlerle kaydettiği veya onları yeniden te’lif ettiği , gençliğinde bazı eserlerini İbnu’l Mukaffa (ö.142/759) ve Halil b. Ahmed (ö.170/786) gibi âlimlerin adlarıyla yazdığı, bu arada başkalarının onun şöhretinden istifade için kendi kitaplarını Câhız’a isnat ettikleri de bilinmektedir. Eserlerinin 25 kadarı günümüze tam, 65 kadarı da eksik olarak gelebilmiştir. Bir kısmı küçük risaleler halinde kaleme alınmış olan bu eserler, değişik araştırmacılar tarafından “*Mecmû’atu Resâ’ili’l-Câhız*” adlarıyla bir araya getirilerek neşredilmiştir.⁸

Câhız’ın bazı önemli eserleri şunlardır: *el-Beyân ve’t-Tebyîn, Kitâbu Âyi’l-Ğur’ân, Kitabu’l-‘Osmâniyye, Kitâb fi’l-‘Abbâsiyye, Tasvîbu ‘Alî fi Tahkîmi’l Hâkemeyn, Kitâbu Halki’l-Ğur’ân, Hucecu’n-Nubuvve, Kitâbu’r-Red ‘ale’n-Naşârâ ve’l-Yehûd, Risâle ilâ Ahmed b. Ebî Du’âd fi Kitâbi’r-Red ‘ale’l-Müşebbihe, et-Tâc fi Ahlâki’l-Mulûk, Kitâbu’l-Mehâsin ve’l-Ezdâd, Risâle fi’l-Faşl mâ Beyne’l -‘Adâve ve’l -Hased, Kitâbu’t-Tebaşşur bi’t -Ticâre, Risâle fi*

⁶Mu ‘cemu’l-Udebâ’,V, 2101.

⁷İbn-i Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsu’d-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu’l-a’yan ve enbâu ebnâi’z-zemân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1970, III, 473, 474; *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 132; Mu ‘cemu’l-udebâ’,V, 2101.

⁸Ramazan Şeşen, “Câhız”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 21.

Şinâ 'atî'l-Kuvvâd, Risale fî Medhî 't-Tuccâr ve Zemmi 'Ameli 'ş-Şultân, Kitâbu'l-Mu'allimîn, Kitâbu Ğışsi 'ş -Şinâ 'ât, Risâle fî Tabakâti'l -Muğannîn, Kitâbu'l-Kiyân, Kitâbu'l-Hayevân, Kitâbu'l-Buhalâ', Kitâbu't-Terbî' ve 't-Tedvîr, Fedâ'ilu'l-Etrâk, Fahru's-Sûdân 'ale'l-Bizân, Kitâbu'r-Recul ve 'l-Mer'e. Câhız, İslam kültürünün zayıfladığı çağlarda ihmal edilmişse de XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan şarkiyat incelemeleri ve İslam dünyasındaki uyanış ile eserleri araştırılarak birçoğu yayımlanmış, bir kısmı da Batı dillerine ve Türkçeye tercüme edilmiştir.⁹

el-Câhız'ın el-Buhalâ' Adlı Kitabı

el-Câhız, bu eserinde, hem bireysel, hem de toplumsal bir sorun olarak değerlendirebileceğimiz “cimrilik” konusunu ele almaktadır. Fakirlik ve gelecek endişesi ile para biriktirmek uğruna, insanların kendilerine ve çevrelerindekiilere yaptıkları türlü eziyet ve işkenceleri gözler önüne sererken, onların kendilerini haklı çıkarma gayretlerini ve bu esnada düştükleri komik durumları okuyucusuna hoş, zarif, eğlendirici fakat aynı zamanda edebî, felsefî ve eğitici bir üslup içerisinde aktarmaktadır.

Cimrilik, Câhiliye Arapları için kusurların en büyüklerinden sayılıyordu. Nitekim bu dönemde, Arap kabilelerinden birine mensup olan kişinin bir misafirine cimri davrandığı duyulursa, bu sadece o şahsın değil, tüm kabilenin şerefine lekelenmesi anlamına gelirdi. Çünkü uçsuz bucaksız çölde yolculuk yapan bir Arabın, özellikle şiddetli kum fırtınalarına maruz kaldığı zamanlarda, ilk ulaştığı kabilede gördüğü ilk çadıra sığınması son derece doğaldı. Onun kabul edilmesi, hayatının kurtulması, reddedilmesi ise ölümü anlamına gelirdi. Zira bu şartlarda ikinci bir sığınak bulması hemen hemen imkânsız olurdu. İşte bu doğal şartlar göz önüne alındığı takdirde, misafir kabul etmenin ve ona cömert davranmanın fazileti, cimriliğin ise şiddetle yerilmesi ve hatta şerefsizlik kabul edilmesi gayet normaldir.¹⁰

Eserlerinde, yaşadığı toplumun hemen hemen her sorununu ele almaya çalışan ve edebiyatını halka faydalı olmak amacıyla kullanan Ebû 'Osmân, içinde bulunduğu asırda öne çıkan cimrilik eğilimi ile de kendi metotları ile savaşmıştır.

Yazar bu eserinde, değişik birçok risâle, hikâye ve fıkralar ile döneminin

⁹ Şeşen, “Câhız”, *DİA*, VII, 21-23.

¹⁰ en-Nâs İhsan, “el-Buḥl 'inde'l-'Arab” *Mecelletu'l-'Arabî*, sa. 260, Kuveyt 1980, s.25.

.....

cimrilerini anlatmaktadır. Bunu yaparken bazen bir cimriyi, bazen cimri dostuna veya akrabasına cephe alıp onu eleştiren bir başka kişiyi konuşturur. Bazen de olayları kendi ağzından okuyucularına sunar. Müellif, kendisinden cimriler konusunda eser yazmasını isteyen bir dostunun ricasını yerine getirmek üzere bu kitabı yazdığını söylemekle birlikte,¹¹ bununsadece bir mazeret olduğu görülür. Yazarın başlıca gayesi, cömertliği yermek sureti ile Arapların şereflerini küçük düşürmeyi amaçlayan, bunun için de özellikle Horasan ve Basra toplumlarında cimriliği savunulan bir felsefe haline getirmeye çalışan Şu'ûbîlere karşı kalemini kullanmak ve onlarla eğlenmektir. Cimrilerin ve cimriliğin küçük düşürücü yönlerini açığa çıkarmak sureti ile kıyaslamaya yol açarak, Arapların cömertlik vasfını ve faziletini ortaya koymayı da hedefler.

Cimriliğin zararlarını vurgulayarak, gerek cimri mizaçlı insanları ve gerekse de toplumun genelini eğitmek, gerçek tutumluluğa dikkat çekerek onu savunmak, müellifin bu eseri yazmasına sebep olan diğer sebeplerdir. Fakat el-Câhiz, bu hedefini, okuyucularına ahlâkî, dinî, felsefî, eğitsel konularda ders verir, vaaz eder şekilde değil, okunan eserden edebî tatlar alınacak şekilde gerçekleştirir. Okuyucuların öğrenirken keyif almalarını ister.

Müellif bu çalışması ile aynı zamanda İslâm medeniyet tarihinin çok önemli bir dönemine ışık tutuyor. Eserin en bariz özelliklerinden biri de, döneminin inanç, gelenek, adet ve kültürel değerleri ile toplum yapısını açıkça ortaya koyması, halk arasındaki çekişme ve mücadeleleri adeta ayna tutar gibi günümüze yansıtmasıdır. Örneğin, yemek isimlerinde kullanılan Farsça kelimeler¹² Basra ve Bağdatlıların İran yemeklerine olan düşkünlüklerini göstermekte ve böylece İran kültürünün toplum üzerinde ne denli etkili olduğu hakkında bizlere ipucu vermektedir.

Eserin tarihî, sosyolojik, eğitsel kıymetinin yanında, bilimsel kıymeti haiz olduğu açıktır. Nitekim daha psikoloji bir bilim dalı olarak ele alınmaya başlamadan önce, el-Câhiz, cimri karakterlerini, onların hastalıklı düşünce tarzlarını ve kendilerini bu çerçevede savunma yöntemlerini incelemiş ve ortaya koymuştur.

Mervililerle ilgili hikâyeler anlatırken, bunlardan birinde bir cümleyi Farsça tercümesi ile verir. Bunun yanında sık sık Farsça kelimeler kullanmakta da sakınca görmez.¹³ el-Câhiz'in kendi ifadesiyle, kitapta üç ana unsur etkendir:

¹¹el-Câhiz, Ebû 'Osmân, *el-Buhalâ*', nşr. Tâhâ el-Hâcîrî, Kahire 1990, s. 1.

¹² Bkz. *el-Buhalâ*, s. 23, 31, 96.

¹³ Bkz. *el-Buhalâ*, s. 22.

“İlgi çekici delil ve dokümanların ortaya konması, hoş hilelerin tanınması ve değişik hikâyelerden istifade edilmesi”¹⁴ Bu üç temel faktörü eserin tamamında içiçe geçmiş bir haldebuluyoruz. *el-Buhalâ*'daki hemen hemen her hikâye, bu üçlü sacayağı üzerine bina edilmiştir.

Şimdi *el-Buhalâ*'nın Merv Halkı'nın hikâyelerinin anlatıldığı 17-27. sayfalarının Türkçesini vermeyi, ardından da karşılaştırma yapılabilmesi sadedinde Arapça metnini sunmayı uygun bulduk.

Merv Halkı'nın Cimriliği¹⁵

İnsanların Horasanlılarla alakalı çok şey anlatmasıyla ve Merv şehrinin halkından özellikle bahsetmeleriyle başlıyoruz.

Arkadaşlarımız dediler ki: Mervli, ziyaretçisine ve yanında fazlaca oturana: “Bugün yemek yedin mi?” diye sorarmış. O, “Evet yedim” derse; “Yemediyse sana lezzetli yemek getireyim”, dermiş. “Hayır, yemedim” derse; “Eğer yemek yemiş olsaydın sana beş bardak su verirdim”, dermiş. Her iki durumda da ziyaretçinin eli boş kalırmış.

Bir gün aslen Mervli olan İbn Ebî Kerîme'nin evinde idim. Beni, toprak ibrikten abdest alırken gördü ve “Subhanallah, karşında kuyu dururken tatlı suyla abdest alıyorsun!” dedi. Ben de: “Bu tatlı su değil, sadece kuyu suyudur.” dedim. O zaman bana; “İbriğimizi tuzlu suyla bozacaksın”, deyince ondan nasıl kurtulacağımı bilemedim.

Bana Amr bin Nuheyvî anlattı: “Bir gün el-Kindî'nin evinde yemek yerken, onun komşusu benim de arkadaşım olan bir adam geldi. el-Kindî, biz yemek yerken onu sofraya çağırmadı. -O Allah'ın yarattığı kişilerin en cimrisiydi.- “Ben, adamdan utandım” dedi. “Subhanallah, eğer yaklaşırsan birlikte yediklerimizden atıştırırsın.” dedim. Adam; “Vallahi ben o işi yaptım” deyince el-Kindî hemen araya girdi: Yemin ettiğine göre söylenecek bir şey kalmadı. Amr dedi ki: “Vallahi, adamın eli kolu bağlanmıştı. Ne ileri ne de geri gidebildi. Elini yemeğe uzatsa, ya kâfir olacak, ya da Allah'a (c.c.) şirk koşmuş olacaktı.”

Anlattığım Merv halkıyla ilgili değildir. Fakat o ilk anlattığıma benziyor. (Çünkü el-Kindî Yemenlidir.)

Sumâme (bin Eşres): “Gittiğim her beldede horozların, gagalarıyla ekin

¹⁴*el-Buhalâ*, s. 5.

¹⁵*el-Buhalâ*, s. 17-27.

tanelerini alıp tavukların önüne koyduğunu gördüm. Ama Merv'in horozları başkaydı; Tavuğun gagasındaki taneyi zorla alıyorlardı. Anladım ki; Merv halkının cimriligi, ülkelerinin suyunda ve tabiatında var. Bu nedenle cimrilik, tüm canlılarına sirayet etmiştir” der.

Ben bu sözü, Ahmed bin Reşid'e anlattığımda, dedi ki; “Merv halkından bir ihtiyarın yanındaydım. Yanında küçük bir çocuğu oynuyordu. Şaka etmek ya da denemek için dedim ki:

- Ekmeğinizden biraz da bana ver. Çocuk;
- Onu istemezsin, çünkü acı.
- Öyleyse suyunuzdan birazcık ver de içeyim.
- Onu da içmezsin, çünkü tuzludur, dedi.

Çocuktan ne istediysem bir bahane buldu ve sonunda kızmaya başladı. Babası güldü: “Benim suçum yok. Bu, onun işittiği şeylerden öğrendikleridir”, dedi. Yani cimrilik, Mervlilerin tabiatlarında, damarlarında ve mizaçlarında vardır.

Arkadaşlarım ileri sürdüler ki; birkaç Horasanlı aynı evde kalıyorlar, olabildiğince kandili kullanmaktan sakınıyorlar. Sonra kullandıkları kandilin yağ parasını eşit olarak paylaşıyorlar. Onlardan biri onlara yardım etmekten kaçınıp parayı ödemek istemez. Bunun üzerine, lambayı yaktıklarında onun gözlerini bir mendille bağlarlar. Yatıncaya ve kandili söndürüncüye kadar bu böyle devam eder. Kandili söndürünce bağlı kalanın gözlerini çözerler.

Ben, Horasanlılardan eşekle yolculuk yapan elli kadar hacıyı, Kûfe yolundaki Arap köyü çayırında, otların üzerinde yemek yerken gördüm. Birbirlerine yakın oldukları ve birbirleriyle konuştukları halde elli kişinin içinde birlikte yemek yiyen iki kişi görmedim. Onlarda gördüğüm bu durum, insanların birlikteliğine ters idi.

Muveys bin İmran da şunları anlattı: “Horasanlılardan biri diğerine; – bu ikisi ya meslektaş idi veya birlikte seyahat ediyorlardı- Niçin beraber yemiyoruz? Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir ve birlik olmada bereket vardır.” dedi ve şöyle devam etti: “İki kişinin yemeği üç, üç kişinin yemeği dörde yeter.” Arkadaşı şöyle cevap verdi: “Benden çok yediğini bilmeseydim, hatırın için nasihatine uyardım.” Ertesi gün arkadaşı yine sözlerini tekrar etti ve ona dedi ki; “Ey Allah'ın kulu ikimizin de birer çöreği var. Benden daha fazla yemek peşinde olmasaydın benim yememin peşine düşmezdin. Arkadaşlığımız devam etsin istiyorsan bir tabak koy, herkesin çöreği kendi önünde olsun. Kendi çöreğini ve benimkinin yarısını yediğinde çöreği bereketli bulacağında şüphem

yok. Ancak benim, yemeğimi bereketlenmiş bulmam gerekir, senin değil.”

Hakan bin Subayh anlattı: “Bir gece evine misafir olduğum bir Horasanlı, içinde çok ince fitil bulunan bir idare lambası getirdi. Lambanın yağına biraz tuz kattı. Lambanın kulpuna ipe bir çöp bağladı ve çöpü düğümledi. Lamba söner gibi olunca, fitilin ucunu ipe bağlanmış çöple çıkarıyordu. Dedi ki: “Ona, Çöpü ipe niçin bağlıyorsun? dediğimde adam; Bu yağla doyurulmuş bir çöptür. Zayi olursa yağa kanmamış yeni bir çöpe ihtiyacım olacak, bunu alışkanlık haline getirdiğimizde bir ayda bir gecelik yağı heder etmiş oluruz.” dedi. Ben kendi kendime taaccüp edip Allah’tan afiyet ve koruma dilerken içeriye bir Mervli girdi. Çöpe baktı ve: “Ey filanın babası! Bir şeyden kaçarken diğerine yakalanmışsın. Rüzgâr ve güneşin her şeyi eksilttiğini bilmiyor musun? Dün gece kandil söndüğünde yağa kanmış olan bu çöp, bu gece tekrar yağa mı susadı? Ben de senin gibi bilmiyordum. -Allah seni bağışlasın- Çöp yerine iğne ya da küçük bir çuvaldız bağla. Şu var ki, belki de çöp, kürdan ve kamışa fitilin pamuğundan bir tüy bağlar ve onu fitille eşitlersek onu yukarı çıkarır. Belki de bu nedenle kandil sönüyor. Demir ise en pürüzsüzdür. Bununla beraber yağı da emmez.” dedi. Hakan; “Horasanlıların diğer insanlardan, Mervlilerin de Horasanlılardan cimri olduğunu o gece anladım” demişti.

Musennâ b. Beşîr’in anlattığına göre: “Ebû Abdillah el-Mervezî çömlekten yapılmış yeşil renkteki idare lambasıyla güne başlarken Horasanlı bir ihtiyarın yanına gider. İhtiyar ona der ki: Vallahi, senin hiç bir işi düzgünce yaptığını görmedim. Taştan yapılmış kandil kullanıyorsun diye seni azarlamıştım. Sen de beni toprak kandil kullanıyorum diye ayıplamıştın. Bilmiyor musun? Toprak ve taş yağı emer. Abdullah; Kurbanın olayım, Ben bu kandili yağ satan bir müşteriye vermiştim. Bunu bir ay boyunca yağ süzgecinde bekletip yağa doyurmuş. Artık hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. (yağı emmez) Bunun üzerine ihtiyar; ben bunu kastetmedim. Bunun çözümü kolaydır. Sen bunu biliyorsun. Fakat sen, fitil yandıkça kandildeki yağı emip kuruttuğunu bilmiyorsun. Ne zaman yağla ıslansa ve yağı emse ateş ona döner ve onu yer bitirir. Bu, ikisinin âdetidir. Bu yerin emdiği yağı fitile gidenle mukayese edersen bunun daha fazla olduğunu görürsün. Bundan sonra bu konuda fitil ve kandilden sürekli bir akım devam eder. Denilir ki; her ne zaman ışık olan bir kandil ve ışık olmayan başka bir kandil koyarsan, sadece bir veya iki gece kal. Sonunda altının yağla dolu olduğunu görürsün. Yine kandilin altına koyulan tuzla ve oraya tesviye ve düzeltme için konulan kepeği hesaba kat. Nasıl

yağının çıktığını görürsün. Bütün bunlar hüsrana ve aldanmadır. Onu ancak bozguncular küçümser. Şu var ki, bozguncular insanlara yedirir, içirir. Az da olsa her iki durumda da bir beklentileri, ince hesapları vardır. Sen ise sadece ateşi yediriyor ve içiriyorsun. Kim ateşi doyurursa, Allah onu kıyamet gününde ateşe yem yapar. İhtiyar;

- Canım sana feda olsun! Peki, nasıl yapayım? dedi.

- Bir kandil al, çünkü cam, diğerlerine göre daha çok koruyucudur. Sızdırmaz ve yok etmez. Sıkı bir ovma veya ateş ile temizlenebilecek ağır kirleri kabul etmez. Gücü kalmadığında, kandil ilk susuzluğuna geri dönmeyiz. Cam, suya ve toprağa som altından daha dayanıklıdır. Bununla beraber cam mamuldür, altın ise mahlûktur. Altın, sert ve perdelidir içeriğini göstermez. Cam ise şeffaftır içeriğini gösterir. Çünkü cam kandilde fitil ortada olur. Kandilde ateşin yerinin ısınması gibi lambanın koruyucu kenarları ısınmaz. Ateşin şua camın cevherine vurduğunda, şua ve kandil bir tek ışık olur ve her biri sahibini aydınlatır. O zaman aynaya, suya veya cama vuran ışığı göz önüne al. Sonra ışığın nasıl iki kat olduğunu göreceksin. Bu ışık bir insanın gözüne gelirse kamaştırır. Belki de gözünü kör eder. Allah buyurdu ki:

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna erdştirir.” (Nûr Sûresi:35) İşte camın içindeki zeytinyağı nur üstüne nurdur. Işık üstüne iki kat ışıktır. Bu, (cam) kandilin, taş ve çömlekten olan kandillere üstünlüğüdür.

Ebû Abdillâh, Mervlilerin en güzel ahlaklısı, en hoş cimrisi ve gösterişi en güçlü olanıdır.

Bir gün, Tahir bin Hüseyin'in yanına girilir. Tahir, kelim ilmindeki görüşlerinden, onun Horasanlı olduğunu bilmektedir. Sorar:

- Ebû Abdillâh! Ne zamandan beri Irak'ta ikamet ediyorsun?

- Yirmi yıldır Irak'tayım, kırk yıldır kesintisiz oruçluyum. Tahir güler ve

- Ey Ebû Abdillâh, sana tek soru sorduk, sen ise iki soruluk cevap verdin, der.

İhtiyarlarımızdan tecrübe olarak duyduğumuz Mervlilerin bir tuhaflığı da şudur: “Devamlı hac ve ticaret yapan bir Mervli, her seferinde aynı Iraklıya misafir olur. Iraklı, ona ikram ve yeterince hizmette bulunurdu. Mervli, Iraklıya

durmadan şöyle derdi:

- Keşke seni Merv'de görsem de yaptığın bunca ihsanının ve her gelişimde yaptığın iyiliklerin karşılığında seni mükâfatlandırsam. Ama burada Allah seni benden daha zengin kıldı.

Uzun bir zaman sonra Iraklının yolu Merv'e düştü. Orada bir tanıdığı olduğunu bilmek Iraklının yolculuğa tahammülünü ve gurbetin yalnızlığını hafifletiyordu. Merv'e ulaştığında üzerinde yolcu elbisesi, başında külahı, sarığı ve peçesiyle, yükünü Mervlinin yanına koymak için yola koyuldu. Onun güvendiği gibi, kendisi de ona güvenmekteydi. Mervliyi arkadaşlarıyla otururken buldu. Koşup boynuna sarıldı. Ancak Mervli onu tanımamazlıktan geldi. Hal hatır bile sormadı. Iraklı belki de başımda peçe olduğu için tanımamıştır, diye düşünüp peçesini çıkardı ve sorgulamaya başladı. Adam oralı olmadı. Iraklı bu sefer de belki sarıklı olduğum için tanımamıştır diye düşünüp onu çıkardı. Sonra sorgulamasını yeniledi. Bu sefer adamın daha fazla inkâr ettiğini gördü. Iraklı yine, belki külahlı olduğum için tanımamıştır dedi ve külahını da çıkardı. Mervli, bilmezden gelmenin ve farkında değilmiş gibi davranmanın bir fayda sağlamayacağını anladığında ona dedi ki:

- Derinden sıyrılсан, yine de seni tanımam.

Bu sözün anlamı Farsçada şöyledir; dış derin ile gelsen bile tanımam.

İddia ederler ki; Merv halkı masrafları paylaşır, birleşir ve eti ortak alırlar. Eti alınca pişirmeden önce pay ederler. Onların her biri paylarını hurma lifi ya da ipe delerler. Ardından bir miktar sirke ve baharat katarak pişirirler. Et pişince her biri ipini alır ve üzerine bir işaret koyar. Sonra suyunu da taksim ederler. Sonra her biri ipte bir şey kalmayınca kadar ipten parça parça çekip çıkarmaya devam eder. Sonra iplerini toplarlar ve bir dahaki imeceye kadar saklarlar. Çünkü yeni ipler kullanmaktansa, yağa doymuş bu ipler zayıfatı azaltıyordu. Mervliler imeceyi sevdikleri için ortak hareket etmiyorlardı; tek ocakta, odun, sirke, sarımsak ve baharat ucuza geliyordu. Bir tencere pek çok tencereden daha hesaplıydı. Onlar, günlerce bozulmadan kalabildiğinden sirke ile pişirilen eti tercih ediyorlar.

EBû İshâk İbrahim b. Seyyar en-Nezzâm bana anlattı ve dedi ki: Horasanlı bir komşuma bir defasında;

- Tavaya ihtiyacım var, ödünç verir misin, dedim.

- Bir tavam vardı, ancak çalındı, dedi.

Ben de başka bir komşudan ödünç aldım. Horasanlı tavadaki etin

cızırdamasını duyup kokusunu alır almaz kızarak dedi ki;

- Yeryüzünde senden daha tuhafı yok. Et veya iç yağı için istediğini söyleseydin onu sana hemen verirdim. Ben onu, bakla için istediğinden korktum. Yağsız bir şey kavrulunca tavanın demiri yanıyor. Sen kavurma yapacak olunca seve seve veririm. Tavanın, içinde et kavrulup geri verilmesi, evde olmasından daha iyidir.

Yine Ebû İshâk İbrahim b. Seyyar en-Nezzâm dedi ki: Komşumuz bizi yemeğe davet etmişti. Bize hurma ve eritip sızdırılmış tereyağı ikram etti. Sofrada bir Horasanlı vardı. Yemek yerken sofraya çokça yağ damlatıyordu. Yanımda oturana:

- Falancanın babasına ne oluyor? Yağı zayı ediyor ve yemesini bilmiyor, fazla fazla alıyor, dedim.

- Niçin, biliyor musun? dedi.

- Vallahi bilmiyorum, deyince; dedi ki:

- Sofra onun sofrasıdır. Kendisi için tabaklama gibi yağlamak istiyor. Daha sonra adam, çocuklarının annesi olan hanımını sofrayı sıcak su ile yıkadığını görünce, onu nasıl temizlersin? diyerek boşadı.

Ebû Nuvas anlatıyor:

“Gemiyle Bağdat’a gidiyorduk. Yanımızda Horasanlıların büyüklerinden ve fakihlerinden bir adam vardı. Tek başına yemeğini yiyordu. “Niçin tek başına yiyorsun?” deyince; “Bu konuda benim bir sorunun yok. Sorun beraber yiyenlerdedir. Çünkü beraber yemek normal değildir. Tek başıma yemem asıl olandır. Başkası ile beraber yemem asıl olanda fazlalıktır.” dedi.

İbrahim es-Sindî bana bildirdi ve dedi ki: “Bağdat’ın Şâzervan semtinde Horasanlı bir ihtiyarımız vardı. Fesatlıktan, rüşvetten ve hevasına göre hüküm vermekten uzak, arabulucu idi. Gerçekten sır saklardı. Ama eli sıkı ve cimriydi. Ölmeyecek kadar yer ve içerde. Ne var ki cuma günleri, içinde iki çörek, sirke ile pişirilmiş bir parça soğuk et, biraz peynir, birkaç zeytin, içinde tuz olan küçük bir çikın, ellerini temizlemek için kesesi ve kaçınılmaz olan dört yumurta bulunan bohçasını ve sopasını alır, tek başına mahallenin bağlarına giderdi. Ağaç altı, yeşillik bir yer, ya da su kenarlarına bakar, böyle bir yer bulunca oturur, bohçasını çözer, bir bundan bir şundan azığını yemeye başlardı. Bahçıvanla karşılaşırsa, ona bir dirhem verir, bana şunu al, yada şunu ver, der. - zamanı ise taze hurma veya üzüm ister- ve şunları tembih ederdi:

- Sakın bana iltimas etme, ama iyisini ver! Yoksa onu yemem ve bir daha buraya uğramam. Kandırmaktan uzak dur. Kandırılan ne övülür ne de sevap

alır.

Bahçıvanın getirdiğini de yedikten sonra ellerini parmak aralarını karıştırarak yıkar, yüz adım kadar yürür ve cuma vaktine kadar yan gelip yatar. Uyanınca abdest alır, camiye giderdi. Bu onun her Cuma günkü alışkanlığıydı.

İbrahim dedi ki: Yine böyle bir cuma günü bir şeyler yerken yanına bir adam uğradı, selam verdi. O da selamını aldı. Sonra Horasanlı:

- Buyur gel, Allah seni afetsin, dedi.

Adama bakınca geri dönmeye yeltendi. Oysa o, dereyi atlayıp geçmek ya da nehrin karşısına geçmek istiyordu. Horasanlı:

- Dur! Acele şeytan işidir, dedi.

Adam durdu, Horasanlı ona doğru yürümeye başladı ve ne istediğini sordu. Adam yemek istediğini söyleyince, Horasanlı:

- Bunu nasıl umarsın; benim malımı, kim sana mubah kıldı? diye çıkıştı.

Zavallı adamcağız; sen beni davet etmedin mi? deyince, Horasanlı:

- Yazıklar olsun! Bu kadar ahmak olduğumu bilsem selamını almazdım.

Ben oturuyordum, sen de geçiyordun. Adet üzerine selam verdin ve ben de selamını aldım. Eğer bir şey yemiyor olsam susardım ve oturduğum yerde otururdum. Sen de susar geçer giderdin. Eğer ben yemek yiyor idiysem usul bir başka olmalı. Önce ben, “buyur gel” demeliyim. Ardından senin, “afiyet olsun” demen gerekir. Söz söze tâbidir. Sözün karşılığı sözdür. Söz yemeğimin karşılığı olsa bu insafsızlık olur. Bu bize büyük bir fazilet çıkarır. Adama hesabında olmayan bir şeyin gelmesidir, dedi.

Sonraları bu konuşma mahallede duyulunca, insanlar Horasanlıya; Seni selam verme ve almadan muaf tuttuk, dediler. Horasanlı da; Selamdan muafiyete ihtiyacım yok. Asıl ben kendimi buyur etmekten muaf tuttum diye cevapladı. İş böyle de oldu.

Bunun gibi bir olayı da Muhammed b. Yesîr anlatıyor: “İranlı bir vali (Mehreveyh’in veya başkasının kardeşi olabilir.) makamında meşgulken, bir şair huzuruna gelir ve onu yücelten şiirler okur. Vali işini bitirince iyi söyledin der. Sonra kâtibine yönelerek on bin dirhem vermesini emreder. Şair sevinçten uçacak gibidir. Vali bunu görünce, “ben burada bu sözün senden sadır olduğunu gördüm ya, onu yirmi bin dirhem yapın” der. Şair neredeyse derisinden çıkacaktı. Şairin sevinci arttıkça vali de bahşışı artırarak, “senin sevincin, sözünün iki katı kadar oldu, kâtip! Ona kırk bin ver” dedi. Şairin sevinci neredeyse onu öldürecekti. Biraz sonra kendisine gelen şair, “ Sen, -canım sana

fedâ olsun- çok cömertsin. Sevincimin her arttığını görünce ödülümü de arttırdın. Bunu senden kabul etmek şükran eksikliğinden ibaret değildir.” der ve dua edip huzurdan ayrılır.

Kâtibi ona yönelerek; “Subhanallah! Kırk dirheme razı olacak adama kırk bin dirhem mi verilmesini emrediyorsunuz?” der. Vali; “Yazıklar olsun! Gerçekten ona bir şey vermeyi mi istiyorsun?” der. O da; “senin emrinin yerine getirilmesi gerekiyor.” diye karşılık verir. Vali; “Ey ahmak; o şair bizi sözle sevindirdi, biz de onu sözle sevindirdik. O bana, aydan daha güzel, aslandan daha kuvvetli, dilimin kılıçtan daha keskin ve emrimin mızrak ucundan daha delici olduğunu ileri sürünce elime bir şey geçti mi? Biz onun yalan söylediğini bilmiyor muyuz? Fakat o, bize yalan söylediğinde bizi sevindirdi. Biz de kendisini sözle sevindirip yalan da olsa mükâfat vermeyi emrettik. Yalan yalanın, söz de sözün karşılığıdır. Eğer yalan doğru olsa, söz de eyleme dönüşse bu, duyduğun apaçık bir aldanmadır” der.

Halk arasında dolaşan: “Sanki iki yemiş bir yedirmişim gibi bana göz ucuyla bakıyor”, atasözünün Mervlilere ait olduğu söylenir.

Yine Muhammed b. Yesîr anlatıyor; “Mervli, bina yapmaktansa hayvanıma ahır yaparım,” dermiş. Bağdat’ta ev kurmakta olan Ahmed b. Hişâm’a:

- Allah bir adamın parasının gitmesini istediğinde ona çamur ve su musallat eder, dedim, o:

- Çamur ve suyu zikretmekle ne yapılır ki? Allah, mal kaybettirmek istediği kişiyi, harcadıklarının geri geleceğini umar hale getirir. Allah’a yemin olsun ki, insanları helak eden, evlerini harap eden ve yurtlarını savuran, harcadıklarının geri döneceğine inanmaktır. Ümitsizlikten daha koruyucu hiç bir sığınak görmedim, dedi.

Dedi ki: Mervli bir adam, Hasan Basrî’nin bir konuşmasında, insanları iyiliğe teşvik ettiğini, sadaka vermek gerektiğini, zekâtın malı hiç eksiltmeyeceğini, zekât ve sadaka olarak verilen malın süratle geri döneceğini, söylediğini duyar ve malının tamamını sadaka olarak dağıtır. Sonunda da fakirleşir. Böyle tam iki yıl bekler. Malı geri dönmeyince bir sabah erkenden Hasan Basrî’nin kapısını çalar ve der ki: “Hasan! Yaptığını beğendin mi? Malımın geri döneceğini bana garantiledin. Sana güvenip bütün malımı infak ettim. Ben, bugün şu kadar seneden beri senin vadettiklerini bekliyorum az ya da çok elime hiçbir şey geçmedi. Senin çözümün bu mu? Hırsız bana bundan daha büyük zararı verir miydi?”

Malı geri gelmesi hemen de olur, sonra da olur. Kim sadakasını verir ve şartlar ileri sürerse mahrumiyete müstahak olur. Eğer Mervlinin düşündüğü gibi olsaydı ondaki sıkıntı giderdi. İnsanlar ticareti bırakırdı. Fakir insan kalmazdı. İbadet anlamını yitirirdi.

Arapça Metin

نَبَذُوا بِالْأَهْلِ خُرَاسَانَ لِإِكْثَارِ النَّاسِ فِي أَهْلِ خُرَاسَانَ. وَنَخَصُّ بِذَلِكَ أَهْلَ مَرَوْ بِقَدْرِ مَا خُصُّوا بِهِ.
قَالَ أَصْحَابُنَا: يَقُولُ الْمَرْوِيُّ لِلزَّرَائِرِ إِذَا أَتَاهُ وَلِلْحَلِيسِ إِذَا طَالَ جُلُوسُهُ: تَعَدَّيْتُ الْيَوْمَ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ
قَالَ: لَوْلَا أَنَّكَ تَعَدَّيْتُ لَعَدَّيْتُكَ بَعْدَاءَ طَيِّبٍ. وَإِنْ قَالَ: لَا، قَالَ: لَوْ كُنْتُ تَعَدَّيْتُ لَسَقَيْتُكَ خُمْسَةَ أَفْدَاحٍ. فَلَا
يَصِيرُ فِي يَدِهِ عَلَى الْوَجْهِينِ قَلِيلٌ وَلَا كَثِيرٌ.

وَكُنْتُ فِي مَنْزِلِ ابْنِ أَبِي كَرِيمَةَ وَأَصْلُهُ مِنْ مَرَوْ. فَرَأَيْتُ أَتَوْضًا مِنْ كُورِ خَرْفٍ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ
تَتَوَضَّأُ بِالْعَدْبِ وَالْبِيرِ لَكَ مُعْرَضَةٌ! قُلْتُ: لَيْسَ بَعْدَبٍ إِنَّمَا هُوَ مِنْ مَاءِ الْبِيرِ. قَالَ: فَتَفْسِدُ عَلَيْنَا كُورَنَا
بِالْمُلُوحَةِ! فَلَمْ أَدْرِ كَيْفَ أَتَخَلَّصُ مِنْهُ

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ نَهْيَوِي قَالَ: تَعَدَّيْتُ يَوْمًا عِنْدَ الْكِنْدِيِّ. فَحَلَّ عَلَيْهِ رَجُلٌ كَانَ لَهُ جَارًا وَكَانَ لِي
صَدِيقًا. فَلَمْ يَعْزُضْ عَلَيْهِ الطَّعَامَ وَنَحْنُ نَأْكُلُ وَكَانَ أَبْخَلُ مَنْ خَلَقَ اللَّهُ. قَالَ: فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ فَقُلْتُ: سُبْحَانَ اللَّهِ
لَوْ دَنَوْتُ فَاصْبَيْتَ مَعْنَا مِمَّا نَأْكُلُ! قَالَ: قَدْ وَاللَّهِ فَعَلْتُ. فَقَالَ الْكِنْدِيُّ: مَا بَعْدَ اللَّهِ شَيْءٌ! قَالَ عَمْرُو: فَكَتَفَهُ
وَاللَّهِ كُنْفًا لَا يَسْتَطِيعُ مَعَهُ قَبْضًا وَلَا بَسْطًا وَتَرَكَهُ. وَلَوْ مَدَّ يَدَهُ لَكَانَ كَافِرًا أَوْ لَكَانَ قَدْ جَعَلَ مَعَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ
شَيْئًا!

وَلَيْسَ هَذَا الْحَدِيثُ لِأَهْلِ مَرَوْ وَلَكِنَّهُ مِنْ شَكْلِ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ .

وَقَالَ ثُمَامَةُ: لَمْ أَرَ الدِّيَكِ فِي بَلَدَةٍ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ لَا يَفِظُ يَأْخُذُ الْحَبَّةَ بِمَنْقَارِهِ ثُمَّ يَلْفِظُهَا فُدَامَ الدَّجَاجَةِ إِلَّا
دِيكَةً مَرَوْ فَإِنِّي رَأَيْتُ دِيكَةً مَرَوْ تَسْلُبُ الدَّجَاجَ مَا فِي مَنَاقِيرِهَا مِنَ الْحَبِّ! قَالَ: فَعَلِمْتُ أَنَّ بَخْلَهُمْ شَيْءٌ فِي
طَبْعِ الْبِلَادِ وَفِي جَوَاهِرِ الْمَاءِ. فَمِنْ ثَمَّ عَمَّ جَمِيعَ حَيَوَانِهِمْ .

فَحَدَّثْتُ بِهَذَا الْحَدِيثِ أَحْمَدَ بْنَ رَشِيدٍ فَقَالَ: كُنْتُ عِنْدَ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ مَرَوْ وَصَبِيٌّ لَهُ صَغِيرٌ يَلْعَبُ بَيْنَ
يَدَيْهِ. فَقُلْتُ لَهُ إِمَّا عَابِئًا وَإِمَّا مُمْتَحِنًا: أَطْعَمَنِي مِنْ خُبْرِكُمْ قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ مَرٌّ! قُلْتُ: فَاسْقِنِي مِنْ مَائِكُمْ
قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ مَالِحٌ! قُلْتُ: هَاتِ مِنْ كَذَا وَكَذَا قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ كَذَا وَكَذَا! إِلَى أَنْ عَدَدْتُ أَصْنَافًا كَثِيرَةً.
كُلُّ ذَلِكَ بِمَنْعِيهِ وَيُبْعِضُهُ إِلَيَّ! فَضَجَّ أَبُوهُ وَقَالَ: مَا دُنُبُنَا. هَذَا مِنْ عِلْمِهِ مَا تَسْمَعُ؟ بَعْضِي أَنَّ الْبُخْلَ طَبْعٌ
فِيهِمْ وَفِي أَعْرَاقِهِمْ وَطَبِئَتِهِمْ.

وَرَعَمَ أَصْحَابُنَا أَنَّ خُرَاسَانِيَّةً تَرَافَقُوا فِي مَنْزِلِ وَصَبَرُوا عَنِ الْإِرْتِقَاقِ بِالْمِصْبَاحِ مَا أَمَكَّنَ الصَّبْرَ
ثُمَّ إِنَّهُمْ تَنَاهَدُوا وَتَخَارَجُوا. وَأَبَى وَاحِدٌ مِنْهُمْ أَنْ يُعِينَهُمْ وَأَنْ يَدْخُلَ فِي الْعُرْمِ مَعَهُمْ. فَكَانُوا إِذَا جَاءَ الْمِصْبَاحُ
سَدُّوا عَيْنَهُ بِمَنْدِيلٍ! وَلَا يَزَالُ وَلَا يَزَالُونَ كَذَلِكَ إِلَى أَنْ يَنَامُوا وَيُطْفِئُوا الْمِصْبَاحَ. فَإِذَا أَطْفَأُوهُ أَطْفَأُوا عَيْنَيْهِ!
وَرَأَيْتُ أَنَا حَمَارَةَ مِنْهُمْ زُهَاءَ خَمْسِينَ رَجُلًا يَتَعَدَّوْنَ عَلَى مَبَاقِلِ بَخْضَرَةٍ قَرِيَةَ الْأَعْرَابِ فِي طَرِيقِ
الْكُوفَةِ وَهُمْ حُجَّاجٌ. فَلَمْ أَرَ مِنْ جَمِيعِ الْخَمْسِينَ رَجُلِينَ يَأْكُلَانِ مَعًا وَهُمْ فِي ذَلِكَ مُتَقَارِبُونَ يُحَدِّثُ بَعْضُهُمْ
بَعْضًا. وَهَذَا الَّذِي رَأَيْتُهُ مِنْهُمْ مِنْ غَرِيبٍ مَا يَتَّفِقُونَ لِلنَّاسِ.

حَدَّثَنِي مُؤَيِّسُ بْنُ عِمْرَانَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ لِصَاحِبِهِ-وَكَانَا إِمَّا مُتْرَامِلَيْنِ وَإِمَّا مُتْرَافِقَيْنِ- لِمَ لَا
تَنْتَاطِعُ؟ فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَفِي الْإِجْتِمَاعِ الْبَرَكَةُ. وَمَا زَالُوا يَقُولُونَ: طَعَامُ الْإِثْنَيْنِ يَكْفِي ثَلَاثَةً

وَطَعَامُ الثَّلَاثَةِ يُغْفِي الأَرْبَعَةَ . فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ : لَوْلَا أَعْلَمُ أَنَّكَ أَكَلْتَ مِنِّي لِأَدْخَلْتُ لَكَ هَذَا الكَلَامَ فِي بَابِ النَّصِيحَةِ . فَلَمَّا كَانَ العُدُّ وَأَعَادَ عَلَيْهِ القَوْلَ قَالَ لَهُ : يَا عَبْدَ اللَّهِ مَعَكَ رَعِيفٌ وَمَعِيَ رَعِيفٌ . وَلَوْلَا أَنَّكَ تُرِيدُ الشَّرَّ مَا كَانَ جِرْصُكَ عَلَى مُوَآكَلَتِي ! تُرِيدُ الحَدِيثَ وَالمُؤَانَسَةَ إِجْعَلَ الطَّبِيقَ وَاجِدًا وَيَكُونُ رَعِيفٌ كُلُّ مِنَّا قُدَامَ صَاحِبِهِ . وَمَا أَشْكُ أَنَّكَ إِذَا أَكَلْتَ رَعِيفَكَ وَنِصْفَ رَعِيفِي سَتَجِدُهُ مُبَارِكًا ! إِنَّمَا كَانَ يَنْبَغِي أَنْ أَكُونَ أَجْدَهُ أَنَا ، لَا أَنْتَ .

وَقَالَ خَاقَانُ بْنُ صُبَيْحٍ : دَخَلْتُ عَلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ خُرَاسَانَ لَيْلًا وَإِذَا هُوَ قَدْ أَتَانَا بِمِسْرَجَةٍ فِيهَا قَتِيلَةٌ فِي غَايَةِ الدَّقَّةِ وَإِذَا هُوَ قَدْ أَلْقَى فِي دُهْنِ المِسْرَجَةِ شَيْئًا مِنْ مِلْحٍ وَقَدْ عَلِقَ عَلَى عَمُودِ المِنَارَةِ عِودًا بِخَيْطٍ وَقَدْ حَزَّ فِيهِ حَتَّى صَارَ فِيهِ مَكَانٌ لِلرَّبَابِطِ . فَكَانَ المِصْبَاحُ إِذَا كَادَ يَنْطَفِئُ اشْتَصَّ رَأْسَ القَتِيلَةِ بِذَلِكَ . قَالَ : فَقُلْتُ لَهُ : مَا بَالُ العُودِ مُرْبُوطًا قَالَ : هَذَا عِودٌ قَدْ تَشْرَبَ الدُهْنَ . فَإِنْ صَاحَ وَلَمْ يُحْفَظْ احْتَجْنَا إِلَى وَاجِدٍ عَطِشَانٍ . فَإِذَا كَانَ هَذَا دَابْنًا وَدَابُّهُ صَاحَ مِنْ دُهْنِنَا فِي الشَّهْرِ بِقَدْرِ كِفَايَةِ لَيْلَةٍ . قَالَ : فَبَيْنَمَا أَنَا أَتَعَجَّبُ فِي نَفْسِي وَأَسْأَلُ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ العَاقِبَةَ وَالسُّرْرَ إِذْ دَخَلَ شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ مَرُوءٍ ، فَظَنَّ إِلَى العُودِ فَقَالَ : يَا أَبَا فُلَانٍ فَرَرْتُ مِنْ شَيْءٍ وَوَقَعْتُ فِي شَيْءٍ . أَمَا تَعْلَمُ أَنَّ الرِّيحَ وَالسَّمْسَ تَأْخُذَانِ مِنْ سَانِرِ الأَشْيَاءِ أَوْ لَيْسَ قَدْ كَانَ البَارِحَةَ عِنْدَ إِطْفَاءِ السَّرَاجِ أَرَوَى وَهُوَ عِنْدَ إِسْرَاجِكَ اللَّيْلَةَ أَعَطِشَ ؟ قَدْ كُنْتُ أَنَا جَاهِلًا مِثْلَكَ ! أُرْبِطُ عَافَاكَ اللَّهُ . بَدَلَ العُودِ إِزْرَةً أَوْ مِسلَةً صَغِيرَةً . وَعَلَى أَنَّ العُودَ وَالجَلَالَ وَالقِصْبَةَ رَبَّمَا تَعَلَّقْتُ بِهَا الشَّعْرَةَ مِنْ قُطْنِ القَتِيلَةِ إِذَا سَوَيْتَاهَا بِهَا فَيَشْخَصُ لَهَا . وَرَبَّمَا كَانَ ذَلِكَ سَبَبًا لِإِطْفَاءِ السَّرَاجِ . وَالحَدِيدُ أَمْلَسُ . وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ غَيْرُ نَسَافٍ . قَالَ خَاقَانُ : فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ عَرَفْتُ فَضْلَ أَهْلِ خُرَاسَانَ عَلَى سَانِرِ النَّاسِ ، وَفَضْلَ أَهْلِ مَرُوءٍ عَلَى سَانِرِ أَهْلِ خُرَاسَانَ !

قَالَ مُتَّى بْنُ بَشِيرٍ : دَخَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ المَرُوزِيُّ عَلَى شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ خُرَاسَانَ وَإِذَا هُوَ قَدْ اسْتَصْبَحَ فِي مِسْرَجَةٍ خَرَفَ مِنْ هَذِهِ الخَرْفِيَّةِ الخَضِرِ . فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ : لَا يَجِيءُ وَاللَّهِ مِنْكُمْ صَالِحٌ أَبَدًا ! عَاتَبْتُكَ فِي مَسَارِجِ الحِجَارَةِ فَأَعْتَبْتَنِي بِالخَرْفِ . أَوْ مَا عَلِمْتَ أَنَّ الخَرْفَ وَالحِجَارَةَ يَحْسُونَ الدُهْنَ حَسْوًا قَالَ : جُعِلْتُ فِدَاكَ ! دَفَعْتُهَا إِلَى حَرِيفٍ لِي دَهْنًا ، فَأَلْقَاهَا فِي المِصْفَاةِ شَهْرًا حَتَّى رَوَيْتَ مِنَ الدُهْنِ رِيًّا لَا حَتَّاجَ مَعَهُ أَبَدًا إِلَى شَيْءٍ . قَالَ : لَيْسَ هَذَا أَرِيدُ ، هَذَا دَوَاؤُهُ بِسِيرٍ ، وَقَدْ وَقَعْتَ عَلَيْهِ . وَلَكِنْ مَا عَلِمْتَ أَنَّ مَوْضِعَ النَّارِ مِنَ المِسْرَجَةِ فِي طَرَفِ القَتِيلَةِ لَا يَنْفُكُ مِنْ إِحْرَاقِ النَّارِ وَتَحْفِيفِهِ وَنَشْفِ مَا فِيهِ وَمَتَى ابْتَلَّ بِالدُهْنِ وَنَسَفَاهُ عَادَتْ النَّارُ عَلَيْهِ فَأَكَاثُهُ . هَذَا دَابُّهُمَا . فَلَوْ قِيسَتْ مَا يَتَشْرَبُ ذَلِكَ المَكَانُ مِنَ الدُهْنِ بِمَا يَسْتَمِدُّهُ طَرَفُ القَتِيلَةِ مِنْهُ لَعَلِمْتَ أَنَّ ذَلِكَ أَكْثَرُ . وَبَعْدَ هَذَا فَإِنَّ ذَلِكَ المَوْضِعَ مِنَ القَتِيلَةِ وَالمِسْرَجَةِ لَا يَزَالُ سَانِلًا جَارِيًا . وَيُقَالُ : إِنَّكَ مَتَى وَضَعْتَ مِسْرَجَةً فِيهَا مِصْبَاحٌ وَأُخْرَى لَا مِصْبَاحَ فِيهَا لَمْ تَلْبَثْ إِلَّا لَيْلَةً أَوْ لَيْلَتَيْنِ حَتَّى تَرَى السُّفْلَى مَلَانَةً دُهْنًا . وَاعْتَبِرْ أَيْضًا ذَلِكَ بِالمِلْحِ الَّذِي يَوْضَعُ تَحْتَ المِسْرَجَةِ وَالنَّخَالَةِ الَّتِي تَوْضَعُ هُنَاكَ لِتَسْوِيَتِهَا وَتَصَوُّبِهَا كَيْفَ تَجِدُهُمَا يَتَعَصِرَانِ دُهْنًا . وَهَذَا كُلُّهُ خُسْرَانٌ وَعَنْبٌ ، لَا يَتَهَاوَنُ بِهِ إِلَّا أَصْحَابُ الأَسَادِ . عَلَى أَنَّ المُفْسِدِينَ أَيْضًا يُطْعَمُونَ النَّاسَ وَيَسْقُونَ النَّاسَ وَهُمْ عَلَى حَالٍ يَسْتَخْلِفُونَ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ دُونًَا . وَأَنْتَ إِذَا تَطْعَمْتَ النَّارَ وَسَقَيْتَ النَّارَ . وَمَنْ أَطْعَمَ النَّارَ جَعَلَهُ اللَّهُ يَوْمَ القِيَامَةِ طَعَامًا لِلنَّارِ ! قَالَ الشَّيْخُ : كَيْفَ فَصَنَعَ جُعِلْتُ فِدَاكَ ! قَالَ : تَتَخَذُ قَتِيلًا . فَإِنَّ الرُّجَاجَ أَحْفَظُ مِنْ غَيْرِهِ . وَالرُّجَاجُ لَا يَعْرِفُ الرِّشْحَ وَلَا النِّشْفَ وَلَا يَقْبَلُ الأَوْسَاجَ الَّتِي لَا تَرُوزُ إِلَّا بِالدَّلْكَ الشَّدِيدِ أَوْ بِإِحْرَاقِ النَّارِ . وَأَيْهَمَا كَانَ فَإِنَّهُ يُعِيدُ المِسْرَجَةَ إِلَى العَطَشِ الأَوَّلِ . وَالرُّجَاجُ أَتَى عَلَى المَاءِ وَالثَّرَابِ مِنَ الذَّهَبِ الإِبْرِيزِ . وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ مَصْنُوعٌ وَالذَّهَبُ مَخْلُوقٌ . فَإِنَّ فَضْلَةَ الذَّهَبِ بِالصَّلَابَةِ فَضْلَةَ الرُّجَاجِ بِالصَّفَاءِ . وَالرُّجَاجُ مَجْلِبٌ وَالذَّهَبُ سَنَارٌ . وَلِأَنَّ القَتِيلَةَ إِنَّمَا تَكُونُ فِي وَسْطِهِ فَلَا تُحْمَى جَوَائِهُ بِوَهْجِ المِصْبَاحِ كَمَا تُحْمَى بِمَوْضِعِ النَّارِ مِنَ المِسْرَجَةِ . وَإِذَا وَقَعَ شِعَاعُ النَّارِ عَلَى جَوْهَرِ الرُّجَاجِ صَارَ المِصْبَاحُ وَالقَتِيلُ مِصْبَاحًا وَاجِدًا وَرَدَّ الصِّيَاءَ كُلَّ وَاجِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ .

وَأَعْتَبِرْ ذَلِكَ بِالشَّمَاعِ الَّذِي يَسْفُطُ عَلَى وَجْهِ الْمِرْآةِ أَوْ عَلَى وَجْهِ الْمَاءِ أَوْ عَلَى الزُّجَاجَةِ ثُمَّ انظُرْ كَيْفَ يَتَضَاعَفُ نُورُهُ. وَإِنْ كَانَ سُفُوطُهُ عَلَى عَيْنِ إِنْسَانٍ أَعْسَاهُ وَرُبَّمَا أَعْمَاهُ. وَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: "اللَّهُ نُورٌ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ضَمِنْتُ نُورَ هِكْمِ شُكْرِهِ فِيهَا مَصْبَأً حَالِ الْمَصْبَأِ حَفِيزُ جَاجَةِ الرَّجَاةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ رُبُّو قَدْ مَنَشَجَرَ مُمَا رَكَزَ يَبُوتُونَهُ لِأَشْرَافِيَّتِهِ وَلَا عَزَّ بِيَّتِكَادِرُ يَبُوتُونَهُ يَضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارُ نُورٍ عَلَيْنُورٍ يَهْدِي بِاللَّهُ نُورٍ هَمْنِي شَاءَ". وَالزُّجَاجَةُ فِي الزُّجَاجَةِ نُورٌ عَلَى نُورٍ وَضَوْءٌ عَلَى ضَوْءٍ مُضَاعَفٍ. هَذَا مَعَ فَضْلِ حُسْنِ الْقَدِيدِ عَلَى حُسْنِ مَسَارِحِ الْحِجَارَةِ وَالْخَرْفِ.

وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ هَذَا كَانَ مِنْ أَطْيَبِ الْخَلْقِ وَأَمْلَجِهِمْ بَخْلًا وَأَشَدَّهُمْ رِيَاءً. أَدْجَلَ عَلَى ذِي الِئِمِّيْنِ طَاهِرِ بْنِ الْحُسَيْنِ وَقَدْ كَانَ يَعْرِفُهُ بِخُرَّاسَانَ بِسَبَبِ الْكَلَامِ. فَقَالَ لَهُ: مَنْذُ كَمْ أَنْتَ مُؤَمِّبٌ بِالْعِرَاقِ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ: أَنَا بِالْعِرَاقِ مَنْذُ عَشْرِينَ سَنَةً. وَأَنَا أَصُوْمُ الدَّهْرَ مَنْذُ أَرْبَعِينَ سَنَةً. قَالَ: فَضَحِكَ طَاهِرٌ وَقَالَ: سَأَلْنَاكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَأَجَبْتَنَا عَنْ مَسْأَلَتَيْنِ! وَمِنْ أَعَجِيبِ أَهْلِ مَرْوٍ مَا سَمِعْنَا مِنْ شَيْخَتَيْنَا عَلَى وَجْهِ الدَّهْرِ. وَذَلِكَ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ مَرْوٍ كَانَ لَا يَزَالُ يَحُجُّ وَيَتَجَرَّرُ وَيَنْزِلُ عَلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ فَيَكْرِهُهُ وَيَكْفِيهِ مَوْنَهُ. ثُمَّ كَانَ كَثِيرًا مَا يَقُولُ لِذَلِكَ الْعِرَاقِيِّ: لَيْتَ أَنِّي قَدْ رَأَيْتُكَ بِمَرْوٍ حَتَّى أَكْفِيكَ لِقَدِيمِ إِحْسَانِكَ وَمَا تَجَدَّدَ لِي مِنَ الْبِرِّ فِي كُلِّ قَدَمَةٍ قَامًا هَاهُنَا فَقَدْ أَغْنَاكَ اللَّهُ عَنِّي.

قَالَ: فَعَرَضْتُ لِذَلِكَ الْعِرَاقِيِّ بَعْدَ دَهْرٍ طَوِيلٍ حَاجَةً فِي تِلْكَ النَّاحِيَةِ. فَكَانَ مِمَّا هَوَّنَ عَلَيْهِ مُكَابَدَةَ السَّفَرِ وَوَحْشَةَ الْإِغْتِرَابِ مَكَانَ الْمَرْزُوزِيِّ هُنَالِكَ. فَلَمَّا قَدِمَ مَضَى نَحْوَهُ فِي ثِيَابِ سَفَرِهِ وَفِي عِمَامَتِهِ وَقَلْنَسُوْتِهِ وَكِسَانِهِ لِيَحِطُّ رِجْلَهُ عِنْدَهُ كَمَا يَصْنَعُ الرَّجُلُ بِثِقَتِهِ وَمَوْضِعِ أُنْسِهِ. فَلَمَّا وَجَدَهُ قَاعِدًا فِي أَصْحَابِهِ أَكْبَبَ عَلَيْهِ وَعَاقَبَهُ. فَلَمَّ يَرَهُ أَتَيْتُهُ وَلَا سَأَلَ بِهِ سُؤَالَ مَنْ رَأَاهُ قَطُّ. قَالَ الْعِرَاقِيُّ فِي نَفْسِهِ: لَعَلَّ إِنْكَارَهُ إِبَائِي لِمَكَانِ الْفِنَاعِ فَرَمَى بِفِنَاعِهِ وَابْتَدَأَ مُسَاءَلَتَهُ. فَكَانَ لَهُ أَنْكَرٌ. فَقَالَ: لَعَلَّهُ أَنْ يُكُونَ إِنَّمَا أَتَيْتُ مِنْ قِبَلِ الْعِمَامَةِ فَتَزَعَّهَا. ثُمَّ انْتَسَبَ وَجَدَّدَ مُسَاءَلَتَهُ فَوَجَدَهُ أَشَدَّ مَا كَانَ إِنْكَارًا. قَالَ: فَلَعَلَّهُ إِنَّمَا أَتَيْتُ مِنْ قِبَلِ الْقَلْنَسُوَةِ. وَعَلِمَ الْمَرْزُوزِيُّ أَنَّهُ لَمْ يَبْقَ شَيْءٌ يَتَعَلَّقُ بِهِ الْمُتَعَاوِلُ وَالْمُتَجَاهِلُ. فَقَالَ: لَوْ خَرَجْتَ مِنْ جِلْدِكَ لَمْ أَعْرِفَكَ! تَرَجَّمَهُ هَذَا الْكَلَامَ بِالْفَارَسِيَّةِ "اگر از پوست پارون بیایی نشناستم"

وَرَعَمُوا أَنَّهُمْ رُبَّمَا تَرَأَفُوا وَتَرَأَمُوا فَتَنَاهَدُوا وَتَلَارَفُوا فِي شِرَاءِ اللَّحْمِ. فَإِذَا اشْتَرَوْا اللَّحْمَ قَسَمُوهُ قَبْلَ الطَّبِيخِ وَأَخَذَ كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ تَصْيِيْبَهُ فَسَكَّهُ بِخُوصَةٍ أَوْ بِخَيْطٍ ثُمَّ أَرْسَلَهُ فِي خَلِّ الْقِدْرِ وَالتَّوَابِلِ. فَإِذَا طَبَخُوهُ تَنَازَلُ كُلُّ إِنْسَانٍ خَيْطَهُ وَقَدْ عَلَّمَهُ بِعِلَامَةٍ ثُمَّ اقْتَسَمُوا الْمَرْقَ. ثُمَّ لَا يَزَالُ أَحَدُهُمْ يَسِيلُ مِنَ الْخَيْطِ الْقِطْعَةَ بَعْدَ الْقِطْعَةِ حَتَّى يَبْقَى الْحَبْلُ لَا شَيْءَ فِيهِ. ثُمَّ يَجْمَعُونَ خُبُوطَهُمْ. فَإِنْ أَعَادُوا الْمِلَازِقَةَ أَعَادُوا تِلْكَ الْخُبُوطَ لِأَنَّهَا قَدْ تَشَرَّبَتْ النَّسَمَ فَقَدْ رَوَيْتُ. وَلَيْسَ تَنَاهَدُهُمْ مِنْ طَرِيقِ الرَّغْبَةِ فِي الْمُسَارَكَةِ وَلَكِنْ لِأَنَّ بِضَاعَةَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ لَا تَبْلُغُ مِقْدَارَ الَّذِي يُحْتَمَلُ أَنْ يُطْبَخَ وَحْدَهُ وَ لِأَنَّ الْمُوْنَةَ تَحْفُفُ أَيْضًا وَالْحَطْبُ وَالْخَلُّ وَالتَّوْمُ وَالتَّوَابِلُ. وَ لِأَنَّ الْقِدْرَ الْوَاحِدَةَ أَمَكْنَ مِنْ أَنْ يَقْدِرَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ عَلَى قِدْرِ. وَإِنَّمَا يَخْتَارُونَ السُّكْبَاجَ لِأَنَّهَا تَبْقَى عَلَى الْإَيَّامِ وَابْعَدُ مِنَ الْفَسَادِ.

حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ الْبَرْهَمِيُّ بْنُ سَيَّارِ النَّظَّامِ قَالَ: قُلْتُ مَرَّةً لِحَارِ كَانَ لِي مِنْ أَهْلِ خُرَّاسَانَ: أَعَزَّنِي مِفْلَاحُكُمْ فَإِنِّي أَحْتَاجُ إِلَيْهِ. قَالَ: قَدْ كَانَ لَنَا مَقْلَى وَلَكِنَّهُ سُرِقَ. فَاسْتَعَرْتُ مِنْ جَارِ لِي آخَرَ فَلَمَّ يَأْتِبُتِ الْخُرَّاسَانِيُّ أَنْ سَمِعَ نَشِيْشَ اللَّحْمِ فِي الْمَقْلَى وَشَمَّ الطَّبَاهِجَ. فَقَالَ لِي، كَأَلْمُعْضَبِ: مَا فِي الْأَرْضِ أَعْجَبَ مِنْكَ: لَوْ كُنْتُتُ خَبَّرْتَنِي أَنَّكَ تُرِيدُهُ لِلْحِمِّ أَوْ لِشَحْمِ لَوْجَدْتَنِي أَسْرَعُ إِلَيْكَ بِهِ، إِنَّمَا حَسْبِيَّتُكَ تُرِيدُهُ لِلْبِقَالِي. وَحَدِيدُ الْمَقْلَى يَحْتَرِقُ إِذَا كَانَ الَّذِي يُقْلَى فِيهِ لَيْسَ بِدَسِيمٍ. وَكَيْفَ لَا أُعِيرُكَ إِذَا أَرَدْتُ الطَّبَاهِجَ، وَالْمَقْلَى بَعْدَ الرَّدِّ مِنْ

الطُّبَاهِجِ أَحْسَنُ خَالًا مِنْهُ وَهُوَ فِي الْبَيْتِ.

وَقَالَ أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَيَّارِ النَّطَّامِ: دَعَانَا جَارٌ لَنَا فَأَطْعَمَنَا تَمْرًا وَسَمَنَ سِلَاءً وَنَحْنُ عَلَى خَوَانٍ لَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا مَا ذَكَرْتُ، وَالْخُرَّاسَانِيُّ مَعَنَا يَأْكُلُ. فَرَأَيْتُهُ يَطْرُقُ السَّمْنَ عَلَى الْخَوَانِ حَتَّى أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ. فَقُلْتُ لِرَجُلٍ إِلَى جَنِّبِي: مَا لِأَبِي فَلَانَ يُضِيعُ سَمْنَ الْقَوْمِ، وَيَسِيءُ الْمَوَاكِلَةَ، وَيَعْرِفُ فَوْقَ الْحَقِّ؟ قَالَ: وَمَا عَرَفْتُ عِلَّتَهُ؟ قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ! قَالَ: الْخَوَانُ خَوَانُهُ، فَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَدْسَمَهُ، لِيَكُونَ كَالدَّبَّغِ لَهُ. وَلَقَدْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ - وَهِيَ أُمُّ أَوْلَادِهِ- لِأَنَّهُ رَأَاهَا غَسَلَتْ خَوَانًا لَهُ بِمَاءٍ حَارًّا. فَقَالَ لَهَا: هَلَا مَسَحْتِهِ! وَقَالَ أَبُو نُوَّاسٍ: كَانَ مَعَنَا فِي السَّفِينَةِ -وَنَحْنُ نُرِيدُ بَغْدَادَ- رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ خُرَّاسَانَ. وَكَانَ مِنْ عَقْلَانِيهِمْ وَفَقْهَانِهِمْ. فَكَانَ يَأْكُلُ وَحْدَهُ. فَقُلْتُ لَهُ: لِمَ تَأْكُلُ وَحْدَكَ؟ قَالَ: لَيْسَ عَلَيَّ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ مَسْأَلَةٌ. إِنَّمَا الْمَسْأَلَةُ عَلَى مَنْ أَكَلَ مَعَ الْجَمَاعَةِ، لِأَنَّ ذَلِكَ هُوَ التَّكْلُفُ. وَأَكْلِي وَحْدِي هُوَ الْأَصْلُ. وَأَكْلِي مَعَ غَيْرِي زِيَادَةٌ فِي الْأَصْلِ.

وَحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ السُّدِّيِّ قَالَ: كَانَ عَلَى رَبِضِ الشَّاذِرَوَانَ شَيْخٌ لَنَا، مِنْ أَهْلِ خُرَّاسَانَ. وَكَانَ مُصَحَّحًا بَعِيدًا مِنَ الْفُسَادِ وَمِنَ الرَّشَا وَمِنَ الْحُكْمِ بِالْهَوَى. وَكَانَ خَفِيًّا جِدًّا. وَكَذَلِكَ كَانَ فِي إِمْسَاكِهِ وَفِي بُخْلِهِ وَتَدْنِيغِهِ فِي نَفَقَاتِهِ وَكَانَ لَا يَأْكُلُ إِلَّا مَا لَا يَدُّ مِنْهُ وَلَا يَشْرَبُ إِلَّا مَا لَا يَدُّ لَهُ مِنْهُ. غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا كَانَ فِي غَدَاةٍ كُلِّ جُمُعَةٍ حَمَلٌ مَعَهُ مِنْدِيلًا فِيهِ جِرْدَقَتَانِ وَقَطْعُ لَحْمٍ سِكْبَاجٍ مَبْرَدٍ، وَقَطْعُ جُبْنٍ، وَزَيْتُونَاتٍ، وَصِرَّةٌ فِيهَا مِلْحٌ، وَأُخْرَى فِيهَا أَشْنَانٌ، وَأَرْبَعٌ بِيضَاتٍ لَيْسَ مِنْهَا بَدٌّ. وَمَعَهُ خِلَالٌ. وَمَضَى وَحْدَهُ حَتَّى يَدْخُلَ بَعْضُ بَسَاتِينِ الْكَرْخِ. وَيَنْظُرُ مَوْضِعًا تَحْتَ شَجَرَةٍ وَسَطَ خُضْرَةٍ وَعَلَى مَاءٍ جَارٍ. فَإِذَا وَجَدَ ذَلِكَ جَلَسَ وَبَسَطَ بَيْنَ يَدَيْهِ الْمِنْدِيلَ وَأَكَلَ مِنْ هَذَا مَرَّةً وَمِنْ هَذَا مَرَّةً. فَإِنْ وَجَدَ قَيْمَ ذَلِكَ الْبُسْتَانَ رَمَى إِلَيْهِ بِدِرْهَمٍ، ثُمَّ قَالَ: ائْتِرْ لِي بِهِذَا، أَوْ أُعْطِنِي بِهِذَا، رُطْبًا -إِنْ كَانَ فِي زَمَانِ الرُّطْبِ- أَوْ عَنَبًا- إِنْ كَانَ فِي زَمَانِ الْعَنْبِ- وَيَقُولُ لَهُ: إِيَّاكَ إِيَّاكَ أَنْ تُحَابِبِنِي وَلَكِنْ تَجَوَّدَ لِي، فَإِنَّكَ إِنْ فَعَلْتَ لَمْ أَكُلْهُ وَلَمْ أَعُدْ إِلَيْكَ. وَاحْذِرِ الْعَبْنَ فَإِنَّ الْمَغْبُورَ لَا مَحْمُودٌ وَلَا مَأْجُورٌ. فَإِنْ أَتَاهُ بِهِ أَكَلَ كُلَّ شَيْءٍ مَعَهُ، وَكُلَّ شَيْءٍ آتَى بِهِ. ثُمَّ تَخَلَّلَ وَغَسَلَ يَدَيْهِ. ثُمَّ تَمَشَى مِقْدَارَ مِائَةِ خُطْوَةٍ. ثُمَّ يَضَعُ جَنْبَهُ، فَيَنَامُ إِلَى وَقْتِ الْجُمُعَةِ. ثُمَّ يَنْتَبِهُ فَيَغْتَسِلُ، وَيَمْضِي إِلَى الْمَسْجِدِ. هَذَا كَانَ دَأْبَهُ كُلِّ جُمُعَةٍ.

قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَبَيْنَا هُوَ يَوْمًا مِنْ أَيَّامِهِ يَأْكُلُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ إِذْ مَرَّ بِهِ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ. ثُمَّ قَالَ: هَلُمَّ عَافَاكَ اللَّهُ! فَلَمَّا نَظَرَ إِلَى الرَّجُلِ قَدْ ائْتَنَى رَاجِعًا، يُرِيدُ أَنْ يَطْفِرَ الْجَدُولَ أَوْ يَعْبُرَ النَّهْرَ قَالَ لَهُ: مَكَانَكَ، فَإِنَّ الْعَجَلَةَ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ. فَوَقَفَ الرَّجُلُ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ الْخُرَّاسَانِيُّ وَقَالَ: تُرِيدُ مَاذَا؟ قَالَ: أُرِيدُ أَنْ أَتَعَدَّى. قَالَ: وَلِمَ ذَلِكَ؟ وَكَيْفَ طَمِعْتَ فِي هَذَا؟ وَمَنْ أَبَاحَ لَكَ مَالِي؟ قَالَ الرَّجُلُ: أَوْ لَيْسَ قَدْ دَعَوْتَنِي؟ قَالَ: وَبِئْسَ لَوْ ظَنَنْتُ أَنَّكَ هَكَذَا أَحْمَقُ مَا رَدَدْتُ عَلَيْكَ السَّلَامَ. الْإِيْبِينَ فِيمَا نَحْنُ فِيهِ أَنْ تَكُونَ، إِذَا كُنْتُ أَنَا الْجَالِسُ وَأَنْتَ الْمَسَارُ، أَنْ تَبْدَأَ أَنْتَ فَتَسَلَّمَ. فَأَقُولُ أَنَا حِينَئِذٍ مَحْبِبًا لَكَ: وَعَلَيْكُمْ السَّلَامُ. فَإِنْ كُنْتُ لَا أَكِلًا شَيْئًا سَكَتُ أَنَا وَسَكَتَ أَنْتَ، وَمَضَيْتَ أَنْتَ وَقَعَدْتُ أَنَا عَلَى حَالِي، وَإِنْ كُنْتُ أَكُلُ فَهَا هُنَا آيْبِينَ آخَرَ، وَهُوَ أَنْ أَبْدَأَ أَنَا فَأَقُولُ: هَلُمَّ، وَتُحِبِّبَ أَنْتَ فَتَقُولُ: هَبْنِي. فَيَكُونُ كَلَامٌ بِكَلَامٍ. فَأَمَّا كَلَامٌ بِفَعَالٍ وَقَوْلٌ بِأَكْلٍ فَهَذَا لَيْسَ مِنَ الْإِنْصَافِ، وَهَذَا يُخْرِجُ عَلَيْنَا فَضْلًا كَبِيرًا، قَالَ: فَوَرَدَ عَلَى الرَّجُلِ شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ فِي حِسَابِهِ. فَشَهَرَ بِذَلِكَ فِي تِلْكَ النَّاحِيَةِ، وَقِيلَ لَهُ: قَدْ أُعْفِينَا مِنَ السَّلَامِ وَمِنْ تَكْلُفِ الرَّدِّ. قَالَ: مَا بِي إِلَى ذَلِكَ حَاجَةٍ. إِنَّمَا هُوَ أَنْ أُعْفِيَ أَنَا نَفْسِي مِنْ "هَلُمَّ"، وَقَدْ اسْتَقَامَ الْأَمْرُ.

وَمِثْلُ هَذَا الْحَدِيثِ مَا حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ يَسِيرٍ عَنْ وَالٍ كَانَ بِفَارِسٍ، إِذَا أَنْ يَكُونَ خَالِدًا أَخُو مَهْرُوبِيهِ أَوْ غَيْرِهِ. قَالَ:

بَيْنَا هُوَ يَوْمًا فِي مَجْلِسٍ، وَهُوَ مَشْغُولٌ بِحِسَابِهِ وَأَمْرِهِ، وَقَدْ احْتَجَبَ بِجُهْدِهِ، إِذْ نَجَّمَ شَاعِرٌ مِنْ بَيْنِ

يَدِيهِ، فَأَنْشَدَهُ شِعْرًا مَدَحَهُ فِيهِ وَقَرَطَهُ وَمَجَّدَهُ. فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: قَدْ أَحْسَنْتَ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى كَاتِبِهِ فَقَالَ: أَعْطِهِ عَشْرَةَ أَلْفٍ دِرْهَمٍ. فَفَرَحَ الشَّاعِرُ فَرَحًا قَدْ يُسْتَطَارُ لَهُ. فَلَمَّا رَأَى حَالَهُ قَالَ: وَإِنِّي لَأَرَى هَذَا الْقَوْلَ قَدْ وَقَعَ مِنْكَ هَذَا الْمَوْقِعَ إِجْعَلْهَا عَشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ. وَكَادَ الشَّاعِرُ يَخْرُجُ مِنْ جِلْدِهِ. فَلَمَّا رَأَى فَرَحَهُ قَدْ تَضَاعَفَ قَالَ: وَإِنْ فَرَكَ لَيَتَضَاعَفَ عَلَى قَدْرِ تَضَاعُفِ الْقَوْلِ، أَعْطِهِ يَا فُلَانُ أَرْبَعِينَ أَلْفًا. فَكَادَ الْفَرَحُ يَقْتُلُهُ. فَلَمَّا رَجَعَتْ إِلَيْهِ نَفْسُهُ قَالَ لَهُ: أَنْتَ جَعَلْتُمْ فِدَاكَ- رَجُلٌ كَرِيمٌ. وَأَنَا أَعْلَمُ أَنَّكَ كَلَّمَا رَأَيْتَنِي قَدْ أَرَدْتُ فَرَحًا زِدْتَنِي فِي الْجَائِزَةِ. وَقَبُولُ هَذَا مِنْكَ لَا يُكُونُ إِلَّا مِنْ قِلَّةِ الشُّكْرِ. ثُمَّ دَعَا لَهُ وَخَرَجَ.

قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ كَاتِبُهُ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ! هَذَا كَانَ يَرْضَى مِنْكَ بِأَرْبَعِينَ دِرْهَمًا، تَأْمُرُ لَهُ بِأَرْبَعِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ؟ قَالَ: وَيَلَيْكَا! وَتُرِيدُ أَنْ تُعْطِيَهُ شَيْئًا؟ قَالَ: وَمِنْ إِنْفَادِ أَمْرِكَ بَدْءٌ؟ قَالَ: يَا أَحْمَقُ! إِنَّمَا هَذَا رَجُلٌ سَرَنًا بِكَلَامٍ، وَسَرَرَنَاهُ بِكَلَامٍ. هُوَ جَبِينٌ زَعَمَ أَنِّي أَحْسَنُ مِنَ الْقَمَرِ، وَأَشَدُّ مِنَ الْأَسَدِ، وَأَنَّ لِسَانِي أَقْطَعُ مِنَ السَّيْفِ، وَأَنَّ أَمْرِي أَنْفَعُ مِنَ السَّنَانِ جَعَلَ فِي يَدِي مِنْ هَذَا شَيْئًا أَرْجِعُ بِهِ إِلَى بَيْتِي؟ أَلَسْنَا نَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ كَذَبَ؟ وَكَيْفَهُ قَدْ سَرَنًا جَبِينٌ كَذَبَ لَنَا. فَتَحَنُّ أَيْضًا نَسْرُهُ بِالْقَوْلِ وَتَأْمُرُ لَهُ بِالْجَوَائِزِ، وَإِنْ كَانَ كَذِبًا. فَيَكُونُ كَذِبٌ بِكَذِبِ وَقَوْلٍ يَقُولُ. فَأَمَّا أَنْ يَكُونَ كَذِبٌ بِصِدْقٍ وَقَوْلٍ يَفْعَلُ. فَهَذَا هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ الَّذِي سَمِعْتَ بِهِ.

وَيُقَالُ: إِنَّ هَذَا الْمَثَلُ الَّذِي قَدْ جَرَى عَلَى أَلْسِنَةِ الْعَوَامِ مِنْ قَوْلِهِمْ: يَنْظُرُ إِلَيَّ شَرًّا كَأَنِّي أَكَلْتُ الثَّنِينَ وَأَطْعَمْتُهُ وَاجِدًا، إِنَّمَا هُوَ لِأَهْلِ مَرَوْ.

قَالَ: وَقَالَ الْمَرْوَزِيُّ: لَوْ لَا أَنْتَبَيْتُ أَبْنِي مَدِينَةَ لَبَيَّنْتُ أَرِيًّا لِدَابَّتِي.

قَالَ: وَقُلْتُ لِأَحْمَدَ بْنِ هِشَامٍ وَهُوَ بِنْتِي دَارَهُ بِبَغْدَادَ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ ذَهَابَ مَالِ رَجُلٍ سَلَطَ عَلَيْهِ الطَّيْنُ وَالْمَاءُ. قَالَ: وَمَا يَصْنَعُ بِذِكْرِ الطَّيْنِ وَالْمَاءِ؟ إِنَّمَا إِذَا أَرَادَ اللَّهُ ذَهَابَ مَالِ رَجُلٍ جَعَلَهُ يَرْجُو الْخَلْفَ، لَا وَاللَّهَانَ أَهْلَكَ النَّاسَ وَلَا أَفْقَرَ بِيُوتَهُمْ، وَلَا تَرَكَ دُورَهُمْ بِالْفِعْلِ، إِلَّا الْإِيمَانَ بِالْخَلْفِ، وَمَا رَأَيْتُ جَنَّةً قَطُّ أَوْقَى مِنَ الْيَأْسِ.

قَالَ: وَسَمِعَ رَجُلٌ مِنَ الْمَرَاوِزَةِ الْحَسَنَ وَهُوَ يَحُثُّ النَّاسَ عَلَى الْمَعْرُوفِ، وَيَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ، وَيَقُولُ: مَا نَقَصَ مَالٌ قَطُّ مِنْ زَكَاةٍ. وَيَعِدُّهُمْ سُرْعَةَ الْخَلْفِ. فَتَصَدَّقُ بِمَالِهِ كُلَّهُ فَافْتَقَرَ. فَانْتَهَرَ سَنَةً وَسَنَةً. فَلَمَّا لَمْ يَرَ شَيْئًا بَكَرَ عَلَى الْحَسَنِ، فَقَالَ: حَسَنٌ مَا صَنَعْتَ بِي؟ ضَمَنْتَ لِي الْخَلْفَ، فَانْفَقْتَ عَلَى عِدَّتِكَ، وَأَنَا الْيَوْمَ مَذْكَوٌّ وَكَذَا سَنَةً أَنْتَظِرُ مَا وَعَدْتَ، لَا أَرَى مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا. هَذَا يَجِلُّ لَكَ؟ أَلَلَّصَ كَانَ يَصْنَعُ بِي أَكْثَرَ مِنْ هَذَا؟

وَالْخَلْفُ يَكُونُ مُعْجَلًا وَمُؤَجَّلًا. وَمَنْ تَصَدَّقَ وَتَسَرَّطَ الشُّرُوطَ اسْتَحَقَّ الْجِرْمَانَ. وَلَوْ كَانَ هَذَا عَلَى مَا تَوَهَّمَهُ الْمَرْوَزِيُّ لَكَانَتْ الْمَحْنَةُ فِيهِ سَاقِطَةً، وَلَتَرَكَ النَّاسُ التَّجَارَةَ، وَلَمَّا بَقِيَ قَبِيرٌ، وَلَذَهَبَتِ الْعِبَادَةُ

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerîm ve Meâli, DİB Yayınları, Ankara 2011.

Bâkır Emin el-Verd, *Mu'cemu 'Ulemâ' i'l-garb*, Beyrut 1986.

el-Câhız, Ebû 'Osmân, *el-Buhalâ'*, nşr. Tâhâ el-Hâcirî, Kahire 1990.

Danışman, Nafîz, *Kelam İlmine Giriş*, Ankara 1955.

el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu 'l-udebâ' irşâdu 'l-erib*
ila ma 'rifeti 'l-edîb, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1993.

- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b . ‘Alî, *Târîhu Medîneti’s-selâm*, nşr. Beşşâr Ma’rûf, Beyrut 2001.
- Hüseyin Akyüz, “el-Câhız’ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, ss. 231-265.
- İbn-i Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsu’d-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zemân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1970.
- en-Nâs İhsan, “el-Buḥl ‘inde’l-‘Arab” *Mecelletu’l-‘Arabî*, sa. 260, Kuveyt 1980.
- Ramazan Şeşen, “Câhız”, *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VII, 20-24.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A’lâm kâmûsu terâcim*, Beyrut 1980.

POSTMODERN BİR ROMAN ÇÖZÜMLEMESİ: İHSAN OKTAY ANAR'IN SUSKUNLAR'I

The Analysis of a Postmodern Novel: İhsan Oktay Anar's Taciturns

Yusuf AYDOĞDU¹

ÖZET

Türk edebiyatında, 1980'lerden sonra kendisini fazlastıyla hissettirmeye başlayan postmodernizm akımının, doksanlardan sonraki en renkli ve en güçlü yazarlarından birisi olarak karşımıza çıkan **İhsan Oktay Anar**, ilk romanı **Puslu Kıtalar Atlası**'ndan (1995) itibaren kaleme aldığı her romanı ile edebiyat dünyamızın en çok ses getiren ve en ilgi çekici yazarlarından birisi olmuştur. Romanlarında genellikle tarihi, dinî, felsefî, mitolojik unsurları postmodern bir söylemle zenginleştirerek okura sunan yazar, oluşturduğu bu farklı ve renkli anlatım tarzını **Suskunlar** (2007) romanı ile bir adım daha ileriye götürmüştür.

Bu çalışma, İhsan Oktay Anar'ın **Suskunlar** romanına, romandaki kurgulama yöntemlerine, karakterlere, anlatım biçimlerine, dil-üsluba odaklanarak oluşturulmuştur. Çalışmada, ayrıca romanda yer alan postmodern unsurlar tespit edilmiş ve bu unsurlara değinilmiştir. Bu çalışmanın amacı, İ. O. Anar'ın **Suskunlar** romanını postmodernizm odaklı, okur merkezli bir bakış açısıyla çeşitli yönlerden incelemektir.

Anahtar Sözcükler: Postmodernizm, Roman, İhsan Oktay Anar, **Suskunlar**,

ABSTRACT

İhsan Oktay Anar, who is one of the most attractive and powerful authors of Postmodernism movement that has begun to be more effective since 1980's in Turkish literature, has become one of the most influential and attractive authors thanks to all of his novels including his first one named The Atlas Of Misty Continents (1995). The author generally presents historical, religious, philosophical and mythological elements enriched by a postmodern discourse to his readers, and he advanced this colorful and different style in his novel Taciturns (2007).

¹ Atatürk Üniv. Eğitim Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Doktora Programı Öğrencisi, e-mail: aydogduy0@gmail.com

This paper is based on İhsan Oktay Anar's novel named Taciturns, the methods of construction, characters, wording and language style in this novel. In this study, postmodern elements are also found and touched on. The aim of this study is to analyze İ. O. Anar's Taciturns novel with a reader focused approach and in aspect of postmodernism.

Keywords: *Postmodernism, Novel, İhsan Oktay Anar, Taciturns*

1. Postmodernizm Kavramı:

Postmodernizm kavramı, modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan, 1950'lerden itibaren etkisini göstermeye başlayan, 1980'lerin başlarından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın en çok tartışılan konularından biri olan postmodernizm “karmaşık ve kaygan yapısıyla” (Emre, 2006: 1) belli bir tanımla açıklanması zor bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram olarak “post” öneki Batı dillerinde, bir dönemin sonu, “ötesi, sonrası” (Aydın, 2008: 37), anlamlarına gelmektedir. Bu açıdan terim haliyle bakacak olursak; post-modernizm “modernin sonu, modernden sonra doğmuş, anti-modernizm” (Emre, a.g.e. 20-21) anlamlarıyla kullanılmaktadır. Ancak bazı edebiyat eleştirmenlerine göre; postmodernizm, modernizmin bir süreği, onu devamı olan bir akım ve anlayıştır. (Bkz. Best/Kellner, 2011: 226-227)

Kavram olarak postmodernizm konusunda bir birlik ve bütünlüğün olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun ilk ve temel sebebi; postmodernizmin bir akım olarak tanımının ve sınırlarının net olmamasıdır. Diğer taraftan karmaşaya sebep olan bir diğer unsur da postmodern teoriyi ortaya atan veya onu değerlendiren eleştirmenlerin onu farklı yorumlama ve anlamlandırmalarıdır. Bu belirsizliğin bir diğer sebebi ise postmodernizmin, edebiyatın dışında sanat, felsefe, siyaset bilim, ekonomi gibi birçok alanda da kendisini hissettirmesidir. (Bkz. Çetişli, 2009: 153)

Her ne kadar bu akım, bir bütünlüğe sahip olmasa da genel anlamda bilim, teknoloji ve ideolojiler ekseninde toplanan modern değerlere şüphe duymakla başlayan modern bilgiye karşı eleştirel bir tutum geliştiren, özgürlükler noktasında ön açıcı olan bir anlayıştır.

Postmodernizm, mimariden, ekonomiye, edebiyattan müziğe hemen hemen her alanda etkisini göstermiştir. Konumuz itibarıyla bu akımın, edebiyatta özelde roman türünde yarattığı değişikliklere değineceğiz.

2. Postmodern Romanın Oluşumu ve Getirdiği İlkeler:

19. yüzyılda bilimin öncülüğünde şekillenen sanat anlayışı edebiyatın da mecrasını değiştirmiştir. Roman bu yüzyılın en önemli türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Romana atfedilen değer roman yazarını da okurun gözünde kutsal kılar. Romancı her şeyi bilen, öngören, yönlendiren üst bir kimliğe sahiptir. “Romana yüklenen bu sorumluluk, ister istemez roman yazarlarını da etkilemiştir. Bu etki ile ki 19. yüzyıl romancısı kurgulama yöntemi, artzamanlı ve sebep-sonuç ilişkisine/determinizm prensiplerine göre düzenlenmiş sanat anlayışı, dili kullanışı, titiz işçiliği, bilgiç anlatıcıları ile âdeta kutsal bir misyonun temsilcisi olarak çıkar okurun karşısına” (Gündüz, 2009: 21).

20. yüzyılla birlikte bizzat I. Dünya Savaşı'nın yarattığı etkiler ve savaşın sonuçları edebiyatın da sanata ve topluma bakışını değiştirir. Savaşın yol açtığı yıkımın ardından daha demokratik ve özgürlükçü hareketlerin yaygınlaşması, bireyin ön plana çıkmaya başlaması gibi bir takım farklılıklar oluşur. Bu farklılıklar ile birlikte daha önce yarı tanrı özelliklerine sahip, her şeyi bilen sanatçının/romancının yerine, okuru merkeze alan, okurun güvenini kazanmaya çalışan, mütevazı kimliğiyle kendini eserde belli ettirmemeye gayret eden, ancak aynı zamanda eserde oyunbaz ve ironik bir üslup oluşturmaya çalışan, okuru yönlendirmek yerine onu eğlendiren, bunu yaparken dolaylı yoldan okuru sorgulamaya iten bir yazar tavrı oluşmaya başlar. Ecevit'in deyişiyle artık “dış gerçek, fotoğraf çekercesine anlatılıyordur dönemin doğalcı edebiyatında. Kahraman ise yerini pasif kahramana bırakmıştır; güçsüzdür, maddenin oyuncuğu olmuştur, edebiyat ürünlerindeki kapsam alanı giderek daralmaktadır” (Ecevit, 2012: 26).

20. yüzyılda özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında; *Thomas Mann, Robert Musil, James Joyce, Virginia Woolf, Samuel Beckett* gibi yazarlar, hem işledikleri konular hem de işleyiş biçimlerindeki yenilikleriyle postmodern romanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu yazarların oluşturdukları yeni anlatım tarzları, romanın temel unsurlarında meydana getirdikleri değişiklikler postmodern romanın oluşmasında önemli rol oynamıştır. 1950'lerden sonra yukarıda saydığımız modernist yazarların açtığı yolu *Jorge Luis Borges, İtalo Calvino, Umberto Eco, Jacques Derrida, Alain Robbe-Grillet, Paul Auster* vd. gibi postmodern yazarlar daha da ileriye götürüp yeni bir edebi anlayış meydana getirmişlerdir. Bu yazarların özellikle roman türüne getirdikleri *üstkurmaca, metinlerarasılık, söylem çoğulluğu, okur*

.....
merkezlilik, ironi, parodi, imgesel anlatım, metafor, simgesellik vb. unsurlar yeni bir roman türünün oluşmasını sağlamıştır.

Yukarıdaki tespitlerden de yola çıkarak diyebiliriz ki; postmodern roman, modern/klasik romanın oluşturduğu birçok unsuru değiştirir. Roman türüne birçok yenilik getirir. Bunların başında klasik/modern romanda kutsallaştırılan anlatıcının yerine okurla sohbet eden, romanın içinde kendini belli eden, gerçekçi bir tavır yerine, ironik bir tavır sergileyen, oyun oynadığını belli eden bir anlatıcı alır. Bununla beraber bakış açısında da çoklu yöntemler denenmeye başlanır. Aynı anda birden fazla bakış açısı aynı eserde karışık bir şekilde karşımıza çıkar. Anlatılardaki kurgusal yöntemler de birbirinden farklı şekillere bürünür. Bunların başında bilinç akışı, iç konuşma, monolog, üstkurmaca, geriye dönüş ve ileriye gidiş tekniği ve yöntemlerinin sık kullanılması gelmektedir. Postmodern romanın bir diğer önemli unsuru da oluşturduğu yeni dil kurgusudur. Dil, klasik ve modern dönemde sahip olduğu kurallı, anlamlı, anlaşılır bütünlüğünden kopartılır, genel geçer evrensel taşıyıcılığı bozulur. Farklı, belirsiz, karmaşık bir forma bürünür. Mekân ve zaman da bambaşka bir biçimlerde ve formlarda karşımıza çıkar. Klasik romanın kurallı ve belirleyici unsurları olan mekân ve zaman postmodern romanla birlikte sadece aracı rolüne bürünür. Ayrıntılı bir şekilde ele alınmaz. Çoğu zaman anlatılan olay da önemsizleşir. Bütün bu değişikliklere rapmenpostmodern romanla beraber okurun önemi artar. Metni anlamlı kılan en önemli unsur olarak okur karşımıza çıkar. 'Anlamı üreten okurdur' düşüncesi hâkim kılınır. Böylece roman da okunup tüketilmesi gereken bir nesne olmaktan çıkıp, aksine hiçbir zaman tamamına erişilemeyen, her okumada yeniden değerlendirilmeye açık bir yapıt olarak karşımıza çıkar. Nitekim postmodern anlayışa göre hiçbir eser tamamlanmamıştır. Parla bu konuda şu tespitlerde bulunur: "*Hiç bir metin tamamlanmış bir bütün değildir. Bu da okur ve yazarı yeni bir konumda düşünmemizi gerektirir. Okur ve yazar dil denizinde sözcüklerin anlamlarının dalgalar gibi birbirini izlediği bir devinim içinde yüzerken, metinler, benlikler, kimlikler ve yorumlar da yeni göstergelere dönüşürler....bu epistemolojiye göre, belirleyebileceğimiz yazar, okur, metin yoktur; yalnızca o metin aracılığıyla oluşan söylemler vardır*" (Parla, 2008: 180).

Bu temel unsurların yanında postmodern romanı şekillendiren ve ön plana çıkan diğer unsurlar; metinlerarasılık, parodi, ironi, oyun, kolaj, yabancılaşma, çoğulculuk, tarihten ve gelenekten yararlanma vb. bu edebi

anlayışla birlikte karşımıza çıkan unsurlardır.

3. Türk Edebiyatında Postmodern Süreç ve İhsan Oktay Anar:

Türk romanı postmodern kavramıyla ve postmodernizm akımıyla Batı edebiyatına göre daha geç dönemlerde tanışır. 1950'lerden sonra Batıda etkili olmayan başlayan postmodernizmin Türk edebiyatında gerçek manada 1980'lerde görülmeye başladığını söylemek mümkündür. Batı'da postmodern roman teorisinin Grillet tarafından eserlerde uygulanmasından sonra "Oğuz Atay "Postmodernizmin ve Postmodern roman anlayışının Türk Edebiyatındaki ilk örneğini"(Sakallı, 2011: 1660) 1972 yılında yayımlanan *Tutunamayanlar* romanıyla verir. Bu konuda Osman Gündüz de şunları dile getirir: "*Batıda Joyce, Kafka, Faulkner... gibi romancıların başlattığı modernist akım ile Nobakov, Robbe-Grillet, Butor, Sarraute gibi Yeni Romancıların başlattıkları postmodern anlatım teknikleri biraz gecikmeyle de olsa Türk romancıları tarafından uygulanma fırsatı bulur.*" (Gündüz, a.g.e. 17) Bu açıdan, 1950'lerden sonra Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* (1959), A. Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1962) adlı romanlarında postmodern romanın çeşitli izlerini ve etkilerini de görmek mümkündür.

1970'lerden sonra *Tutunamayanlar* ile Türk edebiyatında etkisini göstermeye başlayan postmodern süreç 1980'lerle birlikte büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde özellikle *Leyla Erbil, Selim İleri, Ferit Edgü, Bilge Karasu, Nazlı Eray, Güney Dal, Latife Tekin, Adalet Ağaoğlu*'nun çeşitli romanlarında postmodern etkiler görmek mümkündür. 1990'larla birlikte postmodern roman Türk edebiyatında etkisini iyice hissettirmeye ve kendisine fazlasıyla okur bulmaya başlar. Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* (1983) ile başlayan *Kara Kitap* (1990), *Yeni Hayat* (1994) ile oluşturduğu bu postmodern anlatı tarzı beklenenden fazla ilgi görmeye başlar. Yine bu dönemde Hilmi Yavuz'un *Taormina* (1990) *Fehmi K.'nin Acayip Serüvenleri* (1991), *Kuyu* (1994) adlı postmodern anlatıları, Hasan Ali Toptaş, ve İhsan Oktay Anar gibi farklı tarzlar deneyen, yenilikçi yazarların romanları bu dönemde fazlasıyla ses getiren eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980-2000 yılları arasında genel hatlarıyla postmodern çizgide eser veren yazarları yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştık. Bu yazarların dışında da isimlerini sayabileceğimiz *Murathan Mungan, Elif Şafak, Aslı Erdoğan, Buket Uzuner, Süreyya Evren, Erendiz Atasü, İnci Aral, Ayşe Kulin* de yarattıkları yeni tarz ve söylemlerle postmodern edebiyatın imkânlarını genişletmiş yazarlardır.

1990'larda, postmodern anlayışa birçok yönüyle hâkim güçlü bir kalem olan *İhsan Oktay Anar*'ın eserleri damga vurur. Anar, felsefeden, tarihten, mitolojiden, dinden esinlendiği öyküleri, olayları postmodern anlayışın bütün imkânlarıyla yeniden oluşturan, bunu yaparken de üstkurmacanın, çoklu bakış açısının ve dil oyunlarının bütün imkânlarından fazlasıyla yararlanan postmodern anlayışı çok iyi özümsemiş bir yazar olarak karşımıza çıkar. *Puslu Kıtalar Atlası* (1995), *Kitab-ülHiyel* (1996), *Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri* (1997) *Amat* (2005), *Suskunlar* (2007), *Yedinci Gün* (2012), *Galiz Kahraman* (2014) adlı romanlarında sürekli tarihten beslenen yazar, bunu yaparken de okura, tarihin şüpheyile bakılması gereken bir unsur olduğu gerçeğini de dolaylı yoldan vermeye çalışır. Eserlerinde sürekli Osmanlı döneminden çeşitli konular seçen (Galiz Kahraman hariç) Anar, anlatım dilinde de sıklıkla Osmanlıcadan beslenir. Bu dil seçimini, oluşturacağı dil oyunları, ironi ve mizah için malzeme olarak kullanır. 1995'te yayınladığı ilk eseri *Puslu Kıtalar Atlası*'ndan itibaren oluşturduğu bu kendine has dil-kurgu birlikteliğini bütün eserlerine uygular.

Konularını genellikle tarihten alan Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası*'nda Descartes'in *Metod Üzerine Konuşma* adlı eserinden yola çıkarak, insanın varoluşsal problemlerine ironik bir yaklaşım sergilerken, *Kitab-ülHiyel*'de güç peşinden koşanların düştüğü trajik ve komik haller konu edilir. *Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri*'nde insan hayatını güzelleştirmeyi amaçlar ve bu bağlamda sevgiyi ve hoşgörüyü ön plana çıkarır. *Amat*'ta ve *Suskunlar*'da ise benzer bir probleme, insanlığın var olduğundan beri oluşturduğu iyi-kötünün ebedi çatışmasına değinir. *Yedinci Gün*'de insanın sonsuza erişme hayallerine ve Osmanlı'nın son dönem aydınlarının içinde bulunduğu trajik durumun ironisini yapan yazar, *Galiz Kahraman*'da ise Kasımpaşalı İdris Âmil Efendi'nin yaşam öyküsüne eğilir.

Anar'ın genel anlamda tüm romanlarında karşımıza çıkan temel mesajın daha yaşanılabilir, güzel bir dünya oluşturma çabası olduğunu görmekteyiz. Yazar, bu güzel dünyaya tamamen hâkim olmaya çalışan, sonsuzluğu arayan kötülerin sahip olduğu ihtirasların ve kötü emellerin anlamsızlığının ve aynı zamanda bu trajik/ironik durumun eleştirisini yapar. “Anar'ın romanlarında olayların derin yapısı içinde Tanrı ile Şeytan'ın, iyi ile kötünün ezeli mücadelesi var. Bu mücadele dinsel ve tasavvufi öğelerle, geleneksel kültürün taşıyıcıları olan dilsel formlarla ve birbirine bağlanan zengin öykücükleriyle ve semavi dinlerin öğretilerine yapılan metinlerarası göndermelerle anlamlı bir bütünlük

oluşturmaktadır” (Gündüz, 2009: 94-95)

4. Suskunlar Romanında Olaylar ve Olayların Ele Alınış Biçimi

Günümüzde postmodern anlayışla eserlerini kaleme alan birkaç güçlü yazardan birisi olan İhsan Oktay Anar, az sayıdaki eserine rağmen bu sahada, ilk eserinden itibaren kendi okur çevresini oluşturmuş bir yazardır. *Suskunlar*, yazarın beşinci eseri olmakla birlikte birden fazla baskı yapma becerisi göstermiştir. Eser, 17. Yüzyılın İstanbul’unda (Konstantaniye) geçmektedir. Tarih, felsefe, tasavvuf ve musikinin bir araya gelip, birbiriyle ilişkisinden oluşan roman, mehter takımında kös vuran Kalın Musa, armudi kemençe ustası olan oğlu Veysel ve Veysel’in bir Kıpti kadın olan Goncagül’den dogma ikizleri Davut ile Eflâton’un çevresinde gelişir. Eserin arka planında ise musiki alanında ehil olan yedi şahsiyetin cinayetleri anlatılır. Ayrıca bu ana konulardan ayrılmış gibi görünen ancak çeşitli tekniklerle birbirine bağlanan birden fazla öykücük de eserin ana konusunu yönlendirir ve destekler.

Anar *Suskunlar*’da olay örgüsünü postmodern bir anlayışla çoklu anlatım yöntemleri kullanarak oluşturur. Roman, *Yegâh*, *Dügâh*, *Segâh* adlı üç bölümden oluşmaktadır. Bölümleri birbirleriyle ilişkili hale getirecek çeşitli küçük olaylarda ana bölümleri beslemektedir.

Romanın birinci bölümü olan *Yegâh*’taki temel olayları şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz.

- ✓ Yenikapı Mevlevihane’sinde bir hayaletin görülmesi
- ✓ Kalın Musa ve ailesi (oğlu Veysel, torunları Davut, Eflaton, kardeşi Muhayyer Hüseyin) tanıtılması
- ✓ Davut’un Nevâ’ya âşık olması ve Nevâ’nın annesinin kendisine verdiği bir kâğıttaki semaiyi çalarken Kanunî Asım’ın hayaletiyle yüz yüze gelmesiyle roman,
- ✓ Hacı İskender’in Sofuayyaş Mahallesi’ne taşınması
- ✓ Cüce İskender’in öyküsü (Bkz. Karaca, 2008: 99)

Bunlar *Yegâh* başlıklı ilk bölümde ön plâna çıkan temel olaylar olmakla beraber, bu olayları besleyen daha küçük olay halkaları olarak

- ✓ Veysel’in, kemence ile çaldığı keder dolu bir parçayla Hızır Paşa’nın kara sevdalı yeğeninin ölümüne neden olması ve ölüm cezasına çarptırılarak zindana atılması,
- ✓ Kalın Musa’nın cimriliğinden bir türlü yiyemediği civcivinin öyküsü

✓ Muhayyer Hüseyin'in çalgılı kahvehanesinde kanarya ile kedi arasında cereyan eden garip, gülünç bir olay

✓ Abalı-fellah Camisi'nin müezzininin başından geçen gülünç olaylar sayılabilir.

Dolayısıyla *Suskunlar*, *Yegâh* başlıklı ilk bölümde, önce iki öykü koluna ayrılıp, aradaki öykücüklerle; eski İstanbul yaşamı; meyhaneler, çalgılı kahvehaneler, çarşılar, dilenciler ve çeşitli metinlerin betimlemeleriyle tamamlanmaktadır. (Bkz. Karaca, 2008, 99) Birinci bölümde okurun bazen anlamakta zorlandığı öykücüklerin birbirileriyle ilişkilendirilmesi daha sonraki bölümlerde sağlanacaktır. Yazar, bu bölümde oluşan sıkılganlığı, çeşitli ironi ve gülmece unsurları ile zevkli hale getirmeye çalışır.

Dügâh başlıklı ikinci bölümde, birinci bölümden bağımsız yeni öykü kollarıyla karşılaşırız. Bu olaylar genel hatlarıyla şunlardır:

✓ Eflatun'un yıllarca kapandığı odadan duyduğu esrarengiz bir sesin kendisini çağırması üzerine bu sesin peşine düşmesi

✓ Kin dolu bir Mevlevi dervişinin, kendisine uzun yıllar önce işkence eden Firavundan intikam almak için İstanbul'a gelmesi

✓ Nuvarif Efendi'nin kin dolu bir insanken Mevlevi şeyhliğine kadar yükselmesi.

✓ Eflatun'un aradığı sesi Galata Mevlevihane'sinde bulması

Segâh başlıklı üçüncü bölümde, var olan öykücüklerle yeni öykü kollarında eklenir. Böylece olaylar okurun gözünde bir yumağa dönüşür “Segâh bölümünün son kısmında, yani sonuç kısmında bu öykü kolları; Asım'ın hayaletinin sırrı, Cüce İskender'in sırrı, Eflatun'un sırrı, Tağut'un sırrı ve Bâtın'la Zahir'in sırrı iç içe geçerek gizemli bir kurgu yumağı oluştururlar. Böylece romandaki aksiyon ve gerilim unsuru yükseltilir. Okur, bu kadar girift ve karmaşık olayın nasıl sonuçlanacağını merak eder. Aslında yazarın istediği de budur” (Karaca, 2008, 101) . Ancak Segâh bölümünün sonuna doğru bu öykü kolları arasındaki ilişkiler yavaş yavaş çözülmeye başlar.

✓ Yedikule Kahini'nin, Zahir'in ortaya çıkacağını haber vermesi ve bir süre sonra Zahir'in İstanbul sokaklarında görülmesi

✓ Tağut'un ortaya çıkarak şehrin musiki üstatlarını öldürtmesi

✓ Cüce Efendi'nin şehrin son musiki üstadı Eflatun'u öldürmek isterken Davuttarafından öldürülmesi

✓ Davut'un, Asım'ın bozulan bestesinin sırrını çözmesi ve Asım'ın

ruhunun huzura kavuşması

✓ Kahin'in görebilen tek gözünü kaybetmesi ve gerçeği görenlerden olması

✓ Davut'un Neva'ya kavuşması

✓ Eflatun'un suskunluk makamına erişmesi

Suskunlar romanında birden fazla olay örgüsüyle karşılaşmaktayız. Birbirinden bağımsız gibi görünen birçok öykü kolu bir sonraki bölümde eklenen yeni öykü kolları ile çok zincirli ve helezonik (İç içe geçmiş) olay örgüleri oluşturur. Daha çok halk anlatılarında (masal-efsane-halk hikâyesi) karşılaştığımız bu anlatım biçimi postmodern yazarlar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. “Anar, hemen tüm romanlarında okurun karşısına destan, masal, halk öyküsü, efsane gibi geleneksel anlatma formlarından beslenerek çıkar” (Gündüz, a.g.e., 37) Ancak şunu da belirtmeliyiz ki; Anar, bu türlerden daha çok biçimsel anlamda yararlanır. Ayrıca bu forma ait bazı söz kalıplarını ve anlatım tarzlarını da postmodern anlatı içine yedirir. *Suskunlar*, bu açıdan birden fazla koldan oluşan, çözülmesi gereken çeşitli ilmeklerin olduğu, bunların birbirileriyle ilişkilerinin kurulduğu, sağlam kurgulu bir postmodern roman olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Dil ve Üslup

Anar'ın eserlerini özgün ve ilgi çekici kılan temel unsur, oluşturduğu dil anlayışı ve üslubudur. Anar romanlarında sıklıkla tarihten, dinden ve mitolojiden beslenir. Bu sebeple yöneldiği tarihsel dönemi ve atmosferi hem derinlikli kılmak hem de ironik ve ilgi çekici bir anlatım oluşturmak için bir dil havuzu oluşturur. Bu dil havuzunda daha çok geçerliliğini yitirmiş, günümüzde pek kullanılmayan, kullanımdan düşmüş sözcükler yer alır. Özellikle sıfatlar, ön adlar, yinelemeler, söz öbekleri gibi geçmişe ait sözcükleri olaylar ve kişilerle bütünleştirerek mizahi ve ironik bir söylem geliştirir. Nitekim Anar'ı farklı kılan en önemli unsur da bu oluşturduğu özgün dil anlayışıdır diyebiliriz. Ecevit, Anar'ın “Türk edebiyatında o güne değin görülmedik bir dil kurgusu” (Ecevit, 2012: 93) oluşturduğunu belirtir. Karaca ise Anar'ın dil ve anlatımı için “eski tarih kitaplarından, dinî yapıtlardan, Kur'ân, Tevrat ve İncil'den, meddah öykülerinden süzölmüş” (Karaca, 2008: 101) bir tarzla karşımıza çıktığını söylemektedir. Ayrıca yazar sadece yeni sözcüklerden değil, aynı seslerin tekrarı ve yer değiştirmeleri, kelime oyunları üzerinden de farklı ve gülünç bir anlatım oluşturur. Anar'ın dil ve üslup anlayışının çok kapsamlı bir çalışma

alanı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak biz *Suskunlar* romanıyla sınırlı kalarak çeşitli tespitlerde bulunacağız.

Örneğin: “*Bu sazdan üflenen nağmeler, sırrın ufulevîvüsafası olan ehl-i vukuf füsunkârların bezediği o vasi füseyfisada raks ve vüsub eden vüsema gibi birer üflüğe idiler.*” (s. 123) Yine; Feylesof Fisagor’daki ‘s’ harflerinin tekrarı, “*işte yine o ses, dergâhtan geliyor yine, yine başladılar. Neyleriyle aynı sesi yine üflüyorlar.*” (s. 187) ifadelerinde yinelenen sözcükler, “*Sırtlarında güç bela taşıdıkları ağır tomruklar olduğu halde, ayaklarından ikişer ikişer prangaya vurulmuş, idrar ve necaset kokan, saçlı sakallı, paslı pasaklı bitli pireli, salyalı sümüklü bezgin ve yorgun Frenk esirler...*” cümlesinde yer alan ikilemeler vb. ses olayları karşımıza çıkar.

Sıkça kullanılan sıfatlar: “*Muhteşem Neyzen Batın Hazretleri, Bursevi **Nuvarif** Efendi Hazretleri, Feylesof Fisagor, Kör Bağdasar, **Sofuayyaş** mahallesi, , Birgivi Mehmet Efendi, Şeyh İbrahim Dede Efendi, Kalın Musa, Avrat Pazarı, Pereveli İskender Efendi, Baba Cafer Zıdanı, Havyar Hanı, , Tuti Baba Hazretleri, Cigalazade Yusuf Sinan Paşa Hazretleri”* vb. dini ve tarihi bazı semboller, metafizik öğeler, kişiler ve sıfatlar üzerinden gülünç durumlar oluşturma romanda sıkça karşımıza çıkan unsurlar olarak görülmektedir.

Suskunlar’da dikkat çeken bir diğer unsur da dil ve anlatımın mübalağalı, güldürüye açık, ironi oluşturulacak şekilde kullanılmasıdır. “*Muhteşem Neyzen Batın Hazretleri'nin (saadetleri daim olsun) Konstantiniye'de bulunduğu zamanlarda, yani Sultan Ahmed-i Sani Han Efendimiz'in devri saltanatından sonraki senelerden birinde, Şaban ayının ondördüncü gecesi (...) Çünkü Padişah-ı din-fena Hazretleri'nin (Allah saltanatını daim eylesin) mülkü olan şu Konstantiniye'de yerin olduğu kadar göğün de, beklenmedik durumlara sahne olabileceğini az çok bilmekteydi.* (s. 11)

Kalın Musa’nın küfürle örülü cümleleri, Amin adlı kişinin kendi statüsüne ve yaşadığı yöreye ait ağızla konuşması, İbrahim Efendi’nin Mevlevilik unsurlarıyla örülü cümleleri, Cüce İskender Efendi’nin vaazları bu açıdan örnek gösterilebilir.

Suskunlar’da en çok dikkat çeken anlatım unsuru olarak ironi ile karşılaşmaktayız. Yazar önemli konulardan bahsediyormuş izlenimi uyandırır. Ancak çoğu zaman bu önemli konuların ironisini yapar. Nitekim Kalın Musa’nın bir armut ile ilgili düşündükleri, Muhayyer Hüseyin Efendinin

lakabınınnereden geldiği (s.27), ötmeyen kanaryanın bir Kıpti'den dolayı ötmeye başlamasıylaKıptilerin de müziğe dair yeteneklerinin olabileceğinin düşünülmesi (s.30,31), çok hızlınamaz kıldıran imam (s.45), Hacı İskender'in Kâbe'de kemiklerinin kırılması (s.48), Kalın Musa'nıntavuğunun hikâyesi (s.74,75), dilencinin dua okuyamaması (s.93), Rafael'in hekimlik yeteneği (s.184) vb. ifadeler ironik durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında da romanda birçok parodik ve ironik olay vardır. Mahrem ağasının uzvunun kesilmesine rağmen hala çok işlevsel olması, evlenme-boşanma meselesi üzerine söylenen ifadeler, Hızır Paşa'nın ölümüne sebep olan Veysel için İslam şeriatına göre yarısı gebe olmak üzere 30 tane devenin istenmesi gibi ifadeler gülünç ve ironik bir anlatım oluştururlar.

Her karakterin bağlı bulunduğu meşrebe ve cemaate uygun konuşması da *Suskunlar*'a has bir anlatım tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan zaman zaman aşırı mübalağalı ifadeler “Yevm-i Mizânda amel defterleri verildikten sonra müminlereve sâlihlerle Cennet-i âlânın kapısı açılacak! Nûr-ı İslâm, nûr-ı Kur'ân ve nûr-ı imânlaaydınlananlar Cennet-i âlâ'ya geçerken, günâhkârlar nâr-ı câhimde yanacak.” (s. 49-50) gibi zaman zaman argoya dayalı, hatta küfür içeren ifadelere rastlamak mümkündür. Nitekim romanda geçen “Labunya, mebun, dübüzade, iskelet, sabuncu, hamam oğlanı” (s. 95) gibi argo sözcükler, “bir daha küfredersen ecdadımı cümle alemkerksin” (s. 17) tarzında cümlelerle sık sık karşılaşırız.

6. Anlatma Biçimleri

Anar'ın hemen hemen bütün romanlarında geleneksel anlatılardan (destan, masal, halk hikâyesi) yararlandığını görmekteyiz. Bu anlatı formlarını postmodern bir bakışla ele alan yazar, daha çok bu formların biçimsel yönlerinden yararlanır. Bu anlatı formlarına has anlatıcılardan da sıkça beslenen yazar, böylece romanı hem ilgi çekici hale getirir hem de geleneksel anlatıcıları postmodern dünyaya taşır. Ancak yazarın bu geleneksel anlatıcılardan yararlanmasının temel sebeplerinden biri de anlattıklarına şüpheyle bakılan metinler olduğu gerçeğini okura aktarma çabasıdır. Nitekim *Suskunlar*'da iki türlü anlatıcı söz konusudur.

a. Meddah Anlatıcı:

Anar'ın klasik anlatı türlerine getirdiği yeniliklerin başında daha çok sözlü anlatı türlerinde görülen ve klasik anlatıcılara alternatif olarak geliştirdiği

meddah-anlatıcılar gelir. (Gündüz, 2009:40) Bu anlatıcılar, okurla yakın ilişki kuran, sıcaklığı sağlamak için senli benli konuşan, güldürü unsuru için tercih edilen anlatıcılardır. Geleneksel anlatının bir parçasıyken, postmodern anlatıda kendilerini yeni bir anlatım tarzı ve üslubuyla gösterirler. Anar'ın bu anlatım tarzını seçmesinde eserlerinde işlediği konuların ve bu konuları meydana getiren kahramanları alt kültürün bir parçası olmalarının rolü büyüktür.

Suskunlar'ın önemli figürlerinden biri olan Kalın Musa'yı anlatan bölümler bu açıdan güzel örneklerdir: *“Bu ihtiyarın ağzı son derece pisti. Ona buna kantarlı, sunturlu, okkalı küfürler savurmayı, huy edindiği için tam iki kez mehterandan kovulup ekmeğinden olma tehlikesi atlatınca Kalın Musa, ‘Bir daha küfür edersem ecdadımı cümle âlemkerksin’ diye yemin etmişti. Ama defter-i kebirinde öyle sövgüler vardı ki, dirhemini yiyen it kudururdu.”* (s. 17) Bir sonraki bölümde; *“Derken, şebegi andıran, sekiz yaşlarında, kara kuru bir kopil koşa koşa geldi. İhtiyar, yarım bardak şerbet ve bir akide şekeri için cinayet bile işleyecek tıynetten görünen bu veledede...”* ve yine *“ Fakat imanına kadar cimri biri olan Musa, böyle bir davranışın israf olacağını düşündüğü için dişini sıkmış, itidalini az buçuk korumuştur”* (s. 23)

Bir diğer bölümde; *“Fakat imanı kadar cimri biri olan Musa, böyle bir davranışın israf olacağını düşündüğü için dişini sıkmış, itidalini az buçuk korumuştur.”* ifadelerinden de anlaşılacağı üzere meddah anlatıcının izlerini görmek mümkündür.

b. Nakilciler:

Anar'ın eserlerinde Nakil anlatıcılar, geleneksel anlatılardaki anlatıcılar gibi görünse de aslında çok farklı bir amaç için tercih edilmişlerdir. Bu anlatıcıların önlerine konan sıfatlar, abartılı kimlikler, yüceltici ifadeler, onların güvensiz, cahil kişiler olduklarını, yazarın onlar üzerinden ironi ve gülmece unsuru oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Anar, bu anlatıcıyı meddah anlatıcıyı desteklemek için tercih etmiş olabilir. Anar, yabancılaştırma tekniği sayesinde romanda ciddi bir şahsiyetmiş gibi görülen çeşitli önemli lakaplara sahip kişiler üzerinden anlattığı şeyin aslında bir kurmaca olduğu, sadece romanı daha renkli ve fantastik kılmak için bu anlatıcıyı tercih ettiği söylenebilir. Nakilciler anlatır, meddahlar toparlar diyebiliriz. Böylece roman bir oyunmuş gibi eğlenceli hale getirilir.

Birgivi Mehmet Efendi'nin Tarikat-ı Muhammediye adlı eserinde

bahsettiği ifadeler “*O Yevm-i Kıyâmet’te, o azîm günde ateş uçurumları iştahlanıp harlayacak. İşte cehennem o zaman kuduracak! Âdemoğulları mahşerde görüldüğü vakit cehennem, avını gören kuduz bir köpek gibi harlayıp kükreyerek onlara âdeta saldıracak ve ehl-i mahşer dehşete düşecek’ Yevm-i Mizân’da amel defterleri verildikten sonra müminlere ve sâihlere Cennet-i âlânın kapısı açılacak! Nûr-ı İslâm, nûr-ı Kur’ân ve nûr-ı imânla aydınlananlar Cennet-i âlâ’ya geçerken, günâhkârlar nâr-ı câhimde yanacak.*”(s.49-50)

Pereveli İskender Efendi’nin cami cemaatine vaazı, NuvarifBursevi Efendi’nin değişimini anlatan ifadeler, Şeyh İbrahim Dede Efendi’nin anlatımları bu kapsamda değerlendirilebilir.

7. Kişiler

Postmodern romanlarda kişiler, klasik romanlarda olduğu gibi birer kahraman değildirler. Tam tersine yazarın oyuncağı konumunda olan birer figür öznedirler. Nitekim Anar’ın romanlarında da kişiler daha çok tipleşmiş, birer sembol ve figür olarak karşımıza çıkarlar. *Suskunlar*’dabirbirinden farklı konumlara sahip, çok renkli kişilerle karşılaşmaktayız. “*Suskunlar*’ın figüratif yapısına baktığımızda, yazarın önceki eserlerinde olduğu gibi toplumun her kesiminden insanın, herhangi bir sınıfsal ayrıma veya derecelendirmeye maruz bırakılmadan yer aldığını görmekteyiz” (Koçakoğlu, 2010: 309-310). Romanda “*tüccârlardan hamallara, dükkâncılardan dilencilere, mollalardan gayrimüslimlere kadar her mesleğe, her tabakaya, her dine ve her tarikata mensup*” (s. 61) insana rastlamak mümkündür.

Romanda ön plana çıkan kişiler; *Eflatun, Cüce Efendi, Davut, Tağut, Kalın Musa, Asım, Veysel Efendi, Hüseyin Efendi, Rafael, Şeyh İbrahim Efendi, NuvarifBursevi Hazretleri, Neva, Muhteşem Neyzen Bâtın Hazretleri* adlı kişilerdir.

a. Eflatun

Romanın en önemli karakterlerindendir. Veysel Efendi’nin oğlu, Kalın Musa’nın da torunudur. Dâvut’un ikiz kardeşidir. Dâvut’a nazaran daha sakin, kendi içine dönük bir karakterdir. Romanda “*dalgin, sessiz ve içine kapanık*” (s. 79) olarak tanımlanır. Hatta oturduğu mahallede de “*deli-divane*” (s. 108) olarak bilinir. Ancak bu divanelik onun derviş kimliğiyle ilişkilidir. Bulanık bakışlara sahip, heyecanını kaybetmiş bu karakter sanki başka bir âleme aittir. Nitekim kendini çağırın bir sesin peşinden gider. Neyi ilk kez eline almasına rağmen kusursuz bir biçimde üfler. Konstantiniye’nin yedinci ve son üstadı olan

Eflatun'a Muhteşem Neyzen Bâtın Hazretleri tarafından hayat nefesi üflenir. Tasavvufî yönüyle ön plana çıkar. Kısa sürede insan-ı kâmil olma yolunda ilerler. Romandaki *Suskunlar*'dan biridir. “*Eflâtun, yegâh perdesinde karar etti ve Yaradan'la, yegâhta yekvücut oldu. O anda 'Ene'lHakk' demeye bile gerek duymadı*” (s. 241)

b. Davut:

Eflatun'un ikiz kardeşi olan Dâvut, “damarlarında Kıpti kanı taşıyan bu genç, daha on yedi yaşında üd çalmayı, usul ve makamları öğrenmeye başlamış fakat yine aynı özelliğinden dolayı kuşağında paslı bir ekmek bıçağı da taşımayı huy edinmiş” (s. 79) Eflatun'un aksine girişken, cesur ve atak bir çocuktur. Nevâ'ya âşıktır. İyi olduğu için yazar tarafından romanın sonunda Neva'ya kavuşturularak ödüllendirilir. Onun kalbini kazanmak için her şeyi göze alacak kadar cesurdur. Kardeşi Eflatun'u sürekli korur. Romanda kötülere karşı iyiliğin güçlü savunucusudur. Tağut (Şeytan) ve Perevelli İskender ile kıyasıya mücadele eder. Kötülere karşı iyilerin kazanmasının mücadelesini verir ve başarır. İsminden de yola çıkarak Hz. Dâvut ile özdeşleştirebiliriz. Nitekim Hz. Dâvut da Calut ile sürekli bir mücadele halindedir.

c. Cüce Efendi:

Romanın hem fiziksel hem de karakteristik özellikleri açısından en ilginç karakteridir. Asıl adı AlessandroPerevelli'dir. Esir düşmüş bir çembalo ustasıdır. Cüce denilecek kadar kısa boyludur. Altı parmaklıdır. Bu da onu çaldığı müzik aleti açısından çok özel bir konuma yükseltmiştir. Asıl mesleği müzisyenlik olmasına rağmen dinî ilimlerle uğraşır. Müslüman olmamasına rağmen Tağut (Şeytan) tarafından kandırılmış, Müslüman halka vaaz veren biridir. Şahsi menfaatleri uğruna kendini halka Müslüman din âlimi olarak tanıtır. Çevresinde “Hacı İskender” olarak anılmaktadır. Nevâ'ya o da âşıktır. Bu yüzden onun kıskançlığı yüzünden Asım'ı öldürür. Eflâtun'u da öldürmek ister. Çok hırslıdır. Ölümsüzlük arzusuyla çevresindeki iyi şeyleri yok etmek ister ancak sonuçta Dâvut tarafından öldürülür. Böylece kötü niyetli olduğu için kaybeder.

d. Âsım

Meyhanelerde kanûn çalan bir musikişinastır (s. 39). Esir hanından aldığı on iki parmaklı, yedi karışık AlessandroPerevelli (Cüce Efendi)'ye kötü davranır. Onu sürekli ezer, merhametsizce davranır. Ancak onun yetenekli bir müzisyen olduğunu anlar ve ona bakışı değişir. Onun besteleri sayesinde önemli

bir konum kazanınca, menfaati gereği Cüce Efendiyi azat eder. Ancak aynı kıza yani Nevâ'ya âşık olurlar. Bu sebeple Cüce Efendi tarafından öldürülür. Ancak Nevâ'ya yazdığı beste Cüce tarafından bozulduğu için öldükten sonra da ruhu rahatsız olur. Bu beste düzelirse ruhu huzura kavuşacaktır. Bu da Dâvut tarafından düzeltilir. Böylece Âsım'ın ruhu huzura erer.“Asım, romandaki fantastik karakterlerden biridir. Onun hayaletiyle ilgili sahneler hem ürpertici hem de çözümlenmesi gereken bir düğüm şeklindedir. İlk olarak Asım'ın hayaleti Yenikapı Mevlevihanesi'nde görülür. Romanın hemen başında bu durum anlatılır. Vakanın Osmanlı padişahı II. Ahmed devrinde geçtiğini düşündüğümüzde devrin musiki üstatlarını da irdelememiz gerekir. II. Ahmed devrinin en önemli musiki ustası Buhurizade Mustafa Itri Efendidir. Itri'nin mezarının Yenikapı Mevlevihanesi'nde olduğu düşünülmektedir; fakat ilginçtir ki mezar taşı kayıptır. Dolayısıyla tam olarak mezarının yeri tespit edilememiştir. Asım'ın hayaletinin sembolik izlerini Itri'nin yaşamında bulmamız kuvvetle muhtemeldir. Itri'nin mezarının olmayışı hayalet imgesine bir zemin hazırlar” (Tokiz, 2011: 26)

e. Tağut:

Eserdeki bu figür, kötülüğün simgesidir. Şeytanın kişiliğe bürünmüş halidir. Cennetten kovulduğundan beri âdemoğlu ile uğraşmaktadır. “İnsanların gözleri sağa sola, aşağıya yukarıya dönerken, Tağut'un gözleri önden arkaya ve arkadan öne dönmektedir. Ayrıca her bir gözünde, biri insaninkine benzeyen, diğeri ise yılaninkine andıran iki gözbebeği vardır.” (s. 188). Bunun gibi birçok olağanüstü özelliği olan Tağut, kendi ölümsüzlüğü için bütün insanlığa düşmandır. Romanda Mevlevilere karşı özel bir husumet besleyen Tağut'un romanda diğer adı Azazil yani şeytandır. Konuştuğu zaman ağızından çatallı bir yılan çıkmaktadır. Dâvut her ne kadar bu yılanı Tağut'un içinden çıkarıp öldürse de yazar onun asla öldürülmeyeceği mesajını da verir.

f. Kalın Musa:

Veysel Efendi'nin babası, Dâvut ve Eflatun'un dedesi olan Kalın Musa romandaki alt sınıftan insan tipine örnektir. Mehteran takımında köşenlik yapan bu kişi, cimriliği, fırsatçılığı, fıldır fıldır oynayan gözleriyle ön plana çıkar. Kısa boylu olmasına rağmen kalın ve güçlü bir sesi olduğu için çevresi tarafından Kalın Musa olarak çağrılmaktadır. (s. 17-18) Ağız oldukça bozuk olan, küfürbaz ve cimriliğiyle çevresinde nam salmış “imanına kadar cimri olan biri” (s. 23), “Sırf kesesinden daha az para çıksın diye üç aylarda oruç tutarken, ailesini de bu yönde zorlar. (s. 24) Eflatun'a ayrı ayrı okul kıyafeti alıp fuzuli

masrafa girmek istemeyen Kalın Musa, onları okula nöbetleşe gönderir” (s. 25) Yazarın eser boyunca sürekli üzerinden ironik anlatımlar oluşturduğu, romandaki gülünç ve mizahi durumu sağlayan en önemli karakterdir.

g. Nuvârif Bursevi Hazretleri:

Romanda önce Tağut'un uşaklığını yapan, onun çıkarları için hareket eden bu zat, Firavun gibi acımasız ve zalimdir. Nitekim “sol omzundaki günahlarını yazan melek dile gelerek, günah yazmaktan artık bîtap düştüğünü, bu fena işlerden vazgeçmesi gerektiğini” (s. 188)söyler. Böylece romanda Nuvarif Hazretlerine dönüşür. Romanda değişim-dönüşüm yaşayan bir karakterdir. Tövbe ettikten sonra Mevlevi Şeyhliğine kadar yükselmiştir.

h. Nevâ:

Romanda herkesin âşık olduğu bir karakterdir. Romandaki nadir kadın karakterlerdendir. İnsanın içine işleyen, büyüleyici bir sesi vardır. Güzelliğiyle Kanunî Asım, Cüce Efendi, ve Dâvut'u kendisine âşık ettirir. Yazar, bu karaktere Nevâ ismini en eski Türk Mûsikîsi makamlarından biri olan Nevâ makamından dolayı verir.

8. Zaman

Zamanın kullanımı konusunda postmodern yazarlar klasik zaman anlayışının tamamen dışına çıkarlar. Belli, kalıpları olan bir zaman anlayışı söz konusu değildir. Bergson'danProust'a karşımıza çıkan soyut zaman anlayışı, postmodern romancılarda daha derinleştirilmiş şekilde kullanılır. (Gündüz, a.ge. 153) Zamanların oluş anını, dönemini bile ayırmak zordur. Geçmiş, yaşanılan an, gelecek birbirleriyle iç içedir. Romancı bir olay zamanından bahsederken bir başka olaya geçiş yapar. Geçiş yaptığı olayın zaman dilimi de genellikle öncekinden farklıdır. Suskunlar'da bu durum sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bahsedilen zamanın belirsizliği, net olmayışı da Suskunlar'da bir diğer zaman durumu olarak karşımıza çıkar. “*Muhteşem Neyzen Batın Hazretlerinin Konstantaniye'de bulunduğu zamanlarda, yani Ahmed-i Sani Han Efendimizin devri saltanatından sonraki senelerden birinde, Şaban ayının on dördüncü gecesini...*” ifadelerindeki zaman anlayışının müphemliği de söylediklerimizi örnekler.

Olayların gerçekleştiği zamanın veriliş şekli de geleneksel anlatıdan beslenilerek oluşturulur. Örneğin,“*Ne var ki bunlar, Muhteşem Neyzen Batın'ın mahdumu Zâhir'in şehre gelmesinden önceydi.*” (s.31), “*İşte bu tüyler ürpertici*

vak'a, Davut'un ikiz kardeşi Eflatun'un o esrarengiz ıslığı işitmeye başlamasından tam on yedi yıl sonra cereyan etmişti.” (S. 76)

Sonuç olarak; postmodern bir yazar olan Anar, zamanı klasik anlayışın dışında, romanın asıl ögesi olarak değil, bir araç olarak görür. Zamanı asli unsur olmaktan çıkarır. Çünkü onun amacı, belli bir tarihsel dönemde gerçekleşmiş bir olayı anlatmak değildir. Zaman, romanın işleyişinde bir yardımcı unsur olarak, üst kurgunun ve derin yapının içerisinde çeşitli şekillerde kullanılarak oluşturulur.

9. Mekân

Anar'ın mekân anlayışı, romanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Romanlarının hemem hemen hepsinde İstanbul çeşitli mekânlarıyla karşımıza çıkar. Bu mekânlar genellikle gerçekçi mekânlar olmakla birlikte, bunları destekleyen hayali mekânlar da söz konusudur. Yer yer ironik bir üslupla ve mizahi öğelerle yer yer de tarihi bir filmin karesi şeklinde ayrıntılı şekilde betimlenmiş bu mekânlar, hem metni kolay tüketilen bir malzeme haline getirmekte hem de her döneme yayılabilecek yazarın eleştirisini yüklenmektedir. Suskunlar'da karşımıza çıkan gerçekçi mekânlar; *Galata Mevlevihanesi*, *Galata Meyhaneleri*, *Sofuayyaş Mahallesi*, *Yenikapı Mevlevihanesi*, *Yenikapı*, *Karaköy*, *Unkapanı*, *Eyüp*, *Beyazıt*, *Edirnekapı Mezarlığı* gibi yerlerdir. Bununla birlikte çeşitli ironik üslupla ve tarzla oluşturulmuş hayali mekânlar da söz konusudur. *Gelgel Çıkmazı*, *Tekir Kasap*, *Tiryaki İlyas Dede Hazretleri Türbesi*, *Cigalazade Yusuf Sinan Paşa Köşkü*, *İmdat Ağa Hamamı* gibi...

Sonuç olarak, Anar'ın mekân anlayışı postmodern roman anlayışının bir parçası olarak çeşitli özellikleriyle amaca uygun biçimde ve atmosfer yaratmak için gerçekçi ve hayali özellikleriyle işlenmektedir.

10.Suskunlar'daYer Alan Postmodern Unsurlar:

İhsan Oktay'ın diğer eserlerinde olduğu gibi *Suskunlar*'da da postmodern unsurlardan fazlasıyla yararlandığını görmekteyiz. Yazar, bu unsurları kullanarak eserine birçok açıdan yenilikler katmayı, eserin çok sesliliğini ve zenginliğini artırmayı amaçlamaktadır.

a. Metinlerarasılık (Intertextuality):

Bir edebiyat terimi olarak metinlerarasılık (intertextuality), genel anlamda iki veya daha fazla metin arasında bir alışveriş, aktarma, yeniden

yazma olarak adlandırılabilir. Bir yazar, başka bir yazara ait metinden çeşitli parçaları alıp kendi metninin içine yedirir ya da kendi metninin bağlamında onu kaynaştırarak yeniden yazar. Metinlerarasılıkta, her metnin kendinden önce yazılan metinlerden izler taşıdığı, hiçbir metnin gelenekten ayrı düşünülemediği anlayışı esastır. “Postmodern edebiyatın tek bir dünya içinde çeşitlilik/çoğulculuk/üst kurmaca anlayışının” (Çetişli, 2009, 164) en önemli ayaklarından birisini metinlerarasılık oluşturur. Günümüzde türler arasındaki sınırlar giderek kalkmaya başlamıştır. (Gündüz, 2009: 93) Sanatçılar, belli kaynakların ve eserlerin alanına inerek, oradaki malzemeyi kendi eserlerine çeşitli yollarla uygulayarak bu postmodern unsurdan yararlanırlar. Burada okurun dikkati ve birikimi çok önemlidir. Çünkü metinde geçen unsurların bilinçli bir şekilde farklı türlerden alındığını fark edecek donanıma ve birikime sahip olmalıdır.

*Suskunlar'*da Anar, metinlerarasılıktan daha çok anıştırma, alıntı yapma, yansılama, parodi oluşturma, anlatı içinde anlatı ve söz kalıpları kullanma gibi unsurlardan yararlanmışır. Bunların başında Kuran, İncil, Tevrat gibi semavi kitaplar gelmektedir. Bu konuda Üner'in tespitleri söylediklerimiz desteklemektedir:

“*Suskunlar'*da bölümler adlarını musiki makamları olan *Yegâh*, *Dügâh* ve *Segâh*'tan alırlar. Romanda, *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de mevcut olan bazı metinlerden yola çıkılarak, parodi ve pastiş yöntemiyle yeni metinlerin oluşturulduğu görülür. *Suskunlar'*da bu şekilde hazırlanmış en çarpıcı pasajlardan biri yeryüzünün yaratılış hikâyesidir. Bu pasajda yazar, parodi ve pastiş yöntemiyle *Tevrat*'ın Tekvin Bölümü'nde anlatılan Allah'ın yeryüzünü yaratış hikâyesine gönderme yapar. Bu metinle oynar, ona musiki unsurunu katar ve kendi metnini oluşturur.” (Üner, 2010:198)

Romanda Tevrat ile ilişkilendirilen bölümlere bakacak olursak; “Başlangıçta sükût var idi. Ve her yer karanlık idi. Ve Yaradan Yegâh makamında terennüm eyledi. Ve bu ışıltılı nağme ile etraf nûr oldu. Ve nağme boşlukta yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan, bu Yegâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, birinci gün.” (s. 137-138) “Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allah'ın ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: ‘Işık olsun;’ ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü; ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah ışığa ‘Gündüz’ ve karanlığa

‘Gece,’ dedi. *Ve akşam oldu ve sabah oldu, birinci gün.*” (Tevrat Tekvin Bölümü Bap 1) bölümleri arasında “*Ve Yaradan Dügâh makamında terennüm etti. Ve suların ortasında bir azîm kubbe peydâ oldu. Ve kubbe tâ arşa kadar yükseldi. Ve nağme, işte bu kubbede yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan bu Dügâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün.*” (s.138)“*Ve Allah dedi: ‘Suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın.’ Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye ‘Gök,’ dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün.*” (Tevrat Tekvin Bölümü Bap 1) bölümleri arasında metinlerarasılık göze çarpmaktadır.

İncil’le ilişkisine bakacak olursak; *Suskunlar*’ın dini figürlerinden Zahir, eylemleri, düşünceleri ve yaşamöyküsüyle Hz. İsa’yı sembolize eder. Zahir’in sözleri İncil’den bir parça gibidir. Bununla birlikte o, Muhteşem Neyzen Batın Efendi Hazretlerinin oğlu olarak bilinir. Bu durumda Batın Efendi Hz. de yaratıcıyı sembolize eder.

“*Zâhir kalabalığa, “Size neyi haber verdiğimi ve sizi neye dâvet ettiğimi bilin! Kulağı olan işitsin!” diye Müslümanlara ve “Hoekhônhusakousatô ti topneumalegei!” diye Rumlara bağarmaya başlamıştı ki, birdenbire etrafı, yedi kör adam tarafından kuşatıldı. Tek gözü gören ve vakûr tavırlarına bakılırsa hakikatin sırrına ermiş biri onlara kılavuzluk ediyordu. İşte bu adam, “Kutsal nefesi üfleyen Bâtın’ın oğlu Zâhir sen misin?” diye sordu. O ise ‘Evet!’ der demez, körlerin hepsi yere kapanarak ona secde etti.” (Suskunlar174)“ O zaman İsa, İblis tarafından denenmek üzere, Ruh tarafından çöle sevk edildi. *Ve kırk gün kırk gece oruç tuttuktan sonra acıktı. Ve Ayartıcı gelip ona dedi: ‘Eğer sen Allah’ın Oğlu isen, söyle, bu taşlar ekmek olsun.’ İsa da cevap verip dedi: ‘İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, fakat Allah’ın ağzından çıkan her bir sözle yaşar.’ diye yazılmıştır.*” (İncil, Matta, Bap 4) (Bkz. Üner a.g.e.)*

Suskunlar’da dinî kitaplardan çıkagelmiş gibi görünen bir karakter dahadikkat çeker: Kabil. Kabil, *Kur’ân-ı Kerîm*’de de anlatıldığı üzere, kardeşi Hâbil’i öldürerek büyük bir günah işler. *Suskunlar*’ın Kabil’i de kardeşi Hâbil’i öldürür. Âmin ve Bağdasar adlı musiküstadlarını katleder. O, âdeta katil olmak için doğmuştur. *Suskunlar*’da Kabil, yeğenleriyle birlikte Âmin’i öldürmek üzere yola çıkar. Yanlarında bir de karga vardır. Karga, Kabil’e Âmin’i toprağagömmesini haykırmaktadır. Burada da *Kur’ân-ı Kerîm*’in MâideSûresi’negönderme yapılmıştır. *Kur’ân-ı Kerîm*’de de, Kabil kardeşi Hâbil’i öldürdüğünde Allah’ın bir karga gönderdiği ve karganın da Kabil’in

Hâbil'i gömmesi için toprağışeşelediği anlatılır: “Üstüne bez örtülmüş bir kafes içindeki karga da getirilip ortaya konuldu ve bez alınınca, fenerin ışığını gören hayvan uyanıverdi. Konuşsun diye dilinin ucu kesilen bu hayvan sağa sola bakarken arada bir duruyor ve ‘Toprağa göm! Toprağa göm!’ diye çığlık atıyordu. Sıra çuvala, daha doğrusu içindekilere gelmişti.” (s.225) Kuran’da ise: “Derken Allah bir karga gönderdi; yeri deşiyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl (gömüp) örteceğini gösterson.” (Kur’ân-ı Kerîm Mâide Sûresi 31)

Suskunlar metinlerarasılık açısından zengin bir malzemeye ve içeriğe sahiptir. Yukarıda belirttiğimiz örnekleri daha da zenginleştirmemiz mümkündür.

b. Üstkurmaca (Metafiction):

Postmodern yazarlar çoğu zaman, tek bir kurgu ile yetinmeyip kurgu için de kurgu oluşturarak anlatmaya bağlı metinleri genel anlayışın dışında oluşturmaktadırlar. Bu yeni kurgusal yöntem üstkurmaca (metafiction) olarak adlandırılmaktadır. Bu üstkurmaca tekniği ile yazar, hikâyenin veya romanın yazılış sürecini anlatır, ayrıca hikâye içinde hikâyeler oluşturur. Ancak bütün bu anlatımın da bir kurmacadan ibaret olduğu yazar tarafından okura sezdirilir veya doğrudan söylenir. Nitekim Suskunlar, içiçe geçmiş öykü kollarıyla, kurgu içinde kurgu yöntemiyle ön plana çıkan bir eserdir. Ayrıca romanın tamamında kendisini belli eden yazar, metnin sonunda ortaya çıkar ve şöyle der: “Kâhin görebilen tek gözüyle aynaya baktı ve uzun boylu, çekik gözlü o adamı gördü.” (s. 268) Buradaki çekik gözlü ve uzun boylu olarak tarif edilen Uzun İhsan Efendi yazarın kendisidir. (Koçakoğlu, 2010: 327) Anar, böylece kendi hikâyesinin içinde kendisine yer vererek, anlattığı şeyin bir kurgudan ve oyundan ibaret olduğu mesajını verir.

c. Fantastik Unsurlar:

Anar’ın romanlarının hemen hepsinde gerçeğin sınırlarını zorlayan tarihsel, dinsel, mitolojik olaylara değinilir. Bu fantastik olaylar, diğer bilim kurgu eserlerinden beslenir ancak mizah unsurlarıyla zenginleştirilir. Anar’ın amacı fantastik olay anlatmak değil, bu malzemeyi güldürü, parodi unsurlarıyla birleştirip postmodern bir anlatı oluşturmaktır.

Suskunlar’da da fantastik unsurlara sıkça yer verilir. Asım’ın hayaletinin Neva’ya ve annesine bela olması, Davut’un bu hayaletin üstesinden gelmek için giriştiği çabalar hem fantastik hem de parodi açısından değerlendirilebilir.

Ayrıca gizemli bir sesin peşine takılarak, İstanbul’un sokaklarında

dolaşan Eflatun'un kandilleri "sudan çıkmış, zıplayan, capcanlı balıklar olarak görmesi" de bu açıdan değerlendirilebilir.

Tağut'un (Şeytan) makatında yer alan ve ağzından başını çıkaran bir yılanın varlığı, Tağut'un yeşil renkli vücudu vb. özellikleri, Zahir'in öldürülen Eflatun'a hayat nefesi vererek onu tekrar canlandırması da fantastik ve olağanüstü olaylara örnek teşkil edeler.

d. İroni ve Parodi:

Postmodern yazarlar, modern metinlere ait çeşitli bölümleri montaj ve pastij yoluyla eserlerinde kullanarak bu metinler üzerinden ironik bir anlatım oluşturmayı amaçlarlar. Postmodern metinlerde "yazar örneksediği metnin biçim ve figüratif özelliklerini, kurgu tekniklerini alaya almak ya da okuyucuyu eğlendirmek amacıyla deforme eder" (Sazyek, 2002, 580). Bu sebeple, postmodern metinlerde ironi ciddi ve bilimsel olana karşı gülünç bir ve komik bir durum oluşturmayı amaçlamaktadır.

Parodi oluşturma postmodern yazarların sıkça başvurdukları metinlerarası bir yöntemdir. Parodi ve pastiş, eski metinlerindünyasından kendi yarattıkları yenilerin dünyasına oyunlu bir yol çizmeyiamaçlayan, metinleri ilmek ilmek birbirine ören postmodern roman yazarlarının,metinlerarasılığı ön plana çıkardıkları romanlarında sık kullandıkları tekniklerdir. (Bkz. Üner a.g.e. 198)

Parodi, yazınsal bir metni gülünç hale getirmeyi amaçlar. Anar, romancılığının temelini oluşturan parodik anlatımdan olayların ve kişiler arası ilişkilerin naklinde yararlanır. Hem bundan bir mizah üretir hem de yine bu kişilerin inanç dünyasını ironik bir üslupla eleştirir. (Bkz. Gündüz a.g.e. s.63)

Suskunlar'daparodik unsurlar sıkça karşımıza çıkar. Romandaki Kalın Musa'nın birçok davranışı parodik açıdan incelenebilir. Kalın Musa'nın torunlarının helva istemesi üzerine: "Helva İstemekte haklısınız. Ama biraz daha sabredin. Karşı komşumuz Hilmi Efendi'nin kayınpederi Rıza ölüm döşeğinde. Birkaç güne kalmaz son nefesini verir. Zavallı bizler de iftarda rahmetlinin helvasını yeriz." (s. 25) Anlatıcı, Kalın Musa'nın cimriliğini ayrıca tavuk (Zümrüdüanka) meselesi üzerinden de ironik ifadelerle okura yansıtmaya çalışır.

Bunun dışında da romanda birçok parodik ve ironik olay vardır. Mahrem ağasının uzvunun kesilmesine rağmen hala çok işlevsel olması, evlenme-boşanma meselesi üzerine söylenen ifadeler, Hızır Paşa'nın ölümüne sebep olan Veysel için İslam şeriatına göre yarısı gebe olmak üzere 30 tane devenin

istenmesi gibi ifadeler gülünç ve ironik bir anlatım için tercih edilen ifadelerdir.

Sonuç

Türk edebiyatında,1980'lerden sonra kendisini fazlasıyla hissettirmeye başlayan postmodernizm akımının doksanlardan sonraki en renkli ve en güçlü yazarlarından birisi olarak karşımıza çıkan *İhsan Oktay Anar*, ilk romanı *Puslu Kıtalar Atlası*'ndan (1995) itibaren kaleme aldığı her romanı ile edebiyat dünyamızın en çok ses getiren ve en ilgi çekici yazarlarından birisi olmuştur.

Romanlarında tarihten, felsefeden, dinlerden, mitolojiden fazlasıyla beslenen yazar, okuru romanları vasıtasıyla kurduğu geçmişin fantastik ve büyülü dünyasına götürür. Anar'ı farklı kılan sadece postmodern bir yazar olması değil, aynı zamanda okurun daha önce hiç karşılaşmadığı yepyeni kurgular oluşturması ve alışılmadık anlatım teknikleri denemesidir. Nitekim Anar, postmodern unsurların alanlarını fazlasıyla genişletilerek kullanır. Üstkurmacanın, metinlerarasılığın, parodi ve ironinin sınırlarını zorlayan yazar, bunu okurun hiç alışık olmadığı, romanda işlenen tarihsel atmosfere uygun bir dille süsleyerek, okurla bir oyun oynadığını hissettirecek şekilde anlatılarını kurgular.

Suskunlar, Anar'ınyukarıda belirttiğimiz unsurların neredeyse tamamını başarılı bir şekilde uyguladığı en ilgi çekici romanlarından birisidir. Roman, toplumun hemen hemen her kesiminden seçilen renkli karakterleri, kullanılan birbirinden farklı anlatım teknikleri ve anlatıcı tipleri (meddah anlatıcılar ve nakilciler), okuru fazlasıyla şaşırtan dil ve üslubuyla ayrıca tarih-din-tasavvuf gibi çeşitli kaynaklardan beslenen sıkı bir anlatım örgüsüyleayrı bir derinliğe sahiptir.

Suskunlar romanı, biçimsel çeşitliliğinin yanında anlattığı öykülerin arkasına sakladığı temel mesajı ile de ön plana çıkan bir eserdir. Eserde, iyi ve kötünün mücadelesinin ilk insandan bu yana devam eden ezeli çatışması ve iktidar-ölümsüzlük uğruna her şeyi göze alabilecek bireylerin trajik sonları romanın temel izlekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan *Suskunlar*, Anar'ın*Puslu Kıtalar Atlası* ile başlattığı Doğu anlatı gelenekleri ile postmodern teknikleri bir araya getirme, onları din-tarih-felsefe gibi temel unsurlarla zenginleştirme ve postmodern bir söylem oluşturma çabasının en güzel örneklerindedir.

KAYNAKÇA

- ANAR, İ. O. (2010). *Suskunlar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- AYDIN, M. (2008). *Postmodernizm ve Eleştirisi*, Hece Yayınları
Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı, Ankara: Yıl:12,
Sayı:138
- AYTAÇ, G. (2012). *Çağdaş Türk Romanı*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul
- BEST S. & KELLNER D. (2011). *Postmodern Teori* (Eleştirel
Soruşturmalar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- ÇETİŞLİ, İ. (2009), *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Ankara: Akçağ
Yayınları, S.154-155
- ECEVİT, Y. (2012) *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim
Yayınları, İstanbul
- EMRE, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*, Ankara: Anı Yayınları
- GÜNDÜZ, O. (2009). *İhsan Oktay Anar'ın Kurgu Dünyası*, Vizyon Yayınevi,
Ankara
- KARACA, A. (2008). *Suskunlar'ın Sıkı Öyküsü*, Kitaplık Dergisi, Ocak, 2008
Sayı: 112, s. 99-106
- KOÇAKOĞLU, A. (2010). *Yerli Bir Postmodern İhsan Oktay Anar*, Palet
Yayınları
- PARLA, J. (2008). *Don Kişot'tan Günümüze Roman*, İletişim Yayınları,
İstanbul
- SAKALLI, F (2011), *Tutunamayanların Hikâyeleri*, Korkuyu
Beklerken, TurkishStudies, Volume 6/1, Winter, 2011, p. 17113-
1725, Turkey
- TOKİZ, O. (2011). *2000 Sonrası Türk Romanında Tasavvufi Söylem*,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst. Türk Dili
ve Edebiyatı, A.B.D. Elazığ
- ÜNER, A. M. (2010). *Metinler ve Metinler Arası Okuma*, Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 13 Sayı 23 Haziran 2010 ss.196-206,
Balıkesir

EMEVİLER DÖNEMİ SİYASİ ŞİİR “FEREZDAK” ÖRNEĞİ

Example of al-Farazdaq’s Political Poems in the Umayyad Period

Tayyip TÜZ*

ÖZET

Şiir, dilin anlam, ses ve ritim öğelerini belli düzen içinde kullanarak, edebi bir biçimde ifade etme sanatıdır. Emevîler döneminde gerek siyasi ve ekonomik, gerekse asabiyet sebebiyle Şiî, Hâricî ve Zübeyrî gibi birtakım fırkaların mevcut yönetime başkaldırılar ortaya çıkmış, bu durum bazen kanlı isyanlara sebebiyet verirken, bazen de medih-hiciv bağlamında şiir ve nesir olarak Arap edebiyatında yerini almıştır. Bu çalışmada Emevi dönemin meşhur şairlerinden Ferezdak’ın dönemin siyasi otoritelerini hedef alan medih ve hiciv içerikli şiirlerinden bazı örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şiir, Emevî, Şiî, Siyaset, Medih, Hiciv

ABSTRACT

Poetry is the art of expression of using the meaning of language, sound and rhyme elements in a certain order in a literary way. In Umayyad period, some sects like Shiites, Kharijites and Zubayrites have evolved in uprising against the current government not only because of political and economic but also because of frustration reasons, while this situation sometimes causes bloody riots, it sometimes too kits place in the praise –satirical context of poetry and prose in Arabic literature, as well. In this study, some examples of the famous poet of the Umayyad period al-farazdaq’s poems which are satirical and praise containing against the political authority of the date are given.

Keywords: Poetry, Umayyad, Shia, politics, praise, satire

1. Siyasi Şiir Üzerine

Emevîler döneminde Emevîler ve muhaliflerinin oluşturduğu bir edebiyat vardır. Bu edebiyat hem şiir hem de nesir olarak büyük bir edebi türe sahiptir. Bu dönemin siyasi şiiri daha çok Emevîler, Şiiler, Hariciler, Zübeyrililer ve Emevîlere karşı ayaklanan diğer şairlerin ortaya koyduğu şiirdir.¹

* Bingöl Üni. İlahiyat Fakültesi- Temel İslam Bilimleri Bölümü- Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi III, Emevîler dönemi*, Eser Ofset Bas. Yay. Matbaacılık, Erzurum, 2012, s. 162.

Emevîler döneminde Eyaletlerde gelişen şiir Ekolünün başında Ferezdak ve Cerir (ö. 729) gelir; başşehirde ise Ahtal (ö.710) en önde gelir.² Her üçü de Irak'ta doğmuş ve orada yetişmişler. Onlar hicviyeci oldukları kadar medhiyeci şairlerdir de. Şair olarak bu üç şahsiyet, benzerleri arasında en ön safi işgal ederler ki İslam muhitinin münekkitleri, o dönemden beri onlarla mukayese götürür birini bulabilmiş değildir.³ Sefih bir hayat süren Ferezdak, halife Abd'ul-Melik ve oğulları Velîd, Süleymân ve Yezîd'in gözde şairi olarak bilinmiştir.⁴

Siyasi Şiirin kısımları

Emevîler döneminde hasımlarına karşı ortaya çıkan bir şiir türü olan siyasi içerikli şiir, bölge ve etnisiteye göre farklılıklar arz etmektedir. Arap edebiyatında ise geleneksel olarak medih ve hiciv şeklinde iki temel kısma ayırmak mümkündür.

a-Medih

Sözlükte “övmek, birinin meziyetlerini dile getirmek” anlamındaki “m-d-h” kökünün sonuna nispet eki getirilerek yapılmış olan mehdiye kelimesi Türkçe'de “övgü şiiri” manâsında kullanılan bir edebiyat terimidir. Methiye daha önce kaside şekline yazıldığından önceleri “kaside-i medhiyye” olarak anılmış, daha sonra sadece medhiye şekli kullanılmıştır. Arap edebiyatın da ise genellikle medh, medih, medîha, ümdûha, ve midha kelimeleri kullanılır.⁵

Medih (övgü) şiirleri övülme ve beğenilme arzusu insanın fitratında bulunduğundan, övgü şiirleri insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. Bu sebeple medih Arap şiirinde en çok işlenen konuların başında yer alır. Fahr, mersiye, hamâse, gazel, hamriyyât gibi türlerin temelinde de medihverdir.⁶

Medhedilen şahsın övülmeye vesile olan vasıfları cesaret, kahramanlık, cömertlik, himaye ve yardım hissîyatına hâkim olma (hilm), sebat vs. dir. Medihte bir şahsın taşıdığı taç, zinet gibi ârızı taraflarıyla değil, cesaret, cömertlik ve özellikle sonraları adalet, iffet, gibi sıfatlarla övülmesi esastır.⁷

Emevîler döneminde methiyeler, şairlerine verilen bol ve değerli hediyelerin etkisiyle daha da gelişerek Arap şiirinin en itibarlı türü haline

²Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Tarihu'l-edeübü'l-arabi*, Daru'l-Marife, Beyrut, 15. Baskı, 2013, s. 120.

³Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 81-86.

⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev: Salih Tuğ), İfav yay. İst. 2011.s.350-351.

⁵ İsmail Durmuş, “*Methiye*” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s. 406-408, TDV yay. Ankara 2004.

⁶ İsmail Durmuş, *DİA, a.g.m.*, s. 406-408.

⁷ Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s.52.

gelmiştir. Şairler arasında el-Ahtal, en-Nâbiğa eş-Şeybânî, Zu'r-Rumme, el-Accâc ve oğlu Ru'be gibi methiyenin bütün bölümlerine yer veren ve çöl hayatının izleriyle cahiliye dönemi methiye geleneğini sürdürenler olduğu gibi Cerîr b. Atiyye, Ferezdak, KuseyyiruAzze, el-Kutami, A'saHemdan gibi eski medih kasidelerinin gerek sıralanmasında gerek çöl hayatı izlerinin hafifletilmesinde yaptıkları değişikliklerle birlikte medih'e İslamî öğeler katmış olan muhafazakâr şairler de vardır. Bunlardan başka şiirlerini köy hayatı, çöl ve tabiat tasvirlerinden arındırıp girizgâhta gazeli hâkim kılmak gibi methiyeye yeni ve şehirli bir zevk getiren İbnKays er-Rukiyyât, İbrâhîm b. Herme, Zeyd b. Amr el-Ahvas, Nusayb b. Rabâh gibi şairlerde vardır. Ayrıca Emevileri, Zübeyrîleri, Şia ve Haricileri öven siyasi, dini grupların şairleri de bu dönemde önemli eserler meydana getirmişlerdir.⁸

b-Hiciv

Kelimenin kökü olan hecv veya hicâ sözlükte “bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek” anlamına gelir. Arap edebiyatında hiciv karşılığında hicâ terimi kullanılmakta, hiciv türü şiire ühcüvve, ühciyye(çoğ. ehâci), karşılıklı hiciv söylemeye mühâcâ, tehâci, bir şiir parçasında hiciv özelliği bulmaya ihcâ denmektedir. Türk edebiyatında ise yergi kelimeleri kullanılır. Bu türde yazılmış eserlere de hicviye adı verilir.⁹

Hiciv Arap şiirinin en eski ürünlerindedir. Dine dayalı lânetleme ve beddua formları kâhinlerin büyü mahiyetindeki secilerine, bunlar da irticâlfrecezlere dönüşmüş, hiciv bu süreç içinde gelişerek bir edebî tür olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Cahiliye döneminde şiir hiciv şiirinin “*el-Hicâu'l-ferdî*: Bireysel hiciv” ve “*el-Hicâu'l-cema'î*: Topluluğu hiciv” adını taşıyan iki türüne de rastlanmaktadır. Şair, örneğin kendi kabilesini, şeyhini, kahramanlarını veya ileri gelenleri kahramanlık, cömertlik vb. gibi sıfatlarla överken karşı kişi veya kabileyi aynı sıfatların zıddı ile vafeder, onları alaycı ve acımasız bir dille eleştirir.¹¹ Gerçekte hem medih hem hiciv şiirleri, medhedilen veya hicvedilen kimse yahut kabilelerin tarihteki başarıları, savaşlardaki kahramanlık veya

⁸ İsmail Durmuş, DİA, a.g.m., s. 407; Kenan Demirayak, a.g.e., s. 53-54.

⁹ İsmail Durmuş, DİA, a.g.m., s. 447.

¹⁰ İsmail Durmuş, DİA, a.g.m., s. 447.

¹¹ IgnaceGoldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Aziz Yüksel, Vadi Yayınları, Ankara 2012, s. 63.

yenilgileri, adet ve geleneklerini vb. gibi hususları da dile getirmesi bakımından tarihi ve sosyal açıdan da bir öneme haizdir.¹²

Emevîler döneminde kabilecilik ruhunun yeniden canlandırılmasına bağlı olarak hiciv türü şiirlerinde Sadru'l-İslâm döneminde olduğundan daha fazla itibar gördüğü ve içerik açısından da daha sert bir üsluba sahip olduğu görülür. Özellikle politikanın canlanması bu dönemde başta Hariciler, Şiiler ve Zübeyrîler olmak üzere bütün siyasi grupların bilhassa Emevî yönetimini ve idarecilerini sert bir dille eleştirmeleri sonucu bütün Emevî hükümdar, vali ve diğer yöneticiler hiciv türü şiirden nasibini aldıklarını söylemek mümkündür.¹³

Emevîler dönemi hiciv şiirinde, daha önceki dönemlerdeki şiirlerde yer alan korkaklık, cimrilik vb. özelliklere ve ırz, namus, şeref, soy sopa ve kadınlara dil uzatılması gibi hususlara ek olarak dinsizlik, zındıklık, fâcirlik, münafıklık, bid'atçılık, zulüm, zorbalık gibi yergi ifadelerinin sıkça yer aldığını da belirtmek gerekir.¹⁴

2. el-Ferezdak: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Siyasi Görüşü

H.20/M.641 yılında Basra yakınındaki Kâzime'de köklü bir aileden dünyaya gelen Ferezdak'ın künyesi Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa b. Darîm¹⁵ et-Temîmidir. (ö. 114/732) Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden (el-Ahtal, Cerîr) biri.¹⁶ Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine bu anlama gelen “Ferezdak” lakabı verilmiş ve bu lakap ile meşhur olmuştur.¹⁷

Dedesi Sa'saa b. Nâciyesahabî olmakla beraber, fakirlik korkusuyla diri diri toprağa gömülen kızların kurtarıcısı olarak tanınırdı. Babası Gâlib Hz. Peygamber'i göremediği için muhadramûn'dan sayılır.¹⁸ Basra'nın

¹² Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s. 58.

¹³ Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁴ Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵ Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁶ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*, Dâru'l-Maarif, Kahire trs., I, 209; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XXI, 278; Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *Diyanetİslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 1995, XII, 373-375; Azmi Yüksel, *İslam Ansiklopedisi*, “Ferezdak” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. IV, s. 556-558.

¹⁷ el-İsfahânî, *a.g.e.*, XXI, 278; Ömer RıdâKehhâle, *Mu'cemu'l-muelliîfin*, Daru'l-Ahya'iTuras'i-Arabi, Beyrut, 1957, XIII, s. 152-153; İbnHallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk., İhsan Abbas, Daru's-sadr, Beyrut, 1968, s. 86; ŞevkiDayf, *Tarihu'l-edebi'l-arabi*, Daru'l-Mearif, 7. Baskı, Kahire, 1963, II, s. 266; Muhammed Altuncı, *Mu'cemu'l-mufassal fi'l-edebe*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2.baskı, 1999, II, s. 684; İbnKuteybe, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁸ CorciZeydân, *Tarihuâdâbi'l-lüğati'l-arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011, I, 256; Ali Şakir Ergin, *DİA*, *a.g.m.*, XII, 373-375.

kurulmasından sonra (h.14/ m.635) yılında Kâzime'ye yerleşen Gâlib cömertliğiyle tanınan biriydi. İlme meraklı, zeki, hafızası kuvvetli bir çocuk olan Ferezdak, şairi bol bir muhitte bir bedevi genci gibi yetişerek küçük yaşta şiire başladı. On beş yaşında iken babası onu Basra'ya götürerek Hz. Ali'nin huzurunda şiirlerini okumasını sağladı, Hz. Ali duygu ve düşüncesinin gelişmesi için ona Kur'an öğretilmesini tavsiye etti.¹⁹ Bu söz Ferezdak'ın zihninde büyük bir etki yapar bunun üzerine Ferezdak ayağını bir zincirle bağlayarak Kur'an'ı ezberlemeden bu bağı çözmeyeceğine dair kendi kendine söz verdi ve sözünü yerine getirerek Kur'an'ı ezberlemiştir.²⁰

Bu ziyaretin şair üzerinde önemli etkisi olduğu ve şiirlerinde görülen Ehl-i Beyt sevgisinin buradan geldiği anlaşılmaktadır.²¹ Muaviye b. EbûSüfyan aleyhinde yazdığı bir şiir sebebiyle Muaviye'nin üvey kardeşi Ziyâd b. Ebîh'in düşmanlığını kazandı. Ziyâd'ın Irak valisi olmasından (h.45/m.665) beş yıl sonra Basra'dan Hicaz'a gitti ve Medine valisi Saîd b. Âs'ın himayesine girdi. Fakat bir süre sonra Mervân b. Hakem Medine valisi olunca şehirden çıkarıldı. Ziyâd'ın vefatı üzerine tekrar Basra'ya döndü ve onun ölümünden duyduğu sevinci şiirleriyle dile getirdi.²²

H. Hüseyin'in şehit edilmesi (h. 61/m. 680) ve Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinden sonra Hz. Ali taraftarları siyasi ve maddi üstünlüklerini kaybettikleri için şairlere maddi olarak bir şey veremedikleri için, Ferezdak para kazanmak için Emevî şairler ile anılmıştır.²³

Ferezdak, Ehl-i Beyt'e son derece saygılı biri olmakla beraber dini vecibelere karşı ilgisiz kalmış, kötülük ve sapıklık içindeki hayatının şeytani bir hayat olduğunu anlamış ve şeytanı hicvetmeye başlamıştır. Zaman zaman hayatında dindarlık dönemleri görülmüşse de, bunların pek uzun sürmediği anlaşılmaktadır.²⁴

Ferezdak'ın h.110 yılında öldüğünü söyleyenler olmakla beraber Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, onun "Kâzime günü" ile (h.112/m.730) ilgili şiirleri bulunduğunu belirterek bu tarihin yanlış olduğunu ve onun h.114/m.732 yılında öldüğünü başka rivayetin de teyit ettiğini belirtir.²⁵

Ferezdak'ın yetiştiği dönemde Basra önemli bir ilim ve kültür

¹⁹ Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; Ahmet Suphi Furat, a.g.e., I, s.159; Muhammed Altuncı, a.g.e., II, s. 685.

²⁰ el-İsfahânî, a.g.e, XXI, 286; Ömer Ferruh, *Tarihu 'ledebi'larabi*, Dâru'l- ilmi li'l-melâyîn, Beyrut 1984, I, 649; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, a.g.e., s. 81-86.

²¹ Ömer Ferruh, a.g.e., I, 650.

²² Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; C. Brockmann, *Tarihu 'ledebi' l-arabi*, I, 209.

²³ Ömer Ferruh, a.g.e., I, 650; Salih Tur, Ahtal, Ferezdak ve Cerir'in şiirlerinde medih ve hiciv, , basılmamış yüksek Lisans Tezi Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. 1997, s. 60.

²⁴ Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; el-İsfahânî, a.g.e., XXI, s. 308.

²⁵ Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; el-İsfahânî, a.g.e., XXI, s. 390-391.

merkeziydi. Edebiyatda özellikle hicve çok önem verildiği için Ferezdak da bu sanata ilk önce hiciv şiirleriyle katıldı. Hicivlerinde merhametsizdir, hasımlarını acı bir dille eleştirir,²⁶ âdeta hâkaretler yağdırır. Şiirin her türünden örnekler veren Ferezdakfahriyyede çok başarılıdır.²⁷

Ferezdak, fesahat ve belâğatlı dili ile şiirin kuvvetliliği, kasidelerinde ki derin tesir ve fahriyedeki ustalığıyla temayüz etmiş bir şâirdir.

Ayrıca şiirlerinde garip söz ve kelimelere de çok yer vermiştir. Cahiliyeye Ahtal ve Cerîrden daha yakın olan şairdir. Ailesinin soyu ve cömertliğiyle övünmüş ve atalarının iyi işlerini anlata anlata bitirememiştir. Arap günlerini (savaşlarını) ve neseplerini çok geniş bir şekilde araştırmış ve şiirlerinde işlemiştir. Bu yüzden ravîlerin ve nahiveilerin hoşuna gitmiş ve hakkında şöyle demişlerdir: “Ferezdak’ın şiiri olmasaydı Arapçanın üçte biri kaybolurdu.”²⁸ Şiirlerinde kullandığı sefihlik ve müstehcen ifadelerle kendisini muasırlarından ayırmıştır.²⁹

Arap Edebiyatında edepsizce hikâyelerin kahramanı olarak daha sonra EbûNüvas’ın oynayacağı role benzer bir oynamıştır. Onun göze çarpan en önemli özelliği arzu ve isteklerine olan düşkünlüğüdür.³⁰

EbûUbeyde’den rivayet edildiğine göre Ferezdak, Cerîr, Küseyyir ve Adî b. Rikâgibi şairler Halife Süleyman b. Abdümelik’in huzurunda bir araya geldiklerinde halife kendilerinden methiye nazmetmelerini istemiş, Ferezdak’ın şiirini dinleyince ötekilere söyleyecek bir şey bırakmadığını belirterek onlara söz vermemiştir. Övdüğü kimseleri daha sonra hicvettiği için Ferezdak’ınmedhiyelerinde samimi olmayıp menfaat düşüncesinin ön planda bulunduğu söylenir. Ancak halife olduğu zaman, devlete karşı isyan eden Yezîd b. Muhalleb’i öldüren Yezîd b. Abdümelik, şairlere haber göndererek İbnMuhalleb’i hicvetmelerini istemiş, buna yanaşmayan Ferezdak, onu daha önce övdüğünü, şimdi ise hicvetmesinin çok çirkin olup kendi kendisini yalanlamak anlamına geleceğini söyleyerek affını istemiştir.³¹

Şairleri birbirine karşı tahrik etmekten hoşlanan Basra valisi Bişr b. Mervân, Ferezdak, Cerîr ve Ahtal’ın huzurunda buldukları bir sırada Ahtal’dan Cerîr ve Ferezdak arasında hakemlik yapmasını istemiş, Ahtal ise

²⁶IgnaceGoldziher, a.g.e., s. 63.

²⁷ Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; Ahmet Suphi Furat, a.g.e., I, s.160.

²⁸ Muhammed Altunci, a.g.e., II, s. 685.

²⁹ CorciZeydân, a.g.e., I, 257.

³⁰ Salih Tur, a.g.e., s.67.

³¹ Ali Şakir Ergin, DİA, a.g.m., XII, 373-375; el-Cumahî, *Fuhûlü’ş-şu’arâ’*, II, 658.

bunun pek hoş bir şey olmadığını belirttiği halde Bişr'in ısrarı üzerine Ferezdak'ın sözlerinin taştan yontulmuş, Cerîr'inkilerin ise denizden avuçlanmış gibi olduğunu söyleyerek Ferezdak'ın daha güçlü bir sanatkâr kabul edilebileceğini işaret etmiştir.³²

Ferezdak'ın şiirlerinin birçoğu küçük parçalar halinde olduğundan bunlar halk tarafından kolayca ezberlenmiştir. Ancak şiirlerinde müstehcenliğe yer vermesi, bazen bunların arasına Kur'an âyetlerinden ifadeler serpiştirmesi onun inancının zayıflığını ve vicdanî endişesi bulunmadığını göstermektedir. Devrindeki ve daha sonraki Arap şairlerini etkileyen gücüne rağmen şiirlerinde az da olsa kaba, çirkin ve muğlak (kapalı) kelimeler vardır. Onun zayıf iradeli ve korkak olduğu, methi ve hicvi birer silâh gibi kullandığı, hatta zaman zaman başka şairlerin şiirlerinden aldığı parçaları kendisine mal ettiği görülmektedir.³³

Şiirindeki dinî unsurlar ve ifadeler bol miktarda özlü sözler (hikem), eskilere ait rivayetler (ahbar), onun geniş bilgiye ve engin bir kültüre sahip olduğunu göstermekte, şiirleri devrindeki olaylar için tarihî bir belge ve kaynak kabul edilmektedir.³⁴

Ferezdak yeni şiir yazmaya başladığı dönemlerde daha onbeş yaşlarında iken raşid halifelerden sadece Hz. Ali ile görüşmüştür, Hz. Ali'nin şahsiyeti yeni yetişmekte olan şairi çok etkilemiş ve şair ömrünün sonuna kadar ehli-Beyt sevgisini korumuştur.³⁵

Ferezdak Ehli-Beyt sevgisi ile büyümüş ve halifeliğin onların hakkı olduğuna inanmıştır. Fakat bazen ehli-Beyt'in dışındakileri de para kazanmak gayesiyle inanmadığı halde övmüştür.³⁶ Emevî halifelerini, halifeliğe herkesten daha layık olduklarını ve halifeliğin onların hakkı olduğunu söyleyerek övmüştür. En çok övgüyü, kendileriyle iyi ilişkiler kurup câize ve atıyyeler aldığı Emevî ailesi mensupları için yazmış, bunlardan en fazla Abdülmelik b. Mervân'ın çocuklarını övmüştür.³⁷

Emevîlerle olan bu yakın ilişkisine rağmen rivayet edilen bir hadise onun ehl-i Beyt'e duyduğu sevgiyi gizlememesi takdire şayandır, şöyle ki Hişâm b. Abdülmelik, babasının halifeliği döneminde Hacca gitmiş, tavaf yaparken Hacerü'l-Esved'i öpmek istemiş ve izdihamdan dolayı Hacerü'l-

³² Ali Şakir Ergin, DİA, *a.g.m.*, XII, 373-375; el-Cumahî, *Fuhûlü 'ş-şu 'arâ'*, I, 451-474.

³³ Ali Şakir Ergin, DİA, *a.g.m.*, XII, 373-375.

³⁴ Ali Şakir Ergin, DİA, *a.g.m.*, XII, 373-375; el-Câhiz, *el-Beyânve't-tebyîn*, I, 321.

³⁵ Ömer Ferruh, *a.g.e.*, I, 649.

³⁶ Ömer Ferruh, *a.g.e.*, I, 650.

³⁷ Ali Şakir Ergin, DİA, *a.g.m.*, XII, 373-375.

Esved’e ulaşamamıştır. Yorulunca bir sandalyenin üstünde oturarak tavaf eden hacıları izlemeye başlamış. Şam’dan gelen bir grup insan etrafında toplanmış onunla sohbet ediyorlardı. O sırada Zeynü’l-Abidin (Ali b. el-Hüseyin) de (ö.h.94/m.712)Ka’be’yi tavaf ediyordu. Hacerü’l-Esved’e yaklaşp onu öpmek isteyince orada bulunan kalabalık, heybetinden bir kenara çekilip ona yol verdi. Hişâm’ın etrafındaki insanlardan biri, tavaf yapan insanların tümü Zeynü’l-Abidin’e yol verdiğini görünce Abdülmelik b. Hişâm’a bu adamın kim olduğunu sordular. Hişâm da, Şam bölgesinden gelen halk topluluğunun kendisine biat etme korkusuyla onu tanımadığını söyler. O sırada orada bulunan Ferezdak onu tanıdığını söyler³⁸ ve hiç çekinmeden şu meşhur kasidesini irticalen söylemeye başlar:

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْبَطْحَاءُ وَطَأْتَهُ **** وَالْبَيْتُ يَعْرِفُهُ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ
هَذَا ابْنُ خَيْرِ عِبَادِ اللَّهِ كُلِّهِمْ **** هَذَا التَّقِيُّ النَّقِيُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ
هَذَا ابْنُ فَاطِمَةَ إِنْ كُنْتَ جَاهِلُهُ **** بَجَدِهِ أَنْبِيَاءُ اللَّهِ قَدْ خُتِمُوا
وَ لَيْسَ قَوْلُكَ مِنْ هَذَا بِضَائِرِهِ **** الْعَرَبُ تَعْرِفُ مَنْ أَنْكَرْتَ وَالْعَجَمُ
كَلْنَا يَدِيهِ غِيَاثٌ عَمَّ نَفَعُهُمَا **** يُسْتَوَكَّفَانِ وَلَا يَعْرُهُمَا عَدَمُ
مُقَدَّمٌ بَعْدَ ذِكْرِ اللَّهِ ذِكْرُهُمْ **** فِي كُلِّ بَدْءٍ وَمَخْتَوْمٌ بِهِ الْكَلِمُ
إِنْ عُدَّ أَهْلُ التَّقِيِّ كَانُوا أَيْمَتُهُمْ **** أَوْ قِيلَ مَنْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ قِيلَ هُمْ
يُسْتَدْفَعُ الشَّرُّ وَالْبَلْوَى بِحُبِّهِمْ **** وَيُسْتَرْبُ بِهِ الْإِحْسَانُ وَالنَّعَمُ

“Bu öyle bir kişi ki, bastığı yerler, Beytullah, konakladığı yerde bütün bunlar kendisini tanır.

Bu öyle bir zat ki, Allah kullarının en hayırlısının evladıdır. Bu, takva sahibi, soylu, saf, pak ve sembolleşmiş bir zattır.

Eğer bunu tanımıyorsan bu, Hz. Fatıma’nın oğlu, dedesi ise kendisiyle peygamberlerin son bulduğu kişidir.

“Bu kimdir?” demen, onun değerini düşürmez. Zira “tanımıyorum” dediğin bu zattı Araplar da acemler de tanır.

İki eli de cömerttir. Bütün ihtiyaç sahiplerine devamlı yardım elini uzatır.

Her sözün başlangıcı ve sonunda Allah’ın zikrinden sonra kendileri zikredilir.

Takva sahipleri zikredildiğinde şüphesiz ki bu takva sahiplerinin imamları (öncüleri) olacaklardır ve yine de yeryüzünde en hayırlı insanların

³⁸ el-İsfahânî, a.g.e.,XXI, 308; Salih Tur, a.g.e. , s. 67-68;Ahmed Hasan ez-Zeyyât, a.g.e., s. 81-86; İbnHallikân,, a.g.e., s. 95.

kimler olduğu sorulduğunda da şüphesiz ki onların oldukları söylenecektir.

Nimet ve ihsanlar onların sevgisiyle çoğalır, bela ve şerler de onları sevmekle defedilir.”

Hişâm, Ferezdak’ın bu kasidesi üzerine öfkelenerek kendisini Mekke ile Medine arasında bir yere hapsedirmiş, ancak kendisini hicveden bir kaside nazmettiğini öğrenince hicvinden korkarak onu serbest bırakmıştır.³⁹

Ferezdak’ınHişâm’ımedheden kasidelerin içinde ne ruh ne de duygu bulunmaktadır. Bunlar gevşek ve cansız kasidelerden ibâettir.⁴⁰Bu da Ferezdak’ınmemduhunu samimiyetsiz bir şekilde medhettiğinin bir göstergesidir. Özellikle de şâirinEmevî dönemi halifelerini ve onların valilerini medhederken mübalağaya kaçmadığından da açık bir şekilde anlaşılacaktır. Bu da, şâirinEmevî ailesine karşı olan tutumundan kaynaklanmaktadır. Fakat şâirin, Ehl-i Beyt taraftarlarını medhederken ifrata kaçtığı da bir gerçektir. Bu medhiyelerdeşâirin kalbinin aklına galip geldiğini de müşahede etmekteyiz.⁴¹

3. Ferezdak ve Siyasi İçerikli Şiirleri

a- Emevî yanlısı şiirleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ferezdak çeşitli nedenlerden özellikle korku ve maddi imkânsızlıktan dolayı Hz. Ali taraftarı olmasına rağmen geçimini sağlamak amacı ile istemeyerek de olsa Emevî Halife ve Valilerini övmüştür. Süleyman b. Abdülmelik’i şöyle medheder:

وَجَدْنَا بَنِي مَرْوَانَ أَوْلَادَ دِينِنَا كَمَا الْأَرْضُ أَوْلَادُ عَلَيْهَا جِبَالُهَا
فَأَنْتُمْ لِهَذَا الدِّينِ كَالْقَبِيلَةِ الَّتِي بِهَا إِنْ يَضِلَّ النَّاسُ يَهْدَى ضَلَالُهَا

“Dağlar nasıl yeryüzünün direkleri ise, biz de Mervan oğullarını dinimizin direkleri olarak gördük,

Sizler (Ey Mervanoğulları), bu din için, insanlar eğer yollarını kaybederlerse, yolu kaybedenlerin kendisiyle doğruya ulaşabileceği kible konumundasınız.”⁴²

Ferezdak başka bir şiirinde ise Süleyman b. Abdülmelik’in zayıf ve kimsesizlerin yardımcısı olduğunu dile getirerek şöyle övmüştür:

وَكَمْ أَطْلَقْتَ كَفَاكَ مِنْ غَلِّ يَابِسٍ وَمِنْ عُقْدَةٍ مَا كَانَ يُرْجِي إِجْلَالَهَا
كَثِيرًا مِنَ الْأَيْدِي الَّتِي قَدْ نُكِّفَتْ فَكُفَّتْ وَأَعْنَقًا عَلَيْهَا غِلَالُهَا

³⁹ Salih Tur, *a.g.e.*, s. 69; Ali Şakir Ergin, *DİA, a.g.m.*, XII, 373-375.

⁴⁰ CorcîZeydân, *a.g.e.*, I, 257.

⁴¹ Salih Tur, *a.g.e.*, s. 70.

⁴² Kenan Demirayak, *a.g.e.*, s. 166; İbnHallikân, *a.g.e.*, s. 97.

وَأَنْتُمْ لِهَذَا الدِّينِ كَالْقَبْلَةِ الَّتِي بِهَا إِنْ يَضِلَّ النَّاسُ يَهْدِي ضَلَالَهَا

“Nice zayıf ve güçsüz insanlara yardım ettin. Çözülmesi umulmayan nice kördüğümüleri çözdün.

Nice bilekleri kelepçelerden, nice boyunları da prangalardan kurtardın.

Nasıl ki delalete düşen insanlar kibleye yönelip hidayete eriyorlarsa siz de bu dinin kiblesi gibisiniz.”⁴³

Şair, bu kasidesini okuduktan sonra etrafında bir seyirci kitlesine yönelip “Ey cemaat, Süleyman b. Abdülmelik’in hakkında söylediklerimin hepsi doğrudur. İsterseniz söylediklerimin hepsini ondan sorabilirsiniz. Allah’a yemin ederim ki hiç yalan söylemedim” der.⁴⁴ Fakat Ferezdak’ın bu sözünün ne derece inandırıcı olup olmadığını bilemiyoruz.

Ferezdak’ın en önemli özelliği medhettiğini hicveden ve hicvettiğini de medheden bir şair olmasıydı. Örneğin Yemen kabilesinden olan Yezid b. el-Muhalleb ve Halid el-Kasrî gibi şahıslar Irak valiliklerine atanınca bunları da şöyle medhetmiştir:

وَمَا الشَّمْسُ ضَوْءُ الْمَشْرِقَيْنِ إِذَا بَدَتْ وَلَكِنَّ ضَوْءَ الْمَشْرِقَيْنِ بِخَالِدٍ
أَلَمْ تَرَ كَفَى خَالِدٍ قَدْ أَدْرَأْنَا عَلَى النَّاسِ رِزْقًا مِنْ كَثِيرِ الرِّوَادِ

“Doğu ve batının aydınlığı güneşin doğuşu ile değil, Halid’in nuruyla aydınlanmaktadır.

Halid’in avuçlarının birçok yönden insanlara akan bereket nehirleri olduğunu görmüyor musun?”⁴⁵

O dönemde yapılan medih/hiciv o kadar abartılıyor ki bazen Halife veya Valinin akrabalarına bile yapılıyor ve bununla dolaylı olarak onlar medh edilmiş oluyor. FerezdakHişâm b. Abdülmelik’in dayısı İbrahim b. İsmail b. Hişâm’ı şöyle medhetmiştir:

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمْلَكًا أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

“İnsanlar içinde onun gibisi ancak yönetici olanlardan vardır. Annesinin babası sağdır, babası ise ona yakındır.”⁴⁶

Ferezdak, Yezid b. Abdülmelik’i de şöyle medhetmiştir:⁴⁷

مُسْتَقْبَلِينَ شِمَالَ شَامٍ تُضْرِبُهُمْ بِخَاصِبِ كَنْدِيفِ الْقَطَنِ مَنُورٍ

⁴³ Salih Tur, a. g. e., s. 65-66; el-İsfahânî, a.g.e., XXI, s. 312.

⁴⁴ el-İsfahânî, a.g.e., XXI, s. 312; Salih Tur, a. g. e., s. 65-66; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakatu ‘ş-şu ‘arâ*, thk. Ömer Faruk el-Cumahî, Şirketu’d-Daru’l-Erkam b. EbiErkam, Beyrut, 1997, s. 151.

⁴⁵ el-İsfahânî, a.g.e., XXI, s. 316; Salih Tur, a. g. e., s. 65.

⁴⁶ Ebûbeydillah el-Merzûbânî, *el-Muvaşşah fi me ‘ahizu’l-ulemâale ‘ş-şu ‘arâ*, thk. Hüseyin Şemseddin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1995, s. 132-133.

⁴⁷ el-Merzûbânî, a.g.e., s. 127.

عَلَى عَمَانِنَا ثَلَقَى وَأَرْحَلْنَا
عَلَى زَوَاجِفَ تُزَجِي مُخْهَارِيرُ

“Şam’ın kuzeyine yönelip, saçılmış hallaç pamuğu gibi yüzümüze çakıllar vuruyor.

Sarıklarımız ve bineklerimiz üzerine atılmış, beyni dağılmış, inatçı topuklar üzerinde sürülüyor.

Ferezdak, Mekke, Medine, Irak ve değişik bölgelerdeki Emevî valilerini medhetmiştir. Ancak divanında Muaviye ve oğlu Yezid’i medheden kasidelere rastlanılmamaktadır. Bu da büyük bir ihtimalle bunları medhetmemiş olmasını gösteriyor. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ferezdak, isyankâr bir ruha sahipti. Dolayısıyla kendisine en yakın olan bir otoriteye itaat etmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden kendisinden uzak olan halife ve valileri kendisini ilgilendirmedikleri için medhetme ihtiyacı hissetmemiştir. Bir başka nedeni de Ferezdak’ın Hz. Ali taraftarı olmasıydı. Bu yüzden Emevî ailesine karşı kin ve buğz taşıyordu. Hatta bazı Emevî halife ve valilerini hicvetmiştir. Nitekim o meşhur mimmiyâtşiiirinde Zeynü’l-Abidin (Ali b. Hüseyin)’i medhettiğinde, Hişâm b. Abdülmelik onu Mekke ve Medine arsında bir yere hapsedtirdi. Ferezdak, Hişâm’dan beklemediği bu ceza üzerine kendisini şöyle hicvetmiştir:

يَقْلَبُ رَأْسًا لَمْ يَكُنْ رَأْسَ سَيِّدٍ وَعَيْنًا لَهُ حَوْلَاءَ بَادٍ عُيُوبَهَا

“Her taraftan ayıbtı görünen, şaş gözüyle seyyid (halife) kafası olmayan bir kafayı dönderiyor.”⁴⁸

Hişâm, Ferezdak’ın bu hicvinden dolayı kendisini hapisten çıkarmıştır. Ferezdak, Daha sonra kendisinden af dilemek için başka bir medhiyye nazmetmiştir.⁴⁹

b- Şîa yanlısı şiiirleri

EbûUbeydillâh el-Merzübânî (ö.384/994), Ferezdak’ı şîa şairler arasından sayarak onun şîi olduğunu bazı şairlerin de bu yüzden onu kötülediğini, kendisi de bu nedenle de Emevî otoritesine olan korkusundan şîi olduğunu açıklamadığını söylemektedir.⁵⁰Ferezdak’ın Hz. Ali taraftarı olduğunu da önce ifade etmiştik. Nitekim hac esnasında Hacerü’l-Esved’i ziyaret etmek isteyen fakat Hacerü’l-Esved’e izdihamdan dolayı ulaşamayan Hişâm b. Abdülmelik kendisine hazırlanan kürsüde otururken Şam’dan gelen bir grup hacı etrafında

⁴⁸ el-İsfahânî, a.g.e.,XXI, s. 380.

⁴⁹ Salih Tur, a.g.e., s. 69.

⁵⁰EbûUbeydillâh el-Merzübânî el-Horasânî, *Muhtasar’uuhbâruşu’arâ’i’s-şî’a*,(thk. Hâdi el-Eminî)Şirket’üKutubî, Beyrut, Baskı 2, 1993, s. 64.

toplanmıştı. O esnada Zeynü'l-Abidin (Ali b. Hüseyin) gelip Kâbe'yi tavaf etti sıra Hacerü'l-Esved'i selamlamaya gelince nurlu yüzü, güzel kokusu ve heybetinden insanlar kenara çekilip yolunu açtılar o da rahat bir şekilde Hacerü'l-Esved'i ziyaret etti, bunu gören Hişâm hiddetlendi ve etrafındakiler de ona rağbet etmesinler diye, yanındakilere ben bunu tanı mıyorum bu kimdir? diye sorar. O sırada orada olan Ferezdak, Hişâm'ın bu sözlerini işitince irticalen şu meşhur kasidesini söyler:⁵¹

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْبَطْحَاءُ وَطَأْتَهُ **** وَالنَّبِيْتُ يَعْرِفُهُ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ
هَذَا ابْنُ خَيْرِ عِبَادِ اللَّهِ كُلَّهُمْ **** هَذَا النَّقِيُّ النَّقِيُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ
هَذَا ابْنُ فَاطِمَةَ إِنْ كُنْتَ جَاهِلُهُ **** بِجَدِّهِ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ قَدْ خُنِمُوا
وَلَيْسَ قَوْلُكَ مِنْ هَذَا بِيَضَائِرِهِ **** الْعَرَبُ تَعْرِفُ مَنْ أَنْكَرْتَ وَالْعَجَمُ

Bu öyle bir kişi ki, bastığı yerler, Beytullah, konakladığı yerde bütün bunlar kendisini tanır.

Bu öyle bir zat ki, Allah kullarının en hayırlısının evladıdır. Bu, takva sahibi, soylu, saf, pak ve sembolleşmiş bir zattır.

Eğer bunu tanı mıyorsan bu, Hz. Fatıma'nın oğlu, dedesi ise kendisiyle peygamberlerin son bulduğu kişidir.

“Bu kimdir?” demen, onun değerini düşürmez. Zira “tanı mıyorum” dediğin bu zatı Araplar da acemler de tanır.

Hişâm, Ferezdak'ın bu kasidesi üzerine hiddetlenerek ona atıyeye de vermeyeceğini belirterek Ferezdak'ı Mekke ve Medine arasında bir yere hapseder.⁵² Bunu duyan Zeynü'l-Abidin (Ali b. Hüseyin) kendisine 12.000 dirhem para göndererek şöyle söyler: “Kusura bakma ey EbaFîras eğer olsaydı sana daha fazla gönderirdim,” Ferezdak ise ben Allah ve Rasulü için bunu söyledim diyerek kendisine gönderilen bu parayı geri çevirir.⁵³ Ferezdak, Hişâm'ın verdiği bu ceza üzerine onu şöyle hicvetti:

أُحِبُّسُنِّي بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَالَّتِي إِلَيْهَا قُلُوبُ النَّاسِ يَهْوَى مُنِيْبَهَا
يُقَلِّبُ رَأْسًا لَمْ يَكُنْ رَأْسَ سَيِّدٍ وَعَيْنًا لَهُ حَوْلَاءَ بَادٍ غِيُوبَهَا

“Beni, Medine ile insanların kalbinin oraya bağlı olduğu yerin arasına mı hapsediyorsun?”

Her taraftan ayıbı görünen, şaş gözüyle seyyid (halife) kafası olmayan bir

⁵¹ el-Merzûbânî, a.g.e., s.65; Salih Tur, a. g. e., s. 68-69; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, a.g.e., s. 81-86.

⁵² Salih Tur, a. g. e., s. 69.

⁵³ el-Merzûbânî, a.g.e., s. 67; ; İbnHallikân, a.g.e., s. 97.

*kafayı dönderiyor.*⁵⁴

Hişâm, Ferezdak'ın bu şiiri kendisine ulaşınca hicvinden çekindiği için kendisini serbest bırakmıştır.

Muaviye, Ziyâd b. Ebîh'imedineye vali tayin ettiğinde ondan Hz. Ali'yi kötölemesini istedi o da aşırı gidince Ferezdak, onun eski günlerinde nasıl biri olduğunu ve şimdi nasıl birine dönüştüğüne işaret ederek onun hakkında şöyle söylemiştir:

رَأَيْتُ النَّاسَ يَزْدَادُونَ يَوْمًا فَيَوْمًا فِي الْجَمِيلِ وَأَنْتَ تَنْقُصُ
كَمَثَلِ الْهَرِّ فِي صَبْعٍ يُغَالِي بِهِ حَتَّى إِذَا مَا شَبَّ يَرْخَصُ

İnsanların gün be gün iyilik/güzelliklerini artırdığını görüyorum, sen ise eksiltiyorsun.

Çok küçük olan bir kedi gibi, kılları ağarana kadar imtiyazlı olur.

4. Sonuç:

Emevîler dönemindeki siyasi hareketler sonucu ortaya çıkan siyasi şiir çalışmamızda ele aldığımız Ferezdak'ta, o dönemdeki siyasi iktidarın şairler üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve şairlerin siyasi (özellikle Emevî) otoriteden ne kadar çekindiğini bize gösteriyor. Çünkü şairlerin tek geçim kaynağı şiirlerden aldıkları atıyye' (ödül) lerdir. Şairler halifeleri ne kadar (medih) över veya onların karşıt grupları ne kadar hicv (yergi) ederse, o kadar maddi kazanç elde ederlerdi. Yoksul biri olan Ferezdak'ın kazanca olan ihtiyacı, onu şiirlerinde daha da belirginleştirmektedir. Ferezdak, Ehli-Beyt sevgisine rağmen, Emevî halife ve valilerini övmekten geri kalmamış, fakat onları överken de çok samimî ve aşırılığa kaçmadığı gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Tarihu'l-edebü'l-arabi*, Daru'l-Marife, Beyrut, 15. Baskı, 2013.
- Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *Diyanetİslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 1995.

⁵⁴ el-İsfahânî, *a.g.e.*, XXI, s. 380; Salih Tur, *a. g. e.*, s. 69; el-Merzûbânî, *a.g.e.*, s. 67.

- Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'arabî*, Dâru'l-Maarif, Kahire trs.
CorcîZeydân, *Tarihuâdâbi'l-lügati'l- arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011
EbûUbeydillâh el-Merzübânî el-Horasânî, *Muhtasar'uahbâruşu'arâ'i's-şî'a*,(thk. Hâdî el-Eminî)Şirket'üKutubî, Beyrut 1993.
Ebûubeydillah el-Merzübânî, *el-Muvaşşah fi me'ahizu'l-ulemâale's-şu'arâ*,thk. Hüseyin Şemseddin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*,
Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*,Daru'l-İlmi LilMelâyîn, 6. Baskı, Beyrut, 1984.
IgnaceGoldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Aziz Yüksel, Ankara 2012.
İbnHallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*,thk., İhsan Abbas, Daru's-sadr, Beyrut, 1968.
İbnKuteybe, *eş-Şi'rveş-şu'arâ*,thk.,MüfidKumayha, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1985.
İbnSellâm el-Cumahî, *Tabakâtu's-şu'arâ*, thk., Ömer Faruk el-Cumahî, Şirketudaru'l-Erkam b. EbiErkam, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
İsmail Durmuş, “*Methiye*” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV yay. Ankara 2004.
Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi III, Emeviler dönemi*, Eser Ofset Bas. Yay. Matbaacılık, Erzurum, 2012.
Muhammed Altunci, *Mu'cemu'l-mufassal fi'l-Edeb*,Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 1999.
Ömer Ferruh, *Tarihu'ledebi'larabî*, Dâru'l- ilmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1984,
Ömer RidâKehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, Daru'l-Ahya'iTuras'i-Arabî, Beyrut, 1957.
Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev: Salih Tuğ), İfav Yay. İst. 2011.
Salih Tur, *Ahtal, Ferezdak ve Cerir'in şiirlerinde medih ve hiciv*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fak. 1997.
Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

ZAZACA KAYNAKLARA DAİR BİR BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI – 2 –

A Study on the Bibliography of Zazaki Resources -2

Murat VAROL*

ÖZET

Elimizdeki mevcut verilere göre akademi dünyası ile 1856-57 yıllarında Peter Lerch'in çalışmaları ile tanışan Zazaca, o günden bugüne yaklaşık 160 yılını geride bırakmış görünmektedir. İlk dönemlerde daha çok Batılı bilim adamları ve oryantalistlerin çalışmaları hâkim olurken, son dönemlerde bu çalışmaların daha çok Türkiye'de yoğunlaştığını görmekteyiz; ancak Batılı kaynaklara da her geçen gün yenileri eklenmektedir. Oldukça geniş bir coğrafyada devam eden Zazaca ile ilgili bu akademik çalışmaları takip ve tespit etmek, oldukça zor bir iştir. Türkiye'deki bazı üniversitelerde Zazaca ile ilgili yüksek lisans bölümlerinin açılması ve bu alandaki ilk tezlerin yayımlanmaya başlanması da bizlere daha geniş bir alan açmaktadır. Bu çalışma, 2014 yılında aynı isimle yayımlanan çalışmanın devamı niteliğinde olup; Zazaca ile ilgili kitap, makale, sempozyum bildirisi, yüksek lisans tezlerinin bir bibliyografyasını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zaza, Zazaca, Bibliyografya, Dil

ABSTRACT

According to the data that we have Zazaki met with academy world in the years 1856-57 with Peter Lerch's works, from that day to today seems to have left behind nearly 160 years. In the first terms while mostly western scientist and orientalist's works were effective, in recent times we see that the studies are concentrated in Turkey much more; but also new ones are added to western sources every day. Following and identifying these academic studies related to Zazaki which ongoing on a wide geographical area is a difficult job. The opening of master section on Zazaki in some universities in Turkey and initial publication of the first paper in this area open a wider area to us. This study is continuation of the study published by the same name in 2014; offers a bibliography of books about Zazaki, articles, book chapters, master papers and

* Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mvarol@bingol.edu.tr

doctoral theses.

Key Words: Zaza, Zazaki, Bibliography, Language.

GİRİŞ

Zazaca'nın akademik bibliyografyasını ortaya koymayı hedefleyen bu makalenin birinci çalışması, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 5. sayısında, 2013 yılında yayımlanmıştır. Birinci makalenin devamı niteliğinde sayılabilecek bu ikinci çalışmada, Zazaca ile ilgili dil, tarih, kültür, edebiyat vb. konularda; Zazaca'ya yer veren kitap, kitap bölümü, dergi, gazete gibi yayınların bibliyografyasına yer verilmektedir. Zazaca üzerine yapılan akademik çalışmaların bir bibliyografyasını sunmayı hedefleyen bu ikinci çalışmada; birinci çalışmadan sonra yapılan yeni çalışmalar, yabancı dilbilimciler tarafından geçmişten günümüze yapılan araştırmalar ve özellikle son dönemlerde üniversiteler etrafında yoğunlaşmaya başlayan çalışmaların bir bibliyografyası sunulmaktadır.

Abdulkerim BOR, *Bingöl Yöresi Zazaca Halk Türküleri*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2014. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Agop DİLAÇAR, *Dil, Diller ve Dilcilik*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1968.

Ahmet BURAN“Kürtler ve Kürt Dili”, *TurkishStudies*, Cilt:6, Sayı:3, Ankara 2011, ss.43-57.

Ahmet KAYINTU, “Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss.328-345.

Ahmet KESMEZ, “İki Dillilik: Zazaca-Türkçe İki Dilli Akademisyenlerde Dil Kullanımı ve Tercihler”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 157-165.

Ali DEHKAN, “Zazaca: Yeniden Tanıtılması Gereken Bir Dil”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.161-174.

Ali DİHKAN, Cevad SADIQİ, “Zazaların İlk Yerleşim Yerleri ve Kökenleri”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss.69-77.

Ali Haydar DEDEKURBAN, *Zaza Halk İnançları*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1993.

_____, *Zaza Halk İnançlarında Kültler*, Zaza Kültürü Yayınları,

Ankara 1994.

_____, *Zazalarda Şölenler ve Törenler*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994.

Ali Kemal ÖZCAN, “Felsefe’ye Ölüm Mü? Dersim’de Siyaset ve Sivilleme”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 428-444.

Ali Rıza ÖZDEMİR, “Zazaca Konuşan Alevilerde Koç Heykelli Mezar Taşları”, *2023 Dergisi*, Sayı:121, 2014, ss.72-75.

_____, *İç İçe Güzellik Uç Uca Kahr: Zazalar, Kürtler Aleviler*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

Aynur YILDIZ AYDINLI, *Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Farklı Dil ve Lehçelerde Radyo ve Televizyon Yayıncılığı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Ayşe HÜR, “Alevistan, Zazaistan, Kürdistan”, *Radikal*, Erişim: 03.12.2012, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/alevistan_zazaistan_v_e_kurdistan-1125474.

_____, “Dersim, Alevistan, Zazaistan”, *Taraf*, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/dersim-alevistan-zazaistan/8507/>Erişim: 03.12.2014.

Bazil NİKİTİN, *Kürtler (Sosyolojik ve Tarihi İnceleme)*, Deng Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013.

Berna YÜKSEL, *Türkiye’de Diller*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

BrigitteWerner, “Coding Of Background Information InZazakiNarrative”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.49-68.

_____, “Zaza Romanında Temel Bilgilerin Kodlanması”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.69-87.

Burçin ASNA, *Bingöl Zazaca Atasözlerinin Tahlili*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2014. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

C.M. JACOBSON, *RastmustenaZonêMa*, Bonn 1993.

Candan BADEM, “Zaza Atasözleri ve Deyimleri”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, Güz 2013, ss. 163-167.

Cemile Zehra KÖROĞLU, Muhammet Ali KÖROĞLU, “Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazy ağmuru

ve Çataldut Köyleri Örneği)”, *TheJournal Of AcademicSocialScienceStudies*, Cilt: VI, Sayı: 3, 2013, ss. 333-360.

Eberhard WERNER, “ConsiderationsAboutTheReligions Of The Zaza People”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss.17-37.

_____, “Zazaları Dinleri Üzerine Düşünceler” (İngilizce ’den çeviren: Soner Kaya), *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss.38-55.

Ernst KAUSEN, *Zaza*, <http://zazaki.de/deutsch/aufsaetze/kausen-Zaza.pdf>, 2006.

Ertuğrul DANIK, “Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Mitolojisi”, *Birikim*, Sayı: 88, İstanbul 1996, ss. 64-67.

Fevzi RENÇBER, “Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *TheJournal Of AcademicSocialScienceStudies*, Cilt:6, Sayı:6, 2013, ss. 945-955.

Frederich MULLER, *Zaza Diyalekt Der Kurdens*, Viyana 1864.

Garnik ASATRIAN, “Prolegomenatothestudy of theKurds”, *Iran andtheCaucasus*, s.13, KoninklijkeBrill NV, Leiden 2009.

_____, “Zaza Dilinin İran Dilleri Sistemindeki Yeri”, *Rastiye (Zaza Dili ve Kültürü Dergisi)*, Sayı: 7, Fransa 1992, ss. 13.

_____, N. Gevorgian, “ZāzāMiscellany: Notes On SomeReligiousCustomsAndInstitutions” *Hommage et Opera Minora (ActaIranica)*, Volume XII, Leiden 1988.

Gernot WINDFUHR, *TheIranianLanguages*, Routledge, New York 2009.

Halil ŞİMŞEK, *Cumhuriyet’ten Sonra Bingöl*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1999, (Basılmamış Doktora Tezi)

Hatip ERDOĞMUŞ, “Molla Mehmet Demirtaş ve EhmedêXanî’de Aşk”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 147-156.

_____, “Molla Mehmet Demirtaş ve MelayêCizîrî’de Naat” *AnemonMuş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, Haziran 2014, ss.187-195.

_____, *MeseleyêDormaleDarahênî Metne-Tedqiq (Genç Çevresine Ait Masallar Metin-İnceleme)*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2015. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Hayri BAŞBUĞ, “Kürt ve Zaza Türklerinin Folklorunda Su Menşe’li

Adlar”, *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt:21, Sayı:242, 1983, ss.403-412.

Heiner EICHNER,
“DieEntdeckungUndErsteSprachwissenschaftlicheBehandlung
DerSpracheZazaDurch Peter LerchUndFriedrichMüller”, *I.Uluslararası Zaza
Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl
2011, ss.25-29.

Hıdır EREN, Özlem EREN, “Bir Dersim Zaza Masalı Olan ‘Gule Be
Sinemi Ra’ (Gule ile Sinem) Masalının Jung’cuPsikoanalitik Çözümleme
Denemesi”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli
Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 774-791.

İbrahim DAĞILMA, “AhmedêXasi’nin Hayatı ve MewlidêXasi’de
Tema”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1,
Sayı:1, Ocak 2015, ss. 124-146.

İlyas ARSLAN, Partikeln im Zazaki, (Doktora Tezi),
http://www.kirmancki.de/Partikeln_im_Zazaki.pdf, 2007.

İlyas ARSLAN, Songül Ataman ARSLAN: “Zaza Dilinde Partikeller.”
Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss.
135-155.

Johnny CHEUNG, *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden
2007.

Jost GİPPERT, “DieHistorischeEntwicklung der Zaza-Sprache”, *Ware
Dergisi*, Sayı: 10, ss. 148-154. (Türkçesi: “Zazacanın Tarihsel Gelişimi”, *Ware
Dergisi*, Sayı: 13, ss.106-113)

_____,ZurDialektalenStellungdesZazaki: *DieSprache.
ZeitschriftfürSprachwissenschaft*, Wiesbaden 2007/2008.

Kahraman GÜNDÜZKANAT, *Die Rolle
desBildungswesensbeimDemokratisierungsprozeß in der
TürkeiunterbesondererBerücksichtigung der Dimili (Kirmanc-, Zaza-)
Ethnizität*, Münster, 1997.

Karl HADANK, *Zazalar ve Zaza Dili* (Türkçeye çeviren Erol SEVER),
Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994.

Ludwig PAUL,
“DieHerkunftundStellungDesZazakiUndDasVerhältnisVonSpracheZuEthnie”
I.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl Üniversitesi
Yayınları, Bingöl 2011, ss.13-18.

_____, “ThePosition of ZazakiAmong West IranianLanguages”, *İran*

.....
Üzerine Çalışmalar-3, *Avrupa Konferansı*, Cambridge, 11-15 Eylül 1995.

_____, “Zazaca’nın Kökeni, Konumu ve Etnik Köken İle Dilin İlişkisi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.19-23

_____, *Zazaki: GrammatikundVersucheinerDialektologie*, Wiesbaden 1998.

M. Ferdinand JUSTÏ, *KurdischeGrammatik*, Commissionare der KaiserlichenAkademie der Wissenschaften1880.

Martin VAN BRUINESSEN, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Mehmed Selim UZUN, “Zazakî’nin Yazım Tarihinde Kullanılan İki Alfabe ve Dini Edebiyatın Zaza Edebiyatındaki Yeri”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 619-651.

Mehmet ASLANOĞLULLARI, *Lerch’inZazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2014. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet S. KAYA, *The Zaza Kurds Of Turkey*, London 2011.

Mehmet S. KAYA, *Zaza Kürtler* (Türkçeye çeviren Kenan ATAŞ, Mehmet Sabri AKGÖNÜL), Rupel Basım Yayın, İstanbul 2014.

Mehmet YANMIŞ, Bayram KAHRAMAN, “Gençlerin Dinî ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği”,*Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2013, ss. 117-153

Mehmet YAZICI, *Alevilik/Alevi Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi*, Çıra Yayınları, İstanbul 2011.

Mehrdad R. IZADY, *Bir El Kitabı: Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

Melek ALPAR, “Bingöl Ağzı ve Folkloru Üzerine Bir Araştırma”, *TurkishStudies*, Cilt:8, Sayı:4, Ankara 2013, ss. 53-65.

Mesut KESKİN, “Asimilasyon Politikasının Nesiller Üzerindeki Etkisine Bir Örnek”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 343-360

_____, “Zaza Dili”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 93-114.

Muhammet Ali KÖROĞLU, “Çüngüş’te Dini ve Sosyal Hayat”, *TheJournal Of AcademicSocialScienceStudies*, Cilt:6, Sayı:7, 2013, ss. 731-759

Munzur ÇEM, “Alevilik, Kurmanci (Zazaki) ve Dersim Üzerine Kimi Yanlış Görüşler”, *Deng Dergisi*, Sayı:36, 1996, ss.8-32.

Murat VAROL, “Zazaca Kaynaklara Dair Bir Bibliyografya Çalışması-1” *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:5, 2013, ss. 145-156.

_____, “Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 39-54

Mustafa FIRAT, “Ortadoğu’da Etnik Kimlikler Üzerinden Yürütülen Politik Stratejilerin Türkiye’ye Etkileri: Zazaca Konuşan Âlevî-Kızılbaşlar ve Etnik Kimlikleri” *2023 Dergisi*, Sayı:131, ss. 46-54.

Nevzat ANUK, “KulturoFekkî û SanikêKirdkî/Zazakî”, *Mukaddime Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:3, Sayı:5, 2012, ss. 75-87.

Nurettin BELTEKİN, *Okul ve Öteki Yurttaşlar: Kürt Politik Aktörlerin Eğitimsel Deneyimleri*, Vate Yayınları, İstanbul 2014.

Orhan TÜRKDOĞAN, “Güneydoğu Halkları: Zazalar-Kürtler ve Kimlik Yapıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:99, Sayı:196, ss. 9-40.

Oskar MANN, Karl HADANK, *DieMundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor*, Leipzig 1932.

Ömer KAHRAMAN, *Elazığ ve Çevresinde Yaşayan Zazalardaki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Peter LERCH, *ForschungenüberdieKurdenunddieIranischenNordchaldaerI- II*, Rusya Bilimler Akademisi, St Petersburg 1857.

Rasim BOZBUĞA, “Can ‘ZazaiTribe’ MeanAnythingAboutTheOrigin Of Zaza People?”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 115-123.

Recai BAZENCİR, *Bingöl Efsaneleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Sabit MENTEŞE, “Barış Sürecinin Tunceli/Dersim’de Algılanışı Üzerine Bir Araştırma”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 402-427.

Savaş SERTEL, “1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Dersim’de Nüfus”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu 20-22 Eylül 2013*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 194-208.

Semra SÖYLEMEZ, Melekan, *Gaz, Muradan Köyleri Zazacasının Ses Değişimi Yönünden Karşılaştırılması*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2014. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Serdar KARABULUT, *Zazalar: Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*, Altın Kalem Yayınları, İzmit 2013.

Serkan OĞUR, *Farsça-Zazaca-Kurmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2014.

Seyfi CENGİZ, *Dersim ve Zaza Tarihi, Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek*, <http://mamekiye.de/08/1128637586/1129670811/Bild>, Erişim: 03.12.2014.

Şahap YEŞİLKAYA, *EdebîyatêKirdkî (Zazakî) de Mewlîd û Mehemed ‘ElîHunî*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl 2014. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Terry L. TODD, Eberhard WERNER, “Azınlık Dillerinin Kutsallığı ve Anadil Temelli Çok Dilli Eğitim”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.101-109.

Terry L. TODD, Eberhard WERNER, “TheSacredness Of MinorityLanguagesAndMotherTongue-BasedMultilingualEducation”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.89-99.

Terry Lynn TODD, “Dımılîce Dilbilgisi”, (İngilizce’den çeviren: Korca Mirseydan), *Piya (Zaza Dili ve Kültürü Dergisi)*, Sayı: 5, Ocak 1989.

Terry Lynn TODD, *A Grammar of Dimilîalsoknown as Zaza*, Michigan Üniversitesi 1985. (Doktora Tezi)

Tevfik TAŞ, “Tarihin İzinde: Zazalar”, *Atlas Dergisi*, Sayı: 258, Eylül 2014, İstanbul, ss. 58-75.

Tuncer GÜLENSOY, “Çuvaşça ve Zazaca Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Cilt:6, Sayı:72, 1992, ss.37-38.

Tuncer GÜLENSOY, *Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.

V. MINORSKY, “Daylam”, *Encyclopedia of Islam*, Cilt: II, Leiden 1960, ss.189-194.

_____, “Kurdes”, *Encyclopedia of Islam*, Cilt: II, Leiden 1927, s.1130-

1155.

_____, “The Guran”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, (University of London), Cilt: XI, No.1, 1943, ss.75-103.

Wedat KAYMAK, *Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2014.

Werner KÖNIG, “SprachatantenAlsGrundlagenwerke Der Sprachwissenschaft”, *I.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, ss.31-45.

Yaşar ARATEMÜR, “İki Örnekle Avrupa’daki Dilsel Azınlıkların Konumu; Zaza Dili İçin Bir Örneklem”, *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu (20-22 Eylül 2013)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2014, ss. 792-806.

Yaşar KALAFAT, “Anadolu Türk Halk Sufizminde Zazalar”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I. Sempozyumu (8-9 Kasım 1996)*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998, ss. 285-304

_____, *Anadolu Halk Sufizmi: Zazalar Kırmançlar ve Türkmenler*, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Yusuf ARSLAN, *Yerel ve Sözlü Tarih Algısının Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları: Tunceli Merkez Örneği*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012. (Basılmamış Doktora Tezi)

Yusuf AYDOĞDU, “Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 55-66.

Zülfü SELCAN, “DieEntwicklung der Zaza-Sprache”, *Ware Dergisi*, Sayı:12, ss. 152-163, Baiersbronn 1998.

_____, *Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, Berlin 1998, Doktora Tezi.

Eser incelemesi / Book Review

**ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE AİLEDE ÇOCUĞA
KAZANDIRILAN DEĞERLERİN ÇOCUĞUN KİŞİLİK
GELİŞİMİNE ETKİSİ***

**Effect of Values Acquired During Early Childhood in Family on Children's
Personality Development**

Kasım TATLILIOĞLU**

ÖZET

1800'li yıllardan itibaren anaokullarının ortaya çıkışı ile başlayan ve yüzyıllardır eğitimcilerin ilgilendiği bir konu olan erken çocukluk eğitimi, son yıllarda ülkemizde büyük bir mesafe almıştır. Erken eğitim, 0-6 yaş dönemindeki çocukların ev ve kurum ortamlarında bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki yönden gelişmelerini desteklemek amacıyla yapılan eğitime denir. Bu dönemlerde çocukların gelişimleri çok hızlıdır ve çocuklar birçok beceriyi öğrenmeye hazırdır. Okul çağına kadar aile; çocuklar için hangi değerlerin kazanılacağı konusunda temel bir kurumdur. Çocuklar söylenenden daha çok büyüklerinin yaptıklarından etkilenirler. Karşılaştırmalı araştırmalar, erken eğitim alan çocukların çoğunun, okula başladıklarında, erken eğitim almayan benzer özellikteki çocuklara kıyasla pek çok beceriyi daha iyi edinmiş olduklarını ve daha uyumlu olduklarını göstermektedir. Çocuklar; davranışları, duygu ve düşünceleri ile gelişim özellikleri bakımından yetişkinlerden farklı, öğrenmeye, gelişip değişmeye açık, son derece alıcı, kendilerine özgü biricik varlıklardır. Bu yüzden erken dönemde uyarıcılarla karşı karşıya gelmeleri, iyi düzenlenmiş bir ortamda, iyi planlanmış, kaliteli bir eğitim almaları son derece önemlidir. Yapılan araştırmalara göre, 17 yaşına kadarki zihinsel gelişimin, %50'sinin 4 yaşına, %30'unun ise 4 yaşından 8 yaşına kadar oluştuğu, 18 yaşına kadar gösterilen okul başarılarının %33'ünün 0-6 yaşına kadar, aldıkları eğitime bağlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, erken çocukluk döneminde, ailede çocuğa kazandırılan değerlerin, çocuğun kişilik gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiş olup; Prof. Dr. Hayati Hökelekli'nin "Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi" adlı eseri

* Bu çalışma; Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'nin, "Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi" adlı eseri temel alınarak hazırlanmıştır.

**Yrd.Doç.Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.
kasimtatlili@hotmail.com

referans alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk dönemi; ebeveyn tutumu, değer, kişilik, kritik dönem.

ABSTRACT

Since 1880s, early childhood education which started with emergence of kindergartens and which is a subject educationists have dealt with for centuries has proceeded recently in our country. Early education is education which is done to support 0-6-year-old-children's physical, mental, emotional, social and moral development in home and institutional environments. During this period, children's development is rather fast and they are ready to learn several skills. Till school age, family is an important institution regarding which values will be acquired. Children are more affected by what is done than what is said. Comperative surveys show that most of the children who have been educated early are more compatible and have acquired most of the skills better than the ones who haven't educated and have similar characteristic when they start going to school. Children are unique and rather recipient creatures who are different from adults in terms of emotions, behaviours, thoughts and development properties; open to learning, improving and changing. Thus, early confrontation with stimulus and getting well planned and qualified education in a good environment is quiet important for them. Surveys show that %50 of mental development till 17 years depends on education they get till 4 years, %30 of it depends on education from 4 up to 8 years and %33 of school success till 18 years depends on education from 0 to 6 years.

Key words: Early childhood; parental attitudes, values, personality, critical period.

1. Giriş

“Çocuklara yatırım yapmak için, onların birer yetişkin olmasını bekleme lüksümüz olmadığı gibi, onlar okula başlayana dek, bekleme lüksümüz de yok. Çünkü o zaman müdahale etmek için çok geç olabilir “.

James Hackman (Nobel ödüllü iktisatçı).

“Çocuğuna gerçek servet bırakmak isteyen ana-baba, ona iyi dinlemeyi öğretsin”.

(Publilus Syrus).

“Çocuk ışık gibidir. Onu eğiterseniz daha parlak olur. Kullanılmazsa söner.”

“Çocuk için eğitim aynen tohum için gerekli olan; güneş, toprak ve su gibi önemlidir”.

“Bir çocuğın eğitmek, o ülkenin kaderini belirler.”

(Anonim).

Modern psikoloji, yakın zamana kadar değerler konusuyla yeterince ilgilenmemiştir. Son yıllarda gelişme gösteren pozitif psikoloji ise insanın ne olduğu kadar, ne olması, nasıl yaşaması, mutlu ve olgun bir birey haline gelebilmesi için hangi niteliklere sahip olması gerektiği ile de ilgilenmektedir. Değerler konusunda yapılan araştırmalara göre, günümüzde ruhsal (psikolojik) sorunların önemli bir kısmının belli değerlere uygun bir hayat tarzından uzak kalmanın bir sonucu olduğunu göstermektedir. Artık, psikoloji ahlaktan bağımsız düşünülmemektedir. Bu yüzden gerek bireysel, gerek toplumsal hayatımızda değerlerin önemi daha anlaşılır bir hale gelmiştir.

Olumlu ahlaki ve insani değerlerin, bireylerin bilişsel (zihinsel), akademik ve sosyal gelişme ve başarılarına büyük katkılar sağladığı pek çok bilimsel araştırma ile kanıtlanmıştır. Mutluluğun vazgeçilmez kaynaklarından biri, sağlam bir değerler bütününe sahip olmaktır. Çocuğun anne-babasının yanında geçirdiği sürenin gittikçe azalması, kadının ekonomik yaşama aktif olarak katılması, boşanma olaylarının toplumda yüksek oluşu, yoksulluk vb. gibi belli başlı sosyo-ekonomik nedenler ailenin değerler eğitiminde yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bir toplumda; güven, barış, adalet, hakkaniyet, merhamet, şefkat, sorumluluk, saygı, sevgi vb. gibi değerlerin sarsılması, bazı değerlerin kaybolması ve önemini yitirmesi durumunda, çocuk ve gençler sağlam bir karakter ve bütünleşmiş bir kişilik geliştiremezler. Bu durumda, bireylerin ve toplumun ruh sağlığı ciddi bir tehditle karşı karşıya kalır. Bu amaçla, eğitimin asıl amacı, insani değerlerin geliştirilmesi ve yüceltilmesi olmalıdır. Değerleri önemsemeyip, akademik başarıyı tek ölçüt olarak alan bir eğitim sistemi bencil (egoist) karakterler yetiştirir. Okul öncesi dönemde yapılacak değerler eğitimi etkinliklerinde, çocukların olayların sonucunda neler olduğunu görmelerine imkan sağlanmalıdır. Bunun için zaman zaman hikayeler anlatılabileceği gibi, drama yoluyla da çocukların kararları kendilerinin vermesine fırsat tanınarak sonucu yaşamaları sağlanabilir. Aynı zamanda çocuklarla bu konuları tartışmak ve onları yönlendirerek doğru olanı seçmelerini sağlamak da önemlidir.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada incelenen eserin yazarı Hökelekli'ye (2010) göre, son yıllarda toplumumuzun büyük bir değer kaybına uğradığı ve “*ahlaki çöküntü*” yaşadığını sık dile getirmektedir. Ahlaki çöküntü, toplumun son zamanlarda karşılaştığı tehlikelerden biridir. Asırlar boyu insanlarımızı bir arada tutan,

hayatımıza anlam ve amaç katan pek çok değer maalesef kaybolmaya yüz tutmuştur. Sağlam bir kişilik ve karakter yapılanmasında çok önemli ve etkili bir yeri olan değerlerin bireylere kazandırılması gerekmektedir. Günümüzde, akademik başarı kadar, günlük hayatın vazgeçilmez hâline gelen ahlaki değerlerin de çocuklara erken yaşta kazandırılması büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, erken çocukluk döneminde değerlerin eğitiminin, çocuğun kişilik gelişiminde ebeveynin(parents) rolü ele alınmıştır.

3. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

3.1. Değer Kavramı ve Değerlerin İşlevi

Değer (value) sözcüğünün birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan birkaçı şöyledir: Değerler; “davranışlarımıza yol gösteren, rehberlik eden, inançlar ve kurallar”; “eylem ve davranışlarımızın yerindeliğini, etkililiğini, güzelliğini ve ahlakiliğini belirlemeye hizmet eden ilke ve standartlar”; “bir varlığın ruhsal, toplumsal, ahlaksal ya da güzellik yönünden taşıdığı düşünülen yüksek ya da yararlı nitelikler” olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan değerlerin bireyin yaşamında çok önemli fonksiyonları (işlevleri) olduğunu görmekteyiz. En başta değerler, bireylerin tüm düşünce yapısının oluşmasında etkilidir. Birey, değerlerinin etkisiyle oluşturduğu düşünce yapısı aracılığıyla dünyayı anlamaya, sosyal çevresindeki olayları anlamlandırmaya çalışır. Toplumsal değerler, toplumdaki bireyler tarafından kabul edilen ideal davranış biçimleri olup, bir toplumdaki bireylerin birbirilerini değerlendirme ve yargılamalarında yol gösteren bir rehber özelliği taşırlar. Ahlaki, dini, toplumsal, ekonomik, bilimsel, sanatsal ve siyasi olmak üzere çeşitli değer alanları vardır. Değerler; olgun, iyi bir insan, uyumlu ve üretken, iyi bir vatandaş olmanın en önemli şartıdır. Değerler, insan olarak ne olduğu, ne olması ve nasıl olması gerektiği hususunda bireylere rehberlik yapar.

3.2. Değer ve Kişilik İlişkisi

Psikolojide kişilik, “bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren kendine has ve ahenkli bir bütündür.” Bireyin düşünce ve kararlarını, davranış ve etkinliklerini yöneten güçlü bir psikolojik faktör olan “benlik”, toplumsal ve kültürel ortamda, insanlarla kurulan ilişkilerin niteliğine göre bir biçim kazanır. 0-6 yaş arası dönemin, çocuğun kişiliğinin temellerinin atıldığı dönem olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bireylerin sağlam bir kişilik ve karakter yapılanmasında değerlerin çok

önemli bir yeri vardır. “Kendisini bilmek” ve “kendini tanımak” değerlerin başı ve sonudur. Bir toplumda, değerler sarsılır ve önemini yitirirse, çocuk ve gençlerden sağlam bir kişilik geliştirmeleri beklenemez. Bireyin ve toplumun ruh sağlığı ciddi anlamda tehlikeye düşer. Bir çocuk kişiliğe sahip olmadan önce değerleriyle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Çocuk dili kazandıkça, sosyal dünyadan gelen ham malzemeler çocuğun kendi değerleriyle yapılandırılır.

“Bu durumu Gandi şöyle dile getirmektedir:

Söylediklerinize dikkat edin; düşüncelere dönüşür.

Düşüncelerinize dikkat edin; duygularınıza dönüşür.

Duygularınıza dikkat edin; davranışlarınıza dönüşür.

Davranışlarınıza dikkat edin; alışkanlıklarınıza dönüşür.

Alışkanlıklarınıza dikkat edin; değerlerinize dönüşür.

Değerlerinize dikkat edin; karakterinize dönüşür.

Karakterinize dikkat edin; kaderinize dönüşür”.

Bu nedenle, içimizde yaşattığımız duygu ve düşünceleri tanımamız ve farkında olmamız çok önemlidir.

3.3. Çocuklarda Değer Duygusunun Gelişimi

Çocuklar, 4 ile 7 yaşları arasında benmerkezci (egosantrik) bir düşünceye sahiptir. Bu bildiğimiz benmerkezcilikten tümüyle farklı bir anlama gelmektedir. Çocuktaki benmerkezcilik, “masum bir saflık” ihtiva eden bir bencilliktir. Burada her şeyi kendi menfaatine indirgeyen çocuğun duygusal ve sosyal bir eğilimi olmayıp; aksine her şeyi kendine göre değerlendiren bir zihin eğilimi söz konusudur. Bununla beraber bu dönemde çocuklarda bir empati (duygudaşlık) duygusunun da varlığından bahsedebiliriz. Empatinin erken yaşlarda gelişimi, başkalarının içsel durumunu anlama ve ona yardım etme davranışında önemli bir faktör olarak görülür. 6 yaşına kadar duygusal bir düzeyde seyreden bu eğilim, 10 yaşına geldiğinde zihinsel bir nitelik kazanır. Olayları başkasının bakış açısı ile görmeye başlarlar. 12 yaşında ise soyut empati yeteneğini kazanırlar. Böylece hayatın ilk yıllarında gelişen duygusal empati, sonradan zihinsel ve soyut empatiye dönüşür.

Çocuğun kültürel norm ve standartlara uymayı öğrenmesi, birçok ahlaki davranışın temelini oluşturur. Gerçekte yardımlaşma, büyüklere saygı ve itaat gibi birçok sosyal davranışın ahlaki içeriği vardır. Çocuk gelişirken, bir veya daha fazla kendi fiziksel ve sosyal çevresi hakkında tecrübeye dayalı birçok bilgi öğrenir, çeşitli yeteneklerinin (gizilgüçlerinin) farkına varır. Başka insanları sevme veya onlardan nefret etme, yardım etme, paylaşma veya incitme

bencillik yapma gibi ahlaki anlam ve önem taşıyan, insanlar arası ilişkilerle ilgili olan davranış tarzlarını belirleyen tutum ve değerleri kazanır. Çocuk çevreden gelen talepleri, “içselleştirme” (bir kanı ya da tutumun kişilik özelliği olacak ölçüde benimsenerek özümlemesi)yoluyla tedrici (derece derece) olarak öğrenir ve benimser. Çevresel talep ve beklentilerin önemli bir kısmı çocuğun vicdanının içeriğini oluşturur. Bir “içsel kontrol aracı”, davranış ölçütü olarak işlev gören norm ve değerler, zihinsel (bilişsel) gelişime paralel olarak, çeşitli görünüm ve değişimler geçirir. Bir ahlaki davranışın, çocuk tarafından içselleştirilmesi, büyük ölçüde “özdeşleşme” (bireyin başka bireylerle kişilik kaynaşması gerçekleştirecek ölçüde onların yaşantılarına ve duygularına katılması süreci)yoluyla gerçekleşir. Karşılarında uygun rol model ve uygun örnek göremeyen çocukların ve gençlerin öğrenmeleri eksik ve kusurlu olacaktır. Duygusal ve sosyal faktörlerin yanı sıra, ahlaki gelişimin zihinsel süreçlerle de ilişkili olduğu apaçık ortadadır.

3.4. Aile ve Değerler

İnsan yeryüzündeki varlıkların en üstünü ve en mükemmeli olmakla birlikte, doğuştan ne bedensel, ne de ruhsal güçlerini kullanabilecek yeterlikte değildir. Birey, dünyaya hazır olmayan ham kabiliyetlerle dünyaya gelir, bunları geliştirip kişilik sahibi olabilmesi için uzun bir çaba ve başkalarından yardım alması gerekir. İnsan kendi kabiliyetlerini kendi başına geliştirme imkânına sahip değildir. Bunun için eğitime ve eğitime muhtaçtır. Yetenekler (kabiliyetler) öğrenim ile gelişir.

Değerler eğitiminin en etkin yeri ailedir. Aile bireyleri arasındaki yakın ve sıcak iletişim, çocukların maddi ihtiyaçları kadar psikolojik ve manevi yönden tatmini açısından da önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda anne-baba ve diğer aile bireylerinin ilk rol modelleri olarak çocuğun hayatında yer almasını sağlar. Çocuğun vicdanı, anne-baba ve diğer aile büyüklerinin kuralları ile şekillenmeye başlar. Bu yüzden aile, iyinin, doğrunun, güzelin, kutsalın fark edilmesi ve ortak bir yaşam süreci içerisinde öğrenilip içselleştirilmesinde en etkili bir kaynaktır. Çocuğun ailede öğrendiği birçok davranış kuralı ve örneği hayatının sonuna kadar ona rehberlik eder. Bunları zaman içerisinde geliştirir ve genişletir. Günümüzde yaşanan hızlı değişimler ve toplumsal şartlar ailenin çocuklarına rehberlik etmedeki işlev ve görevini büyük ölçüde zaafa uğratmıştır. Günümüzde çocuk ve gençlerde görülen davranış sapmalarının altında şefkat değerinden yeterince nasibini alamamaları vardır. Anne-babanın aşırı koruyucu

bir tutum göstererek sürekli çocuklarına kol kanat germeleri, bir iş yaptırmamaları şefkat değildir. Aksine, çocuklarda birçok olumsuzlukların yerleşmesine neden olmaktadır bu durum.

Eğer çocuk, içinde zengin deneyimlerin (experience) olduğu bir çevrede büyür ve yetişkinler ve akranlarıyla kendisinin önemli olduğunu hissettirici tarzda cesaretlendirici bir davranış ilişkisi içerisinde bulunursa, bu durumda çocuğun yetenekleri de beslenip gelişme imkânı bulur. Çocuklar pek çok şeyi ilk olarak ailede öğrenirler. Yetişkinlikte ahlaki duyarlılıklarının temeli, çocukluk döneminde anne-baba ile çocuk arasında yaşanan sevgi, saygı, güven gibi duygulara dayalı ilişkilerle atılmaktadır. Çocuk sevilerek sevmeyi, kendisine saygı duyularak başkalarına saygı göstermeyi ve güvenli bir ortamda yetişerek çevreye güven veren davranışlar geliştirmeyi ilk olarak ailede öğrenir. Bu temel duygular, çocuklar aile içerisinde kendilerinin, biricikliğinin beslendiğini görmek ve onlardan sadece kendileri olduğu için hoşlanıldığını bilmek isterler; biricikliklerine saygı gösterilmesini, fikir ve düşüncelerine açık olunmasını ve düşlerine saygı gösterilmesini beklerler. Ailede bu ihtiyaçlar karşılandığı oranda çocuklar sevgi, saygı ve hoşgörü geliştirebilirler. Bu nedenle, çocukların duygularının aile ortamında beslenip geliştirilmesi, ilgilerinin ev ortamında teşvik edilip desteklenmesi, yeteneklerinin, hünerlerinin ve duyarlılıklarının gelişmesi için önemlidir. Çocukların evrensel (universal) değerleri benimsemiş bireyler olarak yetişebilmeleri için aile ortamında sağlanan uygun koşullar yanında, aile üyelerinin bu değerler doğrultusunda bir yaşantı sürmeleri oldukça önemlidir. İhmal, kötü davranma, şiddet, sevgisizlik, duyarsızlık ve anlayış yoksunluğu yüzünden duygusal olarak tahrip edilmiş çocukların varlığı da bir gerçektir.

3.5. Değerlerden Uzak Yetişen Bireylerde Görülmesi Muhtemel Bazı Davranış Kalıpları

Günümüzde küreselleşme (uluslar arası düzlemde yaygınlaşmış); bireyleri, kültürleri ve toplumları derinden etkileyerek, “Tüketim kültürünü” ve “Hedonizmi” (hazcılık- zevkçilik) ön planda tutan yeni bir Narsist (öz-sever-kendine hayran) insan modeli ortaya çıkarmıştır. Bu Narsist (narsisizm) insanın bazı özellikleri:

- Bireycidir (egoisttir).
- Kendini beğenir.
- Günlük kişisel mutluluk ve çıkarları ve menfaatleri peşinde koşar.
- Vaktinin büyük bir kısmını sanal âlemde geçirir. (Facebook, internet,

twitter vb. gibi)

- Gerçek (spontan-içten) sevgiden mahrumdur. Davranışları yapmacıktır.
- Bağlılık duyguları zayıftır. Güçlü bir iradeye sahip olmadıkları için değerler kötü madde kullanımı gibi kötü alışkanlıklara çabuk bulaşır, provokasyonlara çabuk gelirler.
- Geçmişe ve geleceğe ilgi duymaz.
- Amacına ulaşmak için her yolu mubah görür.
- İsteklerinde ve arzularında sınır tanımaz. Doyumsuzdurlar.
- Suçluluk duygusu duymaz.
- Cinselliği ve cinsel yönünü ön planda tutar. Sürekli cinsel güdülerini peşinde koşarlar.
- İçerisinde sürekli bir boşluk ve huzursuzluk yaşar. Stresli, gergin, öfkeli ve saldırgan eğilimleri vardır.
- Kendi değerlerini sahip oldukları ile bir tutar. Kendi değerlerini ve doğrularını oluşturmuşlardır.
- Tüketim çılgınlığına kendini kaptırmıştır. Daha çok tüketip bununla övünmek bunlar için bir yaşam stildir.
- Sorumluluk duygusuna sahip değildir. Sorumluluk duyguları zayıftır.

Yeni nesilde oluşmaya başlayan böyle bir karakter yapısı toplumun geleceği açısından büyük riskler taşımaktadır. Bu kişiliğe sahip bireylerin ruhsal durumunu Köknel (2001) şöyle ifade etmektedir: “Alabildiğine sınırsız bir özerklik olup her tür yetkiye ve otoriteye karşı çıkıp hemen tepki gösterirler. Bütün sorunların fiziki güçle çözüleceğine inanırlar. Maddi doyum peşinde koşarlar. Cinsel yaşama ve bu yaşamın sapıklıklarına eğilim gösterirler. Düş (dream) dünyalarında kurdukları serüvenlerin peşinde koşarlar. Kolay ve çabuk hırçınlaşırlar, kriz geçirirler, ölçsüz ve gereksiz tepki gösterirler. Kendi başlarına güvenli ve yeterli olmadıkları için küçük gruplar oluşturup onlarla birlikte yaşarlar, birlikte eyleme girişirler. Alkol, uyuşturucu vb madde kullanmaya meyillidirler”. Jung (1999) ise, “günümüz insanı, kötülüğe eğilimini harekete geçirmek için eskisiyle kıyaslanamayacak kadar güçlü araçlara sahiptir. Bilinci ne kadar genişlemiş ve farklılaşmış ise, ahlaki yapısı o denli geri kalmıştır”. Bugün bilimsel, teknik ve sosyal gelişmelere ayak uyduramayan, bir ahlaki gerilikle karşı karşıyayız. Bir filozofun dediği gibi, “kuşlar gibi uçmayı, balıklar gibi yüzmeyi öğrendik ama bu arada insanlığımızı

unuttuk” sözü her şeyi özetlemektedir.

4. Sonuç

Bu konuda, yapılan araştırmalar açıkça göstermektedir ki, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte, bireyin kişilik yapısını etkilediği ve değer yargılarına yön verdiği gözlenmiştir. Bu nedenle, erken çocukluk döneminde değerlerin kazandırılması bu bağlamda oldukça önemlidir. Bunu kazandıracak birim ise öncelikle ailedir. Çocuğun anne-babasının yanında geçirdiği sürenin gittikçe azalması, boşanma olaylarının toplumda yüksek oluşu, yoksulluk, kişisel ve belli başlı toplumsal nedenler ailenin değerler eğitiminde yetersiz kalmasına yol açmıştır. Değerlerin kazanılmasında, erken çocukluk eğitiminin rolü oldukça büyüktür. Çocuklarımızın sosyal becerilerini geliştirmek için ev ortamı ve ev ortamı dışında kullanabileceğimiz çeşitli yöntemler ve etkinlikler vardır. Ev içinde değerlerin aile bireyleri tarafından oyunların içinde aktarılması, çocukların değerleri dolaylı yoldan edinmesinde oldukça önemlidir. Ailede küçük yaşta öğrenilen değerlerin alışkanlık hâline gelmesi ve pekişmesi okulda aldığı eğitimle devam etmelidir.

İnsan yavrusu yeryüzünün en aciz ve yardıma muhtaç varlığıdır. İyi bir kişiliğe sahip olarak yetişmesi büyük ölçüde anne-babanın ve çevredeki diğer yetişkinlerin himayesi, özeni, merhameti ve sevgisine bağlıdır. Merhamet, sevgi, saygı ve şefkat gibi duygular anne-babadan başlayarak çocuklara yerleşir. Çocuklar ahlaki değerleri, gözledikleri davranışlar ve bu davranışların sonuçlarından öğrenirler. Bu yüzden aile, değer eğitiminde merkezi bir rol oynar. Çocuk, değerlere yönelik ilk bilgileri en başta anne-babası olmak üzere ailesinden alır. Çocukların okul yaşamındaki dikkat ve öğrenme performansının nasıl olacağı, okul öncesi dönemde şekillenmeye başlar. Pek çok şeyi, yetişkinlerin davranışlarını model alarak (gözleyerek ve taklit ederek) öğrendiği gibi, doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü de ebeveynini izleyerek öğrenir. Bir ahlaki davranışın çocuk tarafından içselleştirilmesi, büyük ölçüde bir modelle “özdeşleşme” yoluyla gerçekleşir. Yetişkinlerin hal ve hareketlerini, duygu ve tavırlarını taklit ederek ve benimseyerek, ahlaki bir biçimlenme geliştirirler. Ana-babanın ve diğer yakınların tutum ve davranışları çocuğu şuuraltından (bilinçaltı) derinden etkiler. Böylece çocuğun ahlaki gelişimi genel olarak belirli modelleri izleyerek nihai şeklini alır. Modelleme, genellikle şuuraltılıştıran bir süreçtir. Merhamet, şefkat, nezaket, hürmet gibi değerler model alınan ve hayran olunan yetişkinlerden bu süreç sayesinde öğrenilir. Bu

duygular ise empati (eşduyum) becerisinin kazanılmasıyla gelişmeye başlar. Empati duygusunun gelişmesi ile çocuk artık başkalarını daha iyi anlayabilir. Bireyleri, “iyi insan ve iyi vatandaş” olarak yetiştirme düşüncesi, her toplumda ve her dönemde var olan bir hedeftir. Bir toplumun geleceği, iyi yetişmiş ve sağlam, üstün karakterli kişilerin varlığına bağlıdır. Çocuk ve gençlerin rehberliğe, yönlendirmeye ve uygun rol modelleri ile karşı karşıya kalmaya ihtiyaçları vardır. Bir toplumda yaşayan bireylerin kendi kültürlerindeki değerleri benimsemediği durumlarda kültür önemini yitirerek, başka kültürlerin etkisi altına girer. Sonuçta toplumun bütün kurumları bu durumdan olumsuz etkilenir. Toplumsal bütünlük ve huzurun sürdürülmesi, ancak değerlerin yeni nesillere aktarılması ile mümkündür. Aile ve toplum değerleri arasında bir devamlılık ve tamamlayıcılık olması ölçüsünde çocuğun sağlam bir karakter geliştirmesi mümkündür.

Büyük bir toplumsal hazinenin ülke ve millet yararına yönlendirilmesi ve sırf zihinsel kapasiteleri yerine ahlaki duyarlılıkları da işlenerek duygusal eğitimleri de asla ihmal edilmemelidir. Değerler eğitiminin nasıl gerçekleşeceği, çocuklara değerlerin nasıl kazandırılacağı ve yaşantıya dönüştürülmesi konusunda ailenin de gerekli bilgiye ve yaşantıya sahip olması gerekmektedir. Erken yaşlar ve okul öncesi dönem, değerler eğitimi için en önemli dönemdir. Bu yüzden aile eğitimi ve anaokullarında sistemli ve etkili bir değerler eğitimi verilmelidir. Bu sürece, ebeveynlerde dâhil edilmelidir. Erken çocukluk döneminde çocuğa, sevgi, şefkat ve güvenle yaklaşılmalı, eğitimde korkutma ve ceza tehdidine yer verilmemeli; benlik saygıları (self-esteem) asla incitilmemeli, aldatıcı davranışlardan kaçınılmalı; çok katı ve kuralcı davranılmamalı ve ahlaki değerler, yaparak, yaşayarak, anlaşarak ve paylaşılarak öğretilmelidir.

KAYNAKÇA

Not: Bu çalışma; Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'nin, “Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi” (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014) adlı eseri temel alınarak hazırlanmıştır.

Eser incelemesi / Book Review

**THEO SOMMER: BU NATO GÖREVİNİ
TAMAMLAMIŞTIR, BİRLİK DAHA AVRUPALI
OLMALIDIR.**

**Theo SOMMER: Diese Nato hat ausgedient, Das Bündnis muss
europäischer werden.**

Mustafa YILDIZ*

ÖZET

İkinci Dünya Harbi sonrası Sovyet tehlikesine karşı kurulmuş olmasına rağmen, Berlin duvarı yıkılıncaya kadar herhangi bir faaliyette bulunmamış olan NATO'nun, sonrasında tek kutuplu dünyanın inşası için elinden geleni ardına koymayacak adımlar atması ve İslam coğrafyasını kana bulayan her işte neredeyse birincil aktör olarak ortaya çıkması, bir gerçek olarak ortadadır. Varlık sebebi VARŞOVA PAKTI'nın ilgasına rağmen ayakta tutulmaya çalışılmasının, makul bir sebebinin kalmadığını göstermek babında kaleme alınmış olan 'Bu NATO görevini tamamlamıştır, Birlik daha Avrupalı olmalıdır' kitabının özeti mahiyetini taşıyan bu inceleme, gerek NATO'nun attığı adımlarda kullandığı metotlar, gerekse üyelerinin sınırlarını aşan konulardaki müdahale ısrarı olsun, kurumsal olarak yeniden gözden geçirilmesi gerektiği konusunu ortaya çıkarmakta, uluslararası boyutta sebep olduğu ve içinden çıkılmaz bir hale soktuğu konuların da bölgesel bazda yeniden ele alınmasını ve yerel ittifakların kurulması istikametinde adımların atılmasını elzem kılmaktadır. Mazlumların daha çok ezilmelerinden başka bir işe yaramayan kuruluşların insanlığa refah getirmeleri mümkün olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Varşova Pakti, Theo Sommer.

ABSTRACT

Even though the NATO was formed after World War II to oppose the Soviet threat, it did not operate until after the fall of the Berlin Wall. Today it is evident that the NATO has been working towards a unipolar world and has been playing a leading role in all operations that throw Muslim lands into chaos and bloodshed.

* Dr., Viyana Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, E-mail: mstyildiz@yahoo.com

In this paper, we will examine the book "NATO No Longer Fits the Bill, We Need a More European Alliance" by Theo Sommer, in which he argues that losing its reason of existence with the annulment of the Warsaw Treaty, there is no need to keep the NATO alive in its current form. He argues that its current methods, as well as the insistence of its members to participate in matters outside of its concern, makes it clear that the NATO has to be examined on an institutional level. He emphasises the need to reconsider international issues, which the involvement of the NATO brought to a deadlock and the need to form local alliances. It is not possible to ensure the welfare of humanity with institutions that do nothing but cause oppressed people more harm.

Key words: NATO, Warsaw Pact, Theo Sommer.

GİRİŞ

Sovyet tehlikesine karşı 1949 yılında kurulmuş olmasına rağmen Soğuk Savaş döneminde hiçbir operasyon gerçekleştirilmeyen NATO, bu dönem sona erip de tek kutuplu kalan dünyada ABD'nin kendini dünyanın jandarması gibi görüp NATO'yu menfaatleri istikametinde kullanmaya başlamasına da yönelik, 1990 ve 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine ilk operasyonlarını yapmış oldu. Daha Varşova Paktı ilga edilir edilmez sorgulanmaya başlanan, fakat çeşitli mülahazalarla ayakta kalmasına gayret edilmiş olan NATO'nun sebep olduğu hoşnutsuzluk ve çıkmazlar münasebetiyle, artık varlığına ihtiyaç duyulup duyulmadığı irdelenmesi gereken bir konudur. Bosna-Hersek, ardından Kosova, akabinde Afganistan, Somali ve tekrar Irak'ta önümüze çıkan, Kongo ve en son Libya'ya müdahale çerçevesinde yapılan beyanlar, dünya kamuoyunun NATO ve varlık sebebinin sorgulanması istikametindeki savını biraz daha kuvvetlendirmektedir. Suriye ve son dönemde Ukrayna ile ilgili NATO'nun sessizliği, başka bir ifadeyle, hareket kabiliyetinin daraltılmış olması ve bu minvalde ortaya koyduğu aciziyet, yeni alternatif arayışlarını ortaya çıkarmaktadır. İncelemeye çalıştığımız kitapta, NATO'nun kuruluşundan itibaren tarihini aynel yakın yaşamış ve incelemiş batılı bir aydın olarak Theo Sommer, bu tezi teyid mahiyetindeki düşüncelerini okuyucusu ile paylaşmakta, farklı ve aynı zamanda kritik bir bakış açısı sunarak NATO'nun biraz da Avrupa odaklı bir yapı kazanması hususunu irdelemektedir.

Kendi kuşağı açısından NATO'nun gerekliliğine inanan vedoğudaki rakibini kaybettikten yirmi yıl sonra sorgulanmasının tabii olduğu kanaatini taşıyan yazar, Pakta halen ihtiyaç var mıdır? Varsa, hangi şekil, güç ve yoğunlukta? Paktın işi ne olmalıdır? Bölgesel savunma mı, dünyanın

jandarması ABD'nin dizginine tutunmuş küresel uzantı ve el atan mı, ya da BM'in barış sağlayan ve koruyan bir rezervi mi? Üye ülke halkları, savunma giderleri hususunda, uzak coğrafyalardaki istikrarı sağlamak için, hangi faturaları üstlenmeye hazırdırlar? gibi sorularla bir muhasebe yapma ihtiyacı hissetmektedir.

Yukarıda zikredilen sorulara cevap veren yazarın NATO ile alakalı değerlendirmeleri, Orta Doğu'da vuku bulan olayları yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmak vebölgesel bağımsıziyeni oluşumlara adım atmak açısından büyük önemi haiz gibi görünmektedir.

Paktın başlangıç zamanlarını ve gelişimini değerlendirdiği birinci bölümde, İkinci Dünya Harbi'nin dört yıl sonrasına dikkat çeken yazar, Alman militarizmi korkusunun yeni bir çehre kazanıp Sovyet tehlikesi olarak zuhur ettiğini ve işte NATO'nun bu tehlikeye karşı 4 Nisan 1949 tarihinde Vaşington'da oniki¹ batılı dışişleri bakanının altına imza attıkları Kuzey Atlantik Pakt'ı adı altında kurulduğunu belirtmektedir.

Komünistler ardarda Bulgaristan, Romanya, Polonya ve 1948'de de Çekoslovakya'da iktidarı ele geçirerek demokratik partileri baskı altına alınca, Hitler'in boyunduruğundan kurtulan memleketler, Sovyetlerin uydusu haline gelmiştir. Moskova, Türkiye'ye de boğazlarda askeri bir varlık gösterebilmek için baskı yapıp, Tito Yugoslavya'sını da, Stalin diktasını kabule zorlamıştır.

Washington Antlaşması'nın beşinci maddedeki, "herhangi biri veya birkaçına karşı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yapılacak bir silahlı saldırı, hepsine karşı yapılmış" sayılacak ifadesi, ortakların birbirlerine yardım hususunu teyid etmektedir. Stalin verilen mesajı algılamış ve NATO'nun kuruluşundan dört hafta sonra, Berlin ablukasını kaldırmıştır. 1949 sonlarında Oniki'ler Washington Antlaşması'nda öngörülen müşterek savunma organizasyonunu genişletmeyi kararlaştırdılar ve North Atlantic Treaty'den North Atlantic Treaty Organization, (NAT'tan NATO) oldu. 1952'de Yunanistan ve Türkiye, 1955'te de nihayet Almanya ve Ulusal Meclis'te Avrupa Savunma Topluluğu projesi akamete uğrayınca Fransa da, NATO'nun üyesi oldular. Paktın savunma kalkanı Batı Avrupa'da böylece yerleşmiş ve sağlamlaşmış oldu.

¹ABD, İtalya, Danimarka, İzlanda, Portekiz, Norveç, Kanada, Britanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg

1989/90 yıllarındaki kırılma esnasında Batı Almanya'nın doğu sınırında müttefiklerin Federal Ordu'nunki kadar askeri bulunmaktaydı. Toplam 1,3 milyon asker. Bu çok uluslu varlık, Atlantik Paktı'nın bölünmezliğini ifade ediyordu. Savunma potansiyeli, Amerikan atom silahlarıyla da desteklenmiştir. Sayıları 7.000'nibulan atom silahı caydırıcılık özelliği taşıyordu. 80'li yılların başında, 4.000 savaş başlığı vardı. Bunların %60'ının ancak 25 km'yi vurabildiği düşünülürse, kendi kendini imha etmekten başka bir işe yaramayacağı anlaşılmaktadır. Yani bu bir intihar demektir. Helmut Schmidt'in Alman topraklarında ilk silahın kullanımıyla teslim bayrağını dalgalandıracağını belirttiğini ifade eden yazar, diğer başbakanların da farklı tavır takınmayacaklarını söylemektedir.

Yazar, Batı'nın varlığını tehdit eden askeri tehlikeye karşı bir plan yapılması gerektiğini ve artık içinde bulunduğumuz şartlarda Doğu'nun Batı için direk bir tehlike oluşturmadığını, sadece bu durum dolayısıyla bile, "NATO görevini tamamlamıştır" demenin yanlış olmayacağını vurguluyor.

DEVİRİM VE DÖNÜŞÜM

Soğuk Savaş döneminden beri NATO sürekli bir 'dönüşüm' yaşıyor. Son senelerde Batı'da ordular küçültülüyor ve yeniden gözden geçiriliyorlar. Yapısal reformlar yoluyla mecburi olan askerlik hali, mesleki bir durum kazanmaya başlamış, 28 NATO üyesi ülkenin 24'ü mecburi askerliği kaldırmıştır. İngiltere bunu 1963 yılında uygulamaya koymuş, en son Alman ordusu da 2011 yılı ortalarında askerlik meselesini profesyonel orduya dönüştürmüştür. Bu konuda henüz taviz vermemiş olan Türkiye ve Yunanistan'ın yanında Norveç ve Estonya sayılabilir. Aynı zaman diliminde Almanya topraklarındaki müttefik asker sayısı da bir hayli azaltılmıştır.

'Dönüşüm' parolasını kendine afiş edinen NATO, 1999 ve 2010 yıllarında da iki kez yeni 'stratejik konsept' geliştirmiş oldu. Helmut Schmidt NATO'nun son şekli için "dev bir bürokrasi ahtapotu" tabirini kullanmaktadır. 'Stratejik konsept'le ilgili ifadeleri muğlak kabul eden yazar, bunları kendilerine hiçbir görev yüklenmeyen ama herşeye izin veren bir karakterde algılamaktadır. Kasım 2010 Lizbon zirvesinde kararlaştırılan yeni stratejik konseptin incelenmesi durumunda bunun bir 'istem listesi'nden öteye geçmediği de bir gerçektir.

ESKİ BİRLİK YENİ GÖREV PEŞİNDE -OUT OF AREA – OUT OF BUSINESS?

Paktın kuruluşunda Dean Acheson, Birleşik Devletler'in güvenliği meselesini sınırlarla değil, "Uluslararası barışın tehlikeye girmesi, dünyanın neresinde olursa olsun, bizi direk etkiler" şeklinde belirtmiştir. Senatör Richard Lugar da Sovyetler gibi bir rakipten yoksun kalmış bir NATO'nun, kendine yeni vazifeler bulmazsa, varlık sebebini yitirmekle karşı karşıya kalabileceğini ifade etmiştir. Bugün bile NATO'da halen, Lugar'ın teklifine ne kadar uyulmalı tartışması sürmektedir. BM'nin de desteğiyle başlamış olan ve daha sonra kendi inisiyatifiyle karar verdiği son yirmi yılın müdahalelerine bakınca, kullanılan siyasi araçların gerekliliğinin ne kadar şüpheli olduğu sonucuna varmamak elde değildir. Geçen yirmi yılın önemli müdahalelerine atfedilecek bir nazar, bunların hesaplanandan farklı sonuçlandığını göstermektedir: 1991 Irak, 1992/95 Somali, 1994/95 Bosna-Hersek, 1999 Kosova, 2001'den beri Afganistan, 2003-2011 Irak, 2006 Kongo, 2011 Libya.

Geçen bunca seneye rağmen Somali'de sükûnetin sağlanmadığı, 1991'de, Irak'ın Kuveyt'i işgali bahane edilerek yapılan Birinci Körfez Savaşı'nın, BM vasıtasıyla meşrulaştırılmasına rağmen beyhude bir çaba olduğu, 1994/95'te Bosna-Hersek, 1999'da da Kosova'da barışın teminine rağmen siyasi başarıdan söz edilemeyeceği ve gerek Bosna-Hersek, gerekse Kosova için bilançonun memnuniyet vermediği bir gerçektir. 1996'daki Kongo müdahalesi de başarısızlıkla neticelenmiştir. 2003'de Irak'ın başına açılan yalanlarla dolu ve uydurma savaşla "bağımsız, istikrarlı ve özerk bir Irak" hayal edilmiş, geriye bunlardan iz kalmamıştır. Müdahalenin bilançosu ise korkunçtur. İkinci Körfez Savaşı'ndan çıkarılması gereken önemli dersi yazar şöyle özetlemektedir: "Dış güçlerin müdahalesi ile ulaşılan değişim, çoğu zaman istenenin tersine bir durum arz etmektedir. Oysa kendine müdahale edilen ülkelerin bütün gelişmeleri, tarih, kültür, kökleşmiş töreler ve yansımalarından etkilenmekte, bunların bütün dış etkilerden daha kuvvetli olduklarını göstermektedir. Süngü, füzeler ve uçaklar burada oldukça az rol oynayabilirler."

11 Eylül 2001 olayları bahane edilerek işgal edilen Afganistan, NATO'nun söz sahibi olmadığı bir NATO savaşına dönüştü. Afganistan'da da bilanço üzücü bir tablo sergilemektedir. Takip edilen stratejilerin hiçbiri arzu edilen başarıyı getirmemiştir. NATO'nun 2011'de Libya'daki en yeni müdahalesiyle diktatörlüğün yıkılmış olmasına karşın normal çalışan bir devletten bahsetmek hala mümkün görünmemektedir. Libya müdahalesi de

şimdiye kadarki durumu tasdik etmektedir: Dışarıdan yapılan askeri müdahalelerin, akış ve tesirini önceden doğru tahmin etmenin kolay olmadığını belirten yazar, bu müdahale sonrası Atlantik Paktı'nın durumuyla alakalı olarak yeni birkaç şok bulgunun tespitinde bulunuyor:

1. Savaşın kara kuvvetleri devreye sokulmadan kazanılamayacağı,
2. Savaş kararını bir-iki üye devletin vermesine rağmen, bütün üyelere mal edilmek istendiği, bu münasebetle 28 üyenin sadece yedisinin buna iştirak ettiği,
3. Amerikalıların alışık olunmayan bir rol üstlendikleri, idareden ziyade arka planda kalıp tüm rizikoyu paylaşmak istemedikleri,
4. Libya savaşının, Avrupalıların tek başlarına böyle bir savaşı sürdüremeyeceklerini gösterdiğini, ABD'siz Avrupa'nın acemi kalacağı ve bir şey yapamayacağı,
5. Libya savaşında kullanılan diplomatik dilin, dünya kamuoyunu ve halkları yanılttığını, 'vatandaşın korunması' olarak lanse edilen savaşın, yönetim değişikliği için yapıldığının aşikâr olduğu ve bunun da Moskova ve Pekin'in müdahale hususunda çekimser kalmalarına sebebiyet verdiği.

Yazar, Libya'daki zayıflık, anlaşmazlık ve karmaşıklığın Suriye'ye müdahale hususunda endişeye sebep olduğunu ifade ederken, Libya'da yaşanan bu olayın, bir müddet için birlikçe yapılan son silahlı müdahale olduğunu ifade etmektedir.

AMERİKA VE AVRUPA: HÂLÂ ORTAK MI?

2011 Haziran'ında Obama'nın, "artık kendi memleketimizle ilgilenmenin vakti geldi" (*nation building at home*) sözü, yakın gelecekte Amerika'nın önceliğini, dış savaş alanlarından içteki yapılanmaya kaydıracağını göstermektedir. Üstünlük gayreti kaybolmamakla birlikte, dünya hükümdarlığından çok küresel liderlik (*global leadership*) ısrarını sürdürecektir. Avrupa bu durumda biraz geri plana düşecektir. ABD'nin öncelik verdiği saha Pasifik olacaktır. Zira 21. yüzyılda Yeni Dünya Düzeni'nin güç gösterisi bu bölgede sergilenecektir. Bunu, birçok yetkilinin çeşitli vesilelerle dile getirdiklerini belirten yazar, ikinci ağırlık noktasının Orta Doğu, başka bir deyişle İran olacağını ve ileri bir geleceğe kadar burada da ABD'yi meşgul edecek bir durumun sözkonusu olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, Helmut Schmidt'in demografik gelişmeleri de nazarı dikkate alarak, ABD'nin ağırlığını iç politika ve iç sorunlara atfedeceğini önceden sezerek, “Yerküre üzerindeki demokrasi, insan haklarının yaygınlaştırılması ve dünya düzeninin muhafaza edilmesi gibi konuların, Amerika seçmeninin ilgi alanından çıkacağını” vurguladığını ifade etmektedir. Bu minvalde Obama da, “Amerika! Kendi evimizde kendi ulusumuzu kurmaya odaklanmanın zamanı gelmiştir” diye halka seslenmek zorunda kalmıştır.

Yazara göre müttefikler, her halükarda birliği yeniden şekillendirmeli, NATO daha dürüst olmalı, gerekli olana odaklanmalı ve üye ülkelerin iç siyasi temellerini sarsmadan, Yeni Dünya Düzeni'nde jeopolitik olarak yapılabilecekleri güçleştirmelidir.

GELECEĞİN NATO'SU

NATO'nun geleceğiyle alakalı yazar şöyle düşünüyor: ‘Siyaset ve diplomasiyi önceleyen, silahlanmayerinediyaloğu tercih eden bir durum sağlanmalıdır. ABDdünyanınartık tek hâkimi olmamakla birlikte, bir süre daha en büyük güçolarakkalacaktır. AB de basite alınacak bir güç değildir. Kalkınma yardımlarının en büyük destekçisidir. Bütün noksanlarına karşın dünyanın ikinci büyük ordusuna sahiptir. Her şeye rağmen ABD ve AB birbirlerini tamamlayıcı öğelerdir. NATO'daki transatlantik kenetlenmeden ikisi de istifade etmektedirler. NATO üyeleri, birliğin çağımızda genel amacı hususunda anlaşmalıdırlar.Geçmişin tecrübelerinden ders çıkarılmalı ve Birlik başlangıçtaki amaçlarını hatırlamalıdır.İlkesi, “köklere dönüş” olmalıdır. NATO, üye ülkelerinin savunmaları için kurulmuştur. Başkaca bir şey için değil. Askeri müdahale direk tehlike arz eden durumlar için her zaman bir opsiyon olmakla birlikte, kaçınılması gereken bir durumdur.ABD bir tarafta, AB diğer tarafta NATO'nun iki sütunlu bir birlik olması çalışmaları cisimlendirilebilir.’

SONUÇ

Tehlikeler ve tehditler farklılık arz eden bir yapı kazanmıştır. İç çelişki, eksiklik ve belirsizliklerden kurtulmuş bir NATO'nun transatlantik ortaklar arasında bağlantı olarak devam etmesi ve fakat askeri konulardan ziyade siyasi, ekonomik ve kültürel konularla ilgilenmesi gerekir diyen yazar, Genelkurmay, planlamacılar ve işi başından aşkın parlamentolardan ziyade uluslararası bir bilgiler konseyi kurularak, geleceğin yeniden inşa edilmesi savını öne sürüyor.

Çağın sorunları, bütün konuları arkada bırakacak ehemmiyettedir. Çevre sorunları, iklim değişiklikleri, nüfusun hızla artması, enerji güvenliği, gıda sıkıntısı ve süreklilik arz eden ekonomik krizler. Bütün bunlar varken NATO sadece askeri kaygılar taşıyan bir birlik olarak varlığını sürdüremez. Yeni parolayı da, ABD ve AB arasında çok daha geniş ve sağlam bir altyapı oluşturacak ‘eski ittifak, yeni antlaşma’ olarak açıklıyor.

Netice itibarı ile halen varlığı ve yokluğu arasında fark olmayan bir BM, bürokrat organizasyonu olmaktan ileri varlık sergileyemeyen bir AGİT ve tesiri kendinden menkul bir G-8 ve G-20 ile günümüz dünyası hâlihazırda lidersiz bir görüntü arz etmektedir. Her son aslında bir başlangıcın habercisi konumundadır. Gerek Batı Avrupa ve gerekse Türkiye, içinde bulunulan bu durumdan azami derecede istifade ile yeni bir yapılanmanın öncülüğünü üstlenebilirler. Tek kutuplu bir dünya yerine farklı anlayışların temsil edildiği çok kutuplu, ama bu ölçüde de halkların adilane bir şekilde dünya nimetlerinden istifadesini mümkün kılacak, savaştan çok barışa hizmet edecek ve diyalogu yeğleyecek yerel yapılanmalar, daha huzurlu bir dünyanın tesisine zemin hazırlayacaktır. Huzurun hâkim olduğu bir dünya, yaşanılabilir bir dünya olacaktır.

KAYNAKÇA

Theo SOMMER. *Diese Nato hat ausgedient, Das Bündnis muss europäischer werden.* Edition Körber-Stiftung, Hamburg, herausgegeben von Roger de Weck, 2012, 126 sayfa.

ISBN: 978-3-89684-144-5

Adı: Mustafa Yıldız Dr.

Babaadı: Hasan

Çalıştığı kurum: Avuturya İslam Cemaati (İGGİÖ)

Tel: 0043-1-5233645-21 Cep: 0043-699-15960173

Adres (iş): Neustiftgasse 117, 1070 Wien, Austria

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ / THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

Ulusal Hakemli olan Dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

This journal is published two issues in every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.

3- Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

4- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.

5- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

6- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.

7- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

8- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Makale aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

1- Kâğıt boyutu, 16,5x24,5 ebadına ayarlanır.

2- Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12,5x19,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5 dış kenar 1,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.

3- Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times New Roman karakteri ile 1,2 nk. satır aralıklı olarak yazılır.

4- Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır.

5- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 punto sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

6- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.

7- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.

8- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.

9- Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır

10- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (11,5x19,5cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.

11- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold,(siyah), 1 cm içeriden sağa yaslı, 9 punto yazı ile ve “**Tablo 1:**” şeklinde olacaktır.

12- Atıfta bulunulan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılıştta yazarın adı, soyadı, “ “ arasında makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

13- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.

14. Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslar arası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.

15- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soyaadları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.

16- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre A4 formatında bilgisayar ortamında hazırlanıp [www.bingol.edu.tr/ Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Bilimler Dergisi](http://www.bingol.edu.tr/Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal_Bilimler_Enstitüsü/Sosyal_Bilimler_Dergisi) adresinden alınan başvuru formu ile birlikte sosbil@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir. Aynı yazının, 1 nüsha bilgisayar çıktısı alınıp yazarlar tarafından imzalanarak Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sekreteriyasına ulaştırılacaktır.

2- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şekli, yeniden ve aynı şekilde sosbil@bingol.edu.tr adresine ve bir nüshası imzalanarak Enstitü Sekreteriyasına gönderilir.

3- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makale yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Tlf: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 2150072

e-posta: sosbil@bingol.edu.tr